

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
„КРСТЕ МИСИРКОВ“ – СКОПЈЕ

ЈАЗИКОТ НАШ ДЕНЕШЕН, КН. 29

Зборник на трудови од научниот собир

НА ПОЧЕТОКОТ БЕШЕ ЗБОР...

одржан на 9 – 10 мај 2017 година

Скопје, 2018

ЕДИЦИЈА ВО ЧЕСТ НА БЛАГОЈА КОРУБИН

ЈАЗИКOT НАШ ДЕНЕШЕН

Редактор на едицијата: Снежана Велковска

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК „КРСТЕ МИСИРКОВ“ –
СКОПЈЕ

ЈАЗИКОТ НАШ ДЕНЕШЕН, КН. 29

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ ОД НАУЧНИОТ СОБИР

НА ПОЧЕТОКОТ БЕШЕ ЗБОР...

одржан на 9 – 10 мај 2017 година

Скопје 2018

Редакциски одбор:

д-р Снежана Велковска
д-р Снежана Веновска-Антевска
д-р Олгица Додевска-Михајловска
д-р Катица Топлиска-Евроска
д-р Фани Стефановска-Ристеска
д-р Макеј Кавка
д-р Јаворка Маринковиќ
д-р Елена Јовановска-Грујовска

CIP – Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје
811.163.3(062)

ЗБОРНИК на трудови од научниот собир На почетокот беше збор... (2017;
Скопје)

На почетокот беше збор...: зборник на трудови од научниот собир
одржан на 9 – 10 мај 2017 година / редактор Снежана Велковска – Скопје :
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2018. 243 стр.; 21 см. –
(Едиција во чест на Благоја Корубин „Јазикот наш денешен“; кн. 29)

Фусноти кон текстот. – Библиографија кон одделни трудови

ISBN 978-608-220-047-7

1. Велковска, Снежана [уредник] 2. Корубин, Благоја [посветено на лице или
институција]

а) Македонски јазик – Собири

COBISS.MK-ID 107017994

Традиционалната манифестација „Денови на Благоја Корубин“, се одржа на 9 – 10 мај 2017 година во Струга, на тема **На почетокот беше збор...** Во рамките на научниот собир беа промовирани зборниците *Јазичнајџа слика на свейџојџ* (2015, кн. 26) – промотор д-р Катица Трајкова и *Јазикџојџ наш денешен – јазикџојџ наш насушен* (2016, кн. 27) – промотор д-р Весна Костовска. Во работниот дел беа презентирани вкупно 34 реферати. На сите учесници срдечно им благодариме.

Снежана ВЕЛКОВСКА

ЦАРСКИ ЗБОР НАЗАД НЕ СЕ ВРАЌА

Апстракт: Во рефератот се анализираат фразеолошките изрази (ФИ) со компонентата збор и концептуалните метафори од кои произлегуваат тие. Особено внимание се посветува на фразеологијата што ја наоѓаме во приказните на Марко Цепенков.

Клучни зборови: збор, фразеологија, концептуална метафора, Марко Цепенков.

Не случајно го одбравме насловот на денешниот научен собир.

Во целата Библија може да се следи моќта на словото божје, на зборот. Така започнува Светото евангелие според Јована (Свето писмо 1990; Нов завет: 105) „Во почетокот беше Словото, и Словото беше во Бога, и Бог беше Словото“ (Јов. 1.1; Откр. 19.3; Јован 17.5). Со зборот започнува создавањето на светот. Тоа го наоѓаме и во религиите и верувањата кај многу народи во светот на сите континенти, во Африка кај Догоните, Индијанците Гуарани во Парагвај, народот Канаки од Нова Каледонија итн. (Шевалие, Гербран 2005: 331). Очигледна е неговата универзалност, а најголем доказ за тоа е јазичната реализација на оваа мисла водилка. Се разбира, со тоа нема да се занимаваме тука, само сакаме да го потенцираме фактот за значењето на зборот и неговата длабинска функција во јазикот за да можеме подобро да ги определиме когнитивните процеси во создавањето на конкретните јазични реализации. За моќта на зборот во бајачките и во другите обредни дејства ќе зборуваме во друга пригода, за нешто веќе и сме зборувале, а за моќта на зборот во обредните игри, благословите и клетвите каде што волшебната моќ на зборот е најсилно изразена како и за други аспекти на зборот ќе се говори на денешниот научен собир посветен на зборот, на словото, на беседата, се разбира со многу значенски разлики меѓу нив, но сепак синоними.

Токму поради универзалноста на мислата за светоста на зборот, на силината и моќта на зборот, на неговата изговорена или неизговорена варијанта наоѓаме многу ФИ со компонента збор, воопшто со лексеми што се во доменот на говорниот чин и комуникацијата има многу, не само во македонскиот јазик туку и во другите јазици. Поради универзалноста на некои когнитивни процеси и јазичната реализација честопати е иста или слична и во другите јазици што ги разгледуваме. Не би можеле во моментот, да оперираме со степенот на сличноста на ФИ во словенските и во несловенските јазици на Балканот.

Тука ќе се задржиме, пред сè, на ФИ со компонентата **збор**, со посебен осврт на фразеологијата на Марко Цепенков, но и други ФИ поврзани со говорниот чин и комуникацијата и од други извори не претендирајќи на исцрпност. И како што се вели, **зборовите се како цреши [не можеш да кажеш само еден]** – метафора според сличноста со црешите што се нафаќаат една на друга, па така не можеш да земеш само една, така и ние тргнавме од **царски збор назад не се враќа** – тоа што е кажано не се порекнува (*цар што ќе рече, зборот назад не се враќа*. (МЦ, 3, 15)), односно не можеш да кажеш само едно нешто, кажаното се надоврзува едно на друго. Значи ќе продолжиме со ФИ поврзани со компонентата **збор**. Темата продолжува и сè што нема да кажеме денес ќе продолжиме во друга пригода.

Зошто го одбравме токму овој ФИ – **царски збор назад не се враќа**. Затоа што е карактеристичен за јазикот на народните приказни, значи за јазикот на М. Цепенков. Во овој израз разликуваме два семантички слоја. Првиот е семантичкиот полнеж што го носи именката **цар** – 'највисока наследна титула на владетел, монарх во некои земји, тој што ја носи таа титула'. За да се владее треба мудрост, и затоа изречениот збор е силен, јак и без поговор.

За вториот слој кој се однесува на компонентата **збор** ќе стане збор малку подолу.

Ќе се задржиме само на неколку концептуални метафори кои продуцираат ФИ со компонентата **збор**, метафори со чија помош се разбираат јазикот и комуникацијата.

Концептуалната метафора се темели на пресликувањето меѓу два домена, и така ни овозможува еден концепт да се разбере со помош на друг (Lakoff i Johnson 1980). Според нивната когнитивна функција концептуалните метафори може да бидат структурни, ориентациски и онтолошки.

Структурните метафори се концептуални механизми кои ни овозможуваат целниот домен да го разбереме со помош на структурата на изворниот домен. Ориентациските метафори се засноваат на нашата ориентација во просторот *горе – доле, напред – назад, внатре – надвор* итн. Онтолошките метафори се однесуваат на разбирањето на апстрактните поими преку физички реалности, објекти, предмети и сл. (Stuhli J., Mustafić A. 2013)

Концептуалните метафори се речиси универзални, се разликуваат само конкретните реализации од јазик до јазик (Кевечеш 2002)¹.

Кога станува збор за ФИ со компонентата **збор** можеме да ги проследиме сите три типа концептуалани метафори.

Од структурните концептуални метафори прво ќе ја разгледаме метафората: **ЗБОРОВИТЕ СЕ ПРЕДМЕТИ** (Кликовац Д., 2004: 60), па така зборовите ги имаат сите карактеристики на предметите.

¹ цитирано спрема Рајна Драгичевиќ

Тие имаат **величина**:

конкрејна (кратки, долги зборови и реченици) **има долг јазик** – со значење 'многу зборува' ама нема антоним *има краток јазик. Затоа пак имаме друг ФИ кој е антонимен со наведениот. Тоа е ФИ **уста има јазик нема** со значење молчи, тивок е, не приговара на ништо.

- ..ти не си ми дал девојче, ами си ми дал ангел, **уста има, јазик нема!** (МЦ, 5, 30)

ајсџракџна (големи, крупни зборови) **голем залак касни, голем збор не вели** – внимавај што ќе кажеш.

- **Поголем залак голтни и поголема реч не речи**, што рекле стари. (МЦ, 1,56)

џежина (само апстрактно) (тешки, лесни зборови) **тежок збор рече** – [кажа] голема навреда.

Зборовите се предмети, што значи имаат естетски квалитети. Па така имаме **убави зборови, грди зборови, слатки зборови**.

- Кога чу тие **лоши зборои** помалиот брат од двајцата поголеми браќа, остана на патот како здрвен од срам. (МЦ, 3, 156)
- **сладок збор и железна врата отвора** - на убав начин сè се постигнува.
- **му излезе лош збор** – лошо зборуваат за некого. Во овој случај компонентата збор може да се замени со **име**. Пр.: ...**не ваѓај** си на стопанката **име** за и се бијат шега светот (МЦ, 4, 54)

Ако се зборовите предмети, тогаш тие се со различен квалитет на обработка. Па така имаме: **остри зборови, груби зборови**. Пр.:

- Кога 'и чу чумата овие **остри зборои** од момчето, од голема мака што је дојде, сама себе ќе се изееше и најпосле пукна како костен во пуза ... (МЦ, 1, 170)

Зборовите се предмети, па можат да бидат со различни својства:

- Од тие и дружи **отровни зборои** што му велеше клетата снаа, се опоја момчето и толку ја запизмиле мајка си, што беше кабил во една капка вода да ја удаи. (МЦ, 1, 121)
- **празни зборови** – лажни ветувања, зборување без доказ, потврда.

Зборовите може да се бројат како и предметите: **многу зборови – торба ореви** - се вели кога многу се зборува а малку се кажува.

Предметот може да се скрши:

- Верувајќи дека **зборот не ќе ми го скршиш**, ќе остаиме да чекаме твојата голема заповед. (МЦ, 3, 24) Да се скрши зборот значи да да не се послуша кажаното, т.е. не се постапи според бараното.

Предметот-збор може да се фрли:

- Слушај вамо, патрик ефенди – му рекол царот – ти мене **зборот наземи ми го врли**, илја ја ќе се турчиш сосе сиот твој милет, ја **сите под сабја ќе помините**. (МЦ, 5, 186)
- Мавни, пресечи ме и **зборо твој наземи да не падни!** (МЦ, 3, 145) И во двата примера значењето е дека не се постапило според бараното, не се послушало тоа што е кажано и сл.
- **речен збор, фрлен камен** – зборот може да погоди и да боли како удрено со камен.

Тука може да зборуваме и за концептуалната метафора ДОБРОТО Е ГОРЕ, ЛОШОТО Е ДОЛЕ (ориентациска метафора) може да се примени на повеќе нешта. Кога станува збор за ФИ со компонентата **збор** среќаваме вакви примери: Слушај вамо, патрик ефенди – му рекол царот – ти мене **зборот наземи ми го врли**, илја ја ќе се турчиш сосе сиот твој милет, ја **сите под сабја ќе помините**. (МЦ, 5, 186) или: **гази даден збор** – не го одржал зборот.

Предметот-збор може и да удри:

- Откоа го истерале, тогај **беа го удриле по глаа збороите** од старио што му 'и велеше. (МЦ, 1, 45)
- ...арно ама ќе дојди саатот што мојве зборои сè **по глава ќе те удрат** и тогај ќе поверуаш: арно ама што рекол некој: **ќе ти дојдит умот, ама ќе ти појдит кумот**. (МЦ, 1, 215)

Може и да се пресечат:

- „...вода да ја топи калта и сламки да клава на калта“, **је го пресекала зборот** гугучката на ластојцата... (МЦ, 1, 91)

Во ваквите случаи се судруваме и со концептуалната метафора ЗБОРОВИТЕ СЕ ОРУЖЈЕ (Klikovac 2004: 73-75). И ако се оружје може и рани да отворат, да повредат и сл. Пр.: **зборот рани отвора** – зборот може да повреди некого.

Предметите-зборови може да се измерат:

- **ги мери зборовите** – одмерен е во искажувањето.

Концептуалната метафора ЗБОРОВИТЕ СЕ НАОЃААТ ВО УСТАТА НА ГОВОРТЕЛОТ (Klikovac 2004: 61), а штом се таму тие можат да бидат храна. Така доаѓаме до модификација на концептуалната метафора, ЗБОРОВИТЕ СЕ ХРАНА.

Тука имаме повеќе реализации:

му ги вади зборовите од устата – со мака наведува некого да зборува.

му ги вади зборовите со клешти – 1. сосила зборува. 2. многу тешко наоѓа одговор на поставеното прашање.

му го извади зборот од уста – го натера да каже.

му застапа зборот (гласот) в грло – в. грло.

ми го зеде зборот од уста – го кажа тоа што сакав јас да го кажам.

на врв јазик ми е – во моментот не можам да се сетам.

А тоа што е во устата не може да се врати назад кога веќе еднаш ќе излезе оттаму:

- .. ама треба да знаиш оти **јас зборот назад не го враќам**, да од тоа думај сега али **ќе го приимаш зборот мој**, али не. (МЦ, 3, 84); Слушај, синко – му рекол Господ – **јас ти кажав оти зборот назад не го земам!** (МЦ, 2, 48)

А особено ако е тоа царски збор, како што имаме во народните приказни:

- Целат! – царот пак свикал за да му сечит глаата, чунки **царскио збор назад не се враќат**. (МЦ, 3, 125) Тука може да имаме замена на компонентата збор со *заповед*. **Заповедта царска не се враќа**, што рекол некој. (МЦ, 4, 383). Тоа е уште една потврда за моќта на зборот, бидејќи зборот (особено царскиот) се еднакви на заповед без поговор во извршувањето.
- Во врска со силината на зборот, потребата искажаниот збор да наиде на плодна почва, т.е. да биде услишан ги посочуваме следните примери: Така нека бидит, мори сестро – је рекле двете наречници на постарата – лели велиш ти, **твојо збор два не бидуат** (МЦ, 3, 224). Јас, татко, немам што да речам, и **зборот твој два не ти го праам**, оти ти мене за зло не ми мислиш! (МЦ, 3, 64). Е, лели си нашол ти мунасип, честити царе, ај нека е аирлија, **зборот твој два не го чинам** – му рекло момчето. (МЦ, 3, 84)

Концептуалната метафора ЗБОРОВИТЕ СЕ ХРАНА продуцира и други фразеологизми:

...и друзи **зборои несолени**, што и пците не 'и јадат, ... (МЦ, 1, 77)

...јас го коткам и го галам детето до немајкаде, а пак таа **ја дупнал гаоло** да му зборуа зборои, што **ни пците не ги јадат**. (МЦ, 1, 343)

му се слуша (јаде) зборот – се цени, се почитува неговото мислење.

Зборовите-предмети може да се сместуваат негде, во умот, главата и сл. според онтолошката концептуална метафора: УМОТ Е ЗАГРАДЕН (ОМЕГЕН) ПРОСТОР (Klikovac 2004: 246) во кој може нешто да се сместува. Оттука доаѓаат ФИ **му ја наполни главата (со зборови, мисли, идеи)**, но и изразите:

- Разбрав попе, и **го врзав тој збор во умо** (МЦ, 2, 87)

- тики само молчеше и сите зборои **в ум ги клаваше**. (МЦ, 1, 389)

Значењето на овие ФИ е 'запомнив'.

Бидејќи, умот, паметот, умот е во главата, а сè „влегува“ преку ушите тука ги сместуваме и ФИ со глава и со уши.

- Од збор на збор, му **пошол зборо на царо в уши...**(МЦ, 2,80); (МЦ, 1, 207); (МЦ, 1,436)
- Аргатино си седнал на веленцето и од жената ниту **на уо збороните не 'и клавал**. (МЦ, 2, 385) со значење: 'не сакал да послуша што му се зборува'.

Со ФИ со компонентата **збор** се јавуваат и други концептуални метафори. Една од нив е концептуалната метафора **ЗБОРОВИТЕ СЕ ПАРИ** (Џећ 2005: 80). Па така ги имаме ФИ: **скапи му се зборовите** – малку зборува; и **еден збор – еден алтан** – скапи му се зборовите, па малку зборува, воопшто тежок е на зборување.

Во приказните за некои од овие примери не наоѓаме соодветни потврди. Прво, затоа што ФИ се употребуваат ситуациски, а второ, затоа што некои се појавиле во поново време со ситуации што ги наметнала современоста. Затоа пак многу од ФИ што ги среќаваме кај М. Цепенков од денешен аспект ги сметаме за застарени. Ова се однесува особено на оние поврзани на кој и да е начин со турцизмите, без разлика дали се тоа калки или заемки. Такви се ФИ: *дадоа, зедоа зборои, ги (си) врзаа зборои, чиф-џек* и сл. Нивната замена, условно речено е: разменија мислење, склучија договор, се договорија и сл. Пр.:

- Откоа **си дадоа и зедоа тие зборои...**(МЦ, 2,77)
- **Зедоа, дадоа зборои**. Еден рекол едно, друг друго... (МЦ, 1,63)
- **Тек, чифт** (еден едно рекол, друг друго рекол), **дале зборои, зеле** помеѓу ним. (МЦ, 1,69)
- Откоа **си врзаа збороните** момчето и еќимо, му ја остаило змијата да ја лекуа... (МЦ, 1, 105)
- Откоа **си зедоа зборои и си дадоа**, ламјата си влегла в дупка и чоеко си набрал троа суи дрва... (МЦ, 1, 117)
- Откоа 'и **врзале сите зборои...** (МЦ, 1,131)
- И така излегоа пред царот и **си врзаа зборојте**. (МЦ, 1, 297)
- **Дале, зеле зборои**, најпосле се однесоа на суд да си ја сака жената. (МЦ, 1, 299)
- **Тек, чифт**, едно една рекла, друга друго, дури дошле сите во еден збор... (МЦ, 4, 94)

Најголемиот дел од нив се резултат на концептуалната метафора ЗБОРОВИТЕ СЕ ПРЕДМЕТИ за која зборувавме погоре. Тие може да се дадат, да се земат, да се врзат итн. Некои пак од нив се преосмислиле и станале дел од таканаречената канцелариска, или политичка фразеологија. Тука мислиме на ФИ даде збор некому кај кој се развиле повеќе значења – 1. му овозможи да зборува (на состанок и сл.). 2. му вети нешто, вети, се договори за нешто. 3. се сврши, даде завет за женидба, за мажачка.

Следните неколку ФИ се поврзани со значењата на глаголот *отвори* и неговиот антонимен парник *затвори* актуелни денес како и во времето на Цепенков. Пр.: **отвори збор** – 1. почне разговор за нешто, го насочи разговорот на определена тема. 2. го шири разговорот, продолжува да разговара и **зборот збор отвора** – еден збор може да предизвика цела расправа.

- Во едно собрание еднашка **беа отвориле збор** за самарцијата што му 'и праел самарите. (МЦ, 1,60)
- Многу пати татко је и мајка је **му отвориле зборо** за да ја даат за царцкио син. (МЦ, 1, 334)

Ни од далеку не кажавме сè за ФИ со компонента збор затоа што скоро секогаш овие ФИ имаат допирни точки со ФИ поврзани со јазикот и комуникацијата, нешто што произлегува од значењата на лексемата збор². За тоа ќе стане збор во некоја друга пригода.

ЛИТЕРАТУРА

- Велковска, С. (2002), *Белешки за македонската фразеологија*, Јазикот наш денешен кн. 8, ИМЈ.
- Велковска, С. (2008), *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, авторско издание.
- Драгичевиќ, Р. (2007), *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Свето писмо (1990)
- Шевалие, Гербран (2005), *Речник на симболиџе*, Табернакул.
- Šeh, J. (2005), *Pogledi na metaforo*, Jezik in slovstvo, let. 50, št. 3–4, 75–86
- Kövecses, Z. (2002), *Metaphor*, A Practical Introduction, New York, Oxford.
- Klikovac, D. (2004), *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd.
- Lakoff i Johnson (1980), *Metaphors We Live By*. Chicago.
- Stuhli J., Mustafić A. (2013), *Kognitivni pristup frazemima*, Gradovrh, Matica hrvatska - Tuzla, str. 163-172.

² в. Толковен речник на македонскиот јазик, ИМЈ 2003 – 2014.

ТРМЈ (2001 – 2014), том I – VI, *Толковен речник на македонскиот јазик*, редакција: Снежана Велковска, Кирил Конески, Живко Цветковски, Институт за македонски јазик, Скопје.

Димитијар ПАНДЕВ

КОНЦЕПТОТ „ОБЛАК“ ВО ЛИТЕРАТУРАТА И ЛИНГВИСТИКАТА

Апстракт: Тргувајќи од мислата-водилка на Јохан Волфганг Гете дека „секое истражување е пригодно“ ние го даваме својот придонес кон одбележувањето на два значајни јубилеја: 200 години од „Чудесата на пресветата Богородица“ на Јоаким Крчовски и 101 година од „Курсот по општа лингвистика“ на Фердинанд де Сосир. Го разгледуваме концептот *облак* земајќи ги предвид сознанијата од повеќе лингвистички школи и правци, како и неговото место и значење во религијата, во митологијата и во уметничката литература. Истовремено, го сопоставуваме и со негови сродни концепти.

Клучни зборови: јазик, лингвистика, комуникација, концепт, лингвокултурологија.

Во основата на нашево излагање ја имаме мислата-водилка што му се припишува на Јохан Волфганг Гете дека „секое истражување е пригодно“, зашто токму во одбележувањето на јубилеите се содржи и културната свест и совест на човековиот род, и во национална и во професионална смисла.

Оттаму, наша цел во оваа пригода е творечки да одбележиме два, односно три, јубилеја:

- 200 години од „Чудесата на пресветата Богородица“ на Јоаким Крчовски – македонска верзија на книгата-меѓник во европската и во македонската книжевност, всушност на една од апокрифните книги што се основен предмет на филологијата и текстологијата.
- 101 година од „Курсот по општа лингвистика“ на Фердинанд де Сосир – книга-меѓник во европската и во светската лингвистика и 200 години од почетоците на споредбено-историскиот правец во лингвистиката, со кој етимолошките проучувања на јазикот (на Франц Боп, Расмус Раск, Јаков Грим, Александар Востоков...) се поставуваат врз чисто лингвистички основи (за разлика од претходните спекулативно-филозофски етимологизирања од свети Августин до Хорн Тук).

Македонската верзија на „Чудесата на пресветата Богородица“ го предизвикува нашиот интерес со опсесивната тема на Блаже Конески да ја прецизира структурата на македонската приказна и на македонскиот расказ преку воспоставување однос приказна – расказ (врз два клучни македонскојазични корпуса „Чудесата...“ и „Тиквешкиот зборник“), со што виртуелно се допира до

една текстлингвистичка тема за попродабочена и попретфинета дистинкција во разновидноста наративни текстови.

Ако направиме обид да ја сумираме лингвистиката на Сосир во две-три воведни (предикативни) реченици, секако, ќе се запреме врз (неговите) три дефиниции за јазикот:

Јазикот е систем од знаци што изразуваат идеи.

Јазикот е општествена институција.

Јазикот е ризница (на народната култура).

Првата дефиниција на Сосир кореспондира со историската дека јазикот е природен организам (што само по себе подразбира систем со своја внатрешна организација, би рекле „меѓусебно поврзани органи“), и (во корелација со втората и третата дефиниција) го посочува јазикот како средство за комуникација, т.е. систем од знаци за комуникација во која овозможува, се пренесува и се чува (културна) информација.

Држејќи се цврсто до теоријата за јазикот на Сосир, се сообразуваме со констатацијата дека јазикот е (природен) систем добиен по пат на општествена кристализација.

Врз фонот, пак, на лингвистиката воопшто, прошируваме: Јазикот е природен систем што по пат на општествена кристализација ја чува народната култура во човековото спознание. Од оваа природна способност на (човековото во) јазикот како непрекината човекова дејност и од (јазичното во човекот како стимул за јазично творење) произлегува и способноста на јазикот за саморепродукција преку непрекината, вонвременска, низа од текстови на исти теми и мотиви, во кои асиметрично се поставуваат односите: знак – систем и збор – приказна, аналогно на односите: почетна точка на набљудување на стварноста што нè опкружува – бесконечна линија (низа од точки) на простирање на комуникацијата (во просторот и времето) што се остварува преку човековата сетилност.

Една ваква дефиниција, која е конструкт (стилска синтеза, што би рекол Блаже Конески) на сето она што општата лингвистика, од една страна, го поставила на „катедра“ од времето на Вилхелм Хумболт преку Георг Курциус, Александар Востоков, Александар Потебња, Вјачеслав Шчерба, како и Хуго Шухард, Карл Фослер и Лео Шпицер до Фердинанд де Сосир преку (Луис Јелмслев и) Емил Бенвенист до Ноам Чомски и когнитивната лингвистика, а од друга страна, сето она што плејада филолози (слависти и македонисти) го проучувале врз конкретен етнографски материјал собран под етикетата „народна култура“, овозможува лингвокултуролошка интерпретација на клучните концепти (поими) на човековото спознание преку примерни книжевни текстови кои се цивилизациско достоинство на европоцентричната култура (како што е „Фауст“ на Гете, кој се потпира врз апокрифната верзија на Житието на свети

Василиј Велики), а во тој контекст и на македонската (од Тиквешкиот зборник преку Крчовски и Пејчиновиќ и Цепенков до современите македонски писатели).

Еден од основите, „обрасцови“ текстови на европоцентричната култура, бездруго, се „бесконечните“ „Чудеса на пресветата Богорица“, кои заземаат челно место во речиси сите европоцентрични книжевности. Не е за пренебрегнување податокот дека овие текстови се на самиот почеток на новата македонска книжевност, токму преку најчитаната книга на македонскиот 19 век, а зошто не и – највлијателната, не толку по идеја и мотивика, колку по структурата на уметничкиот текст, на јазикот и стилот, на начинот на водење „народна“ нарација исполнета со „личносно-карактерна“ (невербална и) вербална комуникација остварувана во монолошка, дијалогска и полилошка форма.

Во тој контекст во оваа пригода, се определуваме за концептот „ОБЛАК“, еден од воведните концепти во првиот расказ (Чудо 1.) на „Чудесата“, и секако еден од клучните концепти на концептосферата „природа“, како што е, блискиот концепт „ВЕТАР“ (суштествен, на пример, за Чудо 2.), но и други концепти: „ЈАМА“ (Чудо 3.), „КАМЕН“, „ВОДА“ (Чудо 4.; 6.; 7.), „СОНЦЕ“ (Чудо 5.), „ПЛАНИНА“ (Чудо 9.), „ИЗВОР“, во текстот „ИСТОЧНИК“ (Чудо 10.), „НЕБО“ (Чудо 11.), „ЗЕМЈА“ (Чудо 12.) итн.

Не случајно се определуваме за концептите „ОБЛАК“ и веднаш до него го поставуваме концептот „ВЕТАР“, зашто преку нив, не само што ја следиме петнаесетвековната когниција на „Чудесата...“, туку се доближуваме и до јадрото на метафоричната терминологија на историската лингвистика (воведни „природни“ метафори: дрво, корен, кристал, бран), формулирани во лингвистичката концепција на „виновникот“ за расцепот во историскојазичниот психологизам на 19 век, инаку приопштувач на Теофиластовото „Житие на свети Климент Охридски“ за потребите на западноевропската филологија, Георг Курциус (кристализација и проветрување), кои наоѓаат своја творечка „обработка“ токму во генијалните идеи на Сосир за јазикот како резултат на општествена кристализација и за „проветрување“ на лингвистиката на јазикот (структурно-функционалната лингвистика) преку лингвистиката на говорот (социолингвистиката итн.).

Претходнава „прошетка низ лингвистиката“ наоѓа своја поткрепа и во лингвокултуролошкото толкување на концептот „ОБЛАК“, разгледуван од трите нејзини компоненти науката (облакот како извор на информација), митологијата и религијата, се надополнува со интерпретацијата на концептот „ВЕТАР“ (воздушна струја, движење на молекули, извор на енергија), се вклопува во природната шема: клетка – организам (клетката како основна структурна и функционална единица на сите организми со способност за саморепродукција), аналогна на шемата знак – систем, респективно: (внатрешна форма на) збор – текст (расказ, приказна...).

Поинаку кажано: облаците се добиваат по пат на кристализација, преку премин од капка во кристал (синегдоха), па облакот се сфаќа како збир (множество) замрзнати кристали.

Во прилог на нашата прошетка низ лингвистиката: не сме далеку од општествената кристализација со која Сосир ги оформува своите погледи за јазикот, како и Курциус што ги оформува своите погледи за зборот, секој врз својот лингвистички багаж, притоа кај Курциус поткрепен од врската меѓу лингвистичката етимологија и „народната“ психологија, а кај Сосир од врската меѓу природните науки (особено: физиката) и општествените (социологијата).

Лингвистичката етимологија, бездруго, суверено нè води кон концептот „МРЕЖА“ (об/влак, спореди: Мегдански влак), клучен во општествените концепти на Анри Сен Симон, заедно со концептот „ВРАТА“.

Во тој тесен когнитивен простор, би рекле, тенок како „влакно“, т.е. како „влакнен мост“ (Зборник на Миладиновци, песна бр. 33), со кој се надминува концептот „ПРОПАСТ“ (клучна апокрифна когниција, сп. во Чудесата: Чудо 3.) се оформува семиотичкиот четириаголник на европоцентричната (апокрифна и предромантичарска) литература.

Притоа, читајќи го апокрифно, и концептите „ВРАТА“ и „МРЕЖА“ ги сфаќаме како составен дел на концептосферата на природата.

Концептот ОБЛАК го сфаќаме како апстракција на апстрактното значење на концептот МРЕЖА, со тоа што МРЕЖА како концепт од библијата се врзува за односот меѓу Исус Христос и апостолите Јаков и Јован, а ОБЛАК за односот меѓу Бога и луѓето и воопшто, а како апокрифен за односот меѓу апостолите и Богородица во патристичката и во апокрифната литература. Го издвојуваме овој однос од „Словото за успението на Богородица“ на свети Климент Охридски и од „Чудесата на пресветата Богородица“ на Јоаким Крчовски, како и на истоимената книга од Викентие Ракиќ и ракописниот зборник „Амартолон сотирија“ на Самуил Бакачиќ.

Спореди:

„У онова време кога сакал Господ наш Исус Христос своја мајка от овој век на блаженују жизн и живот да ја отведе, да царствује сос него во веки, тогива се собрале сите свјатии апостоли – облаци ги донеле от сите страни, от сиот век, на претставление нејно.“ (Крчовски)

Соодветното место во другите текстови гласи:

„собравшим се свим светим апостолом облаком от вселенија, на претставление нејзино, коих видевшие возрадовасе“ (Ракиќ)

„тогда прочее божественим манованием и хотянием въсхитише их облаци и обрятоше се вси в едином мигновении пряд прясвятию девою, яже видявшие их взрадова се зело“ (Бакачиќ)

Бездруго, станува збор за пренесување на информација низ сиот свет, особено во верзијата што ни ја предлага Крчовски. Имено, Крчовски го насочува

книжевниот интерес кон собирањето на апостолите (за него е тоа „книжевен“ настан, и тоа е „новото“ што мора да му го признаеме на Крчовски како префинет преработувач на стари апокрифни текстови, за разлика од Ракиќ и Бакачиќ, кои книжевно се „задоволуваат“ со радоста на Богородица, т.е. не излегуваат од опсегот на стиховите „Радуј се, дево“.

Од друга страна, религиската генеза на облакот како извор на информација ја наоѓаме во стиховите: И Господ слезе во облак и говореше со него, и зеде од Духот, Кој беше над него, и им даде на седумдесетте мажи старешини. И кога слезе над нив Духот, тие почнаа да пророкуваат, но потоа престанаа. (4Мосеј 11.25)

Посакаме ли да најдеме соодветно место за пренесување на вест во македонската литература, бездруго, ќе посегнеме по Прличевиот восклик од „Сердарот“ за смртта на Кузман „а гласот растеше и голем стана“.

За да ја дополниме тријадата на лингвокултурологијата, не смееме да ја пренебрегнеме ниту митологијата, па сега за сега ќе се задоволиме само со концептот МРЕЖА во римската митологија, при што ја имаме предвид Вулкановата мрежа, како знак што упатува на неверство, имено, невидливата мрежа што ја распнал Вулкан над брачниот кревет и во неа ја фатил својата жена (Афродита/Венера) со богот Арес. Но, со оваа тема навлегуваме во бесконечниот литературен простор од витешките романи преку реализмот и особено натурализмот до современи мас-медиумски приказни во кои се сосредоточени симболите на врските во општествениот живот (од големото уво до...), попрецизно, контролата на општествените врски.

Но, да ѝ се вратиме на лингвистиката. Несомнен податок е дека како филолог Сосир особено се занимавал со латинските анаграми во кои „најкодирано“ име е токму името на пресветата Богородица. Исто како што и „Чудесата...“ се семиотички клуч за голем број книжевни дела, во кои Богородица отсутствува како знак, а дејството се остварува преку знаци што се вклопени во чудата или нивни супститути, во тој контекст и на клучните концепти од апокрифната литература.

Во таа смисла, не постои подобар пример за воспоставување на општествените односи во една средина од македонската песна, објавена под број 3 во Зборникот на Миладиновци:

САМОВИЛСКО СИЗДАЊЕ

*Град градила самовила
ни на небо, ни на земи,*

Туку ѿака ѿод **облака**.
Шчо диреси ми редеше
сè јунаци одбирани
Шчо ѿармаци ми редеше
Сè девојки одбирани;
Шчо ѿенџери ми редеше
Сè дечиња одбирани,
Едно не је дофѿасало
Тоа шчо је спроѿи сѧнце.

Кодот е јасен, недостасува водач!

Исто, како што се насетува книжевниот извор од кој води потекло „чудесната снага“ што синестезиски метаморфозира во „бел облак“ во песната „Спомен“ на Блаже Конески :

Сега си ѿи сѿара
и сега си ѿело клајнаѿо цело,
ѿосѿананѿо,
и јас не можам да си ѿпросѿам
шѿо не ѿвоја вина, ами по своја,
не сум можел да го доближам како шѿо можев
ѿвоеѿо обличје бело.
Твојатѿа снага шѿо се нудела
чудеснаѿа снага
како **бел облак** на сино небо во сѿоменотѿи ми рее,
и сѿѿо ѿѿо е минаѿо,
и веќе нишѿо не е,
и само осѿанал нејасен вѿечайѿок
дека си ми била драга.
Сега јас сум сѿар,
и сега сѿанувам ѿело клајнаѿо цело, –
и морна ѿе спомнува мојатѿа снага.

Впрочем, една од основните цели на етимолошкиот пристап во лингво-културологијата е да ги открие носечките когнитиви и нивната стожерна улога во книжевните текстови.

ЛИТЕРАТУРА

- Маслова, В. А. (2001), *Лингвокултурологија*, Москва.
Маслова, В.А. (2008), *Когнитивная лингвистика*, Москва.

Пандев, Д. (2007), *Приспијай во македонската лингвокултурологија*. Штрк, Скопје.

Пандев, Д. (2013), *Опшија реторика*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Степанов, Ю (2004), *Константы: Словарь русской культуры*, Академический проект, Москва.

Kohan, P.S. (1962), *Istorija zapadnoevropske književnosti*, Veselin Masleša, Sarajevo.

САКРАЛНОТО ВО ЗБОРОТ – ОД КЛЕТВАТА ДО БЛАГОСЛОВОТ

Апстракт: Толкувањето на структурно-смисловните целини, нивното дефинирање и употреба зазема свој простор во современите истражувања во лингвистиката. Лексичко-граматичките карактеристики на благословите и клетвите, своја реализација наоѓаат во класификациите на овие форми, но и при толкувањето и дешифрирањето на она што е упатено. Од една страна е посакување на доброто, а од друга посакување зло, но и употреба на клетви кои го отргнуваат злото и штитат од него и прераснуваат во благослови, таканаречените превентивни клетви. Овие форми најдоа свој простор во рамките на фразеологијата како научна дисциплина. Структурно, тие може да се движат од еден збор, па до структура со лице, предикација, со карактеристичен збороред. Истражувањата се базираат врз еден мал речник на македонски благослови и клетви (од Т. Белчев и Сн. Веновска-Антевска) и на литературата пишувана за оваа проблематика.

Клучни зборови: македонски јазик, фразеологија, благослови, клетви, сакралното во зборот.

Современите лингвистички истражувања отворија простор за толкување на структурно-смисловни целини, за нивно јазично толкување, за поставување на граматичката структура и семантиката што ја носат тие. Кога станува збор за благословите и клетвите во рамките на истражувањата на македонскиот јазик, обично тие биле предмет на истражувањата на македонскиот фолклор како готови нарациски структури, жанровски определени како кратки говорни творби. Когнитивните истражувања отворија простор за овие структури на јазичен план, имајќи предвид дека станува збор за еден вид магиски елемент што не дозволува да се употребуваат сегде и секогаш и дека тие ја имаат магиската моќ на зборот и пораката што ја упатуваат.

Оттаму, кон нив се гледа како на искази, реченици, состави што изразуваат преносно значење, односно не се во функција на основното значење на зборовите или зборовните состави. Анализата на структурно-семантичко ниво дозволува разбивање на целата нарациска формула за да се дојде до основното значење на зборовите и процесот како од основното се развива преносното и која е причината за да се развие ново значење, почнувајќи од еден збор па до поголема структура, низа од зборови кои во определениот состав добиле свое ново значење, но и добиле моќ да предизвикаат или да сторат нешто. Преку благословите и клетвите може да се согледа шифрирана порака што се пренесува генерациски и што сведочи за моќта на зборовите, изговорени или напи-

шани, во определени ситуации. Од книжевен аспект, како литературен жанр, тие спаѓаат во кратки говорни народни умотворби (М.Китевски, 1991: 14), а од јазичен аспект тие може да се толкуваат почнувајќи од еквиваленти на реченици (само преку еден збор), па до реченици во кои до израз доаѓа модалноста, во кој доминира желба преку заповедниот начин, до посложени реченични искази.

Ако се земе предвид интересот за истражувањето на благословите и клетвите, треба да се има предвид дека записи за нив наоѓаме уште во Стариот Завет и во библиското учење, бидејќи ги среќаваме уште во записите на старите Израелци, на релацијата меѓу земното и небесното. Треба да се спомене дека благословите и клетвите во Стариот Завет претставуваат комуникацискиот мост меѓу Господ и луѓето и без разлика дали се работи за благослов или за клетва се развива еден вид корелација со две димензии. Вертикалната димензија е релацијата наспрема земско и небесно (човек наспрема Бог и обратно) и хоризонталната димензија е меѓу луѓето каде што повторно се јавува човек кон човек, а како посредник е Бог. Тоа е всушност теолошката интерпретација на благословите и на клетвите.

Целиот исказ како смисловно-структурна целина носи порака која е еден вид шифра во која е внесена моќта на зборовите и тие преминуваат во сакрален знак. Толкувањето на сакралните јазични знаци не создаваат некоја одделна слика на релацијата збор – поим – претстава, туку семантички развиваат паралела – со благословот се посакува добро, а со клетвата лошо, наедно така се создава односот добро наспрема зло. Според светогорските монаси од XII век, исихастите, зборот што ја означува светата појава е исто така свет колку што е света и појавата. Преку сакралниот јазичен знак е содржана определена енергија која се пренесува преку искажаното на објектот. Ваквото толкување е видливо и во молитвите кога преку нивното читање и кажување (со шепотење, преку интер/интраперсонална комуникација – комуникација во себе, самиот со себе или со икона со Господ) се оживува вонвременскиот запис и во устата на обичниот човек се пренесува пораката која добива моќ (позитивна или негативна). За благословите и за клетвите заедничкото е што се тие кратки (говорни) формули со кратка структура и збиена семантика, преку значенска обележаност што е субјективно изразена.

Според Боне Величковски, благословите се производ на добронамерност и искреност кои водат кон патот на успехот. Фактот дека се 640 пати споменати во Библијата говори за корените на нивната употреба. Спротивно на благословите клетвите се производ на злоба, љубомора, негативни чувства, нешто што е во спротивност со основното правило во христијанството да се простува. Желбата поттикната од омраза кон некого ги создава клетвите. Самиот чин на клеветење и посакување лошо кон другите може и не мора да има причина. Но, употребата на клетвите самата по себе е привикнување лошо.

(или заедно со нив) и благословите. Тоа се милозвучни одбрани зборови. Еден збор може да прерасне во благослов и да го надмине основното значење и да ја презентира сопствената можност за идиоматичност, да развие форма на фразеологизам, а со честата употреба да прерасне во форма што се одвоила во основната своја форма и употреба (такви се на пример поздравите и заблагодарувањата: *Здраво. Благодарам. Фала* и др.) Од нашите истражувања издвојуваме:

Аирлија. Аирлија работѝа. Аирлија ѝазар. Аирлија деноѝ. Здравје. На здравје. Сѝолајѝи. Ведро око. Со среќа. Среќен ѝаѝ. Среќна работѝа. Чесѝиѝио. Чесна работѝа.

Некои фразеологизми се издвојуваат според фреквенцијата:

Аир и берикѝи да имаш. (4); Аирлија работѝа. (21); Арно да видиш. (6); Без Божја ѝомош да не осѝанеш. (4); Биди благословен. (6); Бог да ѝе ѝази од лоши комиши. (5); Бог да ѝе чува од лоша среќа. (7); Голем да ѝораснеш. (6); Госѝод да ве дарува. (6); Госѝод да ве ѝоживее. (11); Госѝод да е со ѝебе. (6); Госѝод да ѝе благослови. (15); Госѝод да ѝе ѝоживее. (7); Госѝод да ѝе чува од душманиѝе. (43); Госѝод здравје да ви даде. (5); Госѝод здравје да ѝи даде. (23); Госѝод на ѝомош! (6); Да си жив и здрав. (21); Да ѝи даде Госѝод здравје. (4); Да ѝи се ѝозлаѝѝаѝи рацеѝе. (9); Жив и здрав да си. (5); Здравје да имаш. (5); Крв да ѝи се сѝори. (11); Од арно да не куриѝулиш. (8); Со Госѝод најред! (15); Среќа да имаш на секој чекор. (4).

Според структурно-семантичките особености, се издвојуваат благословите во чиј состав се јавуваат **Бог** и **Господ**, а структурно, најчесто се среќаваат во второ лице и директно се упатени кон неког (соговорник) или посредно преку трето лице (обично еднина) кога е отсутен оној кому му е упатен благословот. Честа е и да – конструкцијата и присутен е желбениот начин, бидејќи во основата станува збор за манифестирана модалност во овие структури, каде што на прво место е желбата на оној што го изрекува благословот. Со избран збор се посакува некому нешто. Чести се структурите:

да даде Господ...

Да даде Госѝод и на ѝвоја глава. Да даде Госѝод уѝѝе 100 години да живееш. Да даде Госѝод цел живоѝи во среќа да ѝи се ѝреѝвори. Да даде Госѝод чедайѝа да ви се множайѝ. Да даде госѝо се убавини ѝебе и на најмилиѝе. Да дај Госѝу да се ѝозлаѝѝиѝе.

да ти даде Господ...

Да ти даде Господ една вреќа пари. Да ти даде Господ една убава, ѓамејна и работна жена. Да ти даде Господ здравје. (4) Да ти даде Господ сè што ти срце сака. (2) Да ти даде господ челада како дрен здрави. Да ти дај Господ што ти срце сака. Да ти дај Господ добар касмет. Да ти дај Господ што ти срце сакаш.

Господ...

Господ да те благослави. Господ да те чува од душмани. Господ берикет. Господ берикет нека дава и нека ни е на помош. Господ голема куќа да ти подари. Господ да те благослови. (3) Господ да те брани. Господ да те дарува. (6) Господ да те избави од зло. Господ да те надари. Господ да те поживее. (11) Господ да те чува. Господ да те чува од душмани. (2) Господ да те чува од лошо. Господ да ти ги множи чедата. Господ да ти ги множи чедата (својата). Господ да ти ги ојвори ѓајњата. Господ да ти даде ојсрце. Господ да не чува од лоши работи. Господ да ти даде долг и мирен живот. Господ да ти даде здравје. (3) Господ да е секогаш со тебе. Господ да е со вас. Господ да е со тебе. (6) Господ да те ослободи. Господ да не ослободи. Господ да не поварди од лошо. Господ да не чува од душмани. (3) Господ да не чува од душмани. Господ да не чува од лошо. (3) Господ да не чува од душмани. Господ да те (го) брани (чува) од лошо. Господ да те (да те, да го, да је, да 'и) варди од лошо. Господ да те варди по ѓајно. Господ да те благослове. Господ да те благослови. (15) Господ да те брани од зло. Господ да те варди по ѓајно. Господ да те варди по ѓајно. Господ да те дари со сè најдобро. Господ да те дарува. (2) Господ да те дарује со голем ѓамет. (2) Господ да те дарује со голем разум. Господ да те дарује со голема дарба. Господ да те дарује со голема ѓамет. Господ да те поживее. (7) Господ да те чува од душмани. (43) Господ да те чува од лошо. (4) Господ да те чува од зло, само за арно да е. Господ здравје да ти даде. (23)

дај Боже...

Дај Боже да порасне со мајка и со татко. (2) Дај Боже оваа година да даде повеќе род. Дај Боже ѓајно по кој ѓргнуваш да ти биде ојворен. Дај Боже само убави нешта да видиш во живојно. Дај Боже се да ти е арно во живојно! Дај Боже факултетот сè со десетки да го завршиш.

Бог да...

Бог да ве ѿживее. (2) Бог да ви ѿмага. (2) Бог да го наврѣи на добро. Бог да го ѿросѣи. Бог да го ѿросѣи (на мрѣиво или на задушница). Бог да го ѿросѣи ѿаѣка, шѣо ни осѣаѣи баѣка. Бог да даѣи шѣо ни срѣ сакаѣи. Бог да ми ѣе избави. (3) Бог да ми ѣе оздравее. Бо да ни е на ѿмош. Бог да ни је на ѿмош. Бог да ѿросѣиѣи и мрѣиви дуѣи. Бог да ѣе благослови. (3) Бог да ѣе (го) чува (човека) оѣи куѣен араѣија. Бог да ѣе милува со машко деѣе. Бог да ѣе милува со машко деѣенѣе. Бог да ѣе милуе сос некое машко деѣе. Бог да ѣе оздраве. Бог да ѣе ѣаѣе од лоѣи раѣиѣи. Бог да ѣе ѣаѣи од зло. (2) Бог да ѣе ѣаѣи од зло начисѣо. Бог да ѣе ѣаѣи од лоѣи коѣиѣи. (5) Бог да ѣе ѣаѣи од лоѣо. Бог да ѣе ѣаѣи од уѣурѣија човек. Бог да ѣе ѿживее. Бог да ѣе ѿѣилува со машко деѣе. Бог да ѣе чува да умрѣи без да се мачѣи. / Бог да ѣе чува, да умрѣи да не се мачѣи. Бог да ѣе чува од исѣрѣан човек. Бог да ѣе чува од лоѣа среѣа. (2) Бог да ѣе чува од лоѣа среѣа. (7) Бог да ѣе чува од лоѣи коѣиѣи. Бог да ѣе чува од лоѣи раѣиѣи. Бог да ѣе чува од ненадеѣна смрѣи. Бог да ѣе чува од сеѣаѣо зло. Бог да ѣе сочува од смрѣи. Бог да ѣе чува ѿ ѣаѣо. Бог да ѣи го чува здравѣѣо. Бог да ѣи даде добра среѣа. (3) Бог да ѣи даде сѣ шѣо саѣаѣи. Бог да ѣи даѣѣи шѣо ѣи срѣ саѣа! Бог да ѣи даѣи машко деѣе. Бог да ѣи наврѣи добра среѣа. Бог да ѣи ѣаѣи сѣѣоѣаѣа. Бог да ѣи ѿживи деѣаѣа. Бог да ѣи ѿѣоже. Бог да ѣи чува здравѣѣо. (3)

Особено се истакнуваат благословите што започнуваат со **аирлија**:

Аирлија да ви е ѓазаро. Аирлија да ви е работџаџа. Аирлија да ви е радосџа. Аирлија да ви е радосџа, еднуш за век, да се ќердосааџи, ѓак на ѓомали да си исчекаџе. Аирлија да ви е радосџа. (2) Аирлија да е. Аирлија да е, вечни да се младиџе. (2) Аирлија да е, да се вечни младиџе. Аирлија да е и ѓи да си дочекаш. Аирлија да е свришувачкаџа. Аирлија да е севџеџо. Аирлија да е, до година да му месеме комаџи. Аирлија да му е. Аирлија да му е (да ѓи е) р'каџа. Аирлија да ни е идеџево, за век да ни е, за добро идеџе. Аирлија да ни е, да ни се вечни младоженџиџе. Аирлија да ни је, да ни се вечни младоженџиџе. Аирлија да ѓи е ѓолазо. Аирлија да ѓи е севџеџо. Аирлија и берикеџи да имаш. (2) Аирлија и за многу години да ни е комаџов. Аирлија нека е. (3) Аирлија ѓазар. (3) Аирлија ѓазар, со ѓари аз'р. Аирлија работџа. (21)

Клетвите во поглед на структурните особености се со економична згусната форма и се формираат како благословите, но преку нив се посакува нешто

лошо да му се случи на соговорникот или оному кому се упатени, со желба да се случи некое зло. Сематички клетвите се поврзуваат со клеветата, проколнувањето и колнењето, кон тоа се надоврзува проклетството. Клетвите се со поголема трајност и тие во верувањето може да траат многу долго (до седмо колено во семејството), преку нив гревот мора да се плати на некој начин, да се случи покајание. Клетвите може да бидат превентивни (се изрекуваат за да спречат некој грев) и репресивни (се изрекуваат кога се бара казна за нешто сторено). Некои клетви се зависни од контекстот и може да означуваат и заштита, на пр. *Да ѝукнеш, ме кандиса. Да ми ѝше очи не виделе, јави се.*

Овде ги издвојуваме оние клетви каде се среќава Бог и Господ за да се врзи поврзаноста на клетвите со благословите. Се јавуваат структурите од типот:

Да даде Господ...

Да даде Господ авѝобус да ѝше согазе. Да даде Господ аир да не видиш. (2) Да даде Господ аир да не видиш. (6) Да даде Господ бел ден да не видиш. Да даде Господ бел ден да не видиш. Да даде Господ бившиоѝ без ѝудра да ѝше виде. Да даде Господ вирус да ѝши файѝе комјуѝтеро. Да даде Господ в'ѝиѝе да ѝше изедаѝ. Да даде Господ гол и бос да одеш. Да даде Господ да добиеш граѝиис одмор и ѝри месеци да мораш да седеш со Боки 13. Да даде Господ да занемии. Да даде Господ да му се расиѝе колаѝа на Трајче. Да даде Господ да му умре на комиѝјаѝа козаѝа. Да даде Господ да најдеш 500 евра и одма да ги изгубиш. Да даде Господ да не види бел ден. Да даде Господ да не му даде род оваа година. Да даде Господ да не ѝложи на ѝој исѝиѝ. Да даде Господ да ѝадне од скалиѝе. Да даде Господ да ѝиѝаиш ѝа да се раниш. Да даде Господ да ѝукнеш. Да даде Господ, да родиш деѝе без коски, цел живоѝ како ѝача низ куќа да го собираш. Да даде Господ да се заљубиш во лажен ѝрофил. Да даде Господ да се сокрие цел. Да даде госѝод да се ѝреврѝуваиш во гроб. Да даде даде Господ да сум ѝи секогаиш во мислиѝе. Да даде Господ да ѝи овенаѝ цвекињаѝа на ѝераса. Да даде Гоѝод да ѝи овенев цвекиња на ѝерасу. Да даде Господ да файѝеш 7-ка на лоѝо и да го изгубиш ливчейѝо. Да даде Господ да цркнеш. Да даде Господ девојка ѝи во Фоѝошоѝ да ѝи се средува! Да даде Господ деѝеѝо маѝура да ѝи ѝрави како оние во Бугарија! Да даде Господ деѝеѝо у киндер јајце да ѝи се роде, а да немаиш шема да го сосѝавеш. Да даде Господ деѝаѝа да ѝи куѝувааѝ чунга лунга на кредиѝ. Да даде Господ деѝаѝа на комиѝјаѝа да ѝи личаѝ. Да даде Господ деѝаѝа на мене да ѝи личаѝ. (11) Да даде Господ Драган Вучиќ да и рече на ќерка ѝи "Браво Сулиѝанке"! Да даде Господ дрѝја да ѝе јадаѝ. Да даде Господ жена ѝи да роде сѝоно-

*галка ѝа цел живојѝ за чевли да не можеш да заработиеш. Да даде Гос-
ѝод змиш да ѝе јадајѝ. Да даде Госѝод змија да ѝи влезе во собайѝа. Да
даде Госѝод нѝернейѝојѝ да му ѝадне. Да даде Госѝод јазико да ѝи се
врзе, нем да осѝанеш. Да даде Госѝод кола да ѝе удре и сааѝчија да не
може да ѝе собере. Да даде госѝод комише свак д'н да реновирав. Да
даде Госѝод кравайѝа да му биде сѝелна. Да даде Госѝод лајк да не
видиш. Да даде Госѝод леб да немаш да јадеш. (2) Да даде госѝод
Линексојѝ шо го носиш за секој случај на одмор, да ѝи ѝриѝреба!*

Господ да те...

*Госѝод да ѝе земе. (4) Госѝод да ѝе казне. (2) Госѝод да ѝе казни. (6)
Госѝод нека ѝе казне. Госѝод ѝамѝе и враѝе. Госѝојѝ да ѝи даде
бељайѝа.*

Да даде Бог...

*Да даде бог да ѝи се врзе јазикојѝ. Да даде бог да ѝи се врзе јазикојѝ, ѝа
збор да не зуцнеш, нем да одиш до века. Да даде Бог на сред говор кијавица
да ѝе фаѝи. Да даде Бог уѝре да не го дочекаш.*

Благословите и клетвите се дел од секојдневната комуникација. Тие може да бидат разгледувани од различни аспекти. Едните (благословите) се развиваат во нови форми, во кои влегуваат актуелни личности, настани и создаваат пријатно чувство, другите (клетвите) се нивниот опонент и никому не е сеедно да слушне лоши зборови и некој да му посакува нешто лошо. Овие форми најдоа свој простор во рамките на фразеологијата како научна дисциплина. Структурно, тие може да се движат од еден збор, па до структура со лице, предикација, со карактеристичен збороред. Малиот речник на македонски благослови и клетви дава можност за различни анализи и можност да се согледа како се развиваат благословите и клетвите во македонскиот јазик поаѓајќи од традиционалните фолклорни форми, па до современите кои се јавуваат како резултат од актуелниот момент. Ова прашање во рамките на фразеологијата остава простор за натамошни истражувања бидејќи преку благословите и клетвите може да се согледа менталитетот на еден народ.

ЛИТЕРАТУРА

Велева, Александра (2009), *Инѝеркомуникаѝивносѝа на клеѝвиѝе како ѝтрадиционална или современа народна кулѝура*, Спектар 54, 81-86, Институт за македонска литература, Скопје.

Величковски, Боне (2002), *Македонско-англиски, Англиско-македонски ѝословични ѝаралели*, ед. Посебни изданија, кн.49, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје

Велковска, Снежана (2011), *Сѝудии од македонскаѝа лексикологија и лексикографија*, ед. Посебни изданија, кн.71, Институт за македонски јазик, Скопје.

Велковска, Снежана (2002), *Белешки за македонскаѝа фразеологија*, ед. Јазикот наш денешен, кн.8, Институт за македонски јазик, Скопје.

Велковска, Снежана (2011), *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, Скопје.

Китевски, Марко (1991), *На клеѝва лек нема*, Македонска книга, Скопје.

Минова-Ѓуркова, Лилјана (1998), *Македонскиѝе благослови и клеѝви*, Предавање на Семинарот за македонски јазик, литература и култура, XXXI, 19 – 30, Скопје.

ФУНКЦИЈАТА НА ЗБОРОТ ВО ОБРЕДИТЕ ПОД МАСКИ

Апстракт: Во излагањето ќе биде разгледан вербалниот дел на обредите под маски, кој се јавува во различни форми, како обичен говор, кој воопшто не се разликува од секојдневниот, но и говор со променет глас, како сотавен дел од маскирањето. Говорниот текст во обредите под маски може да биде импровизиран или фиксиран (со усната традиција или во писмена форма). Некои од текстовите се постојани и се повторуваат подолг временски период од година во година без разлика дали се запишани или се пренесуваат по устен пат. Постојаните текстови т.е. оние кои битно не се менуваат најчесто се обредните формули, стиховите и благословите. Другите текстови се повеќе подложни на промени и актуелизации. Тоа се вообичаено дијалозите кои ги следат обредните игри, а во кои се зададени ликовите и рамката на дејството, додека самите реплики се препуштени на импровизација и инвенција на изведувачите. Во излагањето особено внимание ќе биде посветено на функцијата на зборот во обредите под маски која со текот на времето се менува, од обредно магиска во забавна.

Клучни зборови: обреди под маски, текст, магиски формули, благослови, дијалози.

Во Македонија обредите со маски претставуваат составен дел на календарските празнувања, а во различните региони на Македонија се составен дел одбележувањето на: Коледе (Бадник), некрстените денови и особено Василица, Прочка односно Тримери, Велигден, Ѓурѓовден и Спасовден. Имајќи ја предвид бројноста на обредите под маски, како и варијантите што се среќаваат во врска со нив, во текстот ќе се задржиме на најбројната група обредни поворки кои се присутни за време и во деновите по празникот Василица, а во различните краеве на Македонија познати под именувани како: бабари, цамалари, василичари суровари и др. Интересот за оваа група под маски се темели врз фактот дека не само што се најбројни со голем број на варијанти туку имаат и развиена дејствена и вербална структура. Токму овој факт ги наведува бројните истражувачи да забележат дека во наведените обреди под маски несомнено не постојат само попатни драмски елементи, синкретички изведби со маски, костими и други театарски реквизити туку и текстови, кои заради својата дијалогска форма најчесто се примаат како драмски. Во организираната сценска рамка на обредот, со нив се бележи драматуршко-сценската суштина на дијалогот кој не е препуштен на случајноста туку е насочен кон сценскиот заплет и разрешување. Текстот во обредите со маски се следи преку специфично организираните и функционалните зборови на учесниците во дејството, усни или усно-музички дијалози,

реплики и извици и т.н. Како што забележува Н. Бонфачиќ-Рожин (Bonfačić-Rožin 1958: 169) развојот на говорот во обредите со маски е паралелен со развојот на народната драма. Тој, уште забележува дека обредниот изведувач со маска ретко ќе го слушнеме како зборува. Делумно затоа постојат сосема објективни причини, во изгледот и функционалноста на самата маска, која го покрива лицето и на некој начин го оневозможува изведувачот да говори. Но, исто така треба да забележиме дека и ликовите во обредните поворки кои носат изоморфни маски, во изведувачка смисла, не претставуваат индивидуализирани ликови туку подвижен хор. Поточно, целата група претставува еден единствен актант, отелотворување на силата која се служи со невербални средства, препуштајќи им ја вербалната комуникација со публиката на условно кажано издвоените ликови присутни во обредната поворка како што се: водачот на групата со различни називи во Македонија (валегац, старец, јудија), бабата, попот, невестата и др. Оттука впечатокот дека учесниците во обредните поворки се главно молчаливи ликови кои се претставуваат со движење, танц и правењето бучава. Овие молчаливи ликови го претставуваат првиот степен на изразноста на маскираните поворки или поточно најстариот слој на нивната изведба. Следната фаза, според Рожин, се маскираните ликови кои зборуваат со изменети гласови или испуштаат одредени крици, тие го претставуваат преминот кон зборот и дијалогот, напуштајќи го немото претставување. Таков случај во Македонија имаме забележано во етнографските материјали на Русиќ во с. Присовјани каде што дедото и бабата го менувале својот глас кога збурувале и пееле (Светиева 1996: 11). Истиот автор забележува дела во село Мушково маскираните збурувале како животни или врескале како кози и јариња. Овој начин на изразување го прифаќаме како составен дел од маскирањето преку која се изразува „другата“ димензија на ликовите чие дејство треба да ни означи дека се одвива во некое друго време или дека доаѓаат од „другиот свет“. Но, исто така, текстот во обредите со маски може да биде базиран на обичен говор, кој воопшто не се разликува од секојдневниот, или може да се јави и во форма на декламација, а во овие обреди исто така говорот е присутен и преку песните што влегуваат во текстовниот дел на обредноста. Секако, поворката како претставувачка рамка подразбира повеќекратно повторување и варирање на истиот текст пред публиката која секогаш е составена од нови лица, односно при влегување во секоја куќа или двор во населеното место каде се движи маскираната дружина. Вообичаено, овие промени се забележуваат во текстовите на обредните дејства, каде што се зададени ликовите и рамката на дејството, додека самите реплики се препуштени на импровизација и инвенција на изведувачите. Во фолклорното претставување има голем број такви случаи, во кои изведувачите заедно со публиката можат да влијаат на изведбата, во смисла на нејзино скратување, односно продолжување.

Во рамките на разгледувањето на функцијата на зборот во обредите со маски треба да се осврнеме и на комуникацијата која се остварува меѓу изведувачите и гледачите. Од аспект на теориите на изведбата може да се каже дека од

начинот на кој се воспоставува комуникацијата се одредува и интензитетот на претствата, а најчесто искусните изведувачи својата изведба ја прилагодуваат кон составот, барањата и очекувањата на гледачите. Ова особено доаѓа до израз во обредите со маски, во кои, покрај маскираните лица во изведбата домаќинот има значајна улогата. Дијалогот што го води маскираната група со домаќините или гледачите најчесто е составен од двосмислени и шеговити реплики, преку што доаѓа до израз смислата за импровизација на учесниците во изведбата. „Тоа е комуникација во која постои повратна информација во најцелосна смисла на зборот“ (Lozica 1976: 142). При таа комуникација меѓу изведувачите и гледачите се создава еден особен меѓусебен однос со можност да дејствуваат едни врз други. Во оваа смисла може да се каже дека било која единка во „публиката“ може да направи повеќе од арбитрарно учество во изведбата. Воспоставувањето на комуникацијата меѓу домаќините и маскираната дружина во некои региони се врши со зборовите: „Отвори бре, домакине/ да видиш лика и прилика/ да видиш наша невеста“ (Цветановска 1999: 22) или „Еј, домакине, сакаш ли гости, свадбари ти идат, да даруваш нешто“ (Спировска 1975: 365). Појавувањето на домаќинот во некои варијанти е проследено со зборовите: „Одалеку идиме/ Надалеку одиме/ На кораб се возиме/ Со стапој се крепиме/ Коработ се скина/ На домаќинот газот му зина“ (Цветановска 1999: 23). На овие зборови домаќинот соодветно одговара на дојдената група и играта почнува. Кулминацијата на играта е умирањето на еден од ликовите, што ја сочинуваат маскираната поворка. Тогаш започнува нов дијалог меѓу еден член од дружината (обично водачот на дружината именуван како старец) и домаќинот исполнет со магиски формули и шегии кои алутираат на магијата на плодноста, а во овој дел од сценариото неговата должина како и развојот на дејството зависат од подготвеноста на домаќинот да ги прифати шегите на своја сметка и соодветно да и одговори на дружината. Суштината на дијалогот се состои во тоа што домаќинот е обвинет за смртта на членот од дружината и таа бара од него да се искупи за „сторениот грев“ или поточно за сите сторени гревови во текот на годината која изминала. Дијалогот во таа смисла го има следниот тек: „– Што стана во твојата кука?/ – Е што е работата?/ – Таксуј што ќе таксуеш човеков да стане!/ – Добро што сакате ќе ви дадам, само нека стане да не бида зло во мојава кука!“ (Спировска 1975: 365). Текстот понатаму се темели врз импровизација во која се можни различни варијанти на бараните дарови, од страна на маскираната дружина, а од нивното таксување зависи „оживувањето на мртовецот“. Оваа сцена во некои региони содржи дијалог меѓу дружината и домаќинот кој носи низа асоцијации на магиското ритуалното парчење на телото на божеството и неговото повторно оживување: „Ова не се мустаци, ова е сунѓер за бришење на газот, (...) ова не се очи, ова се ламби да си одат жените на мочање во темница, ова не е глава ова е шутка, во неа да се мочаат и серит домаќинот и домаќинката...“ (Цветановска 2001: 23). По завршувањето на овој дијалог невестата (маскиран маж во невест-

тинска облека) го опчекорува умрениот и тој станува, потоа го играат своето оро, ги земаат даровите и го продолжуваат патот. Во регионите каде што сценариото на „умирањето“ и „оживувањето“ е редуцирано маскираната дружина преку игра и благослови комуницира со домаќинот, при што главна улога има бабата или попот. Така во Кумановско, дијалогот меѓу бабата и домаќинот се одвива на следниот начин: таа во определен момент му се обраќа на домаќинот покажувајќи на невестата што ја водат „овуј сакам да гу мужаам, па ако имаш една лиру дај да ву закачу на гушу“. Додека домаќинот ја подава парата на невестата, синците се лутат и го обвинуваат за неморал, па му бараат пари за нанесениот срам, по што тој и нив ги дарува со по некоја пара. Во оваа игра должноста на попот е да влезе во куќата на домаќинот да изведе импровизирана проповед, со обратни зборови од оние кои вообичаено ги кажуваат поповите. Во Агино Село, Кумановско групата предводена од Јудијата заедно со музиката доаѓа во куќата. Водачот на групата, јудијата, бара од домаќинот одобрение за влегување, а откако ќе го одиграат џамаларското оро домаќинот ја дарува дружината со жито, масло, леб, грав и др. Тогаш старецот им се обраќа на синците: „Слушајте, синци, домаќин татко даје једну канту пшеницу“ и благословува: „Колку зрна – толку к’смет да биде!/ Колку добитци у поле – толку јунци у шталу!/ Колку жељки у поле – толку ќерки у куќу!/ Колку клинчиња – толку синчиња!/ Колку шајчиња – толку бајчиња!“ (Здравев 1975: 371). Во време на благословувањето синците викаат „амин“ и тропаат со клопотарците. Во оваа обраќање го согледуваме наједноставниот начин на поетско претставување на плодноста и изобилството, како основна идеја на благословот, кој се остварува преку нижење на чисто архетипски слики на богатството. Во формулите на двочлена споредба можат да се најдат траги на имитативно-магиска логика на предвидувањето, преку двочлената споредба преку релацијата А толку Б, или како А така нека биде Б. Ваквата споредба има за цел со набројување на нешто што не може да се изброи, магиски да се дејствува за да се произведе истото неизброиво количество на плодови, ова верување се темели врз логиката дека сличното го предизвикува сличното (Mos 1982: 140). На тој начин се поврзуваат вербалното и невербалното, сегашноста и иднината. Во обредите под маски благословите се изговараат, но може и да се пеат, неретко на нивните апелативни својства се додава и прикажувањето на чинот на благосостојбата или ситуацијата која му претходи. Благословот се искажува како магиско прикажување на добрата судбина во рамките на обредот во кој се проникнуваат зборовите, дарувањето и гестови за благонаклонетост. Дијалогската природа на благословот не се гледа само во вербалниот слој на комуникација, туку и во преплетувањата и проникнувањата на говорниот и гестовниот јазик, според логиката на замена на дар со дар. Благословите ги потпираат одредените обредни дејства со магиски карактер или потполно ги заменуваат (Иванова 1984: 220). Митско-магиските елементи на благословите се однесуваат на присутните и актерите за кои се подразбира благословувањето, на моќта на одделните симболи кои, според народното верување, ја воспоставуваат врската

меѓу повисоките сили и судбината, а лицето кое благословува ја има функцијата на посредник меѓу човекот и вишите сили. Преку благословот и, следствено, преку исказите во функција на благослов, вообичаено се искажува волја и желба за: берикет, добивка, добро здравје, среќа, долговечност. Ова значи дека говорителот / искажувачот, се става во позиција на посредник меѓу видливите, земски сили и невидливите, надземски или натчовечки сили (Ајдачић 1993). Во однос на благословите, исто така, е значајно да се спомене нивната инвокација на фикционална стварност којашто има хиперболични димензии. Исто така, треба да се забележи дека во обредите тие имаат свое значење и функција и во контекст на обредното време, бидејќи се јавуваат во граничните мигови – на почетокот на дејството или на крајот во насока на најавата на новото, особено во регионите каде дијалогот се заменува со клишеизирана песна од речитативен карактер којашто маскираните ја кажуваат во секоја куќа, како кај коледувањето. Пример за ваквото презентирање на текстот во склоп на обредите под маски имаме во Охридско каде што се коледува со песната: „Сурова, сурова година,/ весела, весела, година!/ Голем клас на нива, /голем грозд на лоза,/ жолт мамут на леса,/ црвено јаболлов градина,/ живо, здраво до година,/ до амина... (Маленко 1975: 384). Во Вевчани, при обиколката на куќите, зетот носи стап со кој удира по вратите, со песната: „По мене бабо, по мене/ како струиска еретица,/ како прилепска ножница/ ура, сурова година“ (Каланоски, 2001: 68), а во скопската котлина „Охо,хо, џамала/ по мене млада/ по тебе стара? Охо, ох, џамала“ (Кличкова 1960: 193). Во овие примери со песната се повикува старата година да замине заедно со сето во неа што било старо, грдо, неуспешно од една страна и од друга се повикува новата година да донесе богатство, успех, младост. Воедно, на симболичен начин се изразува и култот на плодноста, преку фаличките симболи. Со слична конотација се и стиховите: „Суровица грабовица/ удри баба по тртица/ Да ми роди машко дете“ (Светиева 1996: 9) каде што со последниот стих се пожелува нов живот полн со успех и богатство. Може да се каже дека песните и благословите, игрите и сите обредни дејства што ги придружуваат главно се насочени кон здравје и благосостојба на куќата, за добра среќа и радост на сите луѓе во семејството, за плодност, среќа и напредок. Оној што благословува имплицитно или експлицитно се обраќа кон судбината или повисокото битие барајќи исполнување на добрите желби и среќна иднина за друг. Покрај императивната интонација на самиот исказ, со кој се искажуваат желбите, среќата се претставува како заслужено добивање на богатството или како остварување. Тие се концентрирани на определени животни потреби, а нивниот митски контекст се темели врз верувањето за плодноста и среќата, додека нивната магиска основа ја прават постапките преку кои се обезбедува остварување на саканото. Одредената кореспонденција меѓу магиските дејства во обредите, нивните преобразби во прикажувачките текстови, како и траги во апелативните видови овозможува пронаоѓање на заеднички основи во митско-магиското

поимање на светот. Тодор Ив. Живков разгледувајќи ги благословите како устен дел од обредот вели: „формулите во благословите можат да се објаснат со обичаите или да послужат за објаснување на нејасните страни на обичаите“ (Живков 1974: 57). Според Ајдачич (1993), благословите според непосредноста на обраќањето само теоретски можат да се сметаат спротивставени на прикажувачките жанрови, додека во стварноста тие се преплетуваат со нив. Можностите вербалниот и невербалниот фолклор меѓусебно да се осветлуваат во реконструкцијата на нивните посебни слоеви намалени се со прекините на нивните врски при преобразбата на традициската култура. Во оваа смисла ни се полезни ставовите на Мукажовски за способноста на замена на изгубените функции со естетската функција (Мукажовски 1986: 30), што претставува еден од можните правци на нивната трансформација.

Во случаите на обредните поворки каде што обредните дејства се рудиментирани или трансформирани, каков што е случајот во Вевчани, другите елементи кои му припаѓаат на комплексот магиски ритуали во голем степен се рудиментирани, како на пример: „смртта“ и „оживувањето“ на еден од актерите, различните гатања и дијалози со домаќинот, а поместен е и терминот на нивната изведба од 13 вечерта кога поминуваат зетот и невестата по куќите на 14 кога се слави св. Василиј, односно кога оние што се викаат Васил го слават именденот. Според исказите на информаторите, тоа се случува на четиринаесети јануари кога „одат кај овие Васил што се викаат, одат исто така маскирани и тогај одат попој, оци, доктори се делат дипломи за пијаници. Прават шеги со домаќинот, на рачун на домаќинот, само кај што има Василевци“ (АИФ, м.л. 3698). Во дијалогот меѓу домаќинот и дружината се забележуваат елементи на рудиментирана обредност, трансформација и осовременување, со замена на улогите на хтонските суштества со нови какви што се на пр. попот и докторот. Самиот дијалог е импровизиран и зависи од имагинацијата на говорителот и тој според кажувањата би изгледал вака: „Среќна нова година господ да ви помогит, ајде дај за ова, дај за она на попот да му платиш за гревовите, на невестата да и платиш. Докторот ги прегледува домашните“ (АИФ, м.л. 3689). Во овие изведби до израз доаѓаат актерските способности на касираните ликови, но исто така и нивната моќ за импровизација. Според ова, може да заклучиме дека комуникацијата во изведбите од овој вид се реализира преку релацијата соопштувач – примач односно емотивен агенс и конотативен знак. Тоа е комуникација во која постои повратна информација во најцелосна смисла на зборот. Таа комуникација е еден од најзначајните елементи на фолклорниот театар, во која публиката и изведувачите се во еден особен меѓусебен однос со можност да дејствуваат едни врз други. Во обредите под маски кои се изведуваат во периодот на некрстените денови, веќе посочивме дека постојат повеќе можни варијанти на дијалог, со одредени регионални и локални варијанти. Општо земено, може да се забележи дека покрај разновидноста на текстовите се работи за кондензиран текст (Толстој 1995: 68) кој има многу заедничко со фолклорните текстови, но и се разликува од

нив. Разликите може да ги согледаме пред сè во структурата на фолклорниот и обредниот ритуален текст – првата основна разлика е во тоа што фолклорниот текст во целина е вербален, а обредниот текст е трисложен, а неговите компоненти се дејствени, предметни и вербални. Како што видовме од посочените примери во различните обреди нивниот однос е различен, а во некои случаи вербалната страна може да биде сведена на нула. Втората разликата ја гледаме и во фактот дека сликовитоста нема да исчезне, туку ќе биде сочувана во сите стадиуми на развој.

Според досегашните сознанија, текстовите на обредите со маски може да се постојани – кои се повторуваат подолг временски период од година во година без разлика дали се запишани или не, се пренесуваат по устен пат или да бидат подложни на промени во подолг временски период во зависност од изведувачката ситуација. Постојаните текстови т.е. оние кои значајно не се менуваат, најчесто се обредни формули или стихови. Другите текстови се повеќе подложни на промени и актуелизации. Обично, на промени се подложни текстовите на игрите каде што се зададени ликовите и рамката на дејството, додека самите реплики се препуштени на импровизација и инвенција на изведувачите. Како што може да се види од посочените примери, текстот изразен во стихови има фиксирана форма и магиско симболична содржина додека текстовите во проза својата конечна форма ја добиваат во зависност од ситуацијата, составот на публиката, комуникацијата меѓу изведувачите и публиката, па, и индивидуалната способност за импровизација на самиот актер изведувач, исто како што е можно надоградување на текстот во одредени случаи текстот се редуцира и се сведува на неколку основни реплики кои ги означуваат основните обредни фази. Односно во овие случаи, како што забележува Бонфачиќ-Рожин, станува збор за „ослободената народна драма, која станала општествена игра, редовно е во проза“ (Bonfaccić-Rožin 1958: 169). Ваквата положба на изведбата во обредите со маски укажува дека во него активно е вклучен и контекстот, структурата на стварноста во која се одвива изведбата. Несомнено е дека во обредноста секојдневниот говор продира во претставувањето и обратно, публиката активно учествува во изведбата. Во однос на изведбата, треба да се каже дека фолклорното претставување обично не тежнее кон илузијата, па текстот не мора да се глуми туку е доволно да се изговори на соодветен начин т.е. како декламација со повишен глас, што на некој што е навикнат на актерската игра во современиот театар може да му изгледа како дилентатизам и лоша глума. Секако дека изведувачите во обредите со маски не се ниту професионални актери ниту пак драмски писатели, но сепак ги почитуваат конвенциите на изведбата.

Овде, исто така, треба да кажеме дека т.н. театарски елементи присутни во фолклорот во голема мера се зборовни. Тоа му е јасно на секој фолклорист што имал работа со живиот фолклор или вредно го запишувал. Непосредниот живот на многуте фолклорни жанрови е поврзан со уметничкото олицетворување на

текстот. Ако го споредиме зборот во обредите и зборот на театарската сцена, ќе забележиме некои разлики. Дијалозите во обредите со маски се поблиски до секојдневните разговори и не се подложни на конвенциите што се присутни во драмските текстови. Врз овој однос кон зборот и кон јазикот делумно влијае просторот во кој се одигрува дејството односно близината со публиката, за разлика од издвоената театарска сцена, а делумно и начинот на кој се создаваат дијалозите. Обредите со маски не се чисто говорни форми, во нив имаме комбинација на играта и глумата и тоа на начин што говорните творби имаат монолошка или дијалошка форма, а освен прозни можат да бидат и стихувани, зборовите овде се следени од гестикулацијата или приказот на некакво дејство кое е групно прикажување на некаков настан со поделени улоги, со маска или без неа, но со несомнен сценски ефект. Во нив говорот и јазикот поминува повеќе фази кои јасно можат да се согледаат преку состојбата на теренот, разликите што се воочуваат како регионални односно локални, а воедно укажуваат на степенот на зачуваноста / трансформацијата на обредот под маски и неговото осовременување.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдачић, Дејан (1993), *Прилог истражувању благослова у усменој књижевности*, Достапен на: http://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-blagoslov_c.html
- Bonfačić-Rožin, Nikola (1958), *Narodna drama u Hrvatskoj*, Treći kongres folklorista Jugoslavije držan 1- 9 IX 1956 u Crnoj Gori. M.S. Lalević, ur. Cetinje SUFJ, 163-172.
- Здравев, Ѓорѓи (1975), *Играјќи „Цамала“ во Агино село (Кумановско)*, Македонски фолклор, 15-16, ИФ „Марко Цепенков“, Скопје, 369-374.
- Живков, Тодор Ив. (1974), *Българската коледарска благословия*, Известия на Етнографскиот институт и музеј, 15, 55-83.
- Иванова, Радост (1984), *Българската фолклорна сватба*, БАН, София.
- Калановски Илија, (2001), *Вевчански карневал*, Институт за национална историја, Скопје- Вевчани.
- Кличкова, Вера (1960), *Божикни обичаи во скопска коџина*, Гласник на етнографскиот музеј, 1, Етнографски музеј, Скопје, 193-266
- Lozica Ivan (1976), *O određenju folklornog kazališta*, Narodna umjetnost 13, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 141-153;
- Маленко, Димче (1975), *Некои белешки за зимскиите обичаи и обичајни песни во Охрид*, Македонски фолклор, 15-16, ИФ „Марко Цепенков“, Скопје, 383-393,
- Marsel, Mos, (1982), *Sociologija i antropologija*, Prosveta, Beograd.
- Мукаржовски, Јан (1987), *Структура, функција, знак, вредност*, Нолит, Београд.
- Светиева, Анета (1996), *Еројски елементи во обредите со маски кај Македонците*, Зборник на трудови од меѓународниот симпозиум „Обичаи под маски“, Музеј на Македонија, Скопје.

Спироска, Лепосава (1975), *Некои драмски елементи во обичајот Василица во селото Лисиче (Титоввелешко)*, Македонски фолклор, 15-16, ИФ „Марко Цепенков“, Скопје, 363-369;

Толстој, Никита (1995), *Језик словенске културе* (Љ. Раденовиќ), Ниш, Просвета.

Цветановска, Јелена (2001), *Игри со смртта*, Матица Македонска, Скопје.

КУЛИНАРСКАТА ЛЕКСИКА ВО ФРАЗЕОЛОШКИОТ СОСТАВ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Храната спаѓа во најзначајните културни кодови, таа е репрезент на идентитетот на еден народ, на културните врски со други народи, на непосредните влијанија. Поради егзистенционалниот карактер, храната е современа и многу актуелна тема на научен интерес од различни аспекти (медицински, еколошки, социолошки, етнолошки и др.). Во рамките на антрополошките проучувања на храната особено се изделуваат научните истражувања кои се во функција на етничка препознатливост и посебност – национална специфика.

Клучни зборови: кулинарска лексика, компонента, фразеолошки состав, фразеологизам, македонски јазик.

Фразеолошкиот состав на јазикот, истовремено е огледало и на лингво-културната општост, но и на националното културно самосознание. Во внатрешната форма на многу фразеологизми се открива културно-националната специфика. Корпусот фразеологизми во овој труд имаат за цел да го претстават симболичкиот, метафоричкиот и конотативниот потенцијал на храната како фразеолошка компонента, преку анализа на начинот на градење на фразеолошкото значење. Анализата ќе биде спроведена на дел од фразеологизмите кои во компонентниот состав содржат лексеми што означуваат називи на суровини, продукти и други видови и појавни форми на храната и преку кулинарскиот код ја формираат специфичната национално-јазична слика на светот.

Прашањата за националната јазична слика на светот се тесно поврзани со феноменот метафора како еден од начините за нејзиното создавање.

Во овој труд ќе се потпреме на основните поставки на когнитивната лингвистика. Следствено, анализата на фразеологизмите како метафорични слики, што ќе ја спроведеме врз корпусот примери од општата концептуална сфера *храна* во македонскиот јазик, подразбираат начин на сфаќања на индивидуалното, групното и националното самосознание.

Најголем е бројот на фразеологизми кои во својот состав ја имаат лексемата *леб* како компонента, што е логично, бидејќи лебот е најдостапен вид храна. Според Анита Хрњак (2007:198), тој може да се смета за своевиден прототипен претставник на семантичкото поле *храна*, а фразеологизмите со овој составен елемент се анализирани во еден претходен труд (Додевска-Михајловска 2016: 25–31).

Овде само ќе истакнеме дека лебот како основна храна е универзален симбол и се поврзува со концептот **живот, труд, работа и заработка**, но и со **беда, сиромаштија**. Најголемиот број примери со оваа лексема имаат позитивна конотација. Концептуалната сфера **беда, сиромаштија** кај македонскиот народ се претставени преку метафорички модели кои се јавуваат како извор на создавање на фразеологизмите *јаде леб и сол / нема ни за леб, ни за сол* 'живее многу сиромашно' и уште поекспресивниот израз *нема вода в очи* 'нема ништо, многу е беден'. Во заднинската слика на овие фразеологизми со негативна конотација, компонентите *леб, сол, вода* се знак за насушна потреба, основни услови за живот. Покрај лебот, како продуктивни компоненти се јавуваат житото, брашното и називите на јадења од брашно: (жарг.) *за бабино (чисџо) брашно* што значи 'за ништо, без причина'; *друг му меле брашно* 'друг му ги врши работите'; *два осџири камења не мелаџи брашно* 'не се согласуваат меѓу себе'; *и на брашно се смее / се смее како луд на брашно* 'силно се смее, се смее без причина'; *легна на брашноџо / си легна на брашноџо* 'најпосле се смири, почна да работи како што треба; принуден е да отстапи и да го работи она што се бара од него'; *од џоа жсиџо не бива брашно* 'од таа работа нема добивка'; *зрно џо зрно – џогача*; и во *џченицаџа* има какол; *свари (замаџи) каша* 'предизвика недоразбирање, создаде многу непријатна ситуација'; *во исџа каша се* (со некого) со значење 'се наоѓаат во непријатна ситуација (со некого)'; *се врџи како мачка околу врука каша; најрави каша-џоџа* 'не сработи добро, не подреди нешто, измеша, измеша нешто, направи хаос'.

Екстралингвистичката специфика на семантиката на некои лексеми учествува во формирањето на значењето на фразеологизмите: *не јади џрици* и *не јади бурек* 'не зборувај глупости'. Лексичката варијантност во овие семантички еквиваленти е резултат на развојот на колективното сфаќање за правилна исхрана на човекот. Имено, ако некогаш триците се сметале исклучиво за сточна храна, денес е поинаку, сфаќањата за здрава храна се изменети и сè повеќе ги исклучуваат масните и калорични јадења од исхраната.

Млекото и млечните производи отсекогаш имаат значајно место во исхраната на човекот, а нивното значење се одразува и во нивната продуктивност во фразеолошкиот состав на македонскиот јазик. Кај фразеологизмот *ушџе мирица на* (мајчино) **млеко** со значење 'премногу е млад и неискусен' имаме слика во која млад и неискусен човек иронично се поистоветува со мало дете кое сè уште се храни со мајчино млеко. Со иста семантика, но со различен лексички состав се и примерите: *ушџе му каџе млеко од усџаџа*; *ушџе џица млеко*.

Со компонентата **млеко** во македонската фразеологија се среќаваат и фразеолошките изрази: *ќе го џроџука (џовраџи) и мајчиноџо млеко* 'ќе доживее страшни маки, жестоко ќе настрада' и *го крсџи млекоџо* 'тура вода во млекото'.

Млекото како компонента во составот на фразеологизмот се јавува и со друга компонента која означува храна: *му ѝече мед и млеко* 'има сè, во изобилие'. Покрај овој библиски фразеологизам е и фразеологизмот од поново време: *не е сè мед и млеко* со значење 'не е сè идеално'.

И матеницата како млечен производ е застапена во фразеолошкиот состав на македонскиот јазик: *кој се ѝојарил од млеко, дува и на маѝеница* 'кој еднаш ќе згреши, потоа многу ќе внимава'; *го гледа како мува во маѝеница* 'не може да го гледа, не го поднесува'.

Кајмакот е млечна преработка и овој кулинарски елемент се појавува во составот на македонската фразеологија: *го собра кајмакоѝ* 'го присвои, зеде најдоброто' што се заснова на заднинската слика на собирање на најубавиот, најквалитетниот дел од млекото, кој се формира како густа прекривка при неговото ладење. Оваа компонента ја среќаваме и во фразеологизмот *кајмакоѝ на градоѝ* (или на нешто друго) со значење 'најдоброто, елитата, најугледните луѓе', што е веќе архаизиран под влијание на калката од францускиот јазик *crème de la société* – крем на општеството, која навлегла преку српскиот/хрватскиот јазик.

Анализата покажа дека и компонентата *масло* е продуктивна во фразеолошкиот состав на македонскиот јазик. Ги регистрираме фразеологизмите: *масло и вода*; *долева масло на оган* 'поттикнува некого или нешто, подбуцнува некого'; *ѝоа е негово масло* – тој злонамерно го уредил, го приредил тоа; *му го извади маслоѝо (масѝа)* 'го искористи до крај; многу го измачи, го експлоатира'; *од болва вади масло* 'од сè сака да извлече корист'.

Јајцето, според народната претстава, е почеток на сите почетоци, извор на животна сила, симбол на раѓање на нов живот, на плодородност. И оваа лексема се izdelува како продуктивна компонента што се потврдува во следниве фразеологизми: *во јајцеѝо бара влакно*; *јајце се ѝржи*; *си личи како јајце на јајце*; *чека од варено јајце да се изведе ѝшле*; *и ѝеѝелойѝ мунесе јајца*.

Јајцето било обредна и ритуална храна што е заведочено во заднинската слика на фразеологизмот *го гледа како црвено (велигденско) јајце* и во дамнешни времиња ретко се употребувало во секојдневната исхрана.

Потврда на ова е фразеологизмот во нашиот јазик *удри јајца на масло* со значење 'почне да троши многу', чија слика произлегува од стариот народен обичај со кајгана да бидат угостени само најуважените посетители на домот. Тука, од една страна се откриваат историските околности и социјално-економските услови кои ја наложувале штедливоста на нашиот човек, а од друга страна гостопримството како културно и традиционално обележје на Македонецот.

Концептот **опит, искуство и мудрост** го следиме во фразеологизмот со компонентата *јајце*: *не учи сѝарец да мака јајца*.

Поради временското ограничување нема да се задржуваме на фразеологизмите што во својот состав ги имаат лексемите од семантичкото поле *зеленчук*

и *овошје*. Од анализата се заклучува дека фразеологизмите со компонента 'вид овошје' е многу побројна семантичка подгрупа, а *јаболкојѝо* и *крушајѝа* се изделуваат како најпродуктивни компоненти, што претставува и македонска културна специфика.

Резултатите од спроведената анализа покажаа дека споредбените фразеологизми со своите структурно-семантички одлики се потврдија како најфреквентен тип во истражуваниот корпус. Заедничка карактеристика на сите фразеологизми (вклучувајќи ја и оваа група) е истакнување на значењето или вредноста на изразот за модифицирање на дејството или состојбата. Најзначајно за овој структурно-семантички тип е тоа што во структурна смисла тие се идентични со споредбите, но за нив е карактеристично што сегментите А и Б имаат најмалку една идентична сема, додека кај споредбените фразеологизми тоа не е нужно, тие се репродуцираат како целина во релативно неменлива форма. Иако кај поголемиот број фразеологизми сегментот Б носи само денотативно значење, значењето на фразеологизмот го определува конотативното значење, односно составот на асоцијациите или симболиката што е поврзана со определена сема. Не навлегувајќи во подлабока структурна анализа, што и не е наша цел, ќе приведеме фразеологизми кои во својот лексички состав имаат кулинарски елементи и претставуваат квалификатори на човекот: *црвен како јаболко* кој се среќава и со лексичките варијанти *йајѝлицан, домајѝ; йийерка*) со значење 'многу црвен', но и *здрав како јаболко* 'многу здрав'; *жолт како лимон* и *исцеден како лимон*; *йросѝ како грав (леќа)* 'многу прост, сосема прост'; покрај *сладок како мед* во македонскиот јазик се јавува и фразеологизмот *зеѝ како мед*, потоа *луѝ како црн йийер* 'многу лут'; *бел како млеко* 'многу бел'; *добар како леб* 'многу добар'; (ирон.) *арен како комѝир варен* 'не се чувсѝува најдобро';

Овде ќе приведеме и еден пример во контекст: *Еѝе, йака, и она – како мечка на сланина. Шѝом ѝе виде, йочна да се облизуе* (С. Попов, *Крѝен жи-воѝ*, 1965, 55).

Сликите во свеста на говорителот или се продукт на менталитетот на говорната заедница во најширока смисла или, пак, се израз на афинитетите на говорната заедница да прифати фразеологизам во случај кога таа не го продуцира.

Концептуалната анализа помага во откривањето на психолингвистичките податоци за склоноста кон духовитост, кон суптилноста или грубост, кон еуфемизација или вулгаризација на јазичниот израз. Потврда за ова имаме во примерот *од газоѝ му сирка йразоѝ* 'се претставува од повисок род, а му се познава селското потекло'.

Сликата на консумирање на храната, особено уживањето во масната храна ја пронаоѓаме во фразеологизмите: *йаа шија не е од йуришија* и *йој газ не е од йраз*.

Во фразеолошкиот состав на македонскиот јазик регистрираме и фразеологизми чија заднинска слика го претставува квалитетот на начинот на подготвување на храната. Ќе ги изделиме примерите: *кафе* – *ѝеѝел да засѝане* со значење 'турско кафе со дебел, кадифест кајмак, најдобро подготвено кафе'; *зелник* (*ѝиѝа*) – *вол да ѝроѝадне* што значи 'многу лошо подготвен, тврд зелник, пита' се јавуваат со позитивна и негативна конотација.

Врз основа на анализата на ексцерпираниот материјал на фразеологизмите со составен кулинарски елемент се изведува заклучокот дека најпродуктивни се брашното и производите од брашно, млекото и млечните производи, јајцето, зеленчукот и овошјето, што сведочи за силната земјоделска, сточарска и градинарска традиција на македонскиот народ.

Ќе истакнеме дека лексиката од тематската група *храна* формира значаен фрагмент од јазичната слика на светот за носителите на македонскиот јазик, па оттука и значењето на кулинарскиот код во културата на македонскиот народ. Ваквите прилози може да послужат за натамошни лингвокултуролошки и когнитивно-дискурсивни истражувања.

ЛИТЕРАТУРА

- Велковска, Сн. (2002), *Белешки за македонската фразеологија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Велковска, Сн. (2008), *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, „БПТ-Принт“, Скопје.
- Димитровски, Т., Ширилов, Т. (2003), *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, том прв, А – Ј, Огледало, Скопје.
- Додевска-Михајловска, Ол. (2016) *Концепциите 'леб' во традиционалната македонска лингвокултура*, Зборник на трудови од Научниот собир „Јазикот наш денешен – јазикот наш насушен“ (одржан на 14 – 15 април 2016), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 25-31.
- Конески, К. ред. (2003-2014), *Толковен речник на македонскиот јазик*, том I – VI, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Топлиска-Евроска, К. (2014), *Лексиката од областа 'храна' и 'подготвување храна' во македонскиот јазик* (докторска дисертација во ракопис), Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Ширилов, Т. (2008), *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, том втор, К – П, Огледало, Скопје.
- Ширилов, Т. (2009), *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, том трет, Р – Ш, Огледало, Скопје.
- Hrnjak, A. (2007), *Kulinarски elementi u hrvatskoj ruskoj frazeologiji*, Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 33, Zagreb, 198.

Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА

ФРАЗЕМИ СО КОМПОНЕНТА 'ЗАБ' ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ЧЕШКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Фраземите во чешкиот јазик, но и во македонскиот јазик заземаат мошне важен дел од лексичкиот фонд на јазикот. Тие се сведоштво за креативноста и снаодливоста на говорителите на дадениот јазик и кажуваат многу за духовниот живот на одреден народ, за типологијата на неговите емоции и морални принципи, за неговиот севкупен начин на живот и поглед на свет, за неговата животна филозофија. Во овој труд ќе се обидеме да ги согледаме сличностите и разликите во македонскиот и во чешкиот јазик од аспект на тоа како двата јазика ги перцепираат деловите од човечкото тело, со посебен осврт на фраземите со компонента 'заб'.

Клучни зборови: македонска соматска фразеологија, чешка соматска фразеологија.

1. Фразеологијата е како огледало на културата на народот. Нејзиното богатство како во македонскиот, така и во чешкиот јазик истовремено го одразува богатството на јазикот, начинот на мислење на народот и неговата културна основа. Исклучок не се ниту фраземите од областа на анатомската лексика и токму оваа категорија е најинтересна во општи рамки.

Во соматската фразеологија спаѓаат зборовните споеви што содржат компонента со значење 'дел од човечкото тело' или називи на телесни течности и материјали. Оваа област е интересна од аспект на меѓујазичната компаратистика, бидејќи е можно да се најдат бројни универзалии во рамките на фразеолошкиот фонд на словенските јазици. Причина може да биде антропоцентричноста на човечкото мислење, но исто така и тоа што телото функционира како поврзување/спојување на човекот со светот и следствено на тоа е основа за реализација на контактот со околната средина (Горды, 2010:43).

Во овој труд ќе ги разгледаме фраземите со компонента 'заб' во делата на чешки јазик преведени на македонски.

2. Забите се коските во усната празнина со кои се кине и се ситни храната. Насилен, но нужен процес, агресивност, но во смисла на позитивна сила и виталност, средство за освојување, кое оди до асимилација, при што во стремежот да ја асимилира небесната храна забот станува симбол на совршенството.

За одредени народи, различните видови заби развиваат и различни симболични функции, па така, на пример, секачите се симбол на младоста и радоста,

песјаците на трудот, но и на омразата, а катниците – симбол на заштита, знак за издржливост и постојаност. Во психоанализата загубата на забите (на пр. во сонот) упатува на губење на потентноста, но не само од сексуален аспект, ами лишување од агресивната моќ, младоста, претставува скопување и пропаст, губење на животната енергија, мажественоста и самодовербата (Шевалие, Гербран 2000: 323).

Во поезијата, особено во персиската и европската, забите се споредуваат со бели бисери и се знак на убавина како и знак за убава девојка или жена. Забите, исто така, претставуваат и симбол на времето.

3. Фраземите можеме да ги анализираме врз основа на принципот на телесноста и ги разгледуваме поделени во шеми според особеностите и карактеристиките што можеме да ги најдеме во фраземите и од аспект на реалноста што тие ја интерпретираат и вреднуваат.

Според тоа, телото може служи и како средство за броење и за одредување на некоја мерка. Можеме да мериме со прстите, лактите и педите. Телото како средство за броење и мерка може да изброи и конкретни нешта како висина или должина, но и апстрактни нешта како степен или успех.

Забите ги концептуализираме како сад. Кога нешто е во големи количини, велиме дека *toho máme plné zuby*. На забите како сад упатува и чешкиот израз што изразува висока мера на лутина *tečemi voda ze zubů*.

3.1. Чешката фразема *má něčeho/někoho plné zuby* има значење 'од нешто е веќе крајно презаситен, го иритира тоа'. Во нашиот материјал ја извлековме во еден пример.

На македонски е преведена со аналогна фразема без соматска компонента:

Očividně už ho má plné zuby - a buň ví, že má na to svaté právo. str. 119	Tohomá plné zuby: Je něčím krájně přesyceny, otrávený, irituje ho to; má toho (tak akorát) dost (E.M.)
Очигледно веќе ѝ е доста од него , а Господ знае дека за тоа има право. стр. 118 (MV2943МК)	Доста му е <веќе> сè: не може веќе да поднесува (ФРМЈ)

4. Следна е шемата што ги именува деловите од телото и нивните карактеристики. Станува збор за отсликување на она што за нас одредени клучни зборови го отелотворуваат најинтензивно и најприродно. Забите служат за мелење на храната, па затоа велиме дека *si na něcobrousíme zuby* или дека *máme něco na zub*; решеност да се стори нешто или пак граница за говорот кога ќе речеме *da se drží jazykoi zad za bi* или *procedit něco mezi zuby*.

4.1. Забот/ забите означуваат решение/ одлука или издржување на некоја болка или сл. При физичка болка човекот инстинктивно ги стегна забите, па тоа значење се пренесува воопшто и на предмети или нешта кога човекот мора да запре, да издржи или кога има потреба за дополнителен напор.

4.1.1. Чешката фразема *zatnout / zatínat / stisknout zuby* во нашиот материјал се појави еднаш. Има значење 'гест што значи цврста решеност и/или голема самоконтрола'.

На македонски јазик имаме превод со целосен еквивалент со значење 'трпи, се воздржува од каква било реакција'. Овој пример е извлечен од дело на чешки јазик преведено на македонски јазик од двајца преведувачи – можеме да кажеме дека и во двата случаи имаме превод со целосен еквивалент:

...musil se skousnout zuby a sejít dolů do restaurace, abych posnídal. str.235	Zatnout/ zatínat / stisknout zuby: Skutečně nebo pomyslné gesto znamenající: a) pevné až zatvrzelé odhodlání, b) velké sebeovládání (E.M.)
...требаше да ги стегнам забите и да слезам долу во ресторанот да појадам. str.297; ...морав да стегнам заби и да слезам долу во ресторанот за да појадувам. str.297 (MK864MK)	Стисне заби – трпи, се воздржува од каква било реакција (K.B.); Стегне заби – 1. храбро трпи 2. се подготви добро за некоја работа (Cn.B.); Стега заби: храбро трпи, поднесува нешто (TPMJ)

4.2. Забот ја означува границата за говор. Кога треба да се молчи или кога нешто не сакаме да кажеме – тогаш *јазикои го држиме зад забиите* како граница од која не смее ништо да излезе надвор. Ако пак, сепак мора нешто да кажеме, а тоа е сосема неволно и можеби на сила, тогаш само *ќе ѝпроцедиме* или *ѝпромрмориме низ заби*.

4.2.1. Чешката фразема *procedit něco mezi zuby* има значење 'да се каже нешто без желба, со затворени заби'. Во нашиот материјал ја извлековме во еден пример.

На македонски имаме превод со целосен еквивалент со значење 'зборува со здржан јад и злоба'.

За илустрација следува примерот:

"Neprodám," drtil Prokop mezi zuby str. 104	Proceditněco mezi zuby: promluvit neochotně, nezřetelně, se semknutým zuby (E.M.)
...Нема да го продадам, цедеше низ заби Прокоп. str. 75 (KČ80MK)	Мрмори низ заби: зборува со здржан јад и злоба 2. зборува нејасно (ФРМЈ); Скрца/чкрта со заби – не е задоволен (K.B.);

5. Деловите на човечкото тело се јавуваат како претставник што го симболизира или целото тело или човекот како личност. Дел од телото може да го претставува и значењето на животот. Да се плашиме за својот живот значи *да*

се йлашиме за својайѝа глава или *se bojíme o svůj krk* односно *musíme chránit svůj zub*.

5.1. Чешката фразема *chránit svůj zub* не ја потврдивме во чешките фразеолошки речници со кои располагаеме, но сметаме дека значењето е 'да се штити својот живот – својата глава / кожа'. Овој израз во нашиот материјал го сретнавме еднаш.

На македонски имаме превод од двајца преведувачи. Во едниот случај имаме буквален превод и сметаме дека не е соодветен. Во вториот случај имаме превод со релативен еквивалент, односно промена на компонентата, наместо соматската клучна компонента **заб** – предмет на анализа на овој труд, употребена е соматската компонента **глава**. Тоа можеме да го видиме од следниот пример:

Ted' bledne po rákoskou v ruce gestapáka a zrazuje, aby chránil svůj zub . str.189	Chránit svou kůži: chránit se, zajišťovat se n. zabezpečovat se (SČFI)
Сега бледнее под прачката на гестаповската рака и предава за да го заштити својот заб . str.242/243; Сега бледнее под камшикот во рацете на Гестапо и врши предавство за да спаси глава . str.240 (MK797MK)	Спаси / спасува глава: се спасува, го спасува животот: успева да ја одбегне големата опасност (ФРМЈ)

6. Нашата емоционална состојба се одразува на нашето тело. Негативната енергија ја праќаме со очите, со погледот. Човечкото тело ни помага во изразувањето на заемните блиски човечки односи. Силно вкоренети во фраземите се и стравот, љубовта, спокојството, смеата, изненадувањето и чудењето.

6.1. Мошне силно со телото е поврзано и изразувањето на казна, напад, борба меѓу две страни, природно и затоа што се врзува на претставата за реална физичка борба. Удар можеме да добиеме преку уста, по заби, но и по 'рбетот.

6.1.1. Чешката фразема *zuby nehty se bránit / se domáhat / se držet apod.* има значење 'со сите сили, на секој начин'. Во нашиот материјал ја извлековме во три примери. На македонски имаме различни преводни решенија.

6.1.1.1. Два примери се од дело на чешки јазик што на македонски е преведено од двајца преведувачи, па така бројот на примери за превод ни е поголем. Токму во тие два примери, преведувачите на ист начин ја решаваат оваа фразема. Ќе погледнеме еден од примерите. Во првиот пример имаме превод со аналогна фразема во која двете соматски компоненти од чешката фразема се заменети со други две соматски компоненти. Додека во вториот пример повторно имаме превод со аналогна фразема во која повторно имаме соматски компоненти, но не онаа клучна што е предмет на наша обработка.

Ředitel se bránil zuby nehty... str.226	Vší silou, úporně, vytrvale, důrazně (SSJČ); s nasazením všech vlastních sil, s použitím všech možných prostředků a s velkou úporností a houževnatostí (SČFI);
Управителот се бранеше со раце и со нозе... str.287; Управникот се бранеше од петни жили... str.287 (МК854МК)	И со заби и со нокти: со сите сили се бори за некоја работа (Сн.В.); Со нокти со заби (прави нешто): со сите сили, жестоко (прави нешто, се бори, се тепа и сл.) (ФРМЈ)

6.1.1.2. Во македонските фразеолошки речници со кои што располагаеме најдовме на фразема што би била целосен еквивалент на чешката фразема што ја разгледуваме. Токму таа фразема е употребена во третиот пример што го извлековме. Тоа можеме да го видиме од примерот во продолжение:

...Pokud mají lidé něhty a zuby - ...str. 104	Zuby nehty se bránil / se domáhat / se držet apod.: Všemožně až urputně, všemi prostředky (E.M.)
Додека луѓето имаат нокти и заби ...КЧ80МК	И со заби и со нокти: со сите сили се бори за некоја работа (Сн.В.); Со нокти со заби (прави нешто): со сите сили, жестоко (прави нешто, се бори, се тепа и сл.) (ФРМЈ)

7. Телото ни се претставува како средство за комуникација, како средство за искажување на некој гест, невербална комуникација и сликовити изразувања поврзани со човечкото тело. Мошне бројна група фраземи го сочинува изразувањето согласување или несогласување во рамките на комуникацијата.

7.1. Чешката фразема *skřípat zubamy/zuby // udělat něco se skřípějícími zuby // se skřípáním zubů* има значење 'тивко, тајно се лути; поднесува нешто со незадоволство'. Во нашиот материјал се појави во три примери.

На македонски јазик во сите примери е преведена со целосен еквивалент. Во продолжение ќе дадеме само еден пример:

Ludvík to všechno viděl a skřípal zuby . str.134	Skřípatzubamy/zuby // udělat něco se skřípějícími zuby // se skřípáním zubů Potichu, tajně se zlobit; udělat něbo snášet něco nerad, jen s vědomím nutnosti (z biblického „pláč a skřípění zubů“, jež odkazovalo na muka pekelná; bible, Nový zákon, Matoušovo evangelium) (E.M.)
---	---

Лудвик го знаеше сето тоа и скрцаше со заби . str.172; Лудвик чкрипел со заби гледајќи го сето тоа. str.170 (МК734МК)	Скрца/чкрта со заби – не е задоволен (К.В.); Крца (крцка, скрцка, чкрта) со заби: 1. се лути, изразува бес, се нервира 2. храбро ги понесува тешкотиите (ФРМЈ)
---	--

7.2. Чешката фразема *skřípatzuby* може да ја сретнеме и во варијантата *drkotat, cvakat, jektat zuby* која покрај значењето 'тивко, тајно се лути; поднесува нешто со незадоволство' може да значи и дека забите се тресат од студ. Оваа фразема во нашиот материјал се издвои во три примери, а на македонски во сите три примери имаме превод со целосен еквивалент.

Едниот пример е со значење на студ. Со оглед на споредбата со кобила/коњ посоодветен превод би бил со употреба на глаголот **штрака**:

Pan obrst po celou mou řeč nic nedělal, než cvakal zuby jako kobyly , když jí studí zmrzla řepa na jazyk... str. 444	Skřípat, drkotat, cvakat, jektat zuby (chladem); Skřípatzubamy/zuby // udělat něco se skřípějícími zuby // se skřípáním zubů Potichu, tajně se zlobit; udělat něbo snášet něco nerad, jen s vědomím nutnosti (z biblického „pláč a skřípění zubů“, jež odkazovalo na muka pekelná; bible, Nový zákon, Matoušovo evangelium) (E.M.)
За сето време на мојот говор, господинот полковник не правеше ништо друго, туку само чкрипеше со забите како кобила , на која поради замрзнатата репа ѝ замрзнал и јазикот... стр. 409ЈН2211МК	Штрака со забите (како кобила) Скрца/чкрта со заби – не е задоволен (К.В.); Крца (крцка, скрцка, чкрта) со заби: 1. се лути, изразува бес, се нервира 2. храбро ги понесува тешкотиите (ФРМЈ)

7.2.1. Вторите два примери со оваа фразема се со основното значење 'тивко, тајно се лути; поднесува нешто со незадоволство'. За илустрација ќе дадеме само еден пример:

Nadporučíkovi bezděčně zacvakaly zuby ... str. 259	Skřípat, drkotat, cvakat, jektat zuby (chladem); Skřípatzubamy/zuby // udělat něco se skřípějícími zuby // se skřípáním zubů Potichu, tajně se zlobit; udělat něbo snášet něco nerad, jen s vědomím nutnosti (z biblického „pláč a skřípění zubů“, jež odkazovalo na muka pekelná; bible, Nový zákon, Matoušovo evangelium) (E.M.)
---	--

Натпоручникот, не сакајќи почна да чкрта со забите... стр. 239 (JH1880MK)	Скрца/чкрта со заби – не е задоволен (К.В.); Крца (крцка, скрцка, чкрта) со заби: 1. се лути, изразува бес, се нервира 2. храбро ги понесува тешкотиите (ФРМЈ)
--	--

7.3. Чешкиот израз *bolí jako zub* во чешките фразеолошки речници го нема, па може да претпоставиме дека можеби е авторски израз, но интересно е тоа што на македонски има таква варијанта *знае каде го боли заб* со значење 'си ја знае положбата и/или маката'. Во нашиот материјал се појави еднаш и имаме превод со целосен еквивалент:

Bolí jako zub. str. 91	Bolí jako zub: многу боли
Ме болат како заб. стр. 94 (MV2771MK)	Боли како заб (мз); Знае каде го боли заб: 1. знае точно каква му е положбата 2. знае каква мака има (ФРМЈ)

8. Во нашиот материјал извлековме осум фраземи со соматска клучна компонента 'заб', од аспект на начинот на превод, во најголем број случаи преводот е извршен со целосен еквивалент, имаме еден пример на превод со релативен еквивалент, односно со замена на компонентата (5.1.) и превод со аналогна фраза во два примера (3.1., 6.1.2.1.).

Она што можевме да го извлечеме како заклучок е дека и во двата корпуси односот на присуство на фраземи во секоја од шемите е многу близок, што нè наведува да заклучиме дека и во чешкиот и во македонскиот јазик концептот на образување на фраземите и нивната сликовитост е прилично блиска што секако се должи на блискоста на двата јазика како според потеклото, така и според припадноста кон европската култура и сличните географски услови. Сето тоа придонесува деловите на телото на човекот да се поимаат на сличен начин и образувањето и употребата на фраземите со соматска клучна компонента и во двата јазика да имаат за основа еднаква јазична слика. Оттаму произлегува и впечатокот дека и во двата материјали преводите во најчест број случаи може да се извршат со целосни или релативни еквиваленти.

ЛИТЕРАТУРА

- Горды., М. (2010), *Соматическая фразеология современного русского и польского языков*. volumina.pl Daniel Krzanowski, Щецин.
- Делова-Силјанова, Јасминка (2012) *Соматичкиите фраземи во преводите од чешки на македонски јазик и обратно*. докторска дисертација (необјавена). Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје.
- Шевалие, Ж., Гербран, А. (2005) *Речник на симболиите*, Скопје, Табернакул.

- Čermák, František (2007) *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Czech and General Phraseology. Nakladatelství Karolinum: Praha.
- Lakoff, George, Johnson, Mark (2002) *Metafory, kterými žijeme*. 1.vyd. Host: Brno.
- Mrhačová, Eva (2000) *Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice: Tematický frazeologický slovník II*. Ostravská univerzita Ostrava – Filozofická fakulta: Ostrava.
- Vaňková, Irena (2007) *Nádoba plná řeči: (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Nakladatelství Karolinum: Praha.
- Велковска, Снежана, (2008). *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје.
- Димитровски, Тодор; Ширилов, Ташко. (2003). *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Први А-Ј. Огледало Скопје.
- Ширилов, Ташко. (2008). *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Втори К-П. Огледало Скопје.
- Ширилов, Ташко. (2009). *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Трети Р-Ш. Огледало Скопје.
- Čermák, František; Hronek, Jiří et al. (1983). *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Přirovnání*. Praha: Academia.
- Čermák, František; Hronek, Jiří et al. (1988). *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy neslovesné*. Praha: Academia.
- Čermák, František; Hronek, Jiří et al. (1994a). *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy slovesné A-P*. Praha: Academia.
- Čermák, František; Hronek, Jiří et al. (1994b). *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy slovesné R-Ž*. Praha.

ИЗВОРИ

- Karel Čapek: *KRAKATIT*, Československý spisovatel Praha, 1989.
- Карел Чапек: *Кракайиџиџи*, Детска радост Скопје, 1990.
- Jaroslav Hašek: *Osudy dobrého vojáka Švejka*, Československý spisovatel Praha, 1984.
- Јарослав Хашек: *Доживувањата на добриот војник Швејк*, т. 1 и 2. Наша книга Скопје, 1988.
- Božena Němcová: *Babička*, Academia Praha, 2008.
- Божена Њемцова: *Бабишка*, Македонска реч Скопје, 2010.
- Milan Kundera: *Žert*, Atlantis Brno, 2007.
- Милан Кундера: *Шега*, Нова Македонија Скопје, 1969.
- Милан Кундера: *Шега*. Табернакул Скопје, 2007.
- Milan Kundera: *Nesmrtelnost*, Atlantis Brno, 2006.
- Милан Кундера: *Бесмртност*, Табернакул Скопје 2009.
- Milan Kundera: *Nesnesitelná lehkost bytí*, Atlantis Brno, 2006.
- Милан Кундера: *Неподносливата леснотија на живеењето*, Табернакул Скопје, 2009.

Макеј КАВКА

ЗА ЈАЗИКОТ НА „ПОСТ-ВИСТИНАТА“ И ГОВОРОТ НА ОМРАЗА ВО МЕДИУМИТЕ – СУФИКСОТ -ОИД

Апстракт: Има многу упатства и објаснувања за тоа како треба да се дефинира говор на омраза и што треба да спаѓа под заштита на слободата на изразување. Истото се однесува на поимот „пост-вистина“, кој е релативно нов, интернационален по форма и содржина дефиниран како придавка која се однесува на околности во кои објективните факти се помалку влијателни во формирањето на јавното мислење отколку емотивниот елемент. Една од јазичните стратегиите на „пост-вистината“ е упорното повторување на некоја мисла или идеја, иако таа се покажала како невивистината. Најголемата опасност за јазикот на јавната комуникација лежи во натамошното еродирање на довербата на граѓаните во медиумите и во политичката релативизација на разликата меѓу вистината и лагата.

Клучни зборови: македонски јазик, медиуми, говор на омраза, пост-вистина

Новинарката Ана Анастасовска во „Сервисот за проверка на факти од медиумите“ го напиша следното:

Сè почестивојќо корисителје на говорот на омраза во македонските медиуми е резултат на фактите до каде води несанкционирањето на ваквите кривични дела. Тој се дефинира како говор чија намера е да деградира, вознемири или да предизвика насилство или активност врз основа на предрасуди против лица или групи луѓе врз основа на нивната раса, род, возраст, етничка припадност, националност, религија, сексуална ориентација, родов идентитет, хендикей, јазична способност, морални или политички ставови, социо-економска класа, занимање или изглед (како висина, тежина и боја на коса), ментален капацитет и која било друга особина.

Универзална дефиниција за „говор на омраза“ речиси не постои. Има многу упатства и објаснувања за тоа како треба да се дефинира говор на омраза и што треба да спаѓа под заштита на слободата на изразување. Тоа се однесува на поимот „пост-вистина“, кој е релативно нов, интернационален по форма и содржина и дефиниран како придавка која се однесува на околности во кои објективните факти се помалку влијателни во формирањето на јавното мислење отколку емотивниот елемент. И двата термина ги поврзува тоа што не ги испол-

нуваат јазично-етичките критериуми, пред сè ако зборуваме за вистината и лага, за нивната употреба во јавното општење, за едниот како тотално навредлив и со тоа толку емотивен колку што е и невивинит, а другиот како посебен вид манипулација во и со јазикот, при што игра главната улога во креирањето на пост-вивината.

Според Препораката No. R (97) 20 во врска со „говор на омраза“ усвоена од страна на Комитетот на министри на Советот на Европа на 30 октомври 1997 г.,

Терминои „говор на омраза“ ќе се сфаќа како термин кој ги покрива сите форми на изразување кои шираат, поопштоуваат, промовираат или оправдуваат расна омраза, ксенофобија, антиисемитизам или други форми на омраза базирани на непријателствост, вклучувајќи: непријателствост изразена преку агресивен национализам и етноцентризам, дискриминација и непријателство против малцинствата, мигрантите и луѓето од имигрантско потекло.

Говорот на омраза е кривично дело, како во Препораката на Советот на Европа, така и во Република Македонија. Од февруари 2014 година стапија на сила нови законски одредби од Кривичниот законик, кои забрануваат и казнуваат говор на омраза и ширење материјали преку интернет кои промовираат или поттикнуваат омраза, дискриминација или насилство, против кое било лице или група, врз која било дискриминаторска основа.

Првиот пример за кој тука ќе зборувам се однесува на изјавите објавени во македонските медиуми кои се здобиле со терминот *соросиди* и кои обично во текстовите се појавуваат во множина како плуралија тантум (лат. *pluralia tantum*) (реално не постои само еден *соросид*, иако во јазикот, во системот да).

Проблемот го најде својот одраз во одлуките и мислењата на Советот за етика во медиумите на Македонија (СЕММ). До Советот биле испратени жалби против речиси сите важни медиуми¹ во Македонија, вклучувајќи ги жалбите од невладините организации – Фондација Метаморфозис и организација Транспаренси Интернешнл – Македонија (ТИ-М):

¹ **Фондација Метаморфозис** vs. kurir.mk; lider.mk; makedonija24.mk; netpress.com.mk; puls24.mk; republika.mk; телевизија Канал 5; телевизија Нова; телевизија Сител. **Транспаренси Интернешнл – Македонија** vs. телевизија Нова; телевизија Сител; kurir.mk; republika.mk; start.mk; vecer.mk; телевизија Алфа; телевизија Канал 5.

06.04.2017г.

ОДЛУКА

На Комисијата за жалби при Советот за етика во медиумите на Македонија (СЕММ), по жалбата на Фондација Метаморфозис за прилогот со наслов “Каде одат 5 милиони евра од СОРОС секоја година, плус останатите 10”, објавен на 05.02.2017 година во информативните изданија на телевизија Сител, и во 17 часот и 18 минути, на интернет изданието на телевизија Сител (www.sitel.com.mk)

ЖАЛБАТА Е ОСНОВАНА

Кодексот на новинарите на Македонија е прекршен во членовите 3 и 13.

Член 3.

“Новинарот ќе настојува да биде обезбедено објавување на исправка, деманти и одговор во случај кога ќе биде утврдена неточност на информацијата.”

Член 13.

“Новинарот треба да прави разлика меѓу фактите и мислењата, меѓу веста и коментарот.”

Бул. Митрополит Теодосиј Гологанов 54/2 1000 Скопје

www.semm.mk info@semm.mk (02) 3222-595

Сите жалби испратени до СЕММ биле основани според. Во однос на сите тие невладини организации, се појавиле низа написи со наслови, во кои почна да се употребува кованица, како нов, вештачки создаден збор со суфиксот –онд² од типот: сорос-онд +и или сорос-онд+н+и:

² Според *Толковниот речник на современиот македонски јазик* од Зозе Мургоски (Скопје 1911), суфиксот – онд образува именки шишо искажуваат форма или сличнош: **андроид, астероид**, од грчки.

1. Во Македонија се создаде армија на соросиди во ситије сфери од оиш-иеситвојо.
2. Соросидитије од Балканот се ириклучуваат и ги поддржуваат ироитес-итије ироитив новиот американски иреитсидител...,
3. Ненаситни **соросиди**: Плаитије од 3.600 евра месечно биле недоволни,
4. Во итије моменти, наирчаа ситије **соросиди** да ирогласат дека баш итије ме блокирале, ме избришале итрајно, се раитисале од мене...
5. Во одделен број медиуми во иоследно време се одомаши итерминоит **„соросиди“**...,
6.и му иврдел дека дел од лицата итије ироитеситираат во земјата се декларираат како „соросиди“ и оитворено го поддржуваат оитозицискиот СДСМ.
7. Во Македонија се создаде една армија на соросиди во ситије сфери од оиш-иеситвојо...,
8. Како соросиди се именуваат лица итије врз основа на некој свој ироект или иреку ироект од „Фондацијата Оитворено оитиитеситво“, која ја финансира американскиот милијардер Џорџ Сорос, добиле или добиваат некоја финансиска иоиткреја.
9. Соросидитије итије заминаа во ВМРО-ДПМНЕ и ирифайија да му слугуваат на режимот добија високи месии во државата и голема финансиска иоддршка и други неодржливи иривилегии.
10. „Гледам како мојот ситудент, актиерот Т.М. грми ироитив 'соросидитије' и му се чудам на умот. Па итокму итој беше еден од иројцата млади актиери кои со ситиитенди од Соросовата фондација во Македонија оитидоа на семинар во Данска кај итеаитарскиот гуру Еуџенио Барба. Се случи итоа на иочетитокот од деведесетитиитије години на минаитиот век. Значи, итокму Т. бил еден од ирвитије „соросиди“ во Македонија! Како не му е срам?!“

Во насловите на овие написи и во некои фрагменти од поголемите текстови се појавиле зборовите – *соросиди*, *соросидни*... Зборот соросид во медиумската комуникација добива негативната конотација бидејќи се однесува на суштества деривациски создавани со суфиксот *-oid*, со кој главно се формираат именки со значење на некомплетност, нецелостност на тој што не е автономен, самостоен, на тој што само личи на нешто или на некогаш или е неистинит.

Суфиксот- *oid*., (гр. *-eidos*). мак. *-oid*, има интернационален карактер, со значење потсетува на нешто, личи на нешто или на некогаш, се употребува во деривација на придавки и именки, и често значи нецелосна или несовершена сличност со она што е наведено од страна на претходниот елемент, на пр. Алкалоид, антропоид; кардиоид; кубоиден; литоид; овоиден; планетоид (*alkaloid, anthropoid, cardioid, cuboid, lithoidovoid*)

Според авторката:

Терминој „соросиди“ очигледно се ујопребува со цел да се етикетира, дискредитира и омаловажи одредена група луѓе. Во случајот воопшто не е важно дали тие луѓе припаѓаат или припаѓале на Фондацијата остворено општество – Македонија (која во медиумите се нарекува соросова фондација), дали евенчуално се поврзани или биле поврзани со проекти кои ги поддржува оваа фондација или пак никогаш немале никаква врска со оваа фондација. Важно е дека терминој се ујопребува со цел да се стигматизира одредена група луѓе и сите оние кои медиумот или пак јавноста ги вбројува (од најразлични причини) во таа група луѓе.

Дона Колар-Панов доста лесно го забележи проблемот и во еден напис објавен во интернет-списанието *Окно.мк* од 8.2. 2017 година, и го напиша следното:

Тема на лажните вести и концепцијата „пос-вистина“ се актуелизираа во некои на политичките турбуленции и превирања во последните неколку години, а сèанаа особено жешка тема во контекст на случувањата од глобално значење, какви што беа „Brexit“ и американските претседателски избори во 2016 година.

Но, во понатамошното излагање, авторката, објаснувајќи ги поимите вистина и пост-вистина, се повикува само на ставовите на економистите, социолозите и претставниците на Гешталт психологија.

Пос-вистината како концепт општогаш била предмет на политички и филозофски интерес. Да набројаме неколку: „Транспарентната нечесност“ е кованица која ја споменува Ерик Алтерман (Eric Alterman), економистот и социолог Емил Ледерер пишува во есеј од 1937 за „одговорноста на оние на кои барањето на вистината им е вокација“ (Emil Lederer). Речиси осум децении подоцна оваа порака не изгубила од својата важност. Макс Верихајмер објавува есеј „За вистината“ во 1934 година со следната порака: „Вистината и лажноста не се нешто чисто интелектуално и одвоено од чувствата и ставовите.

Но, изгледа дека во тој поглед пред треба да се повикуваме пред сè на таквите автори како што Аристотел, Платон или подоцна на Фридрих Ниче, кои ја дефинирале вистината во врска со зборувањето. На пр. Аристотел во *Метифизика* тврди дека

Да се каже за нешто што не е дека не е лага. Да се каже за нешто што не е дека е, а за нешто што е дека не е вистина.

(To say of what is that it is not, or of what is not that it is, is false, while to say of what is that it is, and of what is not that it is not, is true.)

Но, исто така, Фридрих Ниче³ уште на крајот на деветнаесеттиот век во една статија под наслов *On Truth and Lies in an Extra-Moral Sense* (За вистината и лагата во екстра-моралната смисла) (1873) вели:

Што е тоа вистина? Мобилна армија метафори, метафори и антифизми – накусо, збир човекови односи коишто постојат и реално биле засилени, трансформирани и забунаваени и коишто после долга употреба изгледа дека се цврсти, законски и задолжителни за луѓето: вистината се клузи за коишто се заборавило дека тоа се всушност само тоа; изградени метафори без реална моќ.

Денес медиумите и пред сè политичарите ни покажуваат дека вистината не постои, дека им е сè едно дали ни ја зборуваат вистината или не.

Во 2004 година Ралф Кјес во книгата *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*⁴ (Ерата на пост-вистината: нечесноста и измамата во современиот живот) го воведува терминот „ера на пост-вистината“ во согласност со насловот на книгата. Според Ралф Кјес живееме во една ера на пост-вистината:

Во ерата на пост-вистината ние не се соочуваме само со вистината и лагите, туку и со трета категорија двосмислени изјави што не се баш вистина, меѓутоа, не може да се каже дека се лага. Може да се нарече засилена вистина. Неовистина. Мека вистина. Лажна вистина. Оскудна вистина. *(In the post-truth era we don't just have truth and lies, but a third category of ambiguous statements that are not exactly the truth but fall short of a lie. Enhanced truth it might be called. Neo-truth. Soft truth. Faux truth. Truth lite.)*⁵

Една од јазичните стратегии на „пост-вистината“ е упорното повторување на некоја мисла или идеја, иако таа се покажала како неовистината. На пример, во текот на кампањата за излез на Британија од ЕУ, оние кои беа за оваа опција повторуваа дека членството на оваа земја во ЕУ неделно чини 350 милиони фунти. Проверката на факти покажа дека ова воопшто не е точно, но тоа

³ F. Nietzsche, *O prawdzie i kłamstwie w pozamoralnym sensie*, w: *Pisma pozostałe 1862–1875*, tłum. B. Baran, Warszawa 1993, s. 189.

⁴ Види: R. Keyes, *Czas postprawdy. Niezyczliwość i oszustwa w codziennym życiu*, Warszawa 2017.

⁵ Ibidem, s. 18.

не ги спречи политичарите од опцијата за брегзит да продолжат со истата реторика.

На порталот *off.net.mk* во статијата „Пост-вистината е оксфордскиот збор на годината” читаме: *Аналистичариите на концевите го поврзуваат со враќањето кон политичките и медиумските практики карактеристични за преходните векови, кога со порастот на писменоста и развојот на печатарството памфлетите полни навреди и клевети кон политичките опоненти станале најпопуларен начин на кревање медиумска џева, а истовремено и на одвлекување на вниманието од висинските теми*⁶.

Најголемата опасност за јазикот на јавната комуникација лежи во натамошното еродирање на довербата на граѓаните во медиумите и во политичката релативизација на разликата меѓу вистината и лагата. На тој начин настанува затворен круг, зашто либералните влади не може да востановат служби за утврдување на вистинитоста и да забранат лажни вести без да се откажат од својата сопствена либералност – зборуваат некои интернет-коментатори.

⁶ (пристап: 10.01.2018)

Снежана ПЕТРОВА-ЦАМБАЗОВА

ЈАЗИЧНАТА КАКО ДЕЛ ОД МЕДИУМСКАТА КУЛТУРА

Апстракт: Во рефератот се дава слика на употребата на македонскиот стандарден јазик во телевизиските емисии (од повеќе телевизиски куќи, коишто емитуваат програма на македонски јазик, а вклучивме и некои портали на интернет), како медиум којшто опфаќа најголем број консументи. Обрнуваме особено внимание на контактните емисии (емисиите во живо), како и на информативните емисии, каде што употребата на македонскиот стандарден јазик е задолжителна и треба да подлежи на поголемо внимание и контрола.

Клучни зборови: јазична култура, јазична норма, медиум, медиумска култура, комуникација.

Во повеќе научни дисциплини медиумите се дефинираат како посредници меѓу настаните и појавите од една и аудиториумот (луѓето) од друга страна, потоа разни видови медиуми се однесуваат како посредници меѓу две единки, единката и поголема група луѓе, единката и поголема заедница, единката и општеството, меѓу неа и државата, власта итн. Разните видови посредства се должат на видот на медиумот, дали се работи за печатот, радиото или телевизијата – наменети првенствено за истовремена масовна комуникација, пренесување информации на пошироката јавност или, на пример, за социјалните мрежи, преку интернетската комуникација, којашто освен информативна и јавна може да биде и приватна, полујавна (јавна – дотолку колку што самиот учесник во комуникацијата ќе си определи), а може да биде и јавна – мислиме на јавност каква што и другите постари медиуми може да понудат.

Во современието на едно дете од училишна возраст му стануваат недоволни информациите само од учебниците и училишните списанија во процесот на учење, туку секојдневно ги надополнува, ги надоградува, ги проверува и ги споредува овие информации со содржините понудени на интернет, и така младите стекнуваат една поширока слика и рамка на нивните знаења, пренесени преку учебните помагала или на часовите од професорскиот кадар. Информациите добиени преку споменатите содржини заземаат значаен дел од учењето на младите, па и на повозрасните луѓе, компјутерски образовани.

Кога се зборува за постоење на медиумска култура, од една страна треба да се обрне внимание на содржините коишто ги нуди тој медиум, а од друга, на формите на општење. Медиумската култура се однесува и на содржините и на формите на општење (во коишто ја вклучуваме и јазичната култура). Имајќи го

предвид фактот дека едно потрошувачко општество во коешто се вклучени сите региони, без географско ограничување, првенствено ги користи медиумите како средство за бизнис, за профит и за влијание, медиумската култура во онаа општа смисла на зборот се подредува, се приспособува, би рекле, ја поместува својата улога според потребите на креаторите на таа комуникација. Во оваа смисла, одделни автори коишто се занимаваат со медиумите од социолошки аспект (Драгиќевиќ-Шешиќ 2008: 30) мисли дека е потребно медиумска писменост и кај најмладата популација и постепено воведување во употребата на современите медиуми.

Да се вратиме на медиумската култура, којашто во суштина ја има речиси колку што ја има и медиумската некултура, па можеме да зборуваме за манипулација, искривување на фактите, објавување полувистини (поаѓајќи од една општопозната вистина, таа се искористува за да се изнесат непотврдени мислења, со манипулативна и убедувачка цел).

Телевизијата, како медиум, е уште на неприкосновеното прво место по бројноста на публиката којашто ја собира. Таа сè уште е најсилното маркетиншко средство, па проучувачите на маркетингот велат: *Телевизијата има посебно значење во економската пропаганда, бидејќи како специфичен медиум може да осигура силна импресија кај непрошувачките со комбинација на звук, слика, боја и др.* (Јаковски, Ристевска-Јовановска 2004: 389).

Телевизиската култура, исто така, може да се следи преку содржините коишто ги нуди еден канал, а исто така и формално – во коешто спаѓа и јазичната култура, колку се внимава на употребата на јазичните средства, на правилната дикција, колку се внимава на точноста во преводите во филмската програма - на пример, или при преводот на некој гостин во студиото итн. Се разбира, телевизијата не сноси одговорност за јазичните грешки на соговорниците на пример, на оние коишто се јавуваат во емисии во живо, во дебатни емисии итн., но нејзините вработени: новинари, водители, спикери, ангажирани преведувачи мора да ја поседуваат и да ја надградуваат јазичната култура, како насушна потреба и во правилно извршување на работните задачи, но и во сликата и во имиџот којшто си го создава самиот канал кај гледачите, односно во очите на широката јавност. Зашто, обраќање на водителка на контактна емисија како: *Јас, лично, не сакам да слушам нешто лошо, негативно* итн. Меѓутоа, тоа не е само до јазичната некултура туку и до непрофесионализмот на одделни вработени тв-лица, како и на негрижата на самата телевизиска куќа. Од друга страна, во многу емисии се јавуваат гледачи коишто си прават приватен (во наводници) „муабет“, без официјално обраќање, беа употребата на множина од почит. Гледач ѝ се обраќа на водителката: *Ќе ми биде многу подраго да те гледам на скајп секоја вечер насмеана, ојколку да те гледам овде секоја вечер најубавена.* И оваа приватна комуникација ја следи целата јавност.

Ќе споменеме неколку примери коишто се однесуваат на јазичната некултура на повеќе јазични рамништа.

1. На фонетско-фонолошки план го следиме неправилниот акцент: *Тоа е наш леѓиџиимен сџав* (Канал 5); *оџиџиесџивениџе џромени* (Канал 5) итн.
2. На морфосинтаксички план ќе ја споменеме погрешната употреба на свршената форма од глаголот земе: *Ја зема власџа во свои раџе* (МТВ), (наместо: ја зеде власта во свои раџе итн.); погрешната употреба на форми на одделни глаголи (несвршената наместо: свршената): *Инџервџуџо на Дајана се исџлаџеше...* (Канал 5+); потоа на синтаксички: неправилниот збороред: *Шџо во врска со џуризмџи се случува во Дојран?* (МТВ) итн.
3. На лексички план, употребата на туѓите зборови, ќе наведеме еден пример: *Ова е џолаџџи шоу!* (Канал 5); *Како шџо се исџосџави Иџалија на џој џурнир џребаше да се џази од оџасен екваторски судија а не од екваторски бек...* (off.net. mk)
4. На семантички план, ќе ја одбележиме редунданцијата во јазикот: *Владаџа оџвори џеаџар на комедијаџа чиј в.д. дирекџор на џеаџарџи е акџеркаџа Јелена Жугиџ.* (utrinski vesnik.mk); *Токму џака, имам изјавено џаква изјави!* (Канал 5)

Медиумите имаат голема улога во ширењето или во стеснувањето на јазичната култура во јавноста, често тие претставуваат и единствен коректив на публиката и референт за правилното зборување, затоа почитувањето на јазичната норма се поставува и како императив во современието, каде што аргументот на силата се обидува да се постави над силата на аргументот, а медиумите ја имаат и таа привилегија аргументирано да ги одржуваат вековните придобивки.

ЛИТЕРАТУРА

- Јаковски Б., Ристевска-Јовановска, Сн. (2004) Маркетинг, Економски факултет, Скопје.
- Петрова-Џамбазова, Сн. (2015) Рекламата како текст (со посебен осврт на јазичните особености на телевизиската реклама) – докторска дисертација, Филолошки факултет „Блаже Конески, Скопје.
- Dragičević, Šešić, M. (2008) *Pisati o medijima – istraživati, analizirati i misliti*, Knjiga za medije – mediji za knjigu, Clio, Beograd.

ГОВОРТ НА БОИТЕ

Апстракт: Лексичко-семантичката група со значење *боја* изобилува со лексеми различни според начинот на кој ја добиле хроматската вредност, но исти според бојата што ја именуваат, претставувајќи извонредно јазично богатство кое ја одразува лексичко-семантичката испреплетеност на синонимиските извори како што се: повеќезначноста, зборообразувањето, позајмувањето, стилски маркираната лексика. Предмет на наш интерес во овој труд се лексемите што именуваат и означуваат бои, погледнати низ призмата на синонимијата како лексичка појава, при што ги претставуваме како апсолутни, идентични синоними и како релативни, делумни синоними, во зависност од тоа дали значењето *боја* го оставаруваат како основно или како преносно значење.

Клучни зборови: боја, значење, лексика, придавки, синонимија.

Сфаќањето за синонимијата како појава која создава можности за избор во процесот на идентификацијата и номинацијата на еден ист сегмент од надворешнојазичната стварност преку употребата на исти или слични, но малку поинакви лексеми, понеутрални или поекспресивни, попрецизни или попознати, во зависност од комуникациската ситуација, наполно доаѓа до израз во лексичко-семантичката група со значење *боја*. Потврда на ваквото мислење наоѓаме во постоењето повеќе исти или слични лексеми кои номинацијата на сегментот боја или нијанса на боја ја остваруваат како лексички номинатори кои потекнуваат од различни извори. Тоа значи дека лексичко-семантичката група со значење *боја* изобилува со лексеми различни според начинот на кој ја добиле хроматската вредност, но исти според бојата што ја именуваат, претставувајќи извонредно јазично богатство кое ја одразува лексичко-семантичката испреплетеност на синонимиските извори како што се: повеќезначноста, зборообразувањето, позајмувањето, стилски маркираната лексика.

Од аспект на синонимијата како лексичка појава и на нашето сфаќање дека синонимноста како поим ги покрива зборовите со иста и слична референцијална вредност, лексемите што именуваат и означуваат бои може да ги третираме како апсолутни, идентични синоними и како релативни, делумни синоними, во зависност од тоа дали значењето *боја* го оставаруваат како основно или како преносно значење.

Во продолжение ќе дадеме преглед на ваквите лексеми кои способноста за влегување во синонимиски односи ја добиваат според признакот на идентичност во номинативната ознака содржана во доминантната сема што ја претставува локалната боја на прототипот од нејазичната стварност. Овие лексеми, како

предмет на нашево истражување, се извлечени од корпусот на лексичко-семантичката група со значење *боја* и се систематизирани според семантичката поделба на боите во семантички полиња (Бандиловска-Ралповска 2016). Притоа, во сите лексички и споредбени анализи се користевме со речничките дефиниции за боите дадени во Толковниот речник на македонскиот јазик (TRMJ, 2003-2014).

Познато е дека лексемите во своите основни, номинативни значења, обично, не стапуваат во однос на апсолутна синонимија што значи дека овие синоними се однапред обележани како многу ретки и изолирани случаи на синонимско поврзување во јазикот. Но нашата анализа на лексичко-семантичката група со значење *боја* покажува дека признакот на реткост и изолираност на ваквото синонимско пројавување не е лишен од неодминлива застапеност во одделни значенски димензии. Видливото присуство на апсолутните синоними во рамките на оваа група се должи на постоењето два или повеќе називи кои доаѓаат од различни јазици и имаат паралелна употреба со помала или поголема стандарднојазична, дијалектна или термилошка застапеност или се јавуваат како креативни творби добиени со искористување на моделите на семантичкото варирање (повеќезначноста и зборообразувањето). Во продолжение следува списокот на апсолутните синоними во рамките на лексичко-семантичката група со значење *боја*:

1. Апсолутни синоними на ниво на основните значења

браон – кафеав/кафен, виолетов/виолетен – морав, кара – црн, кармин – крмуз, син – модар

2. Апсолутни синоними на ниво на секундарните значења

индиго – чивии, ѓорфирен – ѓурѓурен, сребрен – срмен

Во лексичко-семантичката група со значење *боја* поголемиот број апсолутни синоними на ниво на основните, номинативни значења произлегува од редот на истокоренските синоними кои претставуваат семантички истозначни деривати образувани со различни наставки, а се среќаваат во сите десет семантички полиња на основните бои (Бандиловска-Ралповска 2016:191-192). Нивната речничка дефиниција има двојна семантичка интерпретација со можност да ги определува или како дублетни придавски форми или како придавки на субјективна оцена, односно ваквите синонимиски форми одразуваат: 1. напдно идентична јазична идентификација во вид на повторување на семантичката информација за бојата како лексичка единица со определена номинативна и хроматска вредност која се изедначува со семантичката структура на основната, проста описна придавка од која се изведени; и 2. присуство на сегментот боја како ослабен или намален степен на интензитетот на бојата што семантички внесува разлика меѓу истокоренските деривати и основниот збор од кој се изведени, а формално на истокоренските деривати им го прилепува епитетот на придавски деминутивни форми. Во продолжение ќе дадеме преглед на ваквите синонимиски образувања кои ја покриваат значенската димензија на боите.

1. Дублетни придавски форми

ален – алов, беж – бежов, виолетов – виолетен, вран – вранест, ѓувез – ѓувезија – ѓувезлија, кафеав – кафен, ѓембе – ѓембелија, сед – седав, ѓемјанугав – ѓемјанужен

2. Придавки на субјективна оцена

беликав – беличок – белузлав, жолтеникав – жолтикав – жолтичок – жолтникав, зеленикав – зеленичок – зеленушав, златест – златникав, сребреникав – сребрест, црвеникав – црвенузлав – црвенушав, црникав – црничок – црнкавест – црнулав – црнулест

Меѓу истокренските деривати сретнавме три случаи на апсолутна синонимија претставена преку паровите *лазур – лазурен, рубинен – рубинов* и *ѓиркиз – ѓиркизен* кои синонимиското поврзување го остваруваат преку нивните секундарни семантички реализации.

Лексемите во своите основни, номинативни значења многу често стапуваат во однос на релативна синонимија што претставува нормален и очекуван процес, имајќи го предвид фактот дека во јазикот многу поголем е бројот на релативните отколку на апсолутните синоними. Релативноста на синонимскиот однос ја посматраме низ призмата на делумно идентичната семантичка содржина, маркираноста/немаркираноста на експресивната и употребната вредност и позицијата во која се остварува семантичката реализација на лексемите, односно се поистоветува со задолжителното присуство на иста архисема и различни семи од понизок ранг, додека присуството на другите елементи е маркирано со степен на релативна разновидност и зависи од видот на релативното синонимско поврзување. За разлика од апсолутната синонимија која се карактеризира со воспоставување синонимски однос најчесто меѓу две лексеми, односно се реализира преку синонимски парови, кај релативната синонимија поголемиот дел од синонимските форми се наредени во синонимски редови при што кај некои од нив се забележува пројавување различен степен на интензитет на придавските особини. Во продолжение ќе направиме преглед на номинативните релативни синоними во рамките на лексичко-семантичката група со значење *боја*, претставувајќи ги во две групи:

1. Градациски синоними

бел – беликав – беличок – белузлав, блед – бледникав, жолт – жолтеникав – жолтикав – жолтичок – жолтникав, зелен – зеленикав – зеленичок – зеленушав, модар – модрикав, мрк – мркушав, сив – сивкав, син – синкав, црвен – црвеникав – црвенузлав – црвенушав, црн – црникав – црничок – црнкавест – црнулав – црнулест

2. Синоними маркирани во однос на сферата на употреба

ален – алов – алест, блед – бледен, вараклија – јалдазлив, виолетов – виолетен – морав – ѓемјанугав – ѓемјанужен, ѓувезен – ѓувез – ѓувезија – ѓувезлија, жолтеникав – жолтикав – жолтичок – жолтникав – жолтикав – жолтулав – жолтулест – жолтуњав, зеленикав – зеленичок – зеленушав –

зеленкав, лила – лилав, лис – лисесѝ, морав – морлија, мркушав – мркушлав, ѝембен – ѝембе – ѝембелија, сив – сур

Првата група што ја нарековме *градациски синоними* ја сочинуваат синонимиски парови и редови образувани од лексеми кои му припаѓаат на едно семантичко поле и претставуваат номинативни ознаки со слична семантичка вредност, односно вака претставената група на релативни номинативни синоними ја сочинуваат лексемата која го именува основниот назив за бојата и која ја има улогата на доминанта во синонимискиот ред и истокоренските лексеми кои именувајќи ги нејзините посветли нијанси истовремено го одразуваат намалениот степен на интензитетот на бојата доминанта во опишаниот ред.

Втората група ја сочинуваат синонимиски парови и редови составени од разнокоренски и истокоренски релативни номинативни синоними кои содржат една или повеќе обележани форми маркирани според експресивната и употребната вредност, односно речнички детерминирани како архаични, разговорни или помалку фреквентни форми кои го потенцираат поседуваното својство на јазична инфериорност во однос на другите лексеми кои ги пополниле или ги презеле местата во системот од јазични и хроматски вредности.

Лексемите со значење *боја* можат да стапуваат во однос на релативна синонимија и со своите секундарни значења. Релативноста на синонимискиот однос ја посматраме низ призмата на делумно идентичната семантичка содржина, истата или различната експресивна и употребна вредност и истата или различната семантичка позиција во која се реализираат релативните синоними. Реализацијата на релативноста се остварува во несамостојна семантичка позиција, а тоа значи дека синонимиското значење се реализира преку употребата на семантички детерминатор. Во продолжение ќе видиме колкава е застапеноста на секундарната релативна синонимија во рамките на лексичко-семантичката група со значење *боја*. Присуството на синонимиските редови е предвидливо и очекувано ако се земат предвид бројните метафорични реализации во процесот на секундарната номинација. Секундарната релативна синонимија ја разгледуваме во два правци: 1. меѓу секундарните значења на лексемите; и 2. меѓу основните, номинативни значења на едни лексеми и секундарните значења на други лексеми.

1. Секундарна релативна синонимија меѓу секундарните значења на лексемите

ѝлаѝишнесѝ – сребрен – срмен, восочен – зардечал – злаѝен – килибарен – лимонов – ѝорѝокалов – сламен, маслинен – резеда – смарагден, бадемов – бронзен – косѝенов – крем – махагони – ѝесочен – сеѝија – чоколаден – шамѝањ, оловен – ѝеѝелав, аквамарин – индиго – лазур – лазурен – ѝѝиркиз – ѝѝиркизен – чивѝѝ, бакам – бакарен – варзило – вишинов – кана – крвав – огнен – ѝорфирен – ѝурѝурен – рубинен – румен – ѝѝеракоѝѝа – ѝинобер

2. Секундарна релативна синонимија меѓу основните, номинативни значења на едни лексеми и секундарните значења на други лексеми

оранж – ѝорѝокалов, ѝурѝур – ѝорфирен, сив – оловен – ѝейелав, уљѝрамарин – лазур – лазурен

3. Секундарна релативна синонимија меѓу основните, номинативни значења на едни и секундарните значења на други истокоренски лексеми

злаѝен – злаѝесѝ – злаѝникав, косѝенлив – косѝенов, маслинесѝ – маслинен, ѝурѝур – ѝурѝурен, румен – руменикав, сребрен – сребреникав – сребресѝ

Првата група на релативни секундарни синоними ја сочинуваат синонимиски парови и редови образувани од лексеми кои му припаѓаат на едно семантичко поле и претставуваат номинативни ознаки со слична семантичка вредност, односно претставената група ја сочинуваат лексемите кои ги именуваат посветлите и потемните нијанси на основната боја која ја има улогата на доминанта во синонимискиот ред и во семантичкото поле. Односот на релативна секундарна синонимија го воспоставуваат секундарните значења на лексемите кои по пат на метафора се здобиваат со нова хроматска вредност и стануваат членови на лексичко-семантичката група со значење *боја*.

Втората и третата група на релативни секундарни синоними ги сочинуваат синонимиски парови и редови образувани од лексеми кои исто така му припаѓаат на едно семантичко поле, но се јавуваат како резултат на синонимиското поврзување меѓу основното номинативно значење на една лексема и секундарното значење на една или повеќе лексеми од истото поле. За нив е карактеристично тоа што претставуваат номинативни ознаки со иста семантичка вредност, иста експресивна и употребна вредност, но различна семантичка позиција во која се реализира доминантната сема.

На крајот, наместо заклучок, да се вратиме на насловот на трудот. Да се обидеме да го откриеме говорот на боите низ претставените парадигми на лексемите со значење *боја*, не од аспект на познавач на јазикот туку од аспект на говорител на јазикот во новиот 21 век. Колку од наведените лексеми се познати или непознати, се употребуваат или не се употребуваат, се поврзуваат со точна или со погрешна претстава за именуваната боја, се користат со знаење или незнаење, го следат духот на новото време одразен во новата лексика и во современата состојба на македонскиот јазик? Дали и колку говорот на боите е говор на времето во сликата на светот денес?

И само бегол поглед на претставените лексеми може да ни даде соодветен одговор на горепоставените прашања. Секако, предвид ги имаме и резултатите од спроведените анкетаирања меѓу студентите за одделни називи на бои, како и од проучувањата и согледувањата врз основа на различни пишани текстови. Па, така, може да кажеме дека: *виолетѝов/виолетѝен* се изедначува со *лила/лилав* или со *ѝурѝурен* (што е сосема погрешно), но многу ретко со *мор/морав* и *ѝемјанугав/ѝемјанужен* иако во оваа синонимиска низа воопшто не припаѓа придавката

йурйурен и е видлива опозицијата современа наспроти архаична лексика; ѝембе (ѝембен/ѝембелија) веќе е непозната лексема која во современиот јазик е заменета со адјективизираната именка *циклама*; *алов* (*ален/алесѝ*) и *ѓувез* (*ѓувезен/ѓувезија/ѓувезлија*) исто така се непознати лексеми за именување на светлата и на темната нијанса на црвената боја, карактеристични за народните говори и за книжевните текстови од постарите генерации автори; непознати се и лексемите *крмуз* и *чивиѝ* кои во современата јазична состојба се заменети со *кармин* и *индиго*; *лис/лисесѝ* е непозната словенска придавка за именување специфична нијанса на црвената боја која ретко кој би ја поврзал со бојата на лисицата, како што се непознати и синтагмите *лисесѝ коњ* или *лисесѝа коса*; непознати се и придавките *йорфирен* и *йурйурен*, заедно со претставата за бојата што ја именуваат, а дали воопшто некој и би рекол дека тие се апсолутни синонимиски форми; туѓите лексеми *браон* и *оранж* имаат забележителен продор како паралелни форми со стандардизираните турцизми *кафеав/кафен* и *йорѝокалов*; неменливата придавка *бордо* одамна ја замени домашната односна придавка *вишинов* со вторична, описна функција; во парадигмата *сив – сур – ѝеѝелав*, иако сите три збора се дел од стандардната македонска лексика, за голем број говорители *сур* е непозната придавка со непозната претстава за бојата што ја именува, а за *ѝеѝелав* многумина би рекле дека е дијалектна форма итн. Нашата анализа покажува дека постојат бројни можности за различни согледувања, споредби и паралели според различни лексичко-семантички показатели, притоа имајќи го предвид фактот дека лексиката е вистински барометар на сите општествени промени и влијанија. Присуството или отсуството на еден определен збор не е само случаен избор на корисникот на еден јазик, туку секогаш претставува одраз и показ на времето и на просторот во кој живееме, неслучаен избор од големото лексичко богатство на јазикот, а сето тоа кажува многу повеќе од она што претставува само конкретно значење на зборот како обичен збор во една конкретна јазична ситуација.

ЛИТЕРАТУРА

- Бандиловска-Ралповска, Елизабета (2016), *Парадигмаѝскиѝе односи кај оѝисниѝе ѝридавки во македонскиоѝи јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Гортан-Премк, Даринка (1997), *Полисѝија и организација лексичког сисѝема у срѝскоме језику*, Институт за српски језик – САНУ, Београд.
- Драгићевић, Рајна (2007), *Лексикологија срѝског језика*, Завод за уѝбенике, Београд.
- Јашар-Настева, Оливера (1984), *Лексичко-семанѝичкиоѝи ѝоѝисисѝем на бои во современиоѝи македонски јазик*, Прилози VI/2 (59 – 75), МАНУ, Скопје.
- Конески, Кирил (2003-2014), *Толковен речник на македонскиоѝи јазик*, том 1 – 6, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Skok, Petar (1971 – 1974), *Etimologijski rječnik hrvatskoga il isrpskoga jezika*, JAZU, Zagreb.

Škaljić, Abdulah (1965), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svetlost; Sarajevo.

Лилјана МАКАРИЈОСКА

„СЛОВОТО“ ВО ПРОЗНОТО ТВОРЕШТВО НА СЛАВКО ЈАНЕВСКИ

Апстракт: Прозното творештво на Славко Јаневски го привлекува вниманието на читателската публика пред сè со вдахновеното литературно-уметничко изразување, во рамки на кое се наметнува и богатиот јазичен израз. Предмет на нашиот интерес е јазикот на Јаневски, од аспект на лексичките особености и на застапеноста на архаичните, пред сè на црковнословенските лексички елементи, што се поврзува со специфичноста на содржината, а од друга страна претставува свесен стилистички пристап. Јазикот на Јаневски се карактеризира со ретки црковнословенски лексеми како што се: *ашѣе, велми, всегда, всемог, безмолвие, вражда, беседи, јазва, многажди, нейријазн* и др. Со актуелизација на одделни зборообразувачки средства се одликува како препознатлив јазичниот израз на Јаневски – има многу примери со еден од најпродуктивните црковнословенски суфикси -ние: *восѣоминание, заблуждение, мигновение, недоумение, скончание* и др., -ие: *бесконачие, безобличие, љубойиѣие*, а чести се и образувањата со -тел: *весѣиѣиѣел, знаменосѣиѣел, свидѣиѣел, сквернавѣиѣел*, со -ствие: *несѣокојсѣиѣвие, ѣосѣешесѣиѣвие, сѣокојсѣиѣвие, удоволсѣиѣвие, ѣрейѣувсѣиѣвие, самоудоволсѣиѣвие, чинодејсѣиѣвие* и др. Бессуфиксните именки: *воскрес, ожег, ѣоказ, ѣечал* се мошне продуктивен тип во индивидуално-авторскиот јазик, пред сè во уметничката литература што зборува за експресивноста на нивната структура. Јаневски со голема умешност ги употребува и сложенките: *блудочинение, двосмислие, мракобесие, рамнодушие, сладосѣипрасѣие*.

Клучни зборови: лексика, архаизми, црковнословенизми, зборообразување

Славко Јаневски е еден од најплодните македонски писатели, раскажувачи, романсиери, кој преку своето вдахновено литературно-уметничко творештво доминантно се наметнува со богатиот јазичен израз како редок мајстор на пишаниот збор. Неговиот стил и јазик биле и се предмет на интерес на многу домашни¹ и странски литературни критичари, кои во бројни статии и литературни критики, со должно внимание го следат неговиот раскажувачки опус, со поделено мислење за одликувачките вредности на неговата наративност, додека лингвистите го задржуваат своето внимание на специфичностите на јазикот во неговото творештво, на изборот на лексиката, на зборообразувачките особености, збороредот итн. На пр. на јазикот и стилот на литературното творештво на Јаневски, на зборообразувачките особености, специфичностите на јазикот во неговото творештво се осврнуваат: Угринова-Скаловска (1999), Чундева (1986: 183–197), на поетското творештво на С. Јаневски Па-

¹ Друговац (1971), Урошевиќ (1983), Момировска (1985) и др.

носка (1983: 192–197), Додевска-Михајловска (1997: 7–10) и др., во врска со збороредот во рамките на именската група Петрова-Џамбазова (2005: 187–196, 2010: 105–111), во поезијата за деца Дрвошанов (1998: 13–18) заклучува дека маркираните именски групи, трансформирани како стилско-изразни средства се во директна корелација со уметничкиот исказ на авторот.

Преку јазикот на Јаневски, како и на други автори на уметничката литература се актуелизираат веќе постојни зборови, кои не се во активна употреба, односно творечката постапка придонесува за уметничката функција на изразните средства на македонскиот јазик. Според Паноска (2010: 19), примарно мерило за оценка на стилистичките вредности на одреден автор, па дури и на целата книжевност во определен период е богатството на лексичкиот фонд и способноста на авторот синонимно да се служи со разновидноста на зборовите.

Во врска со значењето на зборот Јаневски во расказот „Повторно за зборот“ од збирката „Ковчег“ (1976: 111–113) истакнува „сфатив: зборот, тоа сме самите ние, нашето добро и нашето зло во нас. Нашиот живот“; „зборот многупати станува самоубиец, се задавува со слогови (коска в грло!), умира во реченици без значење“... или си спомнува: „гласот на тажачката, нејзиниот збор, еден од многуте остана во мене, ме исполни, не со своето значење и како значење, туку како нешто што е во исто време и ослободување и товар, нешто што е сведено на најголемата своја едноставност – на збор во кој е животот на оној што веќе го немаше и во кој е утехата на онаа што знаеше дека го нема ... збор за кој знаев дека долго ќе остане во мене, сеедно што веќе никогаш не ќе знам ни кој бил ниту што значел“.

Предмет на нашиот интерес се црковнословенските лексички елементи во прозните дела² на Славко Јаневски, што придонесуваат за следење на лексичките и зборообразувачките тенденции во долгиот период на неговото творештво и за дефинирање на неговиот придонес во збогатувањето на современиот македонски јазик. Со анализата ќе се обидеме да го докажеме огромното значење на овој автор за збогатувањето на лексичкиот фонд на современиот македонски јазик, што се должи на неговиот богат јазичен израз и од аспект на лексиката и од аспект на зборообразувачките варијанти кои имаат и историско значење за македонскиот јазик.

Според Друговац (1971: 248, 250) кај Јаневски во „озвучувањето и реafirмирањето на јазичната архаика ... јазикот и времето се препознаваат еден во друг...“, па иако тој ова го кажува во врска со некои песни, зашто со истата

² повеста *Улица* (1950), романите: *Село зад седумте јасени* (1952), *Две Марији* (1956), *Месечар* (1959), *И бол и бес* (1964), *Стебела* (1965 – нова верзија на *Село зад седумте јасени*), *Тврдоглави* (1970), *Миракули на грозомората* – трилогија составена од романите *Легионити* на *Свети Адофонис*, *Кучешко расейи* и *Чекајќи чума* (1984), *Девеј Керубинови векови* (1987), *Чудотворци* (1988), *Рулеј со седум бројки* (1989), *Дейонија* (2000), збирките раскази: *Кловнови и луѓе* (1956), *Омарини* (1972), *Ковчег* (1976), *Зад тајната враќа* (1993).

постапка авторот се служи и таму, тоа апсолутно важи и за прозата. Јаневски оваа постапка „ја сфатил и ја применил творечки и затоа ... старото и новото имаат заеднички јазик, дејствуваат хармонично, естетски ефектно“.

Нина Чундева (1986: 184–197) врз основа на анализата на јазикот на Славко Јаневски одбележува две причини за појава на црковнословенизмите во делата: *Тврдоглави*, *Чекајќи ја чумајџа*, *Легионијџе на свети Адофонис* и *Кучешко расијџе*. Прво тие „функционираат како сигнал за припадноста на речта на некое друго време, и второ, како експресивно средство коешто на искажувањето му дава нота на свеченост и возвишеност“. Според Чундева, црковнословенизмите се само едно од стилски обележените јазични средства што ги употребува Славко Јаневски во Кукулинскиот циклус. Овие средства ги дели на авторски неологизми (оказионализми), туѓојазични елементи и граматички изразни средства. Во групата на туѓојазична и архаична лексика Чундева ги вклучува црковнословенизмите, латинските и старогрчките лексеми, како и архаичната лексика од народно потекло. Угринова (1999), како што истакнува, се осврнува на црковнословенските елементи без претензии на исцрпност, од фонетски, преку морфолошки, синтаксички и лексички во романите од „Циклусот Кукулино“: *Чекајќи ја чумајџа* и *Легионијџе на Свети Адофонис* (1984), *Девџи Керубинови векови* и *Кучешко расијџе* (1989/1990). Од лексичките особености издвојува некои редовно употребувани глаголи: глагола, проглагола, молви, числи, прослови, оскрби, дозре, одвети, одветува, хоте соодветен по значење на глаголот *сака* (*мрџвијџе хойџеа да е со нив; хойџев да сонувам; како да хойџеа да совлада друга болка*), и други, како што е на пр. гре (*мачоройџи наш гре на две нозе*), па архаичните форми на некои службени зборови, како прилози, частици, сврзници (на пр. уже, през, врху, велми, понеже, след, многажди, иногда, николиже, даже, од искони, нежели, зде, аште, чрез, всегда, во искони). Нивната редовна употреба наместо современите еквиваленти придонесува да се потполни сликата за јазикот кој, како што си замислил авторот „се зборувал пред стотици години, или барем личи на него“.

Јазикот на Јаневски се карактеризира со ретки црковнословенски лексеми како што се: безмолвиџе: Но јас уже бев клобурез во безмолвиџе (ЧЧ:13), След големо безмолвиџе (ЛСА:17), беседи: и беседи гласом дијака (ЧЧ:108), вражда: Смрт и за ронка вражда (ЧЧ:38), всегом: Ќе стане всегом кесар (КР:156), гибел: Никој не знае да каже дали на осуденикот пред гибел времето му минува побрзо или на заљубениот (К:141), Дали сум чекорел од гибел до гибел (КР:28), Ја засолнаа од гибел (ЧЧ:77), жажда: Ме мачи жажда (ЛСА:71), житиџе: гнев ест хлеб мој. И житиџе мое (КР:73), Сидови на богодомот житија на светителите од Библијата (ЛСА:139), злодеј: Според законот на некој кесар го обесија злодејот (ЛСА:10), (из)реви: ревни, изреви се израсни в пена (ГК:21), јазва: Со пена на вера и доверение да му ги измијат јазвите (ЧЧ:75), непријазн: Псалтир на непријазните (КР:137), одвет: Кобам, одвет се нема, најстрашното доаѓа

(ЛСА:17), одежда: Виде над себе грозд полилеи и одежди и ангели (ББ:97), печал: Траги на печал, на жестосрдие, на сурови чинодејствија (ЧЧ:87), плот: Оној што нема плот, нема ни бог ни дејание (ЛСА:129), прическа: Затоа крвта негова е причесна, телото негово нафора (ББ:95), светец: Треба еднаш да биде споменат како светец или како грешник (ББ:19), Патот на последниот светец е опишан во Библијата (ББ:72), скрб: Без скрб во очите (ЧЧ:37), Скрб и поругание сум (ЛСА:191), суета: Како што е поучен Маркс, може да биде поучна и Библијата со она дека сè е само суета (М:233), Вајстина – го гризеше мракот како свер – сè е суета (М:145), библиски мудар, повторуваше еднолично: сè е суета (М:229), непокајан, непричестен: Меѓу нас да ги казни непокајаните и непричестените (ББ:95), беседи: и беседи без значење (ЛСА:65), воскрес(н)е: Христос воскрес, чесен збор (ББ:56), Вајстина воскрес (ББ:56), А Христос одел бос по светот. И пак воскреснал (ББ:96), глагола: Глаголаа дека многу не им треба (ЧЧ:35), Глаголај појако (ЧЧ:117), дозре: Во мигновението кога дозрев (ЛСА:5), молви: Молви појасно, Спиридоне (ЧЧ:9), За повеќе такви молвеше (ЧЧ:40), Молви глаголај, воскликнувај (ЛСА:98), Молвеа немо само со очи (КР:14), одвети: Спиридон им одвети (ЧЧ:18), прослови: Тоа го прослови (ЧЧ:25), Замислено прослови Спиридон (ЧЧ:49), сконча: Бездруго под ист покрив и да скончаат (ЧЧ:54), ревне: ревни, изреви се израсни в пена (ГК:21), хоте: Не затрудне, не хотеше (ЧЧ:119), Се обидував и без да хотев (ЧЧ:107), числи: Се числев за негов должник (ЧЧ:16), Волчицата ја числеше за кучка (ЧЧ:20), Ја числеа за велми злоока и уроклива (ЧЧ:34), на властодржителот, чија жена ја числеле за неродилка му се родил син (ЧЧ:27), Монасите се числат за поумни (КР:51), Числам дека е престапение (ЛСА:87) и др. Честа е и употребата на форми од заменката ин: И во ини неволи (КР:47), Зде сум со вас колку да видам една ина Богородица (ЧЧ:16, 17), И секакви ини помеѓу нив (КР:6).

Од службените зборови (прилози, частици, сврзници) потврдена е употребата на: аште, велми, всегда, многажди, понеже, уже: И би ден. Аште биде (ЧЧ:79), понеже од гробот ќе го проколнам аште не ми се посмее (ЧЧ:46), Аште ти е скрб за мене (ЛСА:7), Ја числеа за велми злоока (ЧЧ:34), еднаш и многажди (ЧЧ:28), признанието е секогаш во моја близина понеже го исхранив тајно волчиот пород (ЧЧ:20), Уже не бев таков, аште сум бил (КР:27), След две лета јас тогаш уже бев дијак на отец (КР:37), След едно столетие (ЧЧ:63).

Со актуелизацијата на одделни зборообразувачки средства, јазичниот израз на Јаневски станува особено препознатлив – има многу примери со еден од најпродуктивните црковнословенски суфикси -ние: воспоминание, желание, заблудение, мигновение, намерение, непрежение, недоумение, поругание, поучение, почитание, претсказание, привидение, скончание и др.: Ги пресоздаваат неговите порази и поруганија во воспоминанијата (ЧЧ:60), Во иногдешни лета ... сите воведенија во воспоминанијата (ЛСА:5), Немам желанија (КР:5),

Монасите се обземени од заблуденија (ЧЧ:31), Сме ја создале во заблудение (ЧЧ:161), Заблудението коти чудеса (ЛСА:65), Намеренијата им се богу-прифатливо дејание (ЛСА: 161), Да се влијае без напрежение (ЛСА:159), Како да имаше поругание, некој многубожец (ЛСА:109), Далечина достојна за поучение и почитание (ЛСА:39), Меѓу привиденијата, ненадејно растеше, гребеше, апеше (ББ:15), Проклетие и зло претсказание (ЛСА:69), Слеп до скончание (ЧЧ:155), со -ие: бесконание, безмолвие, безобличие, бессилие, жестосрдие, љубопитие, малоумие, милосрдие, обличие, проклетие, рамнодушие: Но јас уже бев клобурез во безмолвие (ЧЧ:13), Броњата на безмолвието (КР:57), го разголуваат твоето бессилие (К:123), Траги на печал, на жестосрдие (ЧЧ:87), Ќе се обсирам со љубопитие (ЧЧ:12), Нивното малоумие имаше свое обличие (ЧЧ:41), Подгреани од славољубие и алчност числеа ... милосрдие (ЧЧ:29), Што има обличие и значење и пак е част на празнината (КР:59), Проклетија, сонувам битки, згонови, рани (ББ:127), Слатко проклетие (ЧЧ:59), Обземени од рамнодушие (КР: 14), едни до други како денот и ноќта, како рамнодушието и стравот (ЧЧ:176), Чудоредието се надраснуваше (ЧЧ:34).

Чести се и образувањата со -тел: вестител, знаменосител, победител, свидетел, сквернавител, хранител: Нивни вестител е (ЧЧ:37), Од градот стаса вестител: на властодржителот (ЧЧ:27), Селото немаше вестители за судбината на оние што не беа zde (ЧЧ:26), секој ден ѝ стануваше сè поголем мачител (ССЈ:130), на боиштето остана како победител на сомнението (ССЈ:361), Пошол од војна победител војник (ГК: 24), Чинодејствија за кои нема живи свидетели (КР: 62), Како свидетел само еден (ЛСА:16), и станував свидетел на надбиблиско чинодејствие (ЛСА:43), Како сквернавители на едно возвишено состојание (ЧЧ:76), рече радосно хранителот на волците пци (К:76), со -ствие: неспокојствие, поспешествие, спокојствие, удоволствие, претчувствие, самоудоволствие, чинодејствие и др. Обземаше несопокојствие (ЛСА:155), След божје поспешествие (ЛСА:13), Мали и големи самоудоволствија (КР:57), Гледале со претчувствие (ЛСА:123), Од претчувствие до страв ... привидно спокојствие (ЛСА:130), Призренија на претчувствие (ЛСА:78), Заради удоволствие крадец со мечешки шепа (ЧЧ:132), и станував свидетел на надбиблиско чинодејствие (ЛСА:43).

Бессуфиксните именки, како на пр. бол, воскрес, ожег, показ, печал, се мошне продуктивен тип во индивидуално-авторскиот јазик, пред сè во уметничката литература, што зборува за експресивноста на нивната структура. На пр. Ни од бол, зашто мојот бол е најбол на светот (ГК:45), го чекаат воскресот на зборот (К:111), тој човек го срамоти името господово. И Исусовиот воскрес (К:51), ќе го преживееме уште еднаш својот живот по обратен ред: воскрес, старост, детство, ништо (К:159), Жарни ме со ожег (ЧЧ:30), показ дека не се мамам (ЧЧ:81), слепило распнала безглед до недоглед (ГК:12).

Можеме да заклучиме дека богатиот јазичен израз на Славко Јаневски се должи и на изобилството зборови кои, како одраз на црковнословенската традиција, поретко се употребуваат во македонскиот стандарден јазик, па изразувањето добива архаичен тоналитет, а со тоа се изделува како маркантен и индивидуален.

Додевска-Михајловска, Олгица (1997), Јазично-стилска анализа на „Свадбарска песна“ од Славко Јаневски, *Литературен збор*, XLIV (1997), бр. 4–6, Скопје, 7–10.

Друговац, Миодраг (1971), *Книга за Јаневски*, Скопје.

Макаријоска, Лилјана (1995), Црковнословенските елементи во лексиката на македонската проза (1945–1955), *Македонскиот јазик од 1945 до 1955*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 131–139.

- Момировска, Нада (1985), За книжевниот опус и творечките карактеристика на Славко Јаневски, *Литературен збор*, XXXII (1985) бр. 6, Скопје, 17–28.
- Паноска, Ружа (1983), За една јазична експресија кај Славко Јаневски на примерот на песната „Паганија“. *Studia linguistica Polono-jugoslavica*, Скопје, 192–197.
- Петрова-Џамбазова, Снежана (2005), Збороредот во рамките на именската група во прозата на Славко Јаневски, *Македонски јазик*, LVI, Скопје 187–196.
- Угринова-Скаловска, Радмила (1999), Архаизирање на јазикот во романите на Славко Јаневски, *Српски језик*, год. IV, бр. 4/1–2, Филолошки факултет у Београду и Филозофски факултет у Никшићу, Београд, 689–694.
- Урошевиќ, Влада (1983), Черупка и стебленце (За поновата поезија на Славко Јаневски), *Литературен збор*, XXX (1983) бр. 4, 67–76.
- Чундева, Нина (1986), Стилски маркираните единици во јазикот на Славко Јаневски, *Македонски јазик*, XXXVI–XXXVII, Скопје, 183–197.
- ББ – Јаневски Славко (1986), *И бол и бес*, Мисла, Скопје.
- ГК – Славко Јаневски (1966), *Глуви команди*, Мисла, Скопје.
- ДМ – Славко Јаневски (1976), *Две Марији*, НИК Наша книга, Скопје.
- М – Славко Јаневски (1976), *Месечар*, НИК Наша книга, Скопје.
- К – Славко Јаневски (1976), *Ковчег*, НИК Наша книга, Скопје.
- КР – Славко Јаневски (1984), *Кучешко распевање*, Култура, Скопје.
- ЛСА – Славко Јаневски (1984), *Легиониите на свети Адофонис*, Култура, Скопје.
- ССЈ – Славко Јаневски (1952), *Село зад седумте јасени*, Скопје.
- ЧЧ – Славко Јаневски (1984), *Чекајќи чума*, Култура, Скопје.

Мери ЦУБАЛЕВСКА

ТУРЦИЗМИТЕ ВО ТВОРЕШТВОТО НА ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ

Апстракт: Предмет на нашиот интерес во овој труд е употребата на турцизмите во творештвото на Петре М. Андреевски, коишто придонесуваат јазичниот израз на авторот да зазвучува архаично, му придаваат разговорен белег на исказот, а со тоа се постигнува потребната спонтаност на јазичниот израз на авторот. Нивната употреба придонесува јазичниот израз на авторот да ги пренесе мислите, чувствата и страстите на едно минато време. Употребата на турцизмите во современата македонска литература би можело да се поврзе со специфичноста на содржината што се пренесува, а од друга страна може да се сфати како свесен стилистички пристап во прилог на збогатувањето на јазикот со изразните средства од народниот јазик. Турцизмите се извор на мирисот на ориенталниот живот, евокативно средство со кое се отсликува минатото. Во историските раскази, романи и сл. се употребуваат голем број турцизми за пореално опишување на настаните и нивното поголемо доближување кон современиот читател – турцизмите се јавуваат како нужни и незаменливи лексички елементи, со оглед на тоа што одговараат на содржината што ја именуваат, а турцизмите освен за локализирање на настаните во времето се користат и како информација во територијална и социјална смисла – тие се особено карактеристични и за говорот на македонското население (селско и градско) во случаи кога луѓето им се обраќаат на Турците, а и на постари или на луѓе од „вишите“ слоеви, кон кои се изразува извесна почит. Соодветната употреба на турцизмите во текстот придонесува за поголема оригиналност на времето во кое е сместено дејството, за нијансираност на ликовите, преку временско и јазично навраќање во едно минато време со актуелизирање на веќе архаичната лексика.

Клучни зборови: лексика, турцизми, зборообразување, стилистика.

Застапеноста на лексиката од турско потекло во македонскиот јазик е резултат на меѓујазичните контакти во минатото (почнувајќи од крајот на 14. век па се до денес), исто како и во другите балкански јазици. Некои турски заемки се зачувале до денес, како зборови од неутралната лексика, кои се адаптирале во основниот речнички фонд, други турцизми, со кои се означувале на пр. предмети и садови за секојдневна употреба, делови од облеката што не се повеќе во употреба и др., денес се архаизми или дијалектизми, а трети излегле од употреба затоа што по долгата употреба со иста содржина добиле тесно, специјализирано значење (на пр. називите кои означуваат делови на народната носија), а покрај тоа според Јашар-Настева (2001: 25), станале безживотни и непродуктивни, неспособни за развивање нови значења и за изведување нови зборови. Во македонскиот литературен јазик, најмногу се зацврстиле оние

турски заемки кои воопшто не можат да се заменат. Овие заемки главно ги пополнуват лексичките празнини во системот на јазикот што ги прима. Тие се често и единствени изразни средства и затоа се третираат и како нужни заемки. Овие терминологијски заемки можат да се поделат и на неколку семантички групи: терминологија за јадења: *helva* (тур.); *алва* (мак.), *уџка* (тур.); *јуфка* (мак.), *yahni* (тур.); јанија (мак.), *kadayıf* (тур.); кадаиф (мак.), *çorba* (тур.); чорба (мак.) и др. терминологија за пијалоци: *çay* (тур.); *чај* (мак.), *boza* (тур.); *боза* (мак.), *şerbet* (тур.); *шербеџи* (мак.), *sahlep* (тур.); *салеџи* (мак.), *kahve* (тур.); *кафе* (мак.) и др., терминологија за облека: *çorap* (тур.); *чораџи* (мак.), *mintan* (тур.); *минџан* (мак.), *şati* (тур.); *шатија* (мак.), *yelek* (тур.); *елек* (мак.), *kolan* (тур.); *колан* (мак.) и др., терминологијата на кујната: *çini* (тур.); *чинија* (мак.), *cezve* (тур.); *џезве* (мак.), *tepsi* (тур.); *џеџија* (мак.), *sofra* (тур.); *софра* (мак.), *kazan* (тур.); *казан* (мак.) и др., терминологијата на музичките инструменти: *daire* (тур.); *дајре* (мак.), *gayde* (тур.); *гајда* (мак.), *saz* (тур.); *саз* (мак.), *tanbur* (тур.); *џамбура* (мак.), *zurna* (тур.); *зурла* (мак.) и др. и од религиозната терминологија: *bayram* (тур.); *бајрам* (мак.), *ramazan* (тур.); *рамазан* (мак.), *haci* (тур.); *хаџија* (мак.), *yatsi* (тур.); *јаџија* (мак.), *imat* (тур.); *имам* (мак.) и др. (Муртезани: 58-63).

Турскиот јазик се јавува и како јазик посредник преку кој навлегле заемки од арапско потекло (на пр. *кадифе*, *марама*, *колан* и др.) и од персиско потекло (*џамук*, *чораџи*, *чоја*, *шал* итн.) од западноевропските јазици (*фанела*, *саја*, *џалџи*, *џанџалони*, *џанџофли*, *џакеџи*). Под турцизми ги подразбираме зборовите преземени од турскиот јазик без оглед на нивното етимолошко потекло, односно и оние што се примени со посредство на турскиот јазик, но се со арапско или со персиско потекло.

Во историските раскази, романи и сл. се употребуваат голем број турцизми за пореално опишување на настаните и нивното поголемо доближување кон современиот читател – турцизмите се јавуваат како нужни и незаменливи лексички елементи, со оглед на тоа што одговараат на содржината што ја именуваат, а турцизмите освен за локализирање на настаните во времето се користат и како информација во територијална и социјална смисла – тие се особено карактеристични и за говорот на македонското население (селско и градско) во случаи кога луѓето им се обраќаат на Турците, а и на постари или на луѓе од „вишите“ слоеви, кон кои се изразува извесна почит (Јашар-Настева 1972: 93). Соодветната употреба на турцизмите во текстот придонесува за поголема оригиналност на времето во кое е сместено дејството во романите, за нијансираност на ликовите, преку временско и јазично навраќање во едно минато време со актуелизирање на веќе архаичната лексика. Според Јашар-Настева (2001: 25 – 26) „Сите овие зборови успеале длабоко да се вкоренат и тие денес се составен дел од македонскиот лексички фонд. Во современата македонска проза е голем бројот на турцизмите за конкретни предмети што се употребуваат секојдневно, како на пример заемките што се во врска со покуќнината, делови

од облеката, во врска со исхраната и кујнските садови, како и разни занаети и алати. Јашар-Настева (2001: 25), истакнува дека „Сите овие зборови успеале длабоко да се вкоренат и тие денес се составен дел од македонскиот лексички фонд. Поголемиот дел од овие зборови македонската јазична свест и не ги сеќава како туѓи, „турски“.

Употребата на турцизмите во современата македонска литература би можело да се поврзе со специфичноста на содржината што се пренесува, а од друга страна може да се сфати како свесен стилистички пристап во прилог на збогатувањето на јазикот со изразните средства од народниот јазик. Турските заемки во уметничката литература, ги употребуваат главно оние писатели, особено поети, чиешто творештво произлегло од народното, а нив им даваат предност и оние што во своите творби ја третираат проблематиката на подалечното и поблиското минато кое е тесно поврзано со турското владеење (на пр. Васил Иљоски, Ѓорѓи Абациев, Стале Попов), додека пак некои автори турцизмите ги употребуваат како експресивно средство со кое му даваат разговорна нијанса на својот јазичен израз, типизираат поединечни ликови од делото, или пак ја истакнуваат стилистичката диференцијација на говорот на нараторот на ликовите на делото (Цубалевска, Макаријоска, 2017:184 – 198).

Најчесто нивната употреба е за ориентално нијансирање на јазикот и секако зависат од контекстот. Тие се експресивно маркирани, а на лексичко рамниште наликуваат на иновации. Еден од тие автори е и Петре М. Андреевски (Слоештица, Демирхисарско, 25 јуни 1934 Скопје, 25 септември 2006, македонски поет, романописец, раскажувач и драмски автор. Се вбројува меѓу најдаровитите, а воедно и најпопуларните македонски поети и раскажувачи. Неговите приказни се честопати необични и чудно испреплетени, но во особеноста на својата упатеност кон читателот, раскрилуваат еден познат и близок свет, што го препознаваме како ехо на дамнешни, напати, темни кажувања. Творештвото на Андреевски е разновидно и опфаќа: романи, поезија, раскази, драми, есеи и детска книжевност. Неговите дела се преведени на повеќе јазици: српски, хрватски, француски, романски, англиски, шпански, јапонски итн. Во два наврати (1984 и 2002 година) биле објавени одбраните дела на Андреевски, во пет и во шест тома, соодветно. Автор е на романите: *Пиреј* (1980), *Скакулци* (1983), *Небеска Тимјановна* (1988), *Последниите селани* (1997), *Тунел* (2003), *Бежанци* (постхумно). Стихозбирки: *Јазли* (1960), *И на небо и на земја* (1962), *Дениција* (1968), *Дални наковални* (1971), *Пофалби и љојлаки* (1975), *Вечна куќа*, (1987), *Лакримариј* (1999). Книги со раскази: *Седмиот ден* (1964), *Неверни години* (1974), *Сите лица на смртта* (1994), *Боџи* (постхумно). Книгата драми (1984), во која влегуваат: *Време за љење*, *Богунемил*. Есеи: *Сегашно минато време* (2006). Стихозбирки за деца: *Шарам барам*, *Касни порасни* (сликовница). Андреевски бил добитник на наградите: „11 Октомври“ (во 1968 година), „Браќа Миладиновци“ (два пати) „Рашиново признание“ (два пати) и „Стале Попов“ (два пати). На 9 октомври 2007, Претседателот на

Република Македонија – Бранко Црвенковски, постхумно му доделил Орден за заслуги за Македонија, за исклучителниот придонес во развојот и зацврстувањето на македонскиот дух и националната самобитност.

За овој прилог ексцерпиран е материјал од романите: *Пиреј* (1980), *Скакулци* (1983), *Последниите селани* (1997), *Небеска Тимјановна* (1988), *Тунел* (2003), *Бежанци*, (постхумно) и од книгите со раскази: *Сијте лица на смртта* (1994) и *Боеми* (постхумно).

Во прозното творештво на Петре М. Андреевски е евидентна употребата на турцизмите за конкретни предмети што се употребуваат секојдневно, како на пример заемките што се во врска материјалната култура (заемки што се во врска со покуќнината, делови од облеката, во врска со исхраната и кујнските садови, разни занаети и алати, заемки поврзани со надворешната околина, делови од чевечкото тело, заемките од трговската дејност и други. Според честата употреба се izdelуваат некои турцизми од областа на храната: *чорба*, *манџа*, *бурек*, *качамак*, *кадаиф*, *баклава* и др.: солзи и капат во тенџерето ... солзиве ќе ни ја пресолат манџата (Беж:104), Во непроменливо секавање му останала дробсармата (Беж:115), Во неговата дроб-сарма немало ништо друго, освен белиот цигер (Беж:115), Најмногу сакаше грав со пастрма ... уште го претпочиташе белиот цигер (Беж:114), задолжително се вареше грав со пастрма (Беж:116), Меѓу дрварите минуваат продавачи на салеп и боза (Беж:95), Меѓу дрварите минуваат продавачи на салеп и боза. (Беж:95). И уште го претпочиташе белиот цигер (Беж:114), Единствено, како што спомнавме, во непроменливо секавање му останала дроб-сарма. (Беж:115), Всушност, во неговата дроб-сарма немало ништо друго, освен белиот цигер и неколку (броени) зрна ориз (Беж:115), Снаата ќе меси погача, а синот ќе го поведе таткото некаде длабоко во шумата (Беж:116). Снаата му ја става погачата на главата, а синот со дрвен чекан го удира преку лебот. . И на некоја тулумба и баклава оцапани во длабок шербет (Тун:27), Сите се враќаат со леб и млеко, со кафе и шеќер, Знаеш да зготвиш шкето (Тун:102) Манџата не треба да биди ни многу густа, ни многу ретка (Тун:104), И утринскиот топол бурек, и мирисот на липите, ... (Тун:172), И ги извадија цревата и шкембето, ѝ засекоа крст на градите (Ск:12), Пробај ја манџава за солена, дали сака уште сол (Ск:16), Го лажеа детето со шеќерчиња, со колачиња.... (Ск:19), Ти секогаш си заматен од ракија, рече (Ск:29), Со среда од погача (Ск:174), Таа ги служи ракија и леблебија со суво грозје, (Беж:43), Минуваат продавачи на салеп и боза. (Беж:95), Паурчето со ракија...Пир:374). Од областа на облеката, обувките и накијот се среќаваат: *каши*, *димии*, *чорай*, *минџан*, *џубе* и др.: нарачал терзија дома да му сошие нови бечви и нов џамадан со гајтани опточени (Пир:54), Џамаданот му беше нешто како партал наметнат (ПосС:13), Бај Кољо се променил во нови гајтанлии бечви, црвен како жар појас, наполовина покриен со кусо џубе. Врз рамена му се растураат срмените реси на пискулот од фесот (ПосС:10), Елегантната фигура заплива во маглата сред многубројниот свет од шалвари, чалми, бели бради и рошави мустаки

(ПосС:45). А околу вратот се развива во наредко ткаена и просирна тантела (Тун:11), Чекорат бавно и сомничаво, обуени во жолти чорапи, Ми недостига уште фереце, велама (Тун:160), Меѓу црната шамија (Ск:10), И да им ја одгризе петицата сосе ѓотот, сосе топукот од чизмата (Ск:38), И им ги гризеле чорапите, ногавиците, кожата до колена. Јас станувам и му собирам сè од креветот: кебето, перницата, дури и душекот (Беж:83; Ск:39), Па во џамаданот, (Ск:34), Се женево во сенокос за чорапи и за објала (Ск:37), Како џамлии ќе му се истркалаат (Тун:161), Порачал терзија дома бечви и нов џамадан со гајтани опточени мера од леженка со ендезето трабата шајаци што ја тркалаа (Пир:54), Некој со празни шејови (Пир:67), Со скотините и со шамијата од глава ја повивме (Пир:86), Бела кошула, бел клашник, црн појаси со бел туљбен преврзано (Пир:129), Со високи топуци, вели (Ск:163). Називите за монети и мерки: *грош, карагрош, меџидија, аршин* и др.: мене ми се чини дека со европски аршин мерите (ПосС:42), додека од областа на занаетчиството: *кујунџија, казанџија, самарџија, чирак, калфа, еснаф* и др.: Бозациите се поднаведнуваа под тежината на ѓумовите .. шурупчијата ги полнеше чашите со долга шија на ѓумот ... Кебапчиите штракаа со машите ... Меаната на бај-Никола беше полна со Турци пазарџии (ПосС:44), Првин на тапанџијата, Силјана Јошевски, му даде нова работна задача (Ск:22), Гајдациите ги надуваа гајдите и образите, а момчињата и мажите го разгазуваа снегот (Ск:41), Пазарџиите што се враќаа од Битола (Ск:136), Казанџиите ги подистргуваа гламните од огништето и го придушваа огнот (Скакулци, 139), Му избегаа на бостанџијава, (Ск:181), Кумурџиите се враќаа со поцрнети лица и со кумур во носот, (Ск:96), Порачал терзија дома бечви и нов џамадан со гајтани опточени мера од леженка со ендезето трабата шајаци што ја тркалаа (Пир:54), Небаре бичџиџии (Пир:170), направија касапница (Беж:33), Кумурџиите се враќаа со поцрнети лица и со кумур во носот (Ск:96), .

Од областа на градителската дејност ќе ги споменеме: *сокак, калдрма, ѓармак, чардак, чаџија, џаде, чешма* и др.: Да остави книже кај чешмата (Пир:70), и кога свртеле на џаде (Ск::30), Ми иди и низ баџа или од некое дупче на сидот да влезам (Пиреј:63), темелите и диреците од куќата горе на чардакот ко ветка (Пир:79), ги жеволкаш годините до џадено (Пир:72), И кога свртеле на џаде (Ск:30), На чардак и си ја тресеше постелата, ... (Скакулци, 158), Од зори излегуваш и цел божји ден не смееш да испуштиш казмата, лопатата (Пир:159), Ги испуштаат мистриите од смеене (Ск:14), Им се мрдаа шулињата, скелињата. (Ск:14), Прескока и го врти ко пергил (Пир:174), Снаата му ја става погачата на главата, а синот со дрвен чекан го удира преку лебот (Пир:174), Куќата ми е подмочана, оџакот не чади (Ск:169), Им се мрдаа шулињата, скелињата (Ск:14), И ги покриваа со керамиди (Ск:14), Ги испуштаат мистриите од смеене (Ск:14), Сосе шарки, сосе менташи ќе ја откорне. (Тунел, 113). Слегувам долу низ кепрник (Пир:78), Ми иди и низ баџа или од некое дупче на сидот да влезам (Пир:63), Темелите и диреците од куќата горе на чардакот ко ветка (Пир:79), Го

отвара таа ќепеникот.. (Пир:21), Со високи топуци, вели. (Ск:163), Куќата ми е подмочана, оцакот не чади. (Ск:169, 235), Им се мрдаа шулињата, скелињата. (Ск:14). И ги покриваа со керамиди. (Ск:14), Од зори излегуваш и цел божји ден не смееш да испуштиш казмата, лопатата(Пир:159), Им се мрдаа шулињата, скелињата (Ск:14), Прескока и го врти ко пергил (Пир:174). На гладна мандија... (Пир:217), Лазиме пак под боцливите телови, по истиот пат (Пир:153), Се тресат сидовите, целата чатија (Беж:37), И почнаа да редат скелиња (Ск:11), Тргаа коци, испуштаа шулиња, ги клаваа аглите под ѓонија (Ск:11), Други сечат греди, летви, чатми, диреци и појаси се под шуле и под ѓонија се сосида (Пир:68) и др. Во врска со внатрешно уредување на куќата, покуќнина, садови: *сандак, долај, миндер, миндерлак, диван* и др.): го остави празниот филцан на масата (ПосС:17). Шуркам овде, онде, отворам долапи, камари, ковчези (Пир:114), Левтерија носи ѓум и леѓен...(Пир:219), ... со качиња сирење... (Пир:221), И шопа вино во бокалот, шуми, ко млеко во кобличе, (Пир:221), Им ја фрлив рогузината... (Пир:254), Мислам дека понекогаш бара и во кутијата кибрит, во ѓезвето и во чајникот, во вазните со петунии. (Тун:138), Ја запалува и газидената ламба, обесена на сидот (Тун:193), Крши јајцата на работ од тавчето (Тун:194), Јас ја греам тавата, а мачката ја крева главата, ме моли со очите (Ск:72), Да ја затегнуваа, како тие што ги затегнуваа газидентите ламби и кандила (Ск:72), Ништо, ќе пушиме на наргиле, вели некој (Беж:110), Фитилот и го згаснуваат скржавото пламенче (Тун:196), Како да му зема мера за сандак, што велеше мајка. (Тун:205), Го пуштаат кучето од синцирот (Тун:245), Не ти фаќа кибритот кај мене, не ја погоди адресата „зафатена“ сум (Ск: 43), Ќе ги столчи во аванот. (Ск:190). Јаким Доксимов ги брка, сака да им ги исече ортомите, нишалките (Ск:196), Кога цапаше боси низ наLEANOTO посочиште и тињата, собирајќи риби во торбата (Ск:199), Еднаш еден пленик беше собрал од крвта во каначка и ја топли на едно завалено оганче (Пир:161), Му ја клоцна каначката (Пир:161), Левтерија носи ѓум и леѓен... (Пир:219), Паурчето со ракија... (Пир:374), Запали ја ламбата за да знам што мислиш (Ск:16), И во машата, пирустијата и вршникот што беа потпрени на колената од тланикот (Ск:49), И шопа вино во бокалот, шуми, ко млеко во кобличе (Пир: 221), Ќе се чуеше убаво како тропа на сандакот, а потоа нешто ја голташе земјата. (Ск:106). рогузина на душмето (Пир:23), ... и ја врти болачето...(Пир:327), Снаата му ја става погачата на главата, а синот со дрвен чекан го удира преку лебот. . ги засидуваа долапите, рамнеа (Ск:15), Си ги криеја во ковчезите за спомен (Ск:15). ги вадеа плетенките од ковчезите, ги одвиткуваа како змии, како колаци... (Ск:15), Станувам и шуркам по долапите (Пир:167), го остави празниот филцан на масата (ПосС:17), Мислам дека понекогаш бара и во кутијата кибрит, во ѓезвето и во чајникот, во вазните со петунии. (Тун:138), Ја запалува и газидентата ламба, обесена на сидот. (тунел, 193), Крши јајцата на работ од тавчето. (Тун:194), Фитилот и го згаснуваат скржавото пламенче. (Тун:196), Како да му зема мера за сандак, што велеше мајка. (Тун:205), Не ти

фаќа кибритот кај мене, не ја погоди адресата „зафатена“ сум (Ск:43), Ќе ги столчи во аванот. (Ск:190), Јаким Доксимов ги брка, сака да им ги исече ортомите, нишалките. (Ск: 196), Кога цапаше боси низ налеаното посочиште и тињата, собирајќи риби во торбата. (Ск:199), Еднаш еден пленик беше собрал од крвта во каначка и ја топли на едно завалено оганче (Пир:161), Му ја клоцна каначката (Пир:161), Снаата му ја става погачата на главата, а синот со дрвен чекан го удира преку лебот. . ги засидуваа долапите, рамнеа. (Ск:15). си ги криеја во ковчезите за спомен. (Ск:15). ги вадеа плетенките од ковчезите, ги одвиткуваа како змии, како колаци... (Ск:15). Станувам и шуркам по долапите (Пир:167), во пондилата под тезгерето (Пир:188), Левтерија носи ѓум и леѓен...(Пир:219), Паурчето со ракија... (Пир:374). Запали ја ламбата за да знам што мислиш (Ск:16), И во машата, пирустијата и вршникот што беа потпрени на колената од тланикот (Ск:49), И го тргна капакот ... (Ск:105), Зедовме секири, казми, дилки и му влеговме на дрезите (Пир:61), Ќе се чуеше убаво како тропа на сандакот, а потоа нешто ја голташе земјата (Ск:106), Рогузина на душемето (Пир:23), ... и ја врти болачето... Пир: 327), Паурчето со ракија... (Пир: 374), Паурчето со ракија...(Пир: 374), И малку шамачна рогузина (Пир:52), Тие донесоа за Дамета и другите затвореници еден голем ѓувеч печено месо, баница, вино, ракија и баклава, а за мудурот: една свилена кошула и чибук со сребрена дршка ... не ја заборава и неговата анама, за неа имаше пантофли со црвено кадифе, извезено со златни конци и розов копринен плат (ПосС:25), Пикни ја машата во огништето.... (Ск: 26), Јас ја гребам тавата, а мачката ја крева главата, ме моли со очите (Ск:72), Да ја затегнуваа, како тие што ги затегнуваа газиените ламби и кандила (Ск:72), Ништо, ќе пушиме на наргиле, вели некој (Беж:110), Мислам дека понекогаш бара и во кутијата кибрит, во ѓезвето и во чајникот, во вазните со петунии (Тун: 138), Ја открива тепсијата (Ск:178), Како цамлии ќе му се истркалаат. (Тун:161) Ќе му ставам леѓен под брадата и ќе почнам да го сапунам (Тун:147), Те дожежува и преку танкиот ѓон од сандалите (Тун:162), Ми се тркала по килимот од подот (Тун:167), И одвај се додржа за ортомата навиткана на облакот од самарот (Ск:54), Ќе ти ја наврат главата на ортома, вели, дури да речеш а (Пир:201),. Од заемките од трговската дејност ги бележиме: *дуќан, канијар, орџак, мушџерија* и др.: Сам на пазар, сам и на лов (Ск:73), Фати за уздата, викна:.... (Ск:143), Кога влегуваа в кафеана никогаш не мислев кога ќе излезам и како (Беж:81), Виктор Говедарот остана да лежи зачуден, како отфрлен самар (Ск:144), Може сараца да стане (Пир:51), Е, го обесивме на чингелот...(Пир:264), Од посетители и семкари до препродавачи на карти. (Тун:7). И дали го натуриште со вино самарот (Пир:67) и првин го пофаќа јаремот... (Пир:243), Темелите и диреците од куката (Пир:79), Зедов казма, лопата и отидов (Пир:119), Па после го швркна со камшикот по главата (Пир:161), Прескока и го врти ко пергил (Пир:174), Ги ограбуваа сите куќи и дуќани (Беж:24), Го напушта пазариштето и празна се враќа дома (Беж:25), како на пр.: Ја заборава меаната од Коруна Биковски

(Ск:11), Сам на пазар, сам и на лов. (Ск:73), Фати за уздата, викна:....(Ск:143), Кога влегував в кафеана никогаш не мислев кога ќе излезам и како. (Беж:81), Други сечат греди, летви, чатми, диреци и појаси се под шуле и под ѓонија се сосида (Пир:68), Виктор Говедарот остана да лежи зачуден, како отфрлен самар. (Ск: 144), Го отвара таа ќепеникот... (Пир:21), Може сараца да стане (Пир:51), Е, го обесивме на чингелот... (Пир:264) Од посетители и семкари до препродавачи на карти. (Тун:7). Целата чатија на училиштето (Беж:37), И дали го натуриште со вино самарот (Пиреј:67), И првин го пофаќа јаремот...(Пир:243), Темелите и диреците од куката (Пир:79), Зедов казма, лопата и отидов (Пир:119), Па после го швркна со камшикот по главата (Пиреј:161), прескока и го врти ко пергил (Пир:174), Ги ограбуваа сите куќи и дуќани (Беж:24), Го напушта пазариштето и празна се враќа дома (Беж:25), Други сечат греди, летви, чатми, диреци и појаси се под шуле и под ѓонија се сосида (Пир:68), Виктор Говедарот остана да лежи зачуден, како отфрлен самар (Ск:144), Тргаа коци, испуштаа шулиња, ги клаваа аглите под ѓонија (Ск:11), Го отвара таа ќепеникот... (Пир: 221), Може сараца да стане (Пир:51), Е, го обесивме на чингелот... (Пир:264). Се среќаваат и турцизми од терминологијата што е во врска со военото уредување, оружјето и воените звања, како и од турската администрација и од други области на општественото живеење. Некои од овие турцизми претставуваат јазично средство за сликање на минатото преку турското владеење, суровоста на поробувачите и тешките животни услови, како: *кадија*, *џандар*, *зайџија*, *еки* итн., дејствијата се одвиваат во турски објекти: *ан*, *амам*, *вилает* и сл., Иако сè се гледа, тешко е да се влезе во темниот вилает на една уметничка душа.... (Беж:79), Кога секако тике... (Пир:224), а нотираме и други имиња на предмети и поими карактеристични за животот на населението во тоа време, како: Со суварии да прават бозгон низ селото (Пиреј:40), Синдилија да фати??? (Пир:102), Го вадам кросното, фрлам чкипици, ништи, малки и брдила, ги урнувам демите, ги клоцам подношките, се..., Да врие од боглук деца (Пир:225), И ја врти болачето... (Пиреј:327), и други. Турцизмите се употребуваат во најразлични описи на руралната или урбаната средина во внатрешноста на Македонија и придонесуваат за создавање на месниот, локалниот колорит (Јашар-Настева 1972: 94). На пр.: *минаре*, *калдрма*, *дуќан*, *џенџере*, *ѓезве*, *ибрик*, *џаде*, *џам*, *ендек*, *џел*, и др. Лазиме пак под боцливите тељови, по истиот пат (Пир:153), Ене нож во камарана... (Пир:263), Уличната калдрма е раскопана, И кога свртеле на џаде (Ск:30), Ги жеволкаш годините до џадено (Пир:72), И кога свртеле на џаде (Ск:30), На чардак и си ја тресеше постелата, ... (Скакулци, 158), И кога свртеле на џаде (Ск:30), Ги жеволкаш годините до џадено (Пир:72), И кога свртеле на џаде (Ск:30), Уличната калдрма е раскопана (Беж:95) и др.

Во творештвото на Петре М. Андреевски е потврдена употребата на турски лексички елементи од различни области како што се термини од областа на администрацијата (*џаша*, *кајмакам*), Тоа за зимно време, кога немаше паша

(Ск:24), називи на лица кои управувале со поголеми или помали административни области, муслимански верски лица, како на пр.: *мудур, зайиџија, мулазим, кайиџиј, чауш, баџичауш* и др. Застапени се турцизмите од областа на воената и територијалната организација, на пр. *аскер, аскерлија, бинбаџија*: Не сардисаа пука аскерот, пукаме ние (Пир:69), Аскерот запре со пукањето (Пир:70), Тие донесоа за Дамета и другите затвореници еден голем ѓувеч печено месо, баница, вино, ракија и баклава, а за мудурот: една свилена кошула и чибук со сребрена дршка ... не ја заборава и неговата анама, за неа имаше пантофли со црвено кадифе, извезено со златни конци и розов копринен плат (ПосС:25). Честа е и употребата на називите за оружје: *баруџи, куришум, кундак, јайџаган* и др., на пр.: знам како сака да те убие: со штитот или со удар на кундакот (Беж:36), Цевката ваму, кундакот онаму. (Ск:89), Како влажен барут во гизла (Беж:44). Удираат со кундаците по глава (Беж:36), Зедовме секири, казми, дилки и му влеговме на дрезите (Пир:61), Му го тргнуваат чапразот (Пир:72), Зедов казма, лопата и отидов (Пир:119), Низ нивните појаси се гледаа остри јатагани (ПосС:33), Па после го швркна со камшикот по главата (Пир:161). Ама кај можеш толку булуци да претераш... (Пиреј:231). улерата си ја зела косата и си коси војници??? (Пир:201) и др. Од областа на медицината се на пр.: *еким, иљач, мелем*: Бутур да те удри, пак ли голтна мува (Ск:123). ја носиме по екимки... (Пир:327), Немаше иљач, вели, за смртта не барај иљач оти и смртта е иљач за... (Пир:219), Ко мевленче да се направи (Пир:52), Немаше иљач, вели, за смртта не барај иљач оти и смртта е иљач за... (Пир:219), Сега бараме иљач: (Пир: 217), Мириса на јоргован, на балсам, на еденска градина. (Беж:121). ... алипна ми е ногата... (Пир:290)..., Од областа на флората и фауната: *кајсија, џуџун, зумбул, арслан, ай, биљбиљ*: се запираше пред трендафилот, клекнуваше пред карамфилите ... ги обиколуваше и шебоите, лалињата, зумбулите (ПосС:10), И влегува во бостанот (Тун:220), Боја на прерано расцутен јоргован (Тун:177), Тутуни, повремено ќе се исправат поцрнети тутуноберачки (Тун: 211), Тутун под тремот, а стариот Доне Деспотовски ги обесуваше низалките тутун под стреата (Ск:99, Мене не смее ништо да ме изненади, вели Тодорче и вади од џебот морско каранфилче (Беж:118), Можеби затоа не им го откупуваат тутунот (Беж:110), Мириса на јоргован, на балсам, на еденска градина. (Беж:121), Мислам дека понекогаш бара и во кутијата кибрит, во ѓезвето и во чајникот, во вазните со петунии (Тун:138), Ќе се редат како чакали на мрша (Беж:33), Ги нападнале некои крлежи, сувади, бутури (Беж:22), го фатил задувот, бутурот, имелата (Беж:38), Само подрипнува ко цивцан... (Пир:390) и др. Од областа на фолклорот, на пр. *кавал, џарабука* и др.: се слушаа звуци од тамбура, звонеа дајриња и страстни извивања на маанињата (ПосС:25). 267. И Силјан Јошевски тропаше со тапанот. (Ск:22). Гајдациите ги надуваа гајдите и образите, а момчињата и мажите го разгазуваа снегот. (Скакулци, 41). И веќе никој не сака да игра на гајда. (Ск: 43), Некогаш ќе ја разбуди тапанот од Силјана Јошевски. (Ск:198). Поретки се заемките од религиозната терминологија како *курбан, џенем* и др.,

азастапени се претежно зборовите од апстрактниот лексички слој, каде што постои поголема можност да се јавуваат варијации во значењето, за разлика од значењето кај зборовите со конкретно значење, иако и таму забележуваме семантички модификации. Некои турцизми се маркирани т.е. карактеристични за говорот на одделни социјални средини, својствени за постарата или помладата генерација, како на пр.: Гледа сеир со луѓето (Ск:87), Ти шета по сите дамари (Пир:218), Игла памет не крпи, курец гајле не трпи.....(Ск:18), Дамла, како сувите дрвја што ги удира громот (Ск:99), За пример на луѓето и за инает на господа (Ск:19), Ме фати за рака и ме одведе на меана (Пир:33), Може да е алипен човекот (Пир:33) и др.

Во ексцерпираниот материјал честа е и употреба на турцизмите кои се третираат како неутрална лексика, што на јазичниот израз му дава колоквијална нота: *азно, комшилак, галиба, јабаница, кондурација, карчи, целайи, кабаеји, душман, демек, ачик, есай, есаји, фазла, џенем, јок, фајде, вересија* и др.: Честопати дури и на вересија. (Бежанци, 108), Зедовме секири, казми, дилки и му влеговме на дрезите (Пир:61), Му го тргнуваат чапразот (Пир:72), Зедов казма, лопата и отидов (Пир:119), Низ нивните појаси се гледаа остри јатагани (ПосС:33), Па после го швркна со камшикот по главата(Пир:161). Ама кај можеш толку булуци да претераш...(Пиреј:231). улерата си ја зела косата и си коси војници (Пир:201), Имам една кутија кибрит, рече Богоја Чавкаровски, шуркајќи во џебовите, земи го кибритов и чкарпај (Ск:63) и др.

Архаизираниите турцизми во прозата на Петре М. Андреевски обично се временски и контекстуално мотивирани: Немаше иљач ... за смртта не барај иљач, оти и смртта е иљач за маките човечки, за болестите (Пир:219), Го криеме оружјето ... во амбарите, на таваните, во мутлите од черените (НТ:21), нарачал терзија дома да му сошие нови бечви и нов џамадан со гајтани опточени ... и терзијата му зема мера од леженка со ендезето и пишува со сапунче на трабата шајаци (ПосС:54), Може ќе си дојдат за атер на мртвите (ПосС:120), Земи и ти да не ти остане иштав (Ск:178), Се курдисаа по куките (Пир:156) И други маривети знаеше (Пир:52), Направил уште еден резил (ПосС:247), Веќе немаше арамии, секаде беше слобода (Ск:14), Имаше повеќе амали отколку патници. (Беж:78), Рогузина на душемето (Пир:23) ,Ќе се подрасчекори со чаталите (Ск:128), Рогузина на душемето (Пир:23), ... и ја врти болачето... (Пир:327), Паурчето со ракија...(Пир:374), Паурчето со ракија...(Пир: 374), И малку шамачна рогузина (Пир:52) и др.

Марков (1997: 143–144) разгледувајќи ги извиците-заемки навлезени во македонскиот јазик со посредство на турскиот јазик (а во турскиот се употребуваат во својство на именка), истакнува дека некои од нив се среќаваат главно во еден дел од архаичните народни говори, а со ретки исклучоци од типот *аман*, другите се карактеристични за разговорниот стил: *аирлија, анасана, гајреји, џенем, шукур*, а со својата затврденост и распространетост се изделуваат: *аирлија, аман, гајреји, гиди, џенем и шукур, бааѓи* и др.: Аман, велама, нема аман. (Ск:

76), Таман си почнал да го запознаваш и – ти избегал (Беж:72), И бааѓи време се гледаме така (Пир:207), кои се подлабоко навлезени во секојдневната практика и со почестата примена потешко се заменуваат со своите синоними со македонска (словенска) основа.

Заради долгото непосредно јазично влијание и некои турски суфикси извршиле влијание на зборообразувачко рамниште, па станале продуктивни со словенска или друга основа. Некои турски суфикси станале продуктивни во нашиот јазик, на пр. кај именките суфиксите -џија, -чија и -лак: *големџија*, *џовелџија*, *џеслак*, *војниклак* и сл., па се застапени и во современиот јазик. На пр. -џија се употребува за изведување називи на лица што се занимаваат претежно со физичка, но и со интелектуална работа: *абација*, *дограмаџија*, *дуварџија*, *џенекџија*, *џерџија* итн. Порачал терџија дома бечви и нов џамадан со гајтани опточени мера од леженка со ендезето трабата шајаци што ја тркалаа (Пир:54), Кумурџиите се враќаа со поцрнети лица и со кумур во носот (Ск:96), Кебапџиите штраќаа со машините ... Меаната на бај-Никола беше полна со Турци пазарџии (ПосС:44), Првин на тапанџијата, Силјана Јошевски, му даде нова работна задача (Ск:22), Гајдаџиите ги надуваа гајдите и образите, а момчињата и мажите го разгазуваа снегот (Ск:41), Пазарџиите што се враќаа од Битола (Ск:136), Казанџиите ги подистргуваа гламните од огништето и го придушнуваа огнот (Скакулци, 139), Му избегаа на бостанџијава, (Ск:181), Кумурџиите се враќаа со поцрнети лица и со кумур во носот...(Ск:96), Порачал терџија дома бечви (Пир:54), Небарџиите бичкиџии (Пир:170), Нарачал терџија дома да му сошие нови бечви и нов џамадан со гајтани опточени ... и терџијата му зема мера од леженка со ендезето и пишува со сапунче на трабата шајаци (ПосС:54) и др.

Со актуелизација на постојните зборообразувачки модели се доаѓа до еден специфичен препознатлив јазичен израз. Можноста што се нудат во јазичниот систем мошне функционално се користат за добивање на синтетички, експресивни и стилски обоени збороформи. Доаѓа до израз и степенувањето на придавските форми, а емоционалниот однос кон нештата и приближување на раскажувањето кон читателската публика, се постигнува со употреба на деминутивно-хипокористични форми, на пр. Со торбиња сув леб, со веленџиња преку рамо тргнаа да се запишуваат по училиштата. (Ск: 45). Тие држат едно котле, вели, (Ск:76), Тодорче и вади од џебот морско каранџилче (Беж:118), И ја врти болачето... (Пир:327), Го лажеа детето со шеќерџиња, со колачиња.... (Ск:19), И ја врти болачето... (Пир:327), Паурџето со раџија...(Пир: 374), и др.

Турџизмите служат како основа за изведување нови лексички единици со турски корен, на пр. именките со суфикс -инка: Будалетинка од секоја бидалетинка да бегаат (Беж:66).

Образувања со суфиксот -ица: Повеќе луѓе собрани околу пругата направија касапница (Беж:33).

Се izdelуваат повеќе префиксирани глаголски форми со турски основи: *ѿоарчи, ѿоизарчи, оѿѿкурбани, размуабетѿи*, исто така, нотиравме употреба на повеќе глаголски форми со суфиксот –оса на пр: Се дамлоса (Пир:65), Не сардисаа пука аскерот, пукаме ние (Пиреј:69), Не ми се бендисува... (Пир:292), Се шири и таптисува... (Пир:317), Оди да те крдиса (Пир:65), Се дамлоса (Пир:65), Ме кардиса и спав рает (Пир:66), Не сардисаа (Пир:69), Не сардисаа пука аскерот, пукаме ние (Пир:69), Се плашат да не им чвркоса... (Пир:228). Во ексцерпираниот материјал бележиме и употреба на придавски образувања како на пр.: Како некое бутурисано коњиште (Пир:66) и др.

Можеме да заклучиме дека употребата на турцизмите во творештвото на Петре М. Андреевски се поврзува со специфичноста на содржината, мошне често претставува свесен стилистички пристап во прилог на збогатувањето на македонскиот лексички фонд со изразните можности на македонскиот јазик, а се бележи и експресивната употреба на турските суфикси итн. Во прозното творештво на Петре М. Андреевски е евидентна употребата на турцизмите за конкретни предмети што се употребуваат секојдневно, како на пример заемките што се во врска материјалната култура (заемки што се во врска со покуќнината, делови од облеката, во врска со исхраната и кујнските садови, разни занаети и алати, заемки поврзани со надворешната околина, делови од чевечкото тело, заемките од трговската дејност и други.

ЛИТЕРАТУРА

- Аго, Актан (2006), Турските јазични елементи во јазикот на Марко Цепенков, *Логос-А, Скопје*.
- Ариф, Сена (2001), *Турцизмиите во делата на Ѓорѓи Абаѿиев*, Ѓорѓи Абаѿиев живот и дело, 90 години од раѓањето, Скопје.
- Груевска-Маѿоска, Симона (1997), Лексиката и стилот во делата на Живко Чинго, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје (магистерски труд).
- Груевска-Маѿоска Симона 2008: Лексички и стилски особености на творештвото на Живко Чинго. *XXXIV Научна конференција на XL Меѓународен семинар за македонски јазик, лѿтература и култура*, Скопје, 95–101.
- Додевска-Михајловска, Олгица (2000), *Зборообразувачки особености во романиите на Коле Чашуле*, Македонистика 7, Скопје 2000, 5–103.
- Јашар-Настева, Оливера (1966) *За некои аспекти на збогајувањето на лексиката на современиот македонски јазик*, Македонски јазик, XVII, Скопје, 5–29.
- Јашар-Настева, Оливера (1972), *Функционирањето на ѿтурцизмиите во македонскиот книжевен јазик*, Македонски јазик, XXIII, Скопје, 91–98.
- Јашар-Настева, Оливера (1963), *Турско-македонски лексички вкрсјувања и мешања*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн. 15, Скопје, 349–384.

Јашар-Настева, Оливера (1973), *Стилистичка употреба на турцизмиите во современо македонски јазик*, Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес во Варшава, Скопје, 35–43.

Јашар-Настева, Оливера (1976), *Турцизмиите и нивната стилстичка функција во македонскиот литературен јазик*, Предавања на IX семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје.

Јашар-Настева Оливера 1987: Турски елементи во јазикот и стилот на македонската народна поезија, МАНУ, Скопје.

Јашар-Настева, Оливера (2001), Турските лексички елементи во македонскиот јазик, Посебни изданија, кн. 31, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески, Блаже (1987), Граматика на македонскиот литературен јазик, Култура, Скопје.

Конески, Блаже (1987), Историја на македонскиот јазик, Култура, Скопје.

Леонтиќ, Марија (2012), *Блаже Конески и неговиот однос кон турцизмиите во современо македонски јазик*, XXXVIII научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 39–51.

Макаријоска, Лилјана (2009), *Конструктивниот на турското влијание врз македонскиот лексички систем*, Македонистика 10, Скопје, 189–238.

Макаријоска, Лилјана, Цубалевска, Мери (2017), *За употребата на турцизмиите во современа македонска литература*, Зборник на реферати од XLIII меѓународна научна конференција, 25–26 јуни 2016 година, Охрид, Скопје, с.184–198.

Марков, Борис (1988), *Турцизмиите кај придавкиите во македонскиот јазик*, Македонистика 5, Скопје, 137–147.

Марков, Борис (1997), Извици-заемки коишто во турскиот јазик имаат именско потекло, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“*, кн. 23, Скопје, 125–146.

Муртезани, И. (2002), Турцизмите во јазикот на албанската и македонската народна поезија, *Материца македонска*, Скопје, 58–63

Паноска, Ружа (1976), *Некои аспекти во изучувањето на јазикот во уметничката литература*, Литературен збор, год. XXIII, кн. 2, Скопје, 12–16.

Паунова, Марија 2003: *Турцизмиите во Бабаџан од Живко Чинго*, Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, кн. 28–29 (2002/2003), Скопје, 57–64.

Ташова, Васка (2016), Авторските лингвостилистички маркирани единици во современата македонска проза, докторска дисертација (ракопис), Универзитет „Св. Климент и Методиј“, Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 77–82.

Филкова, Елизабета (2017), Лексиката во романот *Пиреј* од Петре М. Андреевски, (дипломски труд), Филолошки факултет, Државен универзитет во Тетово, Тетово.

Цубалевска, Мери, Макаријоска, Лилјана, (2017), *За ујоџребаџа на џџурцизми-џџе во современаџа македонска лиџџераџџура*, Зборник на реферати од XLIII меѓународна научна конференција, 25-26 јуни 2016 година, Охрид, Скопје, с.184-198.

ИЗВОРИ

Беж – Петре М. Андреевски, *Бежанџи*, Табернакул, Дневник, Скопје 2007.
НТ – Петре М. Андреевски, *Небеска Тимјановна*, Табернакул, Скопје, 2006.
Пир – Петре М. Андреевски, *Пиреј*, Табернакул, Скопје, 2006.
ПосС – Петре М. Андреевски, *Последниџџе селани*, Табернакул, Скопје, 2006.
Ск – Петре М. Андреевски, *Скакулџи*, Табернакул, Скопје, 2006.
Тун – Петре М. Андреевски, *Тунел*, Табернакул, Дневник, Скопје 2007.

ИНФОРМИРАЊЕТО И НОВИНАРСКИТЕ СТИЛОВИ

Апстракт: Преку новинарските стилови и информативните видови доаѓа до израз индивидуалниот приказ на секој новинар. Отсликувајќи ги актуелните состојби, со изборот на јазичните средства и лексиката, новинарите се креатори на стандардно-јазичната слика.

Клучни зборови: новинарски стил, информирање.

Основен начин на изразување на новинарите се смета употребата на јазикот во средствата за јавно информирање – печат, радио, телевизија, во поново време интернет портали итн. Во остварувањето на информациите новинарот се служи со различни средства: широка употреба на стандардниот и народниот јазик, потоа разни клиширани изрази од административниот, од политичкиот, од спортскиот јазично изразен идиом. Во зависност од медиумот, секој новинар го изградува својот личен стил, се издвојува и станува препознатлив во јавноста како опишувач на реалната состојба. Денеска има мешање во стиловите како новинарски жанрови. Новинарската практика покажува дека нивото на критериумот се намалува, затоа во поголем број прилози има вкрстување на жанровските стилови.

Во новинарскиот **административен** стил кој е во широка употреба во прилозите и во јазичните изрази се препознава канцеларискиот или деловниот т.н. јазик или потстил. Станува збор за употреба на јазични форми на новинарот во подготовка на прилогот кога се пренесуваат разни соопштенија, декларации, прогласи и сл. Тука се користи главно стандардниот јазик, кој се надоврзува со строго постојани зборови од доменот на нивната професија (на пр. официјални обраќања, службена преписка, деловна кореспонденција, дипломатски јазик итн.). Целта на овој јазичен израз е да се оствари што полесна комуникација на пр.: *по сила на законот, во очекување на вашиот одговор, согласно одредбите на Законот* итн. Исказите во овие текстови се прецизни, точни и објективни. Стилот се разликува од говорниот и има карактеристика на официјален и општо-прифатлив за целата јавност.

Динамичниот стил на изразување се приближува до разговорниот функционален стил. Во тој случај новинарот пишува за случување каде што мислите се редат брзо и динамично и се внесува мала доза на драматичност. Ваков пример во денешното репортерство се линковските вклучувања на новинарите во вестите кога информираат за определен актуелен настан, при тоа можат да се служат и со

цитати во говорна форма (сообраќајни незгоди, кражби, тепачка или некој друг немил настан).

Во некои новинарски прилози се забележува определена **емоционалност** при обработката на темата. Целта е да се предизвикаат извесни емоции во јавноста (возбуда, радост, подбив, жалост, презир и сл.). Меѓутоа, новинарот секогаш мора да внимава и да има чувство за мера.

Фолклорниот начин на изразување потекнува од фолклорот, од традицијата, од јазикот во народното творештво (приказни, гатанки, легенди итн.). Многупати новинарите се обраќаат во фолклорен стил бидејќи има добар ефект. На пр.: *Што си надробил, што ќе сркаш; Селото гори, а баба се чешила; Каква сеидба, такави плодови.*

Во некои извештаи, пред сè во аналитичките и во белетристичките видови, е застапен поетскиот начин на изразување. Основни карактеристики се: субјективност, сликовитост, фигуративност, емоционалност и сл. Во некои репортажи во зависност од стилот и изборот на јазичните средства може да има изедначување со литературниот стил, но се води сметка за умереност и одмереност (прилогот, репортажата, колумната сепак остануваат во духот на новинарскиот стил).

Новинарскиот потстил е дел од публицистичкиот функционален стил, кој се дефинира како вид јазично општење со кое се пренесуваат информации на широк круг корисници преку некој медиум (печатен или електронски) и се одликува со точност, јасност, убедливост, динамичност, актуелност, стилска оформеност и слично, при што во одделни случаи не се исклучува можноста за употреба на специјални изразни средства со кои би се побудиле и емоции кај примачите на пораката.

Во секое модерно општество информирањето на припадниците на една општествена заедница за разни актуелни теми и настани е неодминлива компонента. Пројавите на публицистичкиот стил, освен што информираат, исполнуваат и други важни функции во општеството: имаат активен однос кон суштинските прашања што се важни за определена средина и имаат моќ да влијаат во изградувањето на јавното мислење.

Во врска со употребата на јазичните средства и нивното организирање во рамките на новинарскиот потстил, се издвојуваат неколку црти (како поважни).

Висок степен на **клишираност** во изразот (утврдени, врзани зборовни состави со кои се олеснува следењето на текстот, а се исполнуваат и други цели, според потребата). Клишеата се своевиден заштитен знак на новинарскиот израз и се сметаат за докажан практичен начин со кој се олеснува функционирањето на новинарскиот потстил.

Во новинарскиот потстил забележлива е широка застапеност на **фразеолошки изрази** од различно потекло. Како специфичен вид утврдени зборовни комбинации, тие се полезно средство да се запази принципот на економичност,

како и да се засили изразноста, да се задоволи потребата за сликовитост, асоцијативност, повеќеслојност во изразувањето.

Карактеристична црта е и употребата на **актуелни зборови, термини или изрази** од разни области. Новинарите ги отсликуваат актуелните состојби во разни сфери употребувајќи лексика (или терминологија) што превладува во даден временски период. Најголемиот дел од актуелните зборови и изрази се преземени од англискиот јазик; во прилозите на теми од разни области (политика, економија, филм, мода, музика, спорт итн.) превладуваат англиски зборови. Со преземањето (главно, некритичко) туѓи јазични елементи што имаат статус на модерни и престижни, некои автори сметаат дека ја постигнуваат бараната актуализација на текстот.

За новинарскиот потстил суштествени се две карактеристики – тој има информативна и дејствувачка компонента. Според внатрешното устројство на новинарскиот потстил се разликуваат неколку родови, а за основни се сметаат информативниот, аналитичкиот и белетристичкиот род.

Новинарски информативни видови

Карактеристични за информативниот новинарски род се: *весџ, соопштение и интервју*, за аналитичкиот: *уводници, прикази, рецензии, критики, коментари, рубрики, колумни, анкети, прилог* а за белетристичкиот: *приказни, фантазии, репортажи и фелетони*.

Весџа, како главна форма на **информативниот род**, е соопштување информација, т.е. некоја новост што има одредена важност во општеството. Покрај тематското разграничување (внатрешно-политички, надворешно-политички, вести од стопанството, културата, спортот итн.), се прави и општа поделба на домашни вести и вести од странство. Веста е новинарско информирање во кратки црти. *Јавноста се информира, со зборови или со слики... за еден или повеќе факти, при што тоа ново известување мора да биде ново, актуелно, вистинито, важно или интересно* (Смилевски 2001: 22).

Соопштението е информација што има официјален карактер и се предава во интегрална форма, како што е доставено до редакцијата, а како испраќач може да се јават разни општествени или политички субјекти или поединци. Со соопштението се изнесува некој факт важен за односите во општеството; понекогаш тоа го изразува и ставот на испраќачот за некое прашање и може да има и дејствувачки белези (предупредување, опомена...). Од јазична гледна точка, соопштенијата се карактеризираат со пасивни и безлични реченични конструкции, клишираност во формулирањето на изразот, недвосмисленост и сл.

Интервјуто е специфичен новинарски прилог (омилен кај новинарите и кај јавноста) претставен во дијалогска форма и може да има белези и од информативниот и од аналитичкиот и од белетристичкиот род. Информативните интервјуа имаат дневен, актуелен карактер, на директно поставено прашање се бара од

соговорникот прецизен одговор, информација. Аналитичка компонента имаат интервјуата во кои се бара толкување или подлабока анализа од соговорникот, а новинарот е активен насочувач на разговорот и често зазема коментаторски став во однос на одговорите. Белетристичките интервјуа имаат литературно-уметничка димензија, имаат цел сеопфатно да го претстават делото на личноста која се интервјуира; во нив се води сметка и за естетското доживување на претставените содржини.

Во делот на **аналитичкиот** новинарски вид, *коментариите* се најчести видови во кои се обработуваат актуелни теми од сите домени на општествено-политичкиот живот. Целта на коментарите е да се изрази задоволството или незадоволството од некои настани, случувања, состојби. Во поново време се пишуваат колумни или есеи на разни теми. Новинарите често употребуваат конструкции од типот: *треба да, крајно време е, недозволиво е, мораме да* итн.

Коментариите можат да бидат полемички и аналитички. Во полемичките коментари новинарите имаат поголема интонација во гласот, тензиčnost, остринa и понекогаш и сарказам. Кај аналитичките коментари преовладува голема доза на воздржаност и смиреност во тонот на новинарот.

Приказни се пократки новинарски прилози во кои преовладува објективната, фактичката и фактографската состојба за одредена појава. Во поново време, често во електронските медиуми, новинарите снимаат прилози, приказни од социјалната сфера, на пример, за некое сиромашно семејство или за некоја несекојдневна случка, приказни од секојдневието на граѓаните итн.

Полемиките се од особено значење за јавноста. Тука новинарите во соодветните емисии даваат простор на стручните лица на определена тема да полемизираат и ги спротивставуваа своите ставови. На Македонската телевизија се емитува емисијата „Од наш агол“, каде што учествуваат универзитетски професори, стручни лица, политичари, министри кои дебатираат или полемизираат на определена тема. На пример: за легализација на земјиштето, за влез во Европската Унија, потоа за стандардот на граѓаните и сл.

Колумните се прилози, осврти со истакната, нагласена субјективност и се карактеристични за јас-прилозите, во кои се прикажуваат новинарски согледувања за определена тема. Новинарот има речиси целосна слобода во степенот на острината, толерантноста или нетолерантноста кон личноста или институцијата за која се однесува колумната.

Анкетирањето претставува тематско видување (прашалник) на некоја зададена тема за (јавноста) граѓаните. Се излегува на терен и се поставуваат едно до две прашања на околу десет испитаници.

Прилогот е најчест новинарски производ за определена актуелна тема од дневно-политичката, економската, културната, образовната, еколошката и спортската сфера. Новинарите пишуваат текст и снимаат соговорници, стручни лица кои се компетентни да одговорат на зададената тема. Тоа се најчесто директори на претпријатија, градоначалници, министри и сл.

Во рамките на **белетристичкиот род црџичкии** претставуваат кратки прилози во кои се прикажуваат настани и случувања од секојдневието. Често имаат улога да го отргнат гледачот од битните, значајни теми од дневно-политичкиот живот. Во јазичниот израз претежно се одбира поедноставен стил со едноставни зборови за да се презентира едноставност и топлина во излагањето.

Пајџојисии и *рејџојажии* се подолготрајни форми на белетристичкиот род. Во нив новинарот внесува сопствен авторски белег со атрибути на литературно дело. Подготовката на репортажата се однесува исклучително на веродостојни настани и збиднувања.

Фелџони се посебен белетристички род. Тие се карактеризираат со разновидност во изборот на темата, со авторски приод кон подготовката на прилогот и употребата на јазичниот израз. Можни се лични коментари на темата и возможно е да немаат многу допирни точки со новинарскиот стил. Во форма на фелџон може да се прикажуваат емисии како целосен серијал во определен временски период на определена тема.

Преку новинарските стилови и информативните видови доаѓа до израз писменоста и индивидуалниот израз на секој новинар. Отсликувајќи ги актуелните состојби, а преку изборот на јазичните средства и лексиката, новинарите се креатори на стандардно-јазичната слика.

ЛИТЕРАТУРА

- Велковска Сн., 1995: *Црџички за јазикџи*, Скопје.
- Велковска Сн., 2002: *Белешки за македонскајџа фразеологија*, Скопје.
- Велковска Сн., 2002: *Јазикџи во медиумиџи*, Македонски социолингвистички и филолошки теми, Совет за македонски јазик на РМ, Скопје, 55-60.
- Велковска С., 2008: *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, Скопје.
- Велковска Сн., 2011: *Сиџудии за македонскајџа лексикологија и лексикографија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Веновска-Антевска Сн., 1995: *Збороредџи во македонскиџи сиџандарден јазик*, Литературен збор, 5-6, Скопје,
- Веновска-Антевска Сн., 2009: *Сиџандарднојазичнајџа норма како израз на јазичнајџа кулџура*, Културата и јазикот, Скопје, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“,
- Веновска-Антевска Сн., 1995: *За (не)уџџџпребајџа на македонскиџи сиџандарден јазик џри јавноџџ џиџиџење*, Втор научен собир Млади македонисти, Скопје,
- Груевски Т., 2 Јованова-Грујовска Е., 2000: *Разговорнајџа лексика во „Пулс“*, Македонскиот јазик во јавното општење, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 229-233.
- Јованова-Грујовска Е., 2002: *Валоризација на колоквијализмиџи во македонскајџа јазична средина*, Скопје, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

- Кепески К., 1951: *За некои јазични и ѝравоѝсни грешки во нашиоѝ ѝечайѝ*, Македонски јазик, II, бр. 2, Скопје, 42-44.
- Груевски Т., 2011: *Комуникологија*, Скопје.
- Конески К., 1999: *Правоѝсен речник на македонскиоѝ лиѝѝераѝѝурен јазик*, Скопје.
- Корубин Бл., 1969: *Јазикоѝ наш денешен*, кн. 1, Скопје.
- Корубин Бл., 1976: *Јазикоѝ наш денешен*, кн. 2, Скопје.
- Корубин Бл., 1981: *Лиѝѝераѝѝурнојазичнаѝа норма и јазикоѝ на јавнаѝа комуникаѝја*, Јазикот во јавната комуникаѝја, Друштво за применета лингвистика на Македонија, Скопје, 8-13.
- Македонскиоѝ јазик и средсѝваѝа за јавно информирање*, Јавна расправа, 17.III 2008 г., Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Минова-Ѓуркова Л., 1972: *Неколку забелешки во врска со јазикоѝ на нашиоѝ ѝечайѝ и со неговиѝе каракѝѝерисѝѝики*, Литературен збор, XIX, 2, 65-73.
- Минова-Ѓуркова Л., 1985: *Моѝѝивираносѝа на грешкиѝе во јазикоѝ*, Предавања на XVII семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 79-86.
- Стаматоски Т., 2000, *Применаѝа на македонскиоѝ лиѝѝераѝѝурен јазик денес*, *Македонскиоѝ јазик во јавноѝо оѝѝѝење*, Јазикот наш денешен книга 3.
- Трневски Т., 2004: *Јазикоѝ на ѝечайѝоѝ во Репѝублика Македонија (1989–1999)*, докторска дисертација (ракопис).

Гоце ЦВЕТАНОВСКИ

УШТЕ ЕДЕН ПРИЛОГ КОН МАКЕДОНСКИОТ ДИЈАЛЕКТЕН РЕЧНИК

Апстракт: Повод за овој реферат е изворниот дијалектен материјал од собирачот Крисанта Јанкула од с. Долна Горица, која ме замоли да го редактирам собраниот материјал за да може да се објави како книга во која се собрани приказни, легенди, преданија, песни, пословици, поговорки и гатанки од овој крај.

Во рефератот ќе се задржиме на одделни лексеми кои, со таква форма или со такво значење, се помалку познати на пошироката македонска јазична територија. Од лексиката ќе ги разгледаме лексемите: *аур*, *брак*, *варка*, *џрадум*, *џрејџи*, *сифџи*, *изим*, *имојница*, *јарџмбиче*, *кајсеј*, *лаф*, *лафосфа*, *мисер*, *мишка*, *намер*, *низам*, *ношви*, *омја*, *ојери*, *ојџиџа*, *ојул*, *џозибавно*, *џозим*, *џолиок*, *џриема*, *роја*, *сене*, *синкир*, *сџис*, *џуфа*, *кедер*, *курк*, *удиса*, *џџука*. Лексемите се дадени по азбучен ред (како прилог за дијалектен речник), а начинот на кој ќе ги објаснуваме е во прв ред значењето, потоа етимологијата и, се разбира, примерите од споменатиот материјал за да се види контекстот.

Се надеваме дека на овој начин ќе помогнеме кон работата на еден голем дијалектен речник што му е неопходен на македонскиот јазик.

Клучни зборови: македонски јазик, дијалектологија, западнопреспански говор, лексика.

Повод за овој реферат е изворниот дијалектен материјал од собирачот Крисанта Јанкула од с. Долна Горица, која ме замоли да го редактирам собраниот материјал за да може да се објави како книга во која се собрани приказни, легенди, преданија, песни, пословици, поговорки и гатанки од овој крај.

Соработката со Крисанта Јанкула произлезе уште во 2005 година при мојот прв престој во овој регион, кога за потребите на мојата докторска дисертација под наслов „Говорот на Македонците во Мала Преспа (западнопреспански говор)“ бев на теренско истражување за собирање дијалектен материјал. Крисанта Јанкула и нејзиното семејство беа мои домаќини во неколку наврати во 2006 и 2007 година. Освен што беа совршени домаќини, тие беа и големи вљубеници во македонската реч. Крисанта Јанкула, по вокација, учител, постојано зборуваше за потребата од учебници и учебни помагала за „дечињата“ од овој регион. Но не само тоа, таа се покажа и како извонреден информатор и добар познавач на македонскиот фолклор. Во една пригода ѝ реков да го стави на хартија целокупното народно богатство што го знае и да го даде за печатење,

да не падне во заборав толку скапоцен материјал, не само фолклорен, туку и лингвистички.

Според класификацијата направена од акад. Видоески (1998 : 277–279, 307) преспанските говори се делат на четири подгрупи, а за односниот регион, тој ги изделува термините долнопреспански *а*-говор и западнопреспански, со таа разлика што првиот термин се однесува на поширок географски ареал, односно тука се вклучуваат и селата што се наоѓаат на територија на денешна Република Грција, распоредени на брегот на Малото Преспанско Езеро, а терминот западнопреспански говор се врзува исклучиво за претходно споменатите села на територијата на денешна Република Албанија.

Населението од овој регион е македонско со православна вероисповед, а поради добро познатите историски услови, ова население не било во можност да контактира со соседното македонско население што се наоѓа од другата страна на Езерото, односно со населението на територија на денешна Република Македонија. Во такви општествено-историски околности, ова население било условено да воспоставува контакти со соседното несловенско (во поголема мера, албанско и во помала мера, грчко и влашко) население од корчанската област.

За присуството на словенското население на територијата на денешна Албанија има многу историски споменици и документи, а и ономастичкиот материјал го потврдува неговото присуство.

„Акцентот во западнопреспанскиот говор е фиксиран и динамичен. Во овој говор, како дел од западното наречје каде што превладува пропарокситоничен акцент, од особена важност е и разгледувањето на различни зборовни состави кои се подведуваат под еден акцент, т.н. фонетски збор.“ (Цветановски 2010: 59).

Во западнопреспанскиот говор дошло до целосна стабилизација во новиот модел на изграден систем на акцентирање. Таквата фонетска стабилизација на акцентот во западнопреспанскиот говор придонела да нема никакво влијание подвижноста на акцентот во парадигмата.

„Во поглед на вокалниот систем, можеме само да кажеме дека за разлика од стандардниот петочлен систем, овде се јавува триаголен, шесточлен, трикласен и тристепен вокален систем.

Консонантскиот систем се состои од 24 фонemi, од кои 6 се јавуваат како сонанти, а 18 како опструенти, во поголем дел од селата, односно 23 фонemi во Туминец. Меките консонанти се реализираат како вистински палатали, а не како палатализирани гласови.“ (Цветановски 2010: 15).

„Фонемата *а* во западнопреспанскиот говор се дефинира како задна (т.е. непередна), нелабијална и ненапрегната, која се јавува како: континуант на назалот **q* во коренските морфemi, во секвенците *аp*, односно *аl* место вокалните **ɣ* и **l*, како и во почетен слог на местото од т.н. секундарен ер (*ɛ₂*). Во споредба со *e*, *и*, коишто се јавуваат како предни, таа е непередна, во споредба со *o*, *y*, таа е нелабијална, во споредба со *e*, *и* таа е широка, додека во однос на *o*, *y* таа е

неширока. Во однос на *a*, според признаците непредност и нелабијалност, фонемата *ǎ* се јавува како неширока.“ (Цветановски 2010: 16).

Западнопреспанскиот говор во однос на конструкциите образувани од глаголот *има* (негирано: *нема*) и глаголската *-н/-т*-придавка или од глаголот *сум* и глаголската *-н/-т*-придавка претставува центар во однос на другите македонски дијалекти од западното наречје, бидејќи влијанието на несловенските балкански елементи овде е силно изразено.

Природно е ваквите конструкции да се развијат во оние македонски дијалекти кои се наоѓаат на територијата каде што јазичното влијание на соседните балкански народи е во голема мера одраз на животот во билингвална (или мултилингвална) средина и каде што има силна јазична интерференција кај говорителите кои знаеле два и повеќе јазици. Во таква јазична средина балканскиот тип перфект ни се претставува со повеќе парадигми во чиј состав влегува глаголот *има* или *сум* и глаголската *-н/-т*-придавка во среден род.

1. аур = штала (просторија каде што се затвораат коњите и говедата)
'От-ка: ќе-зав'ършеше р'абота, го-затв'орваше во-'ауро з'аено со-маг'арето.

2. брак во западнопреспанскиот говор има значење на свадба
По-дес'ет-дена з'аено во-брак, с'ино т'ърнал на-п'ечалба, 'оти б'иле мн'олгу сир'омаси.
брак ќе-бр'акувам
т'окму две н'едели

3. варка = барка, чамец
Ц'анцар п'омина
тр'ага не-му-с'а-виде.
(в'арка)

4. ѓрадум = крупни (солзи) како град
гр'адум с'олзи р'онеше
по-б'елите 'образи.

5. ѓрејѹ = оди доаѓа, му-ѓреде = му идат, му доаѓаат
Б'олеста л'есно грејт, а т'ешко си-ојт.
А п'ѓтнико ц'ела нош не-клал сон н'а-око, ути а-п'ули ж'ената шо-ќе-прае, и к'ѓрс-гла: му-гр'еде 'ил'ада 'умишта.

6. сифѹ = катран
...и ен-ден ц'аро д'аде з'аповед да-и-н'амачке вр'атите со-сифт

7. изим = дозвола

'Ајде ни на-м'ене 'изим д'ава
да-з'ал'уба др'уго л'ибе.

8. имојнца = лубеница

Ц'аро ц'арвен
сл'угите ц'арни,
војн'иците з'елени.
(имојнца)

9. Јар'амбиче = еребиче (дем. од еребица)

Јар'амбиче ш'арено
ти м-јо кр'ена 'умо
со-тв'ојата л'ицбина
шо а-н'осиш н'а-тебе
м'ене ма-'изулај.

10. к'асеј = залак

С'ите ј'адеја м'есо од-'елено, а с'естрата н'е-к'асна ни ен-к'асеј, в'елејќи
'оти не-му-са-јај м'есо од-'елен.

11. лаф = збор

Ми-ф'арле и по-н'екој-лаф.

лафи = зборови

Мн'олгу л'афи, сиром'аштија.

си-са-лафосфеја = си зборуваа

Ц'ела нош, в'оло и маг'арето си-са-лаф'осфеја.

12. мисерје = пченка

Пчејнч'ината до-гр'едата,

ој, Л'илија, јој!

Мис'ерјето до-д'абјата,

ој, Л'илија, јој!

13. мишка = гранка

Јан'ејца са-заф'атила на-н'екоја м'ишка од-д'арво покр'ај-река и
курт'улила.

14. намер = напразно, попусто

Не-веле н'амер: „кам'енјата мој по-мојат'а-гла:“.

15. низам = редовно служење војска

Тогаш м'ајка-му и т'атко-му в'идоја д'ека му-д'ошол с'инот од-н'изамот.

16. ношви = голем дрвен сад каде што се меси многу леб

Л'убна да-д'оведе
м'ајка да-'одмене
от-т'ешките н'ошви,
з'олви да-'одмене
от-т'ешките ст'омни.

17. омја = лице

К'ога а-в'иде т'олку л'ична, со-'омја ко: п'огача, си-р'ече:
– Ќе-му-ја-з'емам, с'иромаф-е 'овој ч'ојак, н'ема шо-да-ми-пр'ае.

18. оџери = убие

В'елат, 'елен н'е-треба да-са-'опери 'ути е-д'ете (машко). З'ато: 'елено
р'они с'олзи ко ч'ојак и е-гр'евота од-Г'оспо да-'опериш 'елен.

Леле п'опе М'итре са-в'арна, ќе-ма-'опери м'ене та и т'ебе.

19. оџиџва = прашува

Тогаш ст'ана и г'остино и ја-'опитва ж'ената: – ,Убо:, мори домаќинке,
'овој шо-сп'еше с'о-тебе, не-ти-е м'аш?

20. оџул' = поглед

С'ите три ма-п'уле в-'очи, ко: с'инкир с'аке да-ма-'изеде со-'опул'о.

21. џозабавно = подоцна

На-ф'т'орио р'ечи-му да-дој десе-м'инути по-з'абавно, д'емек во-деве-и-
д'есет м'инути.

22. џозим = покана, повик

П'озим д'ојде м'ило,
п'озим д'ојде.
П'озим д'ојде м'ило,
н'ошна д'оба.

23. џолшок = полжав

С'екаде ој бос и гол,
не-ет кр'ава н'иту вол,
с'амар н'оси ко м'агаре
а рог'ојте ко ј'аре
не-ет ј'аре, ни м'агаре.
(п'олшок)

24. *ѝриема* = се качува

ѝримнаф = се качив

Пр'имнаф г'оре, п'огоре

н'ајдоф гр'утка сн'егова

ст'егнаф р'ака, ја-з'едоф

си-ја-кл'адоф, ф-п'азува.

25. *роѝа* = тропа

И 'ете к'олку шо-са-вр'ати д'ома Митр'ејца, р'опа н'екој н'а-врата.

26. *сене* (< сетне) = после, потоа

Ти тр'еба да-с'ејш 'уште т'ука и с'ене ќе-ти-пл'ата.

27. *синкир* = божем, како да

С'ите три ма-п'уле в-'очи, ко: с'инкир с'аке да-ма-'изеде со-'опул'о.

28. *сѝис* = сид

'Одејќи п'о-п'ат го-н'ашол Настр'адина, кл'аени пл'ештите на-ен-стис и сејт.

29. *ѝуфа* = стадо

С'амо шо са-в'арна м'омоко 'од-дома, а-з'еде т'уфата 'офци и 'ојде на-п'асење.

30. *ќедер* = достоинство, чест, углед

Така ќе-са-п'опаре с'ите т'ије шо-му-п'адве на-ќ'едеро на-ж'ена-ми к'ога т'аја е-пр'ава!

31. *ќурк* = палто, бунда

П'опе, тр'еба да-ми-к'упиш ен-ќурк ноф, 'ути н'емам шо-да-'облеча за-'утре.

32. *удиса* = дотера

Ех, к'учката, са-ом'ажила, 'ама јас ќе-ја-'удисам. Ќе-си-в'иди т'аја.

В'арти в'ака, в'арти т'ака, н'икаку не-зне да-ја-'удиса.

33. *шѝука* = слуша

Е, шт'укај т'ука да-ти-к'ажа: 'Утре со-Г'оспо н'апре ќе-с-ј'ојш д'ома 'ама вн'имавај, ќе-б'араш по-п'ато на-Г'оспо, а не да-пр'есекваш.

Во поглед на лексиката, овде ќе се задржиме само на албанизмите во западнопреспанскиот говор.

Во непосредното заемање од албанскиот јазик ќе наведеме лексеми кои сведочат за присутноста на албанскиот во западнопреспанскиот говор: *б'ашка* (<*bashkë*), *в'ендоса* (<*vendós*), *в'ендосан* (<*vendósur*), *дашур'ија* (<*dashurí*), *доџана* (<*doganë*), *доџан'јер* (<*doganiér*), *к'ондраџио* (<*kontrátë*), *кушер'ија* (<*kushëri*), *лафаз'ан* (<*lavdatë*; *lëvdúes*; *laft*), *и'и'алва* (<*tall*), *и'и'и'и* само мн. (<*túta*) *к'ел'ке* (<*qelq*), *целибр'ин* (<*celebrím*), *ч'у'и* (<*çupë*), *шарџиоса* (<*shartój*) итн.

Во врска со лексемата *б'ашка*, го izdelуваме значењето што го има во албанскиот јазик *bashkë* – 'заедно'. Пр. *Помал'о'ио (де'ије) е'и'и б'ашка, а и'о'го'л'емо'ио е'и'и н'асе*. Овде е очигледно преземањето од албанскиот јазик, независно што во другите македонски дијалекти лексемата *башка* доаѓа од турското *başka* со значење 'одвоено, одделно, изделено посебно, засебно'. Во Етимолошкиот речник на Скок (Skok 1971, I: 119) албанското *bashkë* не се доведува во директна врска со турското *başka* изведено од *baş* 'глава' со помош на суфиксот *-ka*, што е старотурски датив.

Лексемата *в'ендоса* 'реши, одлучи' се доведува во врска со албанското *vendós* со истото значење. Придавката е *vendósur*, а именката *vendím*. Во нашите текстови забележивме и глагол и глаголска придавка. Пр.: *И с'еа, венд'осеа бр'а'ио и с'ес'ира'иа да-и'збе'е во-џ'ора'иа да-си-'о'ја'и да-си-ж'ивеа'и да-са н'ас'ирана од-м'и'и'и'еа'и'а-мајка. Јас 'уше м'ала, не-б'еф венд'осана и и'и'е ма-св'а'и'ија*.

Паралелно со словенската лексема *л'убоф*, во западнопреспанскиот говор се среќава и непосредно преземената лексема *дашур'ија* од алб. *dashurí* со истото значење. Пр.: – *Како џо-з'едоф К'оле'иа?* – *Е, 'убо: со-дашур'ија џолема!*

Врз основа на досега изнесените примери може да се утврди состојбата на западноспреспанскиот говор во рамките на социокултурниот контекст во Република Албанија, односно да се утврди позасилено влијание на албанскиот јазичен елемент од 1948 година па сè до денес.

Дел од овие материјали се објавени во монографијата „Говорот на Македонците во Мала Преспа (западноспреспански говор)“.

Во рамките на нашите можности, фолклорниот материјал го редактиравме и според лингвистичките стандарди, но и според литературно-фолклорните класификации за да има употреблива вредност и за лингвистите (дијалектолозите) и за фолклористите и литературите при натамошна научноистражувачка работа врз овој собран материјал.

Претставувањето на материјалот почнува со делот за приказните (се почнува со реалистичните, па се продолжува со волшебните итн.), потоа се предаваат легендите и преданијата. Следуваат песните кои, исто така, се потрудивме да ги класикуваме, па започнуваме со љубовните песни, а во продолжение се предадени, јуначките, хумористичните и на крај детските (песните за деца). Има и една авторска песна на нашиот собирач Крисанта Јанкула. Во продолжение ги предаваме пословиците, поговорките и гатанките.

Собраните дијалектни записи во оваа книга, како и многу други објавени текстови, се добра основа за работа над македонскиот дијалектен корпус.

ЛИТЕРАТУРА

- Видоески, Б. (1998), Дијалектите на македонскиот јазик, том 1, Скопје.
- Видоески, Б. (1999), Дијалектите на македонскиот јазик, том 2, Скопје.
- Видоески, Б. (1999), Дијалектите на македонскиот јазик, том 3, Скопје.
- Јашар-Настева, О. (1957), *Влијанието на македонскиот јазик врз албанскиот и турскиот говор во Македонија*, МЈ VIII/2, 1957.
- Јашар-Настева, О. (2001), Турските лексички елементи во македонскиот јазик, Скопје.
- Конески, Бл. (1957) *Материјали за пресланскиот говор од збирката на С.Н. Томик*, МЈ, VIII/2, Скопје 1957, стр. 173-219.
- Полоска, А. (1998), Лексичка интерференција на македонскиот и албанскиот дијалектен јазик, Скопје.
- Цветановски, Г. (2001), *Глаголиите со значење менување влакно кај добиитокој во дијалектите на македонскиот јазик*, Македонската лексикологија и лексикографија, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски, Г. (2003), *За граматичката зависност на именската синтагма од глаголската синтагма во каршијачкиот говор*, Македонскиот јазик – минато, сегашност, иднина, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски, Г. (2004), *Општествените промени и дијалектите на македонскиот јазик*, Општествените промени и јазикот, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски, Г. (2007), *Албанскиот јазичен елемент во западнопресланскиот говор*, Јазиците во контакт, Денови на Благоја Корубин, Скопје.
- Цветановски, Г. (2010), *Говорот на Македонците во Мала Преспа (западнопреспански говор)*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Шклифов, Б. (1979), *Долнопреспанскиот говор*, София.
- Skok, P. (1971-74), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb.

Васил ДРВОШАНОВ

ИЗРАЗУВАЊЕТО НА СЕМЕМАТА 'МОЛЧЕЛИВ' ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Апстракт: Врз основа на дијалектниот материјал, користен од картотеката за проектот „Македонски дијалектен атлас“ при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, авторот констатира дека при изразувањето на семемата 'молчелив, што обично молчи, што не сака многу да зборува' од тематското подрачје психички и физички особини на човекот на македонскиот дијалектен ареал се среќаваат голем број лексички и зборообразувачки разновидностии со низа семантички нијанси во исклучително голем број фонетски варијанти.

Авторот ја претставува распространетоста на лексемите и на нивните разновидностии на сета македонската јазична територија. За секоја лексема тој дава неопходни етимолошки толкувања и врши проверка на дијалектните лексеми во македонските лексикографски трудови од аспект на нивната застапеност и од гледна точка на нивното значење.

Клучни зборови: 'молчелив', лексика, македонски говори, речници, етимологија.

При именувањето на едно суштество, на еден предмет или на еден поим на македонската јазична територија се јавуваат разновидностии од различен карактер. Тоа, првенствено, се должи на дијалектните разлики. Меѓутоа, различното именување зависи и од животното искуство на македонските родени зборувачи, од нивните претстави и асоцијации, поврзани за определено суштество, за определен предмет или за определен поим. Различното именување се одразило во сите области од животот, следствено и во тематското подрачје психички и физички особини на човекот. Тоа може да се согледа при изразувањето на одделни семемии. Имено, при изразувањето на семемата 'молчелив, што обично молчи, што не сака многу да зборува' од споменатото тематско подрачје дошло до израз различното изразување на македонските родени зборувачи. Врз основа на дијалектниот материјал, користен од картотеката за проектот „Македонски дијалектен атлас“ при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, се забележува дека на македонскиот дијалектен ареал за изразување на семемата 'молчелив, што обично молчи, што не сака многу да зборува' од разгледуваното тематското подрачје (Видоески 2000: 94) се среќаваат голем број фонетски, зборообразувачки и лексички разновидностии, сп. зайџушен; зайџворен (зайџв'ораџн)¹; зонк''ор; кройшок; кунежл'иф (кунишл'иф);

¹ Акцентот е одбележен само во оние случаи, каде што има отстапување од акцентот во македонскиот стандарден јазик.

мирѐн (мир^ан); молч-: мо.лч.унесѝ (м^алч^инес), мо.лч^иф, молчил'аф (мулчил'аф), молчлив (молчлиф, мо.лчлиф, моу^члиф, малчлиф, м^алчлив, м^алчлиф, м^алчл'иф, м^ачлив, м^ачлиф, м^ачл'иф, му^чл'иф), молчал'ив (молч^ал'иф, мулч^ал'иф, моу^чч^ал'ив, муу^чч^ал'иф, м^алчал'ив, м^алч^ал'иф), молчелив (молчелиф, молчел'иф, молчел'иф, мулчил'иф, мулчул'иф, моу^ччелиф, моу^ччел'иф, м^алчелив, м^алчелиф, м^алчел'иф, м^ачел'иф, м^ачелиф), м^алч^ежл'иф, м^уч^ешл'иф, молчел'ја, изм'а^члиф, молк-: молклиф, м^ал^келиф, м^аком, м^ак'ул (микул); нам^кор (нам^кур, нем^кор); незборлија; нем^иур (нем^иур), нем^иурник, нем^иур'ес, нем^иур'с; не уи^ворин; нуи^рак, нуи^рица; ср^амижл'иф; и^аежл'иф; и^емеруи (и^ем'еруи, и^амор'уи, и^умр'уи), и^емеруи^ан; и^ешук; и^ара-: и^араежлив (и^араежл'ив, и^араежлиф, и^араежл'иф, и^араешл'иф, и^араежл'ив), и^арајлив (и^арајлиф, и^арајлиф), и^ои^арајко; и^умр'ук; и^уи^укун; и^ар^иелив; куи-: куи^илив (куи^ил'ив, куи^илиф, куи^ил'иф, куи^ил'ив, куи^ил'ив, к'уи^илив, к'уи^илиф, к'уи^ил'ив, чуи^илив), куи^ел'иф, куи^ежлиф (куи^ешл'ив, куи^ешл'ив), куи^иија, куи^иија (куи^ил'ија), к'уи^ешка и шумрукч'ес.

Освен тоа, изразувањето на семемата 'молчелив' на македонската јазична територија се врши и описно со неколку глаголи или глаголски изрази, во кои употребените глаголи се среќаваат во фонетски и во морфолошки разновидности, сп. *куне се*; *го е лан*'; *молчий* (само си *молчий*, си *молчой*, *малчий* ко труп, ного *м^алч^а*, *м^ачи*); *не збори* (*не зборва* ного); *не лафе* ного (*нем са лафе*) и *и^арае* (ного *и^ар^а*).

Во овој напис ќе ја претставиме распространетоста на лексемите, на глаголите и на глаголските изрази и на нивните разновидности со значење 'молчелив' на македонската јазична територија. За секоја лексема ќе ги дадеме неопходните етимолошки толкувања. Притоа, секоја дијалектна лексема ќе биде проверена во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски јазик* (Конески 1961–1966) и *Толковен речник на македонскиот јазик* (Конески 2003–2014) од гледна точка на нејзината застапеност и од аспект на нејзиното значење.

Од дијалектните лексеми најголем број потврдувања на македонското јазично подрачје за изразување на семемата 'што обично молчи, што не сака многу да зборува' со исклучително голем број фонетски разновидности, што резултираат, главно, од рефлексите на вокалното /*!/ и од редукцијата на неакцентираниите вокали, а, исто така, и со голем број зборообразувачки разновидност, имаат образувањата на основата *молч-*, сп. *м^алч^инес* (Ржаново–Струшко); – *мо.лч^иф* (Стеблево–Дебарско); – *молчил'аф* (Мутулово–Кукушко); – *молчлиф* (Тополчани–Прилепско, Дихово–Битолско, Слечче–Демирхисарско, Боровец–Струшко, Ростуше, Баниште, Џепиште–Дебарско), *мо.лчлиф* (Клење–Дебарско), *моу^члиф* (Претор–Ресенско), *малчлиф* (Струга), *м^алчлиф* (Драгош–Битолско), *м^алчл'иф* (Марковени–Костурско, Ранци–Кајларско, Негован–Солунско), *м^ачлиф* (Живојно–Битолско, Градско–Велешко), *м^ачл'иф* (Марена–Неготинско), *му^чл'иф* (Дукатино–Струмичко, Радовиш); – *молчал'ив* (Ново Село–Струмичко), *молч^ал'иф* (Фурка–Гевгелиско), *мулч^ал'иф* (Патарос–Кукушко),

муџаљ'иф (Тресино–Воденско), *маљчаљ'иф* (Миравци, Стојаково–Гевгелиско); – *молчелив* (Леска–Долнопреспанско), *молчелиф* (Слепче–Прилепско), *молчел'иф* (Езерец–Костурско), *молчел'иф* (Дојран–Гевгелиско), *мулчил'иф* (Градобор–Солунско), *мулчул'иф* (Николич–Гевгелиско), *моџчел'иф* (Црнешево–Воденско), *маљчелиф* (Шулин, Граждено–Долнопреспанско, В'мбел, Сничени–Костурско), *маљчел'иф* (Конско–Гевгелиско), *мдчелиф* (Ефловец–Кичевско, Галичник–Дебраско); – *маљчежл'иф* (Тработевиште, Стар Истевник–Делчевско, Берово, Мачево, Пехчево–Беровско, Раздол–Санданско); – *мучеишл'иф* (Подареш–Радовишко); – *молчел'ја* (Радожда–Струшко); – *изм'аљчиф* (Нивичин–Струмичко); – односно образувањата на основата *молк-*, сп. *молклиф* (Гломбочани–Долнопреспанско); – *маком* (Конче–Радовишко); – *микул* (Горенци–Дебарско).

Изразувањето на семемата 'молчелив' во две населби од струшкиот говор се врши со разновидности од глаголот *молчи*, сп. *молчиѝ* (Глобочица), односно со глаголскиот израз *малчиѝ ко ѝруѝ* (Вевчани), а во Голем Папрадник–Дебарско со глаголскиот израз *си молчоѝ*.

Лексемата *молчелив* и сите нејзините разновидности произлегуваат од општослов. и праслов. *mьlčati, *mьlčo, инхоатив *mьlknqti (Георгиев, Дуриданов 1995: 391–393; Skok 1972: 474–475).

Широка распространетост на македонскиот дијалектен ареал за изразување на семемата 'молчелив' имаат образувањата на основата *куѝл-*, коишто, исто така, се среќаваат со фонетски и со зборообразувачки разновидности, сп. *куѝлиив* (Никодин–Прилепско, Н. Брезница, Нерези, Ракотинци, Зелениково, Катланово, Дивле, Белимбегово, Кучково–Скопско), *куѝл'ив* (Псача–Кривопапанечко), *куѝлиф* (Тројаци–Прилепско, Путурос–Битолско, Прострање, Кнежино, Лешница–Кичевско, Башино Село–Велешко, Бујковци–Скопско), *куѝл'иф* (Кратово, Лесново–Пробиштипско, Припечани–Кочанско, Липинци–Кајларско), *куѝл'иф* 'тај си куте' (Древено–Пробиштипско), *куѝл'ив* (Муртино–Струмичко, Младо Нагоричане–Кумановско), *куѝл'иф* (Орашац–Кумановско), *к'уѝлиив* (Црешево, Бардовци–Скопско), *к'уѝлиф* (Тајмишта, Светорача–Кичевско, Лугунци, Црквино–Велешко, Праведник–Кавадаречко), *к'уѝл'ив* (Габер–Кривопапанечко); – *куѝеишл'ив* (Романовце–Кумановско), *куѝеишл'иф* (Дурачка Река–Кривопапанечко); – *куѝија* 'оној што кути' (Подлес–Велешко); – *куѝлија* (Љубојно–Ресенско, Маврово–Гостиварско), *куѝл'ија* (Превод–Светиниколско, Злетово–Пробиштипско, Клечовце–Кумановско); – *к'уѝеишка* (Букојчани–Кичевско).

Лексемата *куѝлиив*, според Скок, произлегува од општослов. и праслов. *tjut- (Skok 1971: 367–368), а, според Георгиев, произлегува од тур. *küt- (Георгиев 1986: 256).

Во голем број пунктови од македонската јазична територија со значење 'молчелив' се среќаваат образувањата на основата *ѝра-* со следните разновидности, сп. *ѝраежл'ив* (Припечани–Кочанско, Павлешенци, Немањинци, Кнежје–Светиниколско, Долни Стубол–Кратовско, Думановце–Кумановско), *ѝра-*

ежлиф (Пожаране–Гостиварско), *ѿпраежл'иф* (Штип, Љуботен–Штипско, Судик–Светитиколско, Костин Дол, Гратче–Кочанско, Винаца, Саса, Калиманци–Делчевско), *ѿпраешл'иф* (Смоларе–Струмичко, Спанчево, Костин Дол–Кочанско), *ѿпраежл'ив* (Жидилово–Кривопаланечко); – *ѿпраѿлиф* (Тумчевиште–Гостиварско); – *ѿѿѿпрајко* 'оној што трае' (Милетино–Тетовско).

Лексемата *ѿпраежлив* произлегува од праслов. *tra- (Младенов 1941: 637; Skok 1973: 488–489).

Со значење 'молчелив' во ограничен број населби од македонскиот лингвистички ареал се среќава лексемата *ѿемеруѿи* со следните разновидности, сп. *ѿемеруѿи* (Паралово–Битолско, Којнско–Охридско, Стење, Арвати–Ресенско, Л'к–Долнопреспанско, Нивици–Малопреспанско, Ошчима–Костурско), *ѿемеруѿи* '1) што не зборува многу, 2) тешко зборува или го мрзи да зборува' (Буково–Битолско), *ѿем'еруѿи* 'оној што молчи' (Старавина–Битолско), *ѿѿѿмор'уѿи* (Костурино–Струмичко), *ѿѿумр'уѿи* (С'ботско–Мегленско, Луковец–Воденско); – *ѿемеруѿиѿн* 'трае, не збори многу' (Вратница–Тетовско).

Лексемата *ѿемеруѿи* произлегува од тур. temerrüt (Skok 1973: 456–457).

Во десетина македонски пунктови семемата 'молчелив' се изразува со лексемата *немѿиур*, сп. *немѿиур* (Ракотинци–Скопско, Крушје–Ресенско, П'теле–Леринско, Горенци, Тиолишта–Костурско, Бобошчица–Корчанско), *немѿиур* 'не е зборлив, трае' (Љубанце–Скопско), односно со разновидноста *немѿиурес* (Ботун–Охридско).

Лексемата *немѿиур* е од праслов. *němъturъ, којашто произлегува од праслов. ономотопеја *němъ (Георгиев, Дуриданов 1995: 671, 731–732; Skok 1972: 516–517).

Во мали или во островски ареали од македонската јазична територија самостојно, како единствена лексема, со значење 'молчелив, што обично молчи, што не сака многу да зборува' се среќаваат десетина лексеми со нивните разновидности, сп. *зѿѿушен*, *зѿѿив'орѿен*, *мирѿен*, *намѿор*, *незборлија*, *ѿешук*, *ѿѿумр'ук*, *ѿѿѿѿкун*, *ѿѿѿѿелив* и *ѿѿумрукч'ес*.

Лексемата *зѿѿушен*, којашто е од балтослов., општослов. и праслов. *rušiti (Георгиев 1971: 606; Рачева, Тодоров 2002: 19; Skok 1973: 69–70), ја наоѓаме во Пустец–Долнопреспанско.

Од лексемата *зѿѿиворѿен* се нотирали разновидности *зѿѿив'орѿен* (Вељуса–Струмичко) и именската група *зѿѿиворѿен ѿук* (Лешок, Брежно–Тетовско).

Лексемата *зѿѿиворѿен* е општослов. од праслов. *atvariti, atvarjō, каузатив од *atverti. Праслов. *at-variti, *at-vārjāti биле разложени како *a-tvariti, a-tvārjati, а потоа биле образувани глаголите za-tvariti, zā-tvārjāti (Георгиев, Дуриданов 1995: 955–956; Skok 1973: 530–531).

Лексемата *мирѿен*, регистрирана во Кукуречани–Битолско и Здуње–Бродско, е општослов. од праслов. *mīgъlъ (Георгиев, Дуриданов 1995: 114; Skok 1972: 426–428). Во населбата Држилово–Скопско е забележан изразот *мирѿен си е човекоѿи*.

Лексемата *намкор*, забележана во Богословец–Светиниколско, е турцизам од персиско потекло, сп. перс. *namqor* > тур. *namqor* (Skok 1972: 501).

Лексемата *незборлија*, нотирана во Волино–Охридско, произлегува од ие., балтослов., општослов. и праслов. **събагъ* (Рачева, Тодоров 2002: 530; Skok 1971: 201–202).

Во пунктот Тремно–Кајларско се употребува именската група *иџешук чоек*. Компонентата *иџешок* произлегува од општослов. и праслов. **tęg-* (Младенов 1941: 630–631; Skok 1973: 452–453).

Од лексемата *иџрџелив*, којашто произлегува од балтослов., општослов. и праслов. **тъгр-* (Младенов 1941: 645; Skok 1973: 508–509), во населбата Царев Двор–Ресенско е забележана разновидноста *иџрџелив*.

Во населбата Рожден–Кавадаречко е регистрирана разновидноста *иџумр'ук* од лексемата *иџумрук*, којашто е балкански турцизам, тур. *tomruk* (Младенов 1941: 635, 642; Skok 1973: 480).

Балканскиот турцизам *иџуџикун*, тур. *tutkun* (Младенов 1941: 643; Skok 1973: 529), е забележан во пунктот Луково–Струшко.

Од лексемата *иџумрукчџесџи*, којашто е балтослов., општослов. и праслов. **markъ* од ие. корен **mer(ə)k-* (Георгиев, Дуриданов 1995: 278–279; Skok 1972: 467–468), во населбата Луке–Кривопаланечко е нотирана разновидноста *иџумрукч'ес*.

Изразувањето на семемата 'молчелив' во две населби се врши со глагол, односно со глаголски израз, сп. *куне се* (Габрово–Струмичко), односно *не лафе ного* (Струпино–Воденско).

Лексемата *куне се* произлегува од праслов. **kunjāti* од ие. *(s)*kew-* образувана со формантот -п- (Георгиев 1986: 137; Skok 1972: 81), а лексемата *лафи* е балкански турцизам од персиско потекло, перс. *lāf* (Георгиев 1986: 325–326; Skok 1972: 259).

Треба да се истакне фактот што македонските родени зборувачи при изразувањето на семемата 'молчелив' употребуваат паралелни образувања на фонетско, на зборообразувачко и на лексичко рамниште, па дури и низа образувања од различна природа.

Во десетина населби од македонскиот дијалектен ареал се нотирани следните паралелни фонетски образувања, сп. *мџлчлив* // *мџлчлиф* (Г. Косоврасти, Гари–Дебарско), *куџлив* // *куџлиф* (Карабуниште, Богомила–Велешко), *куџлив* // *чуџлив* (Катланово–Скопско), *к'уџлив* // *к'уџлиф* (Стровија–Битолско, Волковија–Гостиварско), *иџраџлив* // *иџраџлиф* (Печково–Гостиварско) и *иџрајлив* // *иџрајлиф* (Рамне–Охридско, Куново–Гостиварско).

На македонското јазично подрачје во десетина пунктови се среќаваат следните паралелни зборообразувачки разновидности, сп. *мулчил'аф* // *мџк'ул* (Амбар Кој–Кукушко), *мулчил'иџ* // *мџк'ул* (Крецово–Кукушко), *мџлчал'ив* // *мџчи* (Белица–Санданско), *куџлиф* // *куџежлиф* (Туин–Кичевско), *куџљ'иџ* // *куџељ'иџ* (Огут–Кривопаланечко), *к'уџлив* // *к'уџлија* (Скочивир–Битолско,

күйл'ија // мир^ан // не збори (Страцин–Кумановко), ного ипр^ај // с^рѣмижл'иф // го е лан' (Савек–Серско).

Лексемата *кроиок* произлегува од општослов. и праслов. *krotъkъ (Георгиев 1986: 21; Skok 1972: 210). Лексемата *срамежлив* произлегува од ие., балтослов., општослов. (освен чешки) и праслов. *sormъ (Младенов 1941: 604–605; Skok 1973: 314–315), а лексемата *лен* произлегува од балтослов., општослов. и праслов. *lěнь (Георгиев 1986: 359–360; Skok 1972: 296–297).

Тоа е дијалектната слика за изразувањето на семемата 'молчелив, што обично молчи, што не сака многу да зборува'. При проверката на лексемите и на нивните разновидности од македонскиот лингвистички ареал во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски јазик* и *Толковен речник на македонскиот јазик* можат да се согледаат извесни совпаѓања и различности од гледна точка на нивната застапеност и од гледна точка на нивното значење.

Во *Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски јазик* со соодветно значење се забележани следните дијалектни лексеми и некои од нивните разновидности, сп. *затворен adj затворен*. 1. (за човек – што е неразговорлив, молчалив) затворен човек (карактер) *zatvoren čovek (karakter)*... (Конески 1961: 236), *молчалив i молчелив adj ćutljiv, mučalјiv* (Конески 1961: 420), *молкома adv ćutke, mučke* (Конески 1961: 420), *молкум adv v. молкома* (Конески 1961: 420), *молчи impf ćutati, mučati*; (fraz.) молчи толчи, молчитолчи (со именска и прилошка употреба) тој е молчитолчи *on је podmukao čovek*; така тој прави сѐ, молчи толчи *tako on radi sve, ćutke i podmuklo* (Конески 1961: 420–421), *немиур m mračan, ćutljiv, namrgođen čovek* (Конески 1961: 489), *темеруи m (razg. темен, мрачен, молчелив човек) temerutin*; со клешти збор не му се вади, страшен темерук е *klještama mu reč ne možeš izvući, strašan је temerutin* (Конески 1966: 367) и *ипрае impf trajati*... 4. *ćutati*; не е мачно да се трае *nije teško ćutati*; нека јаде, нека трае *neka једе, neka ćuti* (Конески 1966: 392–393).

Дел од лексемите, коишто во македонските говори се употребуваат со значење 'молчелив', во *Речникот* не се забележани со тоа значење, сп. *кроиок* -тка *adj krotak, miran, blag, poslušan*; кроток како јagne *krotak како јagne*; кротко јagne од две мајки цица (*posl.*) *umilјato јagne i две мајке pose* (Конески 1961: 368), *лен m bot. (Linum usitatissimum) lan* (Конески 1961: 383), *мирен* -на *adj miran, tih, спокојан*; мирни деца *mirna deca*; (fraz.) за да ми е мирна главата *da mi је murna glava, da немам neprilika* (Конески 1961: 415), *намкор m (razg.) opak, namršten čovek, namcor* (Конески 1961: 455), *срамежлив adj sramežljiv, stidјiv*. 1. (кој чувствува срам, кој се стеснува) срамежливите моми *sramežјive devojke*; по природа беше многу срамежлив *po природi је bio vrlo sramežјiv*. 2. (кој изразува срам) срамежлив поглед *sramežјiv pogled*; срамежлива насмевка *sramežјiv osmejак* (Конески 1966: 300), *тежок* -шка *adj težак*. 1. (што има релативно голема тежина) тешки пранги на нозете *teški okovi na nogama*; тежок пакет *težак paket* ... (Конески 1966: 367–368), *томрук* -ци *m* (дрвена направа што му се

става на нозете на затвореник) *tomruk*, *klada*, *klade*; на нозете – тежок томрук (нар. поез.) на ногата – *težak tomruk* (*teške klade*); v. тумрук (Конески 1966: 387), *џумрук* -ци *m* (дрвена направа што му се става на нозете на затвореник) *tomruk*, *klada*, v. томрук (Конески 1966: 413), *џрџелив adj* (што може многу да трпи) *trpeljiv*, *trpljiv*; *strpljiv*, *ustrpljiv*, *tolerantan* (Конески 1966: 408) и *џуџикун m* (разг. неснаодлив човек) *tutkun*, *nespretnjaković* (Конески 1966: 415).

Дијалектните лексеми и/или нивните разновидности, регистрирани во македонските говори со значење 'молчелив', не се забележани во *Речникоџ* со значењето 'молчелив', сп. *зайџушен*, *зонџор*, *куне се* (*кунежлив*, *кунешлив*), образувањата на основата *молч-*: *молчежлив*, *молчелија*, *молчешлив*, *молчив*, *молчилав*, *молчлив* (*измолчлив*), *молчунесџ*, односно образувањата на основата *молк-*: *молклив*, *молкул*; *незборлија*, *немџтуресџ* (*немџтурник*, *немџус*), *неоџворен*, *нуџирак* (*нуџирица*), *џаежлив*, *џемеруџин*, *џраежлив* (*џрајлив*, *џоџрајко*), образувањата на основата *куџ-*: *куџежлив*, *куџелив*, *куџешка*, *куџија*, *куџлив*, *куџлија*; и *џумрукчесџ*.

Со соодветно значење 'молчелив', што обично молчи, што не сака многу да зборува' во *Толковниоџ речник на македонскиоџ јазик* се забележани следните дијалектни лексеми и некои од нивните разновидности, сп. *зайџворен*, затворениот *џрид*. 1. Глаг. *џрид*. од затвори... 5. (прен.) За човек – што е повлечен, молчалив, неразговорлив. *Зайџворен човек*. *Зайџворен во себе*... || *зайџвореносџ ж*. Особина на тој што е затворен; сп. затвори 5. (Конески 2005: 150), *молчалив*, *молчаливиот* и *молчелив*, *молчеливиот џрид*. Што обично молчи, што не сака многу да зборува. *Беше џивок*, *молчалив човек*. || *молчаливо* / *молчеливо џрил*. *Чекореа молчаливо*. || *молчаливосџ* / *молчеливосџ ж*. (Конески 2006: 156), *молкома* и *молкум џрил*. Тивко, без зборување, со молчење. *Молкум ја заврши рабоџаџа*. *Одеа молкома* (Конески 2006: 156), *молчи*, *молчат несв*. 1. Не зборува, не пушта глас; спрот. зборува. *Молчеа додека зборуваше џрофесороџ*. 2. (прен.) За предмет – не испушта звук. *Радиоџо молчеше*. ◇ *Тој е молчиџолчи* – тој е подол човек. || глаг. им. *молчење ср*. (Конески 2006: 156–157),

немџур, мн. *немтури м*. (разг.) Неразговорлив, намуртен човек, маж. || *немџурка*, мн. *немтурки ж*. (Конески 2006: 353), *џемеруџ*, мн. *темерути м*. (разг.) Молчалив, своеглав, опор човек. *Беше скржав на зборови*, *џемеруџ* (Конески 2014: 44), *џемеруџин*, мн. *темерути м*. (разг.) сп. *темерут* (Конески 2014: 44), *џрае*, траат; трај, трајте, траев, траеја, траел; траен; траејки, трајав, трајаа; трајал, трајан *несв*... 3. Трпи, поднесува, молчи. *Ова веќе не се џрае*. *Бебеџо џрае*, не *џлаче*. *Траевме*, во уво се *џреџворивме*. || глаг. им. *џраење ср* (Конески 2014: 90) и *куџлив*, *куџливиот џрид*. (разг.) Што малку зборува, што не сака да зборува; молчалив. *Тие беа самоџници*, *џовлечени* и *куџливи луѓе*. || *куџливосџ ж* (Конески 2008: 153).

Дел од лексемите, коишто во одделни пунктови од македонскиот јазичен ареал се употребуваат со значење 'молчелив', во *Толковниоџ речник* не се забележани со тоа значење, сп. *кроџок*, кроткиот *џрид*. Што е добродушен, миро-

љубив, мирен, питом; во кого нема злоба. *Таа беше кројка жена. Коњиие не беа кројки како шиио сакаа нивниие одгледувачи.* ◇ *Кројко јазне од две мајки цица* – со добрината сè се постигнува (Конески 2005: 648), *лен* (само едн.) м. 1. (бот.) Едногодишно тревно растение со сини цветови и издолжени листови со влакнесто стебло се преработува за добивање на суровина во текстилството и со семе богато со масло; *Linum usitatissimum*. 2. Платно и облека добиени со преработка на тоа растение (Конески 2006: 342), *мирен*, мирниот *йрид*. 1. Што е спокоен, смирен, тивок, послушен. *Мирни деца. Мирно време.* 2. Што не предизвикува безредија. *Мирно население. Мирен народ.* ◇ *Да ми е мирна глава-йа / душайа* – да немам проблеми, непријатности. || *мирно йрил. Мирно се однесува.* ◇ *Мирно сиие* – спокоен е, мирна му е совеста (Конески 2006: 139), *намкор*, мн. *намкори* м. (разг.) Нечовечен, лош, поган човек. *Намкор голем беше, ни на живо се смееше, ни на мрйиво йлачеше.* || *намкорка*, мн. *намкорки* ж. (Конески 2006: 259), *срамежлив*, срамежливиот *йрид*. 1. Што чувствува срам. *Срамежлив син. Срамежлива невесија. Срамежливо девојче.* 2. Што изразува срам. *Срамежлив йоглед. Срамежлива насмевка. Срамежливи зборови.* || *срамежливо йрил.* Кон зн. 2. *Дейието одговараше срамежливо. Таа срамежливо ја наведна главайа.* || *срамежливостй ж* (Конески 2011: 534–535), *йежок*, тешкиот *йрид*. 1. Што има голема тежина, што е со поголема тежина во однос на другите предмети од ист вид. *Огромни йорйи со йешки окови сйоеја йред мене. Тешки йранги. Тежок мийралез. Тежок камен. Тежок куфер...* (Конески 2014: 35–36), *йомрук*, мн. *томруци* м. в. *тумрук* (Конески 2014: 78), *йумрук*, мн. *тумруци* м. 1. (дијал.) Греда. 2. (арх.) Дрвена направа што се става на нозете на затвореник. *Тежок йумрук на нозе.* 3. (дијал.) Неспособен човек. || *йумруче*, мн. *тумручиња* ср. дем (Конески 2014: 136), *йрйелив*, трпеливиот *йрид*. Што покажува трпение, разбирање, што има обсир спрема неког или нешто, толерантен. *Кројок и йрйелив човек. Трейливи йайници.* || *йрйеливо йрил. Таа седеше и йрйеливо чекаше. Сйариоий йрйеливо го ислуша докрај. Тие йрйеливо го йоднесуваа гладоий и грижиие* (Конески 2008: 126) и *йуийкун*, мн. *туткуни* м. (разг. пејор.) Тој што не умее да се снајде, да излезе од тешка состојба, неснаодлив човек. *Тој беше йуийкун, йаков го дал госйод* (Конески 2008: 142).

Со значењето 'молчелив, што обично молчи, што не сака многу да зборува' во *Толковниоий речник* не се забележани следните дијалектни лексеми и некои од нивните разновидности, сп. *зайушен*, *зонкор*, *куне се* (*кунежлив*, *кунешлив*), образувањата на основата *молч-*: *молчежлив*, *молчелија*, *молчешлив*, *молчив*, *молчилав*, *молчлив* (*измолчлив*), *молчунесий*, односно образувањата на основата *молк-*: *молклив*, *молкул*; *незборлија*, *немйјуресий* (*немйјурник*, *немйјус*), *неоийворен*, *нуйјрак* (*нуйјрица*), *йјаежлив*, *йпраежлив* (*йпрајлив*, *йоийпрајко*), образувањата на основата *куй-*: *куйежлив*, *куйелив*, *куйешка*, *куйија*, *куйилија*; и *шумрукесий*.

Врз основа на изнесените паралели помеѓу дијалектните лексеми и/или нивните разновидности, регистрирани во македонските говори со значење 'молчелив', од една страна, и регистрираните и протолкуваните лексеми во македонските лексикографски трудови, од друга страна, можат да се изведат најмалку три констатации.

Прво, извесен дел од дијалектните лексеми ја прошируваат семантиката во однос на лексемите што се нотирани и протолкувани во македонските лексикографски трудови, сп. *кроџок*, *лен*, *мирѣн*, *намџор*, *срамежлив*, *џежок*, *џомрук* (*џумрук*), *џрџелив* и *џуџикун*.

Второ, некои дијалектни лексеми воопшто не се нотирани во лексикографските трудови, па со нивното откривање се збогатува речничкиот состав на македонскиот јазик, сп. *зайушен*, *зонџор*, *куне се*, *неоџворен*, *нуџрак* (*нуџрица*) и *џаежлив*.

Трето, на зборообразувачко рамниште во македонските говори се забележува исклучително богатство од разновидности, кои не се регистрирани во македонските лексикографски трудови, сп. *кунежлив* (*кунешлив*), образувањата на основата *молч-*: *молчежлив*, *молчелија*, *молчешлив*, *молчив*, *молчилав*, *молчлив* (*измолчлив*), *молчунесџ*, односно образувањата на основата *молк-*: *молклив*, *молкул*; *незборлија*, *немџуресџ* (*немџурник*, *немџус*), *џраежлив* (*џрајлив*, *џоџрајко*), образувањата на основата *куџ-*: *куџежлив*, *куџелив*, *куџешка*, *куџија*, *куџиља*; и *шумрукчесџ*.

За изразувањето на семемата 'молчелив', што обично молчи, што не сака многу да зборува' на нашата дијалектна територија доминираат македонските наследени зборови, сп. образувањата на основата *молч-*, односно образувањата на основата *молк-*, образувањата на основата *куџ-*, образувањата на основата *џра-* и лексемите: *зайушен*, *зайворен*, *кроџок*, *куне се*, *лен*, *мирѣн*, *незборлија*, *немџур*, *неоџворен*, *нуџрак*, *срамежлив*, *џаежлив*, *џежок*, *џрџелив*, *шумрукчесџ*.

Од туѓо потекло на македонската јазична територија со значење 'молчелив', што обично молчи, што не сака многу да зборува' единствено се присутни турцизмите, сп. *зонџор*, *намџор*, (не) *лафи*, *џемеруџ*, *џумрук* и *џуџикун*.

Големиот број лексеми со уште поголемиот број фонетски и зборообразувачки разновидности, помеѓу другото, се должи на фактот што низа векови, сè до 1945 година, македонскиот народ немал свој административно-политички, стопански и културно-просветен центар. Во јавната и во службената комуникација бил употребуван јазикот на туѓинците, а македонскиот јазик бил истиснат на маргините и премногу расцепкан. Со оглед на тоа што лексиката е најотворен систем за влез на туѓи јазични елементи, неколкуте лексеми од туѓо потекло со значење 'молчелив', што обично молчи, што не сака многу да зборува', коишто, главно, имаат островски карактер, всушност, се дојдени од турскиот јазик или од персискиот јазик со посредство на турскиот јазик во период од пет и пол векови турско гоподарство на Балканот.

Сепак, дијалектниот материјал, од една страна, и забележаниот и протолкуваниот речнички материјал во македонските лексикографски трудови, од друга страна, укажуваат на фактот дека основниот дел од лексемите и значителниот дел од нивните зборообразувачки разновидности со значење 'молчелив, што обично молчи, што не сака многу да зборува' се македонски наследени зборови грижливо чувани низа векови од македонските родени зборувачи до ден-денес.

ЛИТЕРАТУРА

- Видоески, Б. (2000), *Прашалник за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Георгиев, В. ред. (1971–1986), *Български етимологичен речник*, I–III, Издателство на Българската академия на науките, София.
- Георгиев, В. –Дуриданов, И. ред. (1995), *Български етимологичен речник*, Том IV, Издателство на Българската академия на науките, Институт за български език, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София.
- Дуриданов, И. одгов. ред. (1999), *Български етимологичен речник*, Том V, Българска академия на науките, Институт за български език, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София.
- Конески, Б. ред. (1961–1966), *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, Том I–III, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Конески, К. гл. ред. (2003–2014), *Толковен речник на македонскиот јазик*, Том I–VI, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Младенов, С. (1941), *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, Печатница Хр. Г. Дринов – О.О.Д-во, София.
- Рачева, М.–Тодоров, Т. ред. (2002), *Български етимологичен речник*, Том VI, Българската академия на науките, Институт за български език, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София.
- Skok, P. (1971–1974), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Tom I–IV, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Светилана ДАВКОВА-ГОРГИЕВА

НАЗИВИТЕ *ДИМ* И *ЧАД* ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Апстракт: Во оваа статија се анализираат називите со кои се именува *црнојто шито се крева од огној* во македонските говори. Анализираниот и картографираниот дијалектен материјал покажува употреба на лексемите *чад*, *дим*, *кадеш* и *чур* со фонетско-фонолошки и зборообразувачки разновидности, сите од словенско потекло. Имено, на македонскиот јазичен ареал се формирани четири поголеми островски ареали каде имаме дистрибуција на гореспоменатите називи, а во изолирани ареали се регистрира напоредна употреба од два, некаде и на три називи како: *чад // дим* и *чад // чур* (*чурлава*), *дим // кадеш*, *кадеш // думан // чад*. Покрај ареалната слика на односите називи се задржуваме на нивната етимологија и ја бележиме нивната застапеност во стандардниот македонски јазик.

Клучни зборови: дијалекти, ареална лингвистика, стандарден јазик, етимолошки толкувања.

Предмет на анализа во оваа статија е дијалектен материјал од тематската област *Кука и нејзиниите делови*, материјал собираан за потребите на проектот Македонски дијалектен атлас¹. Во *Прашалникој за собирање дијалектен материјал за македонскиот дијалектен атлас* (Видоески 2000) оваа лексичко-семантичка сфера е нумерирана како глава VII, а лексичкиот материјал е од прашањето бр. 46, кое гласи *Како се вика црнојто шито се крева од огној*? Како одговор на ова прашање во македонските дијалекти ги нотиравме именувањата ***чад***, ***дим*** ***чур***, ***кадеш*** (од словенско потекло) и лексемата ***думан*** (заемка од турскиот јазик). Картографираниот материјал претставен на карта бр. 1 и картата бр. 2 е дел од работната верзија на лексичкиот том на МДА. На картата бр. 1 се претставени лексемите во основните форми при што е видлива дистрибуцијата на називите кога тие се употребуваат самостојно, додека картата бр. 2 е дополнета со зборообразувачките разновидности на лексемите: ***дим*** (*димеш*) и ***чур*** (*чурава/чурлава, чуреш*).

Анализираниот и картографираниот материјал по ова прашање (в. карта бр. 1) во однос на дистрибуцијата на гореспоменатите називи покажува поделеност на македонската јазична територија и формирање на четири ареали. Од нив два се поголеми и компактни, и овде е забележана самостојна употреба

¹ Проектот Македонски дијалектен атлас се работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

на лексемите *чад* и *кадеш*. Останатите два ареали се помали и компактноста не е толку изразена, зашто покрај самостојната употреба на именувањата *дим* и *чур* во одредени пунктови регистрираме и заедничка употреба на два, некаде и на три називи по истото прашање. Ваква употреба е регистрирана дури и кога станува збор за зборообразувачките разновидности (в. карта бр. 2). Па така во македонските говори бележиме заедничка употреба на називите: *дим // чад, чур // чайѝ, чайѝ // кадеш, чад // чурава, чурљава // к'адеш, чур // чурљава, дим // чурљ'ава, чуреа // дим // чайѝ, чур // чурева // дим, чайѝ // дим // чурева, дим // чуреш // чурава, дум'ан // кад'еш // чайѝ, кад'еш // чад'еш, чур // дим // чурл'ава, дим // курава, дим // чуреш, дим // чуреш // чурава, кадеш // димеш // чад, кадеш // думан, кадеш // думан // чад, кад'еш // думан // чад*.

Во дијалектниот материјал од забелешките на информаторите може да се види дека во говорите каде називот е самостојно употребен, тој се толкува како *црноѝо шѝѝо се крева од огноѝѝ*, иако често пати во забелешките се бележи дистинкција во бојата од сива, до темно сива и црна, во зависност од тоа што се гори.

Кога именувањата *чад, дим, чур, кадеш* и *думан* во говорите ги среќаваме во заедничка (двојна па и тројна) употреба, тогаш дистинкцијата се однесува на фазите од разгорувањето на огнот, сп.: (во пр. од Скопско и крајните северни говори) *Првин ѝочнува да чури ѝа ѝоѝѝоа да чади и дими*, односно *Чур излева ако не гори добро огно. Чур има кога нема оган, ѝламен или кога ѝолека чади од осѝѝавено или од неизгорено дрво во огноѝѝ*; или во забел. *чадоѝѝ, димоѝѝ* излегува низ оцакот, додека *чуроѝѝ/кадешоѝѝ* останува внатре во просторијата, како во пр. од југоисточните говори: *Уѝѝ ч'урл'аваѝѝа ќе ѝѝе нак'аде*. Или *Чур'ева е дим кој не 'оди низ уѝѝако. Уѝѝ чурѝѝа се ѝоѝѝкад'ѝѝме, а дим'ешо оѝѝ 'огино уѝѝ уѝ'ако, баѝѝѝа изл'ева, а чур од ѝѝѝѝа, во собаѝѝа е ѝѝѝѝ*.

Лексемата **чад** е со најголема фреквентност на употреба на македонскиот јазичен ареал. Ареалната слика покажува дека односниов назив во самостојна употреба е дистрибуиран во западномакедонското наречје и во крајните северозападни македонски говори, попрецизно во тетовскиот говор, при што се формира поголем компактен ареал. На останатиот дел од македонската дијалектна територија називот *чад* се јавува спорадично и тоа во североисточните и источните говори, и тука го регистрираме во заедничка употреба со именувањата *дим* и *чур* (во нивните фонетско-фонолошки и зборообразувачки разновидности). Во јужните говори бележиме отсуство на називот *чад*. Исклучок од ова претстауваат долнопреспанските говори каде е регистрирана дистрибуција на овој назив.

Лексемата *чад* води потекло од општословенското *čad* од прасловенскиот период, сп.: **čad'a, čaditi; čad < qēd* од индоевропската основа *qed* со значење 'се чади, се дими'. Како прасловенска и општословенска лексема со значење 'чад; дим' е присутна во сите словенски јазици. Сп.: во срп. и во хрв. *čad*, во

буг. *чад*, словен. *čād*, чеш. и слов. *čād*, пол. *czad*, укр. *чад*. Дури и во албанскиот јазик покрај домашниот збор *lpozë*, се среќава и општословенската лексема *çagje* (Скок I: 287; Фасмер IV: 310).

TRMJ (VI: 339) ја регистрира лексемата *чад* со толкувањето 'ситни честички и гасовити производи од согорување што се креваат во воздухот кога нешто гори', сп. *дим*.

Лексичката разновидност *дим* (*д'имеш*, *дим'еш*) во однос на лексемата *чад* во македонските говори има помала фреквентност на употреба. Што се однесува до дистрибуцијата на називот *дим* во однос на називот *чур* (*ч'уреа*, *ч'уре(в)а*, *ч'урава*, *чур'ава*, *ч'ураа*, *ч'урлава*, *ч'урл'ава*, *чурл'ава* *ч'уреи*, *чур'еи*), ареалната слика покажува негова поголема концентрација на употреба по течението на р. Вардар. И тоа од десната страна на р. Вардар зафаќа дел од централните говори (скопскиот и велешкиот), па продолжува надолу во тиквешко-мариовските говори, а од долновардарските говори негова употреба бележиме во гевгелискиот говор. На споменатиов ареал лексемава ја нотираме во заедничка употреба со лексемите *чад* и *чур*. Во самостојна употреба називот *дим* е дистрибуиран во Беровско и во говорите во пиринскиот дел на Македонија, каде што образува мал и компактен ареал. Исклучок од ова е само градскиот беровски говор. Таму бележиме заедничка употреба на називот *дим* со *чад*.

Според етимолошките толкувања лексемата *дим* е индоевропска, балтословенска и општословенска лексема од прасловенскиот период. Интересно е толкувањето на Скок (I: 404) според кој индоевропското *dīm* 'дим' односно *dīm-to-s* со првобитното значење 'тоа што со испарување зафаќа голем опсег, обем' го доведува во сродство со гр. *θυμός* што значи 'дух, душа'. Односниов назив со значење 'дим, чад' е присутен во поблиските и подалечните словенски јазици, сп.: срп. и хрв. *dim*, буг. *дим*, словен. *dim*, рус. *дым*, чеш. *dým*, слов., пол., глуж., длуж., *дум* – сродно со лит. *dūmai* 'дим', латв. *dūmi*, стпр. *dumus*, гр. *θυμός*, што означува 'душа, дух, мисла', лат. *fūmus* 'дим', стинд. *dhūma-* 'дим' (Фасмер I:559; БЕР I: 390–391).

Во РМНП (II: 85) лексемата *дим* е забележана со две толкувања: 1. *гас и сийни честийици шийо ѝри согорување на дрва, јаглен и др. се издвојувааѝ во воздух во вид на сивкав и др. облак*; запали се, Маце, планината, / планината Митрашинска / . . . / и полето, Мацо, Пијанечко – дим се дими, пламен нема (НД 1947, 8–10, 94); 2. *а. она шийо личи на дим (ѝареа, магла, ѝрав и др.); прав не праша, моме, дим не дигај / ќе напрашиш невестите, / невестите, бело руо* (СБНУ XV, 163).

И TRMJ (I: 449) го регистрира синонимот *дим* со толкувањето 'ситни честички и гасовити производи од согорување што се креваат во воздухот кога нешто гори; чад'.

Според картографираниот материјал, лексичката разновидност **чур** во однос на називот **дим** во македонските дијалекти (со мали исклучоци) има поголема употреба од левата страна на р. Вардар. Односниов назив ги зафаќа североисточните македонски говори и неговата дистрибуција се шири надолу во југоисточните говори (во дијалектната разновидност **чурл'ава**) зафаќајќи ги штипскиот и радовишкиот говор како и дел од малешевско-пиринските говори, попрецизно делчевскиот и пехчевскиот говор.

Скок (I: 343) називот **чур** го бележи како синоним на **дим**, сп.: во срп. и хрв. јазик *čur*. Младенов (1941: 689), пак, бугарското **чур** го означува како провинциски архаизам поврзувајќи го со прасловенското **kou-r-*, што одговара на руското *курий* со значење 'пуши', во чеш. *kourzuć* ...// *чуря* со значење 'пушам, димам' < индоевропското **quer-/ qur-*.

TRMJ (VI: 392) ја нотира лексемата **чур**, со зборообразувачките разновидности *чурава* и *чуреа* и со упатување на лексемата **чад**.

Називот **кадеш** во самостојна употреба е дистрибуиран во јужните македонски говори каде формира компактен и изолиран ареал. Во самостојна употреба го регистрираме во седум пунктови на крајниот исток од македонскиот дијалектен ареал (в. карта 1 и 2).

Лексемата **кадеш** во пунктовите каде се јавува во заедничка употреба со лексемите **дим**, **чад** и **думан** (со **дим** во Битолско, со **чад** во Тиквешијата, со **думан** во Гевелиско и Дојранско), според забелешките на информаторите, се употребува да го означи ширењето на мирисот и чадот на ѓемјан шито излегува од кадилницајта при христијански обред наспрема основното значење на гореспоменатите лексеми – *црнојто шито се крева од огнојт*. Пр. *Кад'еш коа се ѓојќкад'уе на ѓимј'ан* (Дојранско).

Во јужните македонски говори, пак, каде називов е во самостојна употреба и каде што формира компактен и изолиран ареал, се јавува со двете значења: да го означи *црнојто шито се крева од огнојт* и да го означи *ширењето на мирисот и чадот на ѓемјан шито излегува од кадилницајта при христијански обред*. Сп.: во пр. од Мегленско: *К'ади ѓојто с'ас ѓим(j)'ан*. // *Кад'еш ујт л'амја и св'ек'а се ѓраве . . . и ујт уг'ин се ѓраве*.

Според етимолозите, именувањето **кадеш** од **кади**, (*се*) **кади** е индоевропски, прасловенски и општословенски каузатив, без паралели во балтичката група јазици, и претставува резултат на извршеното дејство. Сп.: срп. и хрв. *kāditi*, *kādīm*, словен. *kaditi*, рус. *kadímъ*, *кажу́*, чеш. *kaditi*, слов. *kadiť*, пол. *kadzić*, *kadzę*, глуж. *kadžić*, длуж. *kažiś* – добиено од праслов. **kāditi* < преку индоевропското **k^(w)od(h)-*, со друга промена на самогласките во коренот **čāditi* < преку индоевропското **k^(w)ēd(h)-*. Веројатно е сродно со стпрус. *assodis* што значи 'дупка низ која излегува дим од соба' < **at-codis*, стпрус. *kadegis*, лит. *kadagys* '(бот.) смрека', гр. *κέδος* со значење 'смрека, кедар' – благонаклони

дрва и храсти што се користат за кадење, во алб. јазик, пак, лексемата *qet* означува 'темен' < **ked-mo*- (БЕР II: 135, Скок II: 13).

Називот *кадеж* ТРМЈ (II: 444) го нотира со две значења: 1. Чад и 2. Чадење; а гл. *кади*, *кадаи* *несв.* со значењата: 1. При христијански обред, со кадилница шири дим и мирис на темјан и 2. (раз.) Испушта чад; чади.

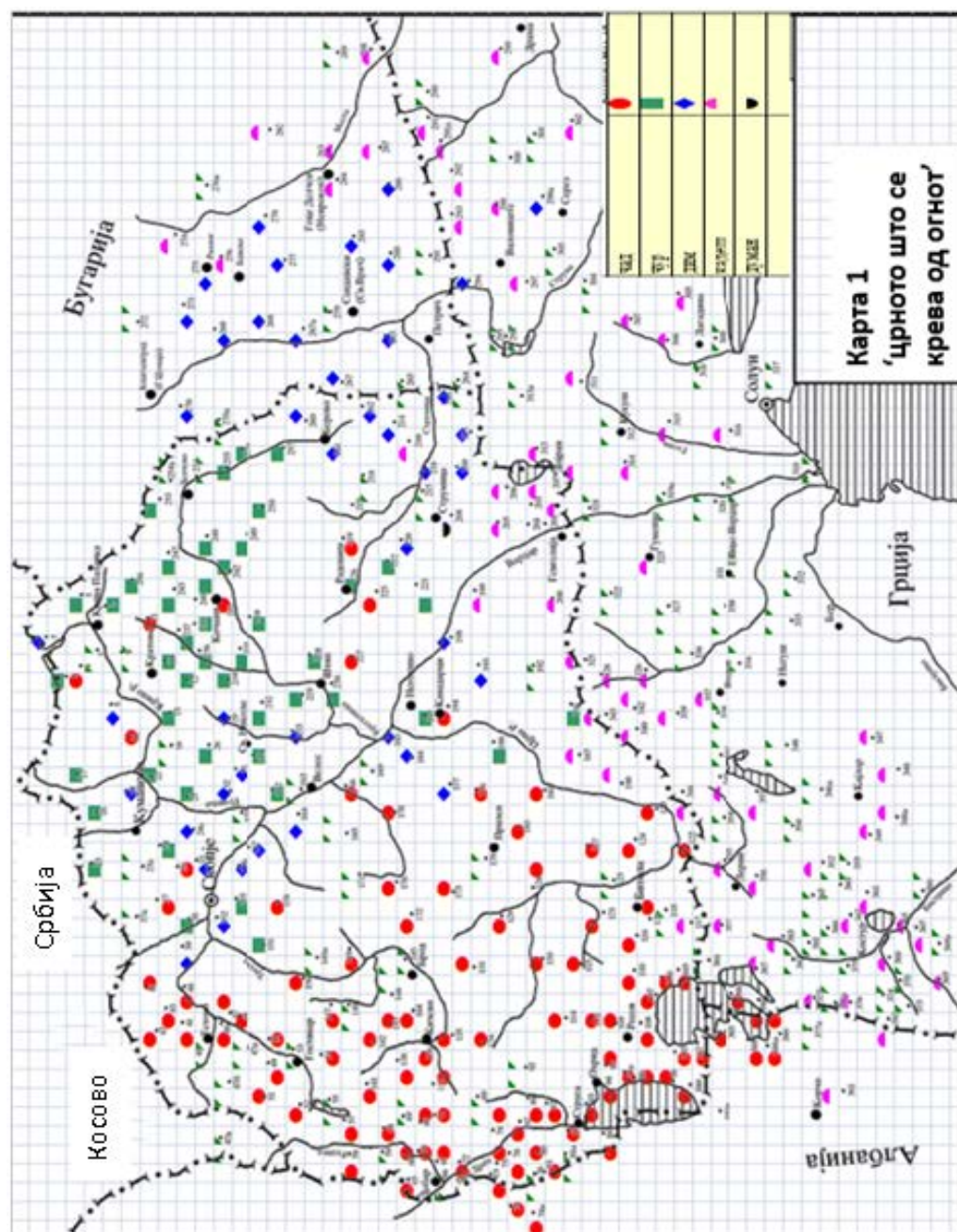
Во РМНП (III: 220) лексемата *кадеж* се толкува како *чад*, *дим*; ја не сом турска *кадџа*, / тук сом кајурска невеста: / корица лебец јадена, / топлица вода пиена, / сва нош на кадеж кадена (Шапк. 5, 131), а глаголската форма *кади* е толкувана со две значења: 1. *изложува некого односно нешто на кадеж (дим); дими, чади*; Ѓупци ја виделе (Стојана) нока ја откраделе / . . . / па ми (ја) занесле, / у ѓупцката кујка, / па ми ја качиле / на ѓупцката греда, / па ми ја кадиле / со 'ржана слама! (Драг. 192); и 2. *гори ѓемјан*; през едната (врата), мале, / тизе да доодиш, / свешчи да ми палиш, / темњан да ми кадиш (Кост. 110–111).

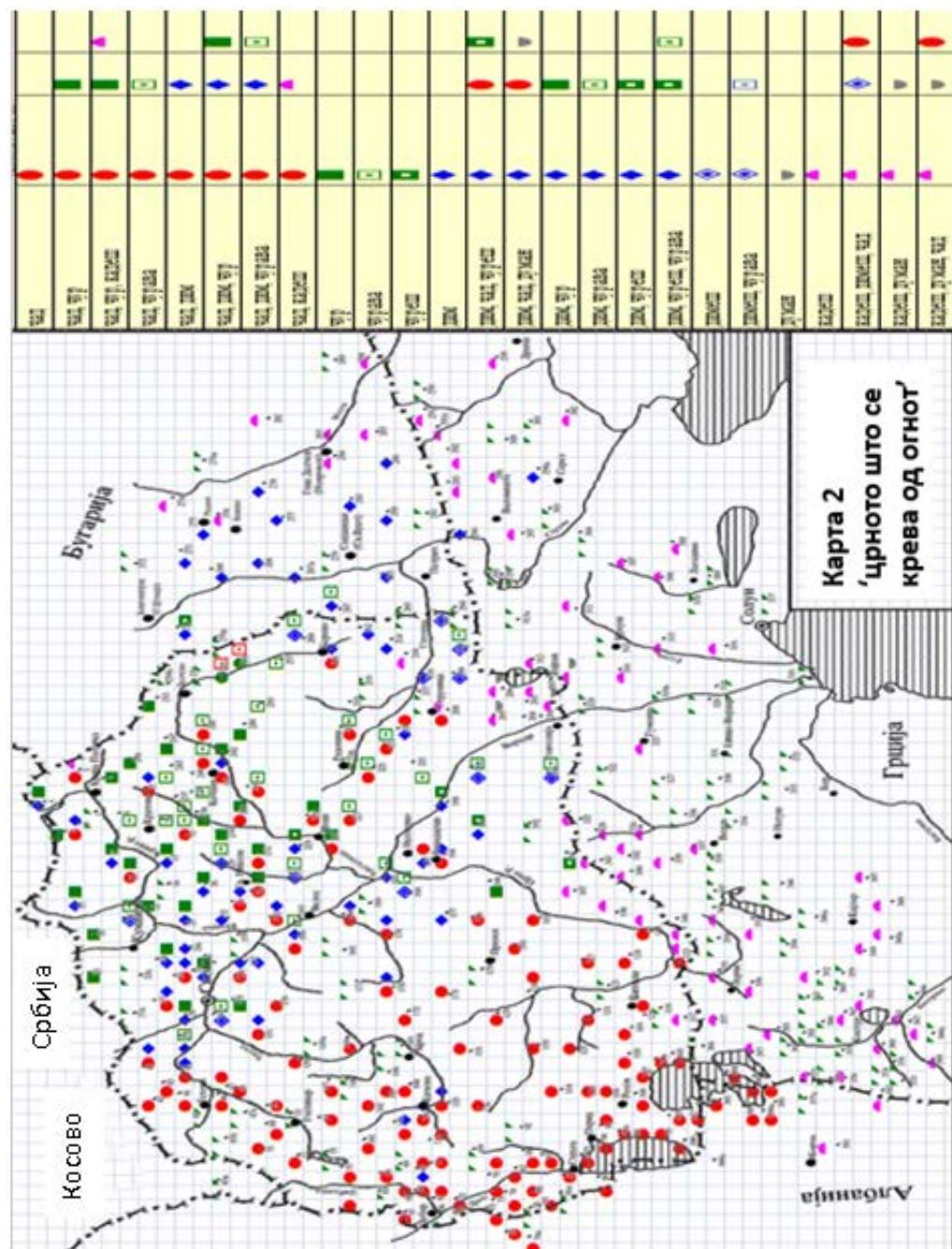
Лексичката разновидност *думан* во македонските говори ја регистрираме во четири пунктови во долновардарските говори (во Гевгелиско и Дојранско) и тоа во заедничка употреба со лексемата *кадеш*. Сп.: Гевгелиско – Стојаково: *кад'еш* // *дум'ан* и Пирава: *кад'еш*, *дум'ан*; Дојранско – Николич: *кад'еш*, *дум'ан* и Дојран: *кад'еш* // *дум'ан*.

Во овој случај се работи за заемка од турскиот јазик (сп.: во тур. лексемата *duman* означува 'дим, магла, прашина'). Оваа лексема од блаканословенските јазици ја забележавме и во бугарскиот јазик во формата *дѹман* 'дим, чад', а во рускиот јазик регистрирано е именувањето *ѣдѹман* со толкување 'магла', најверојатно позајмено од турските јазици, поточно од иранското *dunman*-, *dvanman* што значи 'магла, облак' (БЕР I: 446).

Лексемата *думан* е регистрирана и во ТРМЈ (I: 556) со две значења: 1. Облак од чад, густ чад. и 2. Облак од прав, многу прав. како и во фраз. **Фати думан** – избега.

На крајот, од ареален аспект, ќе заклучиме дека општословенските називи *чад*, *дим*, *чур*, *кадеш* се и општомакедонски. Називот *думан* како заемка од турскиот јазик има ограничена употреба и е нотиран само во четири пунктови на македонскиот јазичен ареал, онаму каде и денес живее турско население. Именувањата *чад* и *дим* се општоприфатени називи во македонскиот стандарден јазик.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР, *Български етимологичен речник* I–VI (1971 – 2002), Издателство на Българската академия на науките, София.
- Видоески, Божидар (2000), *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- РМНП, *Речник на македонскиот народен јазик* I–IV (1983 – 2001), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- ТРМЈ, *Толковен речник на македонскиот јазик* I–VI (2003 – 2011), Велковска Снежана, Конески Кирил, Цветковски Живко (редакција), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Fasmer, Maks, *Этимологический словарь русского языка*, I–IV (1964 – 1973), Издательство „Прогресс“ Москва.
- Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV (1971 – 1974), Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Веселинка Лаброска

ЛЕКСЕМИТЕ **ВИСТИНА** И **ЛАГА** ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

Апстракт: Во рефератот се анализирани формите на лексемите **вистина** и **лага** на македонската дијалектна територија според материјалот за изработка на Македонскиот дијалектен атлас. Се дава и преглед на сите фонетски и/или лексички варијанти на двете лексеми со осврт на ареалите што одделните форми ги зафаќаат. Исто така е дадена етимологијата на двете лексеми како и краток семантички осврт на овие две именки.

Клучни зборови: македонски јазик, ареална лингвистика, лексика, етимологија, вистина, лага.

Veritas sempiterna est (Вистината е вечна);

Veritas nunquam perit (Seneca) (Вистината никогаш не пропаѓа);

Veritatis simplex oratio est. (Seneca) (Едноставен е јазикот на вистината).

Вистината и **лагата** се два збора од сферата на апстрактната лексика чиешто значење е основата на филозофијата, епистемологијата и логиката, а следствено на тоа и на јазикот. Еве што вели Димитар Пандев во Општата реторика: „Парадоксално но вистинито, најлесната вештина, всушност, е најтешка, а една од најтешките јазични вештини е вештината на именувањето на предметите и појавите со нивните вистински називи, што особено дошло до израз во рационализмот“ (Пандев 2013: 18). Во цитираниот пасус, во којшто се опишува вештината на именувањето како древна реторичка вештина, два пати се употребени зборови изведени од именката *вистина*, парадоксот е вистина, и именувањето е именување само ако е вистина! Но што е вистината? Како можеме да знаеме дека нештото е вистина?

Вистината како поим била најпрво предмет на интерес на античките филозофи. Кога ќе отвориме кој било прирачник за латински цитати ќе најдеме мноштво изреки за вистината како оние три со кои го почнавме ова излагање.

Именката *вистина* во *Толковниот речник на македонскиот јазик* е опишана на следниов начин: „Тоа што одговара на стварноста, тоа што е реален приказ на објективната стварност, спрот. лага. (. . .) **Жива (гола) вистина** – беспорна, непобитна вистина. **Болна вистина** – непријатна вистина“ (ТРМЈ I: 254).

За разлика од **вистината** расправите за **лагата** се појавени подоцна и првите филозофски размислувања за лагата му се припишуваат на св. Августин

(354–430), којшто лагата ја сметал за грев затоа што човековиот јазик служи за пренесување на мислите меѓу луѓето, а не за лажење, па затоа тој што го користи јазикот за лаги и измами го злоупотребува, а тоа е грев¹.

Дефиниција за лагата според ТРМЈ е следнава: „1. Исказ што не е вистинит, што не е точен. (. . .) 2. Измама, намерно искривување на вистината, невестина. (. . .) **Го фатија во лага** – открија дека лаже. **Со лага ага не бидува** – (посл.) лагата брзо се открива. . . “ (ТРМЈ III: 9); и уште неколку поговорки за лагата:

Mendacia non diu fallunt. (Лажите не лажат долго); соодветна на македонската: *Лагаѝна има куси нозе* (Велковска 2008: 215).

Mentiri noli: nonquam mendacia prosunt. (Не лажи, лажите никогаш не користат).

Mendacem memorem esse oportet. (Лажното треба да има добро памтење).

Mendaci homini ne verum quidem dicendi credere solemus. (Ciceron) (На лажното не му веруваме ни кога ја зборува вистината.)

Сега ќе преминеме на потеклото односно на етимологијата на двете лексеми што се предмет на наш интерес, *висѝина* и *лага*, во македонскиот јазик.

Лексемата **вистина** потекнува од придавката *исѝ* од прасловенско потекло којашто настанала од индоевропското **ēisth2o-*. Првиот дел на сложенката претставува лична замена (тој), а вториот дел е индоевропскиот партицип *sth2o-* ‘стојеќи’ од коренот **stah2-* ‘stopiti, stati’ (Snoj 2009: 227). Претпоставка е дека зборот првично значел ‘што стои до него’, а понатамошниот развој е ‘тој што стои до првиот од обата, еднаков на првиот’> ‘ист’ (Snoj 2009: 227). Именски образувања со суфиксот *-ина* има главно на територијата на јужнословенските јазици каде што речиси на целиот простор именката има значење на латинското ‘veritas’ (Skok I: 732). На другиот дел од словенската јазична територија значењето на ‘вистина’ го покрива главно именката *īprava* (чешки, словачки, полски, руски, украински, белоруски), а во словенечкиот јазик тоа е именката *resnica*. Она што е специфично само за македонската територија е изведенката *висѝина* каде што имаме спојка на префиксот *въ* + именката *исѝина*. На останатиот дел од јужнословенскиот јазичен простор именката гласи *исѝина*. Територијата што ја опфаќа формата *висѝина* се протега од крајната северна граница на западното македонско наречје, според описот на Божидар Видоески, вклучително со регионите на градовите Тетово и Скопје, сè до Леринскиот крај на југозапад заедно со

¹ Magna quaestio est de mendacio...<http://www.algoritam.hr/download/poglavlja/106387.pdf>, пристапено на 6. 5. 2017.

регионот на македонските говори во Корчанско и во Мала Преспа². Се работи за следниве пунктови: 36 Црешево, 38 Бардовци (Скопско); 46 Сараќинце, 47 Милетино, 48 Челопек (Тетовско); 49 Тумчевиште, 50 Волковија, 51 Пожаране, 52 Печково (Гостиварско); 54 Куново, 57 Маврово, 58 Жерноница, 60 Ростуше, 61 Галичник, 64 Г. Косоврасти, 65 Баниште, 67 Горенци, 68 Гари, 71 Ефловец, 72 Голем Папрадник, 73 Цепиште; 74 Клење; 74а Стеблево; 75 Модрич (Дебарско); 76 Јабланица; 79 Ржаново; 82 Глобочица; 85 Струга; 86 Радожда (Струшко); 88 Ботун; 95 Рамне; 95а Којнско; 96 Пештани; 99 Трпејца; 100 Љубаништа; 101 Лескоец (Охридско); 102 Стење; 107 Претор; 109 Ресен; 110 Ѓавато (Ресенско); 114 Речица; 115 Смилево; 116 Дихово; 117 Драгош; 120 Буково; 121 Кукуречани; 124 Паралово (Битолско); 127 Путурос; 128 Тополчани; 129 Крушовјани; 130 Слечче (Д. Хисар); 131 Д. Дивјаци, (Крушевско); 134 Прострање; 135 Вранештица; 136 Кнежино; 138 Лешница; 142 Букојчани; 143 Туин; 144 Светорача (Кичевско); 149 Г. Белица; 150 Здуње (Поречко); 152 Нерези; 156 Драчево; 157 Зелениково; 158 Држилово; 159 Катланово (Скопско); 162 Лугунци; 163 Башино Село; 164 Карабуниште; 165 Мелница; 170 Извор (Велешко); 172 Стровија; 173 Слечче (Прил.); 176 Богомила; 177 Никодин; 178 Тројаци, 179 Варош; 183 Дуње; 184 Подлес (Прилепско); 357 Буф; 385 Гломбочани; 386 Леска; 386а Пустец; 387 Л'к; 389 Шулин; 390 Граждено (Долнопреспанско); каде што е забележана лексемата *висѝина* неакцентирана (така се забележува кога носи акцент на третиот слог од крајот на зборот) и следниве пунктови каде што истата лексема ја имаме со обележан акцент на антепенултима: (*в'исѝина*): 32 Дивле; 33 Белимбегово (Скопско); 43 Теарце (Тетовско); 81 Вевчани (Струшко); 103 Љубојно; 106 Арвати; 108 Царев Двор (Ресенско); 141 Тајмишта (Кичевско); 151 Н. Брезница (Поречко); 155 Ракотинци (Скопско); 186 Праведник (Мариовско); 325 Тушин (Мегленско); 383 Ошчима (Леринско); 388 Нивици (Долна Преспа); односно со обележан акцент на пенултима: (*висѝ'ина*): 122 Живојно; 123 Скочивир (Битолско); 185 Градско (Тиквешко); 355 Поп'лжани; 356 Д. Котари (Костурско), што значи главно во преодните тиквешко-мариовски и во костурските говори.

На другиот дел од македонската дијалектна територија доминира лексемата *'исѝина* со акцент на антепенултима: 3 Градец/Дурачка Река; 4 Габер; 5 Луке; 6 Огут; 8 Ранковци; 9 Псача (Кривопаланечко); 10 Кратово/Шлегово; 13 Страцин (Кратовско); 15 Шопско Рударе; 17 Жегѓане; 19 Младо Нагоричане; 24 Романовце (Кумановско); 30 Кнежје (Светиниколско); 37 Љубанце; 39 Кучково (Скопско); 42 Брезно (Тетовско); 87 Волино (Охридско); 113 Крушје (Ресенско); 137 Душегубица/Попоец (Кичевско); 191 Рожден; 192

² Ареалите на одделните именувања на поимот *висѝина* на македонската дијалектна територија се дадени на картата бр. 1.

Конопиште (Мариовско); 197 Марена; 198 Клисура (Тиквешко); 201 Стојаково (Гевгелиско); 206 Николич; 207 Дојран (Дојранско); 208 Костурино; 209 Муртино; 210 Ново Село; 211 Габрово; 213 Смоларе; 214 Стинек; 216 Робово (Струмичко); 218 Нивичино; 219 Подареш; 220 Вељуса; 221 Конче; 222 Дукарино; 225 Дедино; 226 Радовиш (Радовишко); 227 Љуботен; 228 Никоман; 229 Долни Балван; 230 Штип (Штипско); 232 Судик; 234 Лезово; 235 Спанчево/Соколарци; 236 Злетово; 237 Лесново; 238 Древено; 239 Припечани; 240 Гратче; 242 Винаца; 246 Саса; 247 Каменица; 248 Калиманци; 249 Блатец; 250 Лаки (Кочанско); 253 Киселица; 255 Тработевиште; 256 Стар Истевник (Делчевско); 260 Пехчево; 261 Берово; 267 Раздол; 267а Белица (Беровско); 313 Патарос (Дојранско); 314 Крецово; 316 Градобор; 318 Кулакија (Солунско); 326 С'ботско (Мегленско); 337 Луковец (Воденско).

Во следниве пунктови имаме *исѣина* со акцент на пенултима: 18 Четирце; 22 Клевовце; 23 Думановце; 25 Орашац (Кумановско); 328 Црнешево; 339 Саракиново (Мегленско); 340 Тресино; 341 Чеган; 342 Струпино; 343 Г. Пожарско (Воденско); 347 Ранци; 348 Тречно; 348а Липинци; 349 Емборе (Кајларско); 352 Зеленич; 353 П'теле (Леринско); 361 Горенци; 362 Тиолишта; 365 Хрупишта; 367 Марковени; 369 Езерец; 376 Крчишта; 377 В'мбел; 381 Кономлади (Костурско); 391 Бобошчица (Корчанско). Се работи главно за појасот на северните источни говори и кајларските и костурските говори во Егејска Македонија и Бобошчица во Албанија каде што има фиксиран акцент на пенултима.

Освен префиксот *вѣ*, како зборообразувачки формант кај оваа лексема на помал дел од македонската дијалектна територија се јавува и префиксот/предлогот *на*, па ги забележавме следниве форми: *на'аисѣина* (31 Превод – Светиниколско; 41 Лешок – Тетовско) *на'исѣина* (26 Павлешенци – Светиниколско) и различни фонетски варијанти: *на'ајсѣина* (24а Бучинци/Бујковци – Скопско), *на'ајсѣина* (40 Вратница и 44 Ракотинце – Тетовско), *на'исѣина* (257 Мачево и 262 Двориште – Беровско), *на'исѣина* (297 Савек/Кула и 307 Негован – Серско) и *на+исѣина* (29 Немањинци – Светиниколско) т. е. (*на*)*'исѣина* (205 Пирава – Валандовско); 243 Костин Дол – Кочанско). Во селото Амбар Ќој (315 – Солунско) е забележана редуцираната форма *на'аисна*.

Од приложената карта за лексемата *висѣина* може да се види дека во источното македонско наречје заедно со источниот дел од северните македонски говори доминира формата без почетно *в*, а во целиот тој ареал како клин се протега изоглосата на лексемата *наисѣина* почнувајќи од Тетовско, Скопско, преку Светиниколско и Кратовско до јужните долновардарски македонски говори.

Во пунктот 284 Делчево, т. е. Неврокоп (Пиринска Македонија), имаме *на'исѣина* со протеза од придишниот глас /х/ пред иницијалниот вокал, што на картата не е означено со посебен знак (види карта бр. 1).

Лексемата **лага** во македонскиот јазик е потвербал што потекнува од прасловенското *lǣžь што е сродно со старовисоконемското *lugī* со исто значење 'лага' од заедничкиот индоевропски корен *leǵh- 'lagati' (Snoj 299: 347). Апстрактните именски изведенки *лага* и *лажа* се со генерализација на падежната наставка -а и ваквата форма е карактеристична за дел од македонските дијалекти како и за територијата на Космет (Skok II: 260). Во другите словенски јазици лексемата *лага* не се појавува, а лексемата *лаж(a)* се појавува во повеќе словенски јазици: лџа (буг.), лаж (ср. хрв.), laž (словен.), ложь (руски), lož (слов.), lež (чеш.) kłamstwo (полски), хлусня (белорус.), брехня (укр.). Како што може да се забележи од наведените преводни еквиваленти, називите што означуваат *лага* во словенските јазици се поразновидни отколку називите за вистина.

Слична е ситуацијата и на македонскиот дијалектен ареал. За разлика од состојбата со лексемата *вистина* којашто на целата македонска дијалектна територија се јавува како единствена лексема со мали зборообразувачки и фонетски разлики, кај лексемата *лага* има поголема разноразност. Тука освен изведенките од коренот *leǵh-, сретнуваме изведенки од глаголот *мами*. Глаголот *мами* е исто така од прасловенско потекло: **tamiti* добиено од основата **tamъ* што се претпоставува дека првобитно значела *лебди, се тџетџирави* (в. Snój 299: 377; Skok II: 366). Како потвербали изведени од овој глагол со различни суфикси ги забележавме следниве: *маменица, моменица, момејнца, момејнца, мџмејнца, мџмејне, мамешчина, мџмешка, мамешко, мџмел'ејнца*.

На македонската дијалектна територија се сретнуваат повеќе фонетски, лексички и зборообразувачки варијанти на лексемата **лага**. Ќе ги прикажеме според фреквенцијата на појавување, најпрво оние што имаат *лаг-* во основата, а потоа и оние изведени од глаголот *мами*.

Лексемата *лага* се сретнува во следниве пунктови: 85 Струга (Струшко); 110 Ѓавато; 116 Дихово; 117 Драгош; 121 Кукуречани; 122 Живојно; 123 Скорчивир; 124 Паралово; 127 Путурос (Битолско); 128 Тополчани; 129 Крушовјани (Прилепско); 130 Слепче (Д. Хис.); 131 Д. Дивјаци (Демирхисарско); 134 Прострање; 135 Вранештица; 136 Кнежино; 137 Душегубица/Попоец; 138 Лешница; 144 Светорача (Кичевско); 149 Г. Белица; 150 Здуње (Порече); 156 Драчево; 157 Зелениково; 158 Држилово; 159 Катланово (Скопско); 162 Лугунци; 163 Башино Село; 164 Карабуниште; 166 Црквино; 170 Извор (Велешко); 172 Стровија; 173 Слепче (Прил.); 176 Богомила; 177 Никодин; 178 Тројаци; 180 Прилепец (Прилепско); 183 Дуње (Мариовско); 184 Подлес; 185 Градско (Велешко); 186 Праведник; 187 Витолиште (Мариовско); 193 Барово; 197 Марена (Тиквешко); 249 Блатец (Кочанско); 357 Буф (Леринско); 386 Леска (Мала Преспа).

Фонетската разновидност *лџа (л'џа)* е забележена во следниве пунктови: 9 Псача (Кривопаланечко); 10 Кратово/ Шлегово (Кратовско); 36 Црешево;

38 Бардовци (Скопско); 46 Сараќинце; 47 Милетино; 48 Челопек (Тетовско); 49 Тумчевиште; 50 Волковија; 51 Пожаране; 52 Печково; 54 Куново (Гостиварско); 57 Маврово; 64 Г. Косоврасти (Дебарско); 339 Саракиново; 341 Чеган (Воденско); 347 Ранци; 348а Липинци, 349 Емборе (Кајларско); 352 Зеленич; 353 П'теле (Леринско). Се работи за регион од северните македонски говори на потегот од Кратовско преку Тетовско, потоа ареалот навлегува на теренот на дебарските ѝ-говори, а посебен островски ареал оваа лексема образува во Кајларско - Леринско.

Во два пункта анализираната лексема се јавува со редуциран финален вокал, *ла̋га̋*, во јужните македонски говори т. е. во 323 Гуменце – Еницевардарско и 348 Тремно – Кајларско.

Во неколку пунктови во Дебарско и во неколку мијачки пункта во Битолско и Кичевско имаме *лога* со рефлекс /o/ за големиот ер: 60 Ростуше; 61 Галичник; 68 Гари; 71 Ефловец (Дебарско); 115 Смилево (Битолско); 141 Тајмишта, 142 Букојчани; 143 Туин (Кичевско).

Билабијален изговор на почетниот сонант, *џага*, сретнавме во следниве пунктови: 120 Буково (Битолско) и 190 Старавина (Мариовско).

Лексемата *лажа* со нејзините фонетски варијанти се употребува во следниве пунктови: *лажа* со акцент на пенултима: 198 Клисуре (Тиквешко), 199 Миравци (Гевгелиско); 208 Костурино; 209 Муртино; 210 Ново Село; 211 Габрово, 220 Вељуса (Струмичко); 216 Робово; 219 Подареш; 221 Конче; 225 Дедино (Радовишко); 227 Љуботен; 228 Никоман 230 Штип (Штипско); 235 Спанчево/Соколарци; 239 Припечани; 242 Винаца (Кочанско); 267 Раздол (Беровско); и во три пункта со акцент на ултима *лаж'а*: 222 Дукарино, 226 Радовиш (Радовишко); 243 Костин Дол (Кочанско); како и со билабијален изговор на почетниот латерал: *џаж'а* во пунктовите 246 Саса (Делчевско) и 250 Лаки (Кочанско) од источното дијалектно наречје.

Фонетската варијанта со темен глас во основата, *ла̋жа*, ја забележавме во следниве пунктови: 3 Градец / Дурачка Река; 5 Луке; 6 Огут; 8 Ранковци (Кривоаланечко); 12 Долни Стубол; 13 Страцин (Кратовско); 15 Шопско Рударе; 17 Жегњане; 18 Четирце; 19 Младо Нагоричане; 22 Клечовце; 23 Думановце; 24 Романовце (Кумановско); 25 Орашац; 26 Павлешенци; 29 Немањинци; 30 Кнежје; 31 Превод (Светиниколско); 37 Љубанце; 39 Кучково (Скопско); 40 Вратница; 41 Лешок; 42 Брезно; 43, Теарце; 44 Ракотинце (Тетовско); 200 Конско; 201 Стојаково; 203 Фурка (Гевгелиско); 205 Пирава (Валандовско); 206 Николич; 207 Дојран (Дојранско); 229 Долни Балван; 232 Судик; 233 Богословец (Штипско); 234 Лезово (Кочанско); 236 Злетово; 237 Лесново; 238 Древено (Пробиштипско); 313 Патарос (Дојранско); 311 Мутулово; 314 Крецово (Кукушко); 307 Негован; 315 Амбар Кој; 316 Градобор (Солунско); 325 Тушин; 326 С'ботско; 328 Црнешево; 342 Струпино; 343 Г. Пожарско (Мегленско).

Лексемата *лајж* е забележана во пунктовите Гуменце – Еницеварарско (323) и Тресино – Воденско (340).

Со секундарна назализација на рефлексот на почетниот голем ер сретнавме два примера од солунските говори: *ланж'а* (306 Висока) и *лајж'а* (305 Сухо). Како единечни зборообразувачки примери ги регистриравме следниве: *лајж'офчина* (24а Бучинци/Бујковци) и *лажба* (32 Дивле) и двата во регионот на Скопско, првиот на граница со Кумановско, а вториот повеќе на границата со Светиниколско. Во два пункта, 284 Неврокоп (Делчево) – Г. Делчевско и 337 Луковец – Воденско, се забележуваат форми на -е *л'ајже* каде има преглас на /а/ во /е/ зад мека согласка.

Лексемата *маменица* со сите зборообразувачки и фонетски варијанти прави затворен ареал во крајниот западен дел од македонската дијалектна територија на пограничјето со Албанија од Дебар до крајните костурски говори. Лексемата *мамен'ица* е забележана во следниве пунктови: 367 Марковени; 369 Езерец; 376 Крчишта; 377 В'мбел; 392 Слимница (Костурско); а лексемата *мам'еница* само во пунктовите 389 Шулин (Мала Преспа) и 390 Граждено (Долна Преспа). Варијантата *мамејнца* со различен акцент се сретнува во повеќе пунктови: 82 Глобочица (Струшко); 95 Рамне; 101 Лескоец (Охридско); 102 Стење; 103 Љубојно; 106 Арвати; 107 Претор; 108 Царев Двор; 109 Ресен (Ресенско); 113 Крушје; 114 Речица (Охридско); 385 Гломбочани; 386а Пустец (Мала Преспа); 387 Л'к; 388 Нивици (Долна Преспа).

Во Дебарско и во оваа лексема има /о/ наместо /а/ во иницијалниот слог: *моменица* во пунктовите: 73 Цепиште; 74 Клење и 74а Стеблево; а *момејнца* (*момејнца*) во следниве пунктови: 67 Горенци; 75 Модрич; 78 Луково (Дебарско); 80 Боровец; 81 Вевчани и 86 Радожда (Струшко).

Фонетската варијанта *мамејнца* е карактеристична само за три села: 72 Голем Папрадник; 79 Ржаново (Дебарско) и 100 Љубаништа (Охридско).

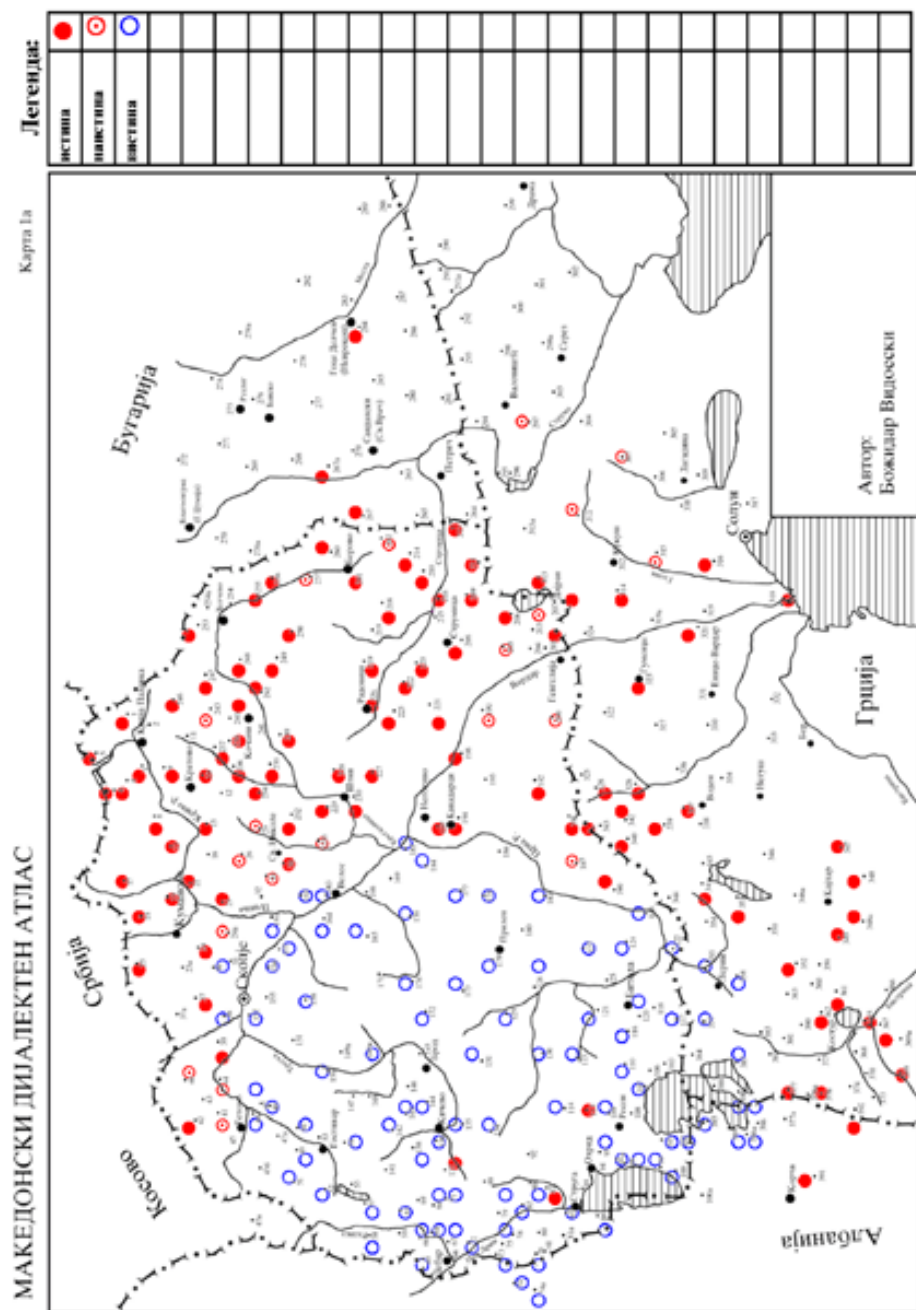
Зборообразувачката разновидност *мамешчина* се сретнува во селото Бобошчица (391, Корча), *мамешко* во Ботун (88, Охридско), *мамешка* во Баниште (65, Дебарско), *мамел'ејнца* во селото Пештани (96, Охридско), *мамејне* во пунктот Трпејца (99, Охридско).

Не само од разнообразноста на формите што го означуваат поимот *лага*, а што може убаво да се види и од приложената карта (карта бр. 2), туку и од семантички аспект, т. е. од постоењето на две значења за овој збор во *Толковниот речник на македонскиот јазик*, од кои второто семантички се поклопува со поимите *измама*, *клевети* и со негираното *невисјина*, може да се заклучи дека лагата не само што не е едноставна како вистината, туку има многу свои пројави кои, за жал, се изразуваат со јазикот и како што вели Димитар Пандев: „Нема ништо попразно од празен туѓозбор, вражалнички подготвен да се исполни со лаги и клевети. Домашнојазични. Од улицата

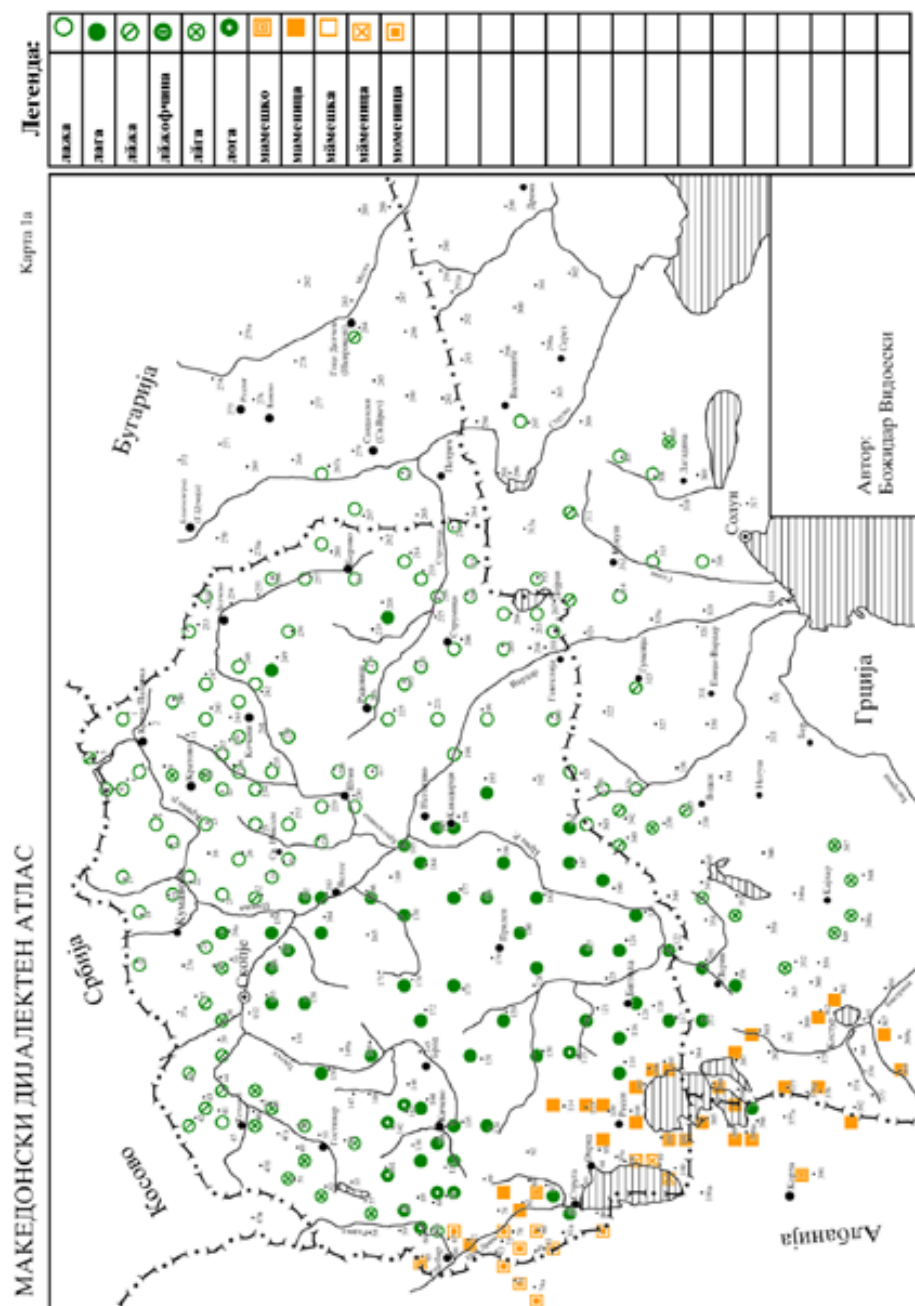
паганска или еретичка пред домот христијански и правостоеен. “ (Пандев 2015: 114).

Ова мое излагање ќе го завршам со латинската поговорка *Во виноѣо е висѣинаѣа*. Ние, Македонците, и сите други што некогаш живееле или живеат на ова преубаво парче земја ја знаеме вредноста на виното (за тоа има и бројни археолошки докази), а знаеме и да направиме добро вино и да уживаме во него! Дали ја знаеме и вредноста на вистината? Дали ни требаат големи количини вино за да стигнеме до вистината? Кога вистината ќе биде вградена во кодот на Македонците и искажана со нашиот преубав македонски јазик како израз на мудроста и на знаењето? Се надевам дека овие мои прашања нема да бидат само реторички прашања, и вистината (а не лагата) ќе го наоѓа секогаш вистинскиот пат до срцето на Македонецот и ќе биде нашата звезда водилка во иднината.

Карта 1: Вистина

Карта 2: Лага

ЛИТЕРАТУРА

- Велковска, Снежана (2008), *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, Скопје.
- Видоески, Божидар (1998, 1999), *Дијалектните на македонскиот јазик*, I, II, III. МАНУ, Скопје.
- Видоески, Божидар (2000), *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Пандев, Димитар (2013), *Општа реторика* (дискурсна лингвистика), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Пандев, Димитар (2015), *Меѓу црквата и чаршијата*, Матица Македонска, Скопје.
- ТРМЈ I-VI (2003 – 2015), *Толковен речник на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Snoj, Marko (2009), *Slovenski etimološki slovar*, Modrijan, Ljubljana.
- Skok, Petar I-III (1971, 1972, 1973), Zagreb.
- https://archive.org/details/EtimologijskiRjecnikHrvatskogaIliSrpskogaJezika/Latinski_citati (2010), Ind Media Publishing, Beograd.

ИМЕНСКАТА ФУНКЦИЈА НА ГЛАГОЛСКАТА ПРИДАВКА

Апстракт: Глаголската придавка како општа партиципска форма во македонскиот јазик, образувана од пасивниот партицип на претеритот, ги наследила синтаксичките функции на партиципите, односно способноста да остварува двојна врска, од една страна со субјектот, т. е. именката која ја определува и со која конгруира, а од друга страна и со предикатот во реченицата. Целта на овој труд е да ја претстави именската функција на глаголската придавка, односно нејзината употреба во функција на именска определба; во функција на именска и предикатска определба; во функција на именски дел од предикативниот израз, во рамките на именскиот прирок и во функција на именка, односно супстантив.

Клучни зборови: македонистика, глаголска придавка, синтакса.

Глаголската придавка која во македонскиот јазик се развила како општа партиципна форма добиена врз основа на минатиот пасивен партицип ги наследила синтаксичките функции на партиципите. Основните функции на партиципот се од една страна, тој од поблиску да ја определува именката во реченицата, а од друга страна предикатот. Ова двојство на партиципот во реченицата, и со субјектот, и со предикатот е една од најзначајните партиципски особини.

Глаголската придавка, од семантичко-синтаксички аспект може да се јави во следниве именски функции: 1. во функција на именска определба; 2. во функција на именска и предикатска определба, односно со двојна синтаксичка врска и со именката со која конгруира и со предикатот; 3. во функција на именски дел од предикативниот израз, во рамките на именскиот прирок и 4. во функција на именка, односно супстантив.

Општо земено, сите лингвисти забележуваат дека глаголската придавка во некои случаи се јавува како именска определба, а во други случаи како определба која остварува двојна врска и со именката и со предикатот. Сепак, во лингвистичката литература постојат разлики кои се од суштинска и терминологска природа, при што доаѓа до појмовно-терминологско несогласување. При проучувањето на глаголската придавка се отвораат повеќе прашања, кои се важни за разграничувањето на нејзините именски функции: дали глаголската придавка се јавува како именска определба, односно остварува едностранска врска со именката или пак се јавува како определба и на именката и на предикатот, односно остварува двностранска врска и со именката и со преди-

катот; дали со глаголската придавка се изразува постојана, трајна особина или пак привремена, минлива особина, состојба и др. која е врзана со траењето на глаголското дејство; дали глаголската придавка се јавува како определба на неопределен, неидентификуван поим или пак таа дополнително му се додава на веќе определен поим, односно дали таа внесува нова содржина за тој поим, па според тоа, има и извесна самостојност; доколку глаголската придавка се јавува со двојна синтаксичка врска и со именката со која конгруира и со предикатот, како релевантен критериум се зема тоа дали глаголската придавка стои во координативен однос со предикатот, односно претставува кондензатор на независни реченици или пак таа е во субординативен однос, односно е кондензатор на зависни реченици.

Како именска определба глаголската придавка се јавува во функција на атрибут и на апозитивен атрибут кои претставуваат кондензатори на квалификативна и односна предикација на иста појдовна реченична структура која има лексикализиран именски референт (апозитивниот атрибут барем на ниво на анафора) преку кој се воведува во синтаксичката структура. Како именска и предикатска определба глаголската придавка се јавува во функција на апозитив и предикативен атрибут кои на површинскиот план на реченицата остваруваат двонасочна врска, со предикатот од една и со именскиот аргумент од друга страна. Апозитивот, исто како и предикативниот атрибут, претставува кондензатор, односно семантичка структура чија примарна, максимално експлицитна формализација би била реченица, а која е кондензирана по пат на претворање на финитната во инфинитна глаголска форма, но, за разлика од предикативниот атрибут кој се јавува во координативен однос, односно како кондензатор на независни реченици, апозитивот се јавува во субординативен однос, односно како кондензатор на зависни реченици.

Глаголската придавка во функција на атрибут. Како именска определба глаголската придавка најчесто се јавува во функција на атрибут. Во таа функција таа доаѓа преку копулативниот предикат во кој се јавува како негово лексичко јадро со кое се квалификува, односно идентификува референтот, во зависност дали глаголската придавка во функција на атрибут е во определена или во неопределена форма. Во случаите со глаголска придавка во неопределена форма, таа ја квалификува именката што ја определува и со која конгруира (пр.:... *ги подзачисти бечвиите минувајќи по нив со навлажнети дланки и замина; ...низ отворен прозорец се гледа жена што го готви вечера...*), а во оние случаи кога глаголската придавка се јавува во определена форма, таа истовремено ја идентификува и квалификува именката што ја определува (пр.:... *низ отворената врата, ноќниот ветер се нишаше завесиите; ...ја избриша отворената печност од отворот...*).

Појавата на глаголската придавка во предикатска функција отвора можност преку трансформација таа да се преобликува во атрибут и тоа во (неутрална) препозитивна позиција во однос на именката, така што се остварува негова директна квалификативна врска со именскиот референт. Атрибутот претставува кондензатор на квалификативна предикација која има експлицитен (лексикализиран) субјект, односно именски референт кој што го квалификува и преку кој се воведува во синтаксичката структура.

Во однос на функцијата што ја има во реченицата глаголската придавка со именката која ја определува можеда врши повеќе функции и тоа: функција на субјект (пр.: *Забрадената сестрица имаше глас на осумнаесетгодишно девојче!*; *Закравениот од бес полицаец ги слегаше пошаниците...*), функција на директен објект (пр.: *Се слуша и пригушениот звук на локомотивата...; зад заворената врата можев да ги наседам нивните пригушени шејки.*) и функција на предлошки објект (пр.:... *ја кренав книгата што лежеше наопаку со раздвоени страници.*; ...*таа не можеше вака целосно да ја доживее убавината на бескрајот разигран пред неа...*).

Глаголската придавка во функција на апозитивен атрибут. Глаголската придавка се јавува во функција на чиста именска определба, која не остварува врска со предикатот и во случаите кога атрибутот е интонациски и позиционо изделен во однос на именскиот референт, односно кога тој стои надвор од номиналната низа. Тогаш станува збор за *апозитивен атрибут*, кај кој синтагматската врска со именскиот референт се добива со друг вид на трансформација од дадената врска на именскиот референт и неговите квалификативи (атрибути). Апозитивниот атрибут на површинската структура се однесува како кондензатор на релативна реченица, која претставува производ на секундарна трансформација остварена преку идентичните субјекти. Основната функција на апозитивниот атрибут е тој како модификатор на именскиот референт да внесува нова информација за него.

Апозитивниот атрибут кој се вградува во главната реченица внесува дополнителна предикација (предикација на идентификација) изразена со именскиот дел на копулативната реченица, а се однесува на еден од аргументите на главниот предикат. Апозитивниот атрибут претставува кондензат на релативна реченица, односно за него единствена е парафразата со релативна реченица, пр.: *Пред војната Нико излегуваше од дома со мек короман леб, намачкан со маси и посолен со буковец.* → *Пред војната Нико излегуваше од дома со мек короман леб, кој беше намачкан со маси и посолен со буковец.*

Глаголската придавка употребена во функција на апозитивен атрибут најчесто се јавува со експлицитно изразен, лексикализиран именски референт, но за разлика од атрибутот тој може да биде изразен и на ниво на анафора.

Апозитивниот атрибут може да определува именски групи со референцијално неидентификуван референт, односно да внесува информација за идентификација на именскиот референт на именската група, а истовремено и да го квалификува, на пр.: *Како да сум ученичка, излезена на првиот љубовен сосијанок; Најпред седи човек, облечен во сива кожена и со најнегната шапка на главата.*

Апозитивниот атрибут се јавува како модификатор на именски групи со претходно идентификувани или индивидуализирани референти, и во таквите случаи тој не помага во нивната идентификација, туку само ги квалификува, односно внесува нова содржина за веќе идентификуваниот именски референт, пр.: *Во тие сенки, заштитени за дождот, немаше веќе желба, туку свест за животи; Носи еден ранец, претрлен преку рамена.*

Глаголската придавка во функција на апозитив. Глаголската придавка употребена во функција на апозитив остварува двојна врска, од една страна таа од поблиску ја определува именката во реченицата, а од друга страна предикатот. Апозитивите се јавуваат како определби на веќе определени, односно идентификувани поими, односно тие ги придружуваат именските синтагми со конститутивни членови маркирани по определеност. Тоа значи дека апозитивот претставува посебен вид модификатор кој ја збогатува содржината на поимот чија денотација е веќе одредена пред да му се придодаде таа нова содржина. Апозитивот стои надвор од основната именска низа, што значи дека има извесна самостојност во однос на неа. Апозитивот кој не учествува во идентификација на референтот на основната именска група, е способен да придружува само група со претходно идентификувани референти, пр.: *Земјата, згоретиена од дневниот век, дишеше тешка подморна оморина; Навикнаа со години, секој ден да тие, тој како омрлушавен одеше по улиците...* Се среќаваат и случаи во кои се јавуваат апозитиви со именски референт, кој не се јавува во површинската структура на реченицата, а истиот е претставен преку завршетокот на глаголот, на пр.: *Израснаа сам, без другари, сепак рано мораше да заклучи дека му припаѓа на едно поколение во кое талентираноста не е река...; Не се одзва, се уште заслеен од свелчавата на сонцето и испушен од нејзината врелина...*

Глаголската придавка, употребена како апозитив, претставува кондензаторна зависносложени реченици и може да изразува каузално значење (пр.: *Испушени до бесвест, луѓето речиси беа заиреле со работата*), темпорално значење (пр.: *Запрашан кој е убиен, актериот рече дека е убиен еден руски принц*), концесивно значење (*Најмногу изморен од говорието, К. ќе забележеше понекогаш дека работата многу бавно напредува...*), да укажува на условот потребен за извршување на дејството (*Луѓето, видени од малку подалеку, во*

ѿаа гусѿа магла изгледаа како духови) или на начинот на кој се врши дејството (*Во низок леѿ, чавкиѿе фрлаа од себе искри и ѿагаа глaмносани*). Бидејќи остварува двојна врска и со именката и со предикатот, глаголската придавка во функција на апозитив, како определба на именката задолжително содржи парафраза со релативна реченица, а како определба на предикатот, таа може да развие различни значења, во зависност од релацијата на двата предиката, на тој што ја образува главната реченица и на тој од подредената којшто ја образува апозитивот. Пр.: *Загледани во циркусоѿ, луѓеѿо не ми се ѿргаа од ѿаѿ. → Луѓеѿо коиѿѿо беа загледани во циркусоѿ, не ми се ѿргаа од ѿаѿ. / Бидејќи беа загледани во циркусоѿ, луѓеѿо не ми се ѿргаа од ѿаѿ.*

Глаголската ѿридавка во функција на ѿпредикатѿивен аѿтрибуѿ. Предикативниот атрибут, на површинскиот план на реченицата остварува двонасочна врска, со предикатот од една страна и со именскиот аргумент од друга. За кондензацијата која на површинската структура се остварува како предикативен атрибут се потребни две предикации со кореферентни субјекти, кои се во координиран однос, од кои втората мора да биде со копулативен предикат и анафорски субјект. За предикативниот атрибут е неопходно присуство и на предикатот на првата појдовна реченица (кој најчесто не е копулативен) со чие посредство се врзува и со именскиот референт конгруирајќи со него. Со предикативниот атрибут се искажува ново својство на веќе определен аргумент, кое му се припишува преку предикатот на појдовна реченична структура. Бидејќи и двете појдовни реченички структури се во координиран однос, на површинската структура на предикативниот атрибут место му отвора токму глаголот во предикатот. Предикативниот атрибут на синтаксичко-семантички план истовремено остварува врска со два основни реченични члена – со глаголскиот предикат и со првиот или вториот негов аргумент.

Предикативниот атрибут се јавува исклучиво во неопределена придавска форма. Глаголската придавка во функција на предикативен атрибут може да се појави како модификатор на експлицитно изразен лексикализиран референт со којшто конгуира, но именскиот референт што го модифицира, односно носителот на предикатското дејство може да биде предаден и со анафорска замена. Предикативниот атрибут може да придружува именски групи со претходно идентификувани референти, референцијално определени со помош на членски морфеми, лични имиња, анафорска замена, броеви, показни замены, на пр.: *Иванка го гледаше восхѿѿена; Тие задишани вѿѿрчувааѿ во скривницаѿа.* Најчесто глаголската придавка во функција на предикативен атрибут се јавува како модификатор на именски референт кој не е експлицитно изразен во површинската реченична структура, бидејќи во предикатот е веќе содржана информацијата за лицето, т. е. за референтот со којшто конгруира, на пр.: *Избезумен, ѿѿрча кон хоѿѿелоѿ; Седи замислен на јасѿѿак и чури од лулеѿо.*

Фани Стефановска-Ристеска

кога седна на каменитите скалила беше задишан...; тој уморен и распируен, си иргна за дома; кога си иргна за дома беше уморен и распируен. Сепак, почесто се среќаваат примери во кои дејството изразено со предикатот и состојбата на субјектот што го врши дејството се одвиваат истовремено: *Зошто, ме прашува тата внашена во лицето; ме прашува и приштоа е внашена/ додека ме прашува тата е внашена*. Најексплицитен пример за тоа дека со глаголската придавка се реферира за некаков признак кој му се припишува на субјектот за време на одвивањето на дејството, односно дека дејството изразено со предикатот и состојбата на субјектот што го врши дејството се одвиваат истовремено, имаме во случаите кога глаголската придавка е употребена во функција еднаква на функцијата на глаголскиот прилог, на пр.: *Симон ирчаше по патиот, јавнај на разиграниот Арај...; Симон ирчаше по патиот јавајќи на разиграниот Арај...*

Глаголската придавка во функција на именски дел од предикативниот израз, во рамките на именскиот ѝприрок. Придавките по својата семантичка природа се формализации на предикати и како такви се способни да остварат максимум од своите синтаксички потенцијали ако се поставени во предикативна, а не во атрибуцка функција, т. е. како именски делови од прирокот, а не како определби на именската синтагма. Посебна група прават конструкциите каде што именскиот дел од прирокот е глаголска придавка. Тие претставуваат отворени синтаксички конструкции, а не дел од глаголската категоријална перифрастика. Именскиот дел од прирокот по дефиниција е немаркиран од гледна точка на категоријата определеност, т. е. на семантички план има само конотативна, а не и денотативна вредност. Пр.: *Кога дојде до којој беше веќе смирена.; Тие беа занесени во некаков доверлив разговор; Во возој беше тојло како во бања, но ѝрозоријо бeа замрзналии; На црниите ѝокриви од кукијо бeа искачени луѓејо.*

Глаголската придавка во функција на сујсџанџив. Глаголската придавка, исто како и придавките, може да подлежи на супстантивизација, приближувајќи се на тој начин до категоријата на имињата. Тоа значи дека глаголската придавка освен што се јавува како определба на именска група, има способност и сама да конструира именска група, односно да се јави и во функција на именка. При употребата на глаголската придавка во функција на супстантив, можат да се изделат три фази на супстантивизација: 1) **Целосна сујсџанџивизација**, кога глаголската придавка не може да се јави во функција на придавка, на пр.: *Од кога немам сукано видено во мојата кука!* Во случаите кога имаме целосна супстантивизација именките најчесто се однесуваат на конкретен предмет (на пр. *печено, сукано, гојвено, ѓредено*) или на апстрактен поим (пр. *минајќо, речено, ѓишано*) и секогаш се јавуваат во формата за среден род и само во единска форма; 2) **Делумна сујсџанџивизација**, кога глаголската придавка може да се јави и во функција на придавка и во функција на

именка, на пр.: *Ако е за право, во почетокој воопшто не знаевме што зборуваат вљубените; Се треба да биде сосредочено врз обвинетиот*. . Супстантивизираните глаголки придавки кај кои се јавува делумна супстантивизација секогаш означуваат лица (на пр.: *убиен, осуден, ранет* и др.) Употребени како именки тие можат да се јават во сите три рода и да образуваат множински форми и 3) **Оказиона супстантивизација** кога глаголната придавка може да се употреби спорадично и во функција на именка во реченицата, на пр.: *Вообразените никогаш не слушаат ништо освен фалби; ... додека седеа во големата одаја горе, пиеја чај и ги сведуваа семејките за веќе попрошеното*. Во случаите кога имаме окказиона супстантивизација, глаголната придавка употребена во функција на супстантив може да именува и лица и конкретни поими и апстрактни поими.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар (1941), *О језичкој природи и језичком развоју. Лингвистичка истражувања*. Српска краљевска академија. Филозофски и филолошки списи, књига 35, Београд.
- Burzan, Mirjana (1990), *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*. Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad.
- Derossi, Zlata (1971-1972), *Predikatni atribut*. Jezik 1, Zagreb.
- Katičić, Radoslav (1986), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Jugoslovenska akademija znanosti I umetnosti, Globus, Zagreb.
- Конески, Блаже (1987), Граматика на македонскиот јазик, Култура, Скопје.
- Минова-Гуркова, Лилјана (1994), Синтакса на македонскиот стандарден јазик, Радинг, Скопје.
- Паноска, Ружа (1984), *Супстантивизација на придавките*, Зборник во чест на Блаже Конески. Филолошки факултет, Скопје.
- Спасов, Људмил (1984), *Глаголната придавка како кондензатор*, Литературен збор, кн. 2, XXXI, Скопје.
- Стевановић, М. (1974), *Савремени српскохрватски јазик (граматички системи књижевнोजезичка норма) II. Синтакса*. Научна књига, Београд.
- Subotić, Ljiljana; Petrović, Vladislava (2000), *Apozitivni i/ili predikativni atribut (dijahrono-sinhroniski aspekt; terminološko-pojmovna razmatranja)*. Južnoslovenski filolog LVI.
- Тополинска, Зузана (2007), *POLSKI – MACEDOŃSKI Konfrontacja gramaticzna*, 7. Околу семантичката структура на реченицата. МАНУ, Скопје.
- Цветковски, Живко (1988), *Именскиот јазик во македонскиот јазик*, Докторска дисертација. Универзитет „Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, Скопје (машинопис).

Људмил Сѝасов

ЗАБЕЛЕШКИ ЗА ЖИВОТОТ И ДЕЈНОСТА НА ПАВЕЛ БОЖИГРОПСКИ (ЛИЧНИ РАЗМИСЛУВАЊА)

Апстракт: Авторот на овој текст имаше исклучителна можност да биде еден од редакторите на за првпат објавениот целосен текст во современата балканистичка и славистичка наука на веќе претходно познатото „Кониковско евангелие“ од Павел (Павле) Божигропски (Lindstet, Jouko, Ljudmil Spasov & Juhani Nuorluoto, ed., 2008). Во рамките на оваа монографија тој учествуваше и со авторски делови, од кои за потребите на овој напис се издвојува трудот (Spasov 2008: 403-430) зашто за неговите потреби мораше да проучи обемна литература објавувана во весници, списанија, книги во текот на 19 и 20 век. Притоа авторот имаше ретка можност да прочита и некои лични писма и различни забелешки на Павел најдени во архивата на познатиот словачки славист Павел Јозеф Шафарик (Pavel Josef Šafařík). Напоменувам дека сета библиографија е предадена во гореспоменатата монографија.

Содржината на овој труд произлегува токму од лектирата која авторот на овој текст ја прочита во врска со животот и дејноста на Павел Божигропски, а целта на трудот е да ја прикаже сликата за животот и дејноста на Павел Божигропски што авторот ја создаде од прочитаното, но и од истраженото дело на Павел Божигропски.

Клучни зборови: Кониковско евангелие, Konikovo Gospel, Павел Божигропски, грчко неделно евангелие, македонско неделно евангелие со грчко писмо.

Архимандритот Хаџи Павел (Граматикив) Божигропски е роден во с. Кониково (Ениџевардарско), денес Дитико (Егејска Македонија, Воденска епархија, Р. Грција). Кон крајот на Кримската војна (како што се наведува во неговите биографии) бил на возраст околу 65 г.

Поради една семејна несреќа (не се познати деталите), заминал во Света Гора, каде што се покалуѓерил. Од Света Гора заминал во Ерусалим. Служел во српскиот (?) манастир Св. Михајло. По извесно време, околу 1850 г., станал протосингел на ерусалимскиот Патријарх Кирил со должност на управител на метосите и имотите на Патријаршијата во областа Македонија со седиште во Солун. Оттука и прекарот - Божигропски со значење на монах кој ѝ припаѓа на божигропската црква.

Во 1865 г., Павел, како претставник на ерусалимскиот манастир Св. Михајло, заминал во Прага со цел да собира помош за манастирот. Во Белград,

каде патем се задржал, добил препорака од Павел Јозеф Шафарик (Paul Joseph Schaffarik, Павле Јосиф Шафарик, Paulus Josephus Schaffarik), тогашен директор на Белградската државна библиотека, до Владиката Ригер во Прага. Потоа, Павел станува игумен на Лесновскиот манастир за извесно време. По покана на воденчани, повторно се вратил во Воден и станал претседател на Воденската општина. Во 1871 г. умрел во гратчето/селото Вртикоп во близината на Воден и таму е погребан зад олтарот на црквата.

Она што можеме да го најдеме во документите се следниве податоци: писма кај Ѓ. Георгиев (Георгиев 1909: 316) и А. Стоилов (Стоилов 1917: 578–579).

Меѓутоа во бугарската Википедија (<https://bg.wikipedia.org/wiki>, пристапено на 28.3.2018), наоѓаме нешто поинакви податоци и датуми за животот и дејноста на Павел, сп.: „От 1866 до 1870 година е претседател на бугарската општина във Воден, след което за кратко е игумен на манастира „Свети Гаврил Лесновски“ при Кратово. На няколко пъти е канен да оглави Солунската бугарска општина, но отказва поради възрастта си. В 1871 обаче след създаването на Екзархията по молба на екзарх Антим II оглавява бугарската општина в Битоля. Павел е близък приятел с Йерусалимския патриарх Кирил, което може би допринесе за това тази патриаршия да не признае наложената на бугарската църква схизма.“

Во усно соопштение, Блаже Ристовски во Охрид 2004 г. изјави дека кај себеси има лични писма на Павел, но досега. колку што ми е познато, не ѝ ги ги прикажал на јавноста.

Натаму следат лични размислувања на авторот на текстов за она што се чини значајно за биографијата на Павел.

Тоа се две работи:

1. Од 1850 г. Павел станува главен претставник на божигропските таксидиоти (божигропски протосингел) во Солун. Таксидиотите се патувачки монаси со основна цел да го просветуваат народот.

2. Во 1856 г. Павел во Цариград издава „Апостол или дејанија и посланија свјатих апостолов“ (превод на црковнословенски јазик, подготвен од него уште 1841 г.). Овој изборен апостол има и второ издание. Потоа, во 1858 г., повторно во Цариград, во печатницата на Александар Егзарх, во превод на црковнословенски јазик, Павел го издава „Свјаштеноје и божественоје евангелие Новаго завета“. Ако ги споредиме овие факти со фактот дека Неделното евангелие (КЕ) е отпечатено 1852 г. во печатницата на Кирјак (Киријак) Држилович (Држилов, Држил, Држилен, Држиловец) во Солун со грчкописмо на грчки и на македонски народен јазик, тогаш станува повеќе од јасно дека животот и дејноста на Павел Божигропски, во филолошката наука (јужната славистика, бугаристиката, македонистиката итн.) се разгледувани со многу нејаснотии, ненамерни, но и намерни замаглувања.

Ќе се обидам да наведам некои од нив:

1. Павел не го познавал грчкиот јазик, во таа смисла и библискиот средногрчки.

Ова не може да биде точно, затоа што севкупното школување на Павел се одвивало во рамките на грчката (византиската, *insensulargo*) црковна традиција.

2. Павел не го познавал црковнословенскиот јазик.

И ова не е точно, бидејќи и самиот превод на КЕ (првата и, особено, втората рака) сведочат за преземања, односно за комуникација со црковнословенски традиција. Потоа, не треба да заборавиме дека од Света Гора, онаму каде што се школувал Павел, идат импулсите за негување на традиционалната јужнословенска црковнословенска писменост (во таа смисла се чува во помала мера и македонската јусова писменост). На крајот, Павел не може да биде издавач (уредник) на две изданија (преводи) на црковнословенски јазик, ако му била непозната оваа традиција.

3. Преводот на КЕ е направен без устроение и во однос на правописот и во однос на граматиката.

И ова не е точно. И првата и втората рака покажуваат систем во правописните правила, но и во однос на селекцијата на граматичкиот материјал. Сп. го редовното удвојување на директниот предмет што во сферата каде надвладува црковнословенската традиција (централна и северна Македонија) го нема во текстовите пишувани и на современ јазик. Сп. и тоа дека ваквото удвојување е поретко и кај Цепенков, како и кај Мисирков, каде подлежи на нормативни ограничувања.

4. Преводите на евангелијата (Трлиското, Кулакиското, Бобошчанското и Кониовското) на македонски народен јазик со грчки букви претставуваат една културна епизода и покажуваат изделување од главната културна струја која кореспондира со црковнословенска традиција и која ѝ припаѓа на бугарската културна традиција *instrictostricto*.

Ова е делумно точно и повеќе неточно.

Ако е така, тогаш зошто во црквите низ Македонија не се употребувал (или барем не се употребувал масовно) преводот на еромонахот Неофит Рилски (фактички бугарски превод) на целиот Нов завет, печатен во Смирна 1840 г., по препорака и со помош на Британското и странско библиско друштво. Познато е дека овој превод изиграл во бугарската современа култура огромна улога, особено меѓу православните христијани, иако се работи за протестантски ипулс за преводот, иако е познато дека граматиката на Н. Рилски била читана и делумно прифаќана од нашите преродбеници, на пр. Јордан Хаџи Константинов-Џинот.

Одговорот треба, денес, од гледна точка на 21 в., во времето на когнитивизмот во лингвистиката и хуманитарните науки, да се бара пошироко и тој, според мене, треба да ги земе предвид следниве факти:

1. Во првата третина на деветнаесеттиот век веќе постојат српската и грчката национална држава. Бугарската држава е во фаза на формирање. Во таа насока, тргнувајќи од моделот една нација = една автокефална црква, нема место за Ерусалимската патријаршија (божигропската црква). Таа во извесна смисла се јавува како наднационална што е во спротивност со владејачката тенденција во тоа време.

2. Затоа може да отпадне и констатацијата дека Павел бил прогонуван (единствено) од грчката културна (елинистичка) пропаганда. Ако е така, тогаш тој немаше КЕ да го издаде како двојазично: македонско (словенско) – грчко-издание. Поскоро, КЕ ќе беше напишано само на македонски народен јазик. Се чини дека поостро е спротивставувањето на новите национални цркви (грчката, бугарската) во однос на Ерусалимската патријаршија, отколку спротивставувањето на оската елинизам наспроти (македоно)словенизам.

Оттука ќе си дозволам да повторам дека печатената книга на КЕ е поскоро неосвоен проект, отколку реална книга.

3. Акцијата на таксидиотите (просветените монаси, оттаму прекарот Граматик за Павел) е наменета кон народното просветување. Притоа зборот *народ* се употребува за означување на ниските (во смисла на класа и во смисла на сталеж) слоеви на општеството. Сп.: прост народ, демос, пролетариус. Со поимот народ, исто така, се укажува на разликите во образованието и се извлекува остра граница меѓу елитата и масата. За привилегираните слоеви на општеството карактеристичен е презирот кон народот. За тоа во јазикот постојат и следниве зборови: маса, глутница, вулгус, вулгарос и сл. Јазикот на народот според сфаќањето на Павел и неговите современици, е народниот јазик: демотики (грчки), богарски – (вулгарос) – македонски.

Заклучок:

Треба да најдеме аналогија меѓу културните процеси на Западот и на Истокот на Европа за да ја објасниме културната акција на Павел Божигропски и на нему сличните. Аналогијата ја наоѓаме во протестантската реформација. Ако божјата волја е највисокиот принцип на правдата, тогаш божјата правда им е дарувана само на совршените христијани, па според тоа таксидиотите, граматиците се должни да им овозможат на единките да го запознаат Бога на прифатлив јазик. Поради тоа преводите на Новиот завет на народен јазик биле неопходни. Да се потсетиме и на делото на Примож Трубар и на неговиот протестантски превод на Библијата на словенечки народен јазик извршен во 16 в.

Како и да е, македонската религиозна книжнина на македонски народен јазик, создадена со алфавитот, го издигна народниот македонски јазик на ниво на јазик на Библијата и со тоа го подготви теренот за неговата стандардизација. Затоа овие текстови, особено КЕ, ги означувам со поимот „јазична стилизација“, односно како подготовка за стандардизацијата на јазичниот израз.

ЛИТЕРАТУРА

Георгиев, Ѓордан (1909), *Материали по църковната борба*, Сб. НУНК, кн. XXIV, 316.

Стоилов, Алескандар (1917), *Архимадрид Павел Божигробски — Обиц подем*, I, бр. 11, 578–579.

Lindstedt, Jouko, Ljudmil Spasov & Juhani Nuorluoto, ed.(2008), *The Konikovo Gospel – Кониовскоевангелие*. Bibl. Patr. Alex. 268. Societas Scientiarum Fennica (Commentationes Humanarum Litterarum 125.), Helsinki.

Spasov, Ljudmil (2008), *The Konikovo Gospel in Macedonian Cultural History*. (во:) *The Konikovo Gospel – Кониовско евангелие*. Bibl. Patr. Alex. 268. Societas Scientiarum Fennica (Commentationes Humanarum Litterarum 125.), Helsinki, 403-430.

Лилјана Гушевска

ЈАЗИКОТ НА ПИСМАТА НА МАРКО БОШНАКОВ

Апстракт: Предмет на анализа во овој прилог се писмата што охридскиот гемиџија Марко Бошнаков ги испратил до своите најблиски (браќата и мајката) за време на заточеништво во Солун и во Мурзук, Северна Африка. Факсимилите од три од неговите писма во значителна мера можат да посведочат за еден обид за придржување кон нормата на јазикот усвоен во текот на образованието наспроти некодифицираната народна реч. Исто така, овие писма се податливи за проследување и од аспект на комуникацијата што се остварува со нив, имајќи ги предвид специфичните услови во кои се остварува таа, односно нема услови да се оствари (што значи дека во редица случаи се работи за линеарна, односно едноначна комуникација). Притоа, вниманието е насочено и кон културните обрасци за започнување и за завршување на писмата, во кои доаѓа до израз и фатичката функција на јазикот.

Клучни зборови: писмо, јазик на образованието, норма, комуникација, средство за комуникација, линеарна/нелинеарна комуникација, фатичка функција, културни обрасци.

Марко Бошнаков е единствениот охридски гемиџија и еден од четворицата преживевани учесници во солунските атентати. Тој бил и последен уапсен откако бил предаден, по што бил заточен во затворот во Солун. По долго-трајните мачни испитувања бил осуден на смрт, но пресудата била преправена во доживотна робија¹. Така, на 23 април 1906 г. (по стар стил) заедно со другите тројца преживевани гемиџии и уште 156 затвореници го започнал својот тримесечен тежок пат преку затворите во Смирна и во Триполи до затворот во градот Мурзук, во областа Фезан, Северна Африка (Целаоски 2003: 40–41). Суровите услови на живот биле причина на 7 февруари 1908 г. да се разболи од мочуришна треска и по само седум дена – на 14 февруари да го заврши својот живот далеку од родната земја², не дочекувајќи ја амнестијата со која се ослободуваат

¹ Повеќе за солунските атентати и за самиот тек на судењето види кај Битоски (2003).

² За личноста на М. Бошнаков и за неговите последни моменти дознаваме од спомените на Павел Шатев. Тој го опишал Бошнаков како човек на 30-годишна возраст, со средно образование, карактеризирајќи го како „кроток, добар и скром. Неговиот добар карактер, неговата дружељубивост и некористољубие беа својства со кои се одликуваше. Исто онака како што ги поднесе спокојно и ладнокрвно сите маки, сите угнетувања, сите ограничувања и неволји, исто така ладнокрвно ја пречека и смртта.“ (Шатев 1994: 131).

сите политички затвореници во Османлиската Империја по Младотурската револуција (Целакоски 2003: 42).

Писмата што се предмет на нашата анализа се објавени во монографскиот труд *Гемџијајџа Марко Бошнаков* од охридскиот историчар Никола Целакоски, кој во голема мера е заслужен за расветлување на одделни сегменти од животот и за афирмирање на личноста на Марко Бошнаков. Од нив, осум се пишуваани во Солун – по две се од 1903 и од 1906 г.³, четири од 1904 г., додека само едно е испратено од затворот од Мурзук. Но, приложени се факсимили (нецелосни) од само три писма – оние од 28 мај 1903 г., од 30 јануари 1906 г. и од 27 ноември 1907 г.⁴

Писмата се интересни за проучување бидејќи носат значајни информации за конкретните историски случувања, за третманот и за положбата на затворениците во споменатите затвори, но и во однос на нивниот јазик. Се работи за писма испраќани до браќата Наум и Анастас и до мајката Фанија. Иако станува збор за комуникација со најблиските роднини, авторот (кој ја завршил егзархиската прогимназија во Охрид и машката егзархиска гимназија во Солун) се обидува да запази некаква јазична норма која ја усвоил преку своето образование на туѓ јазик, односно на бугарски. Тоа корелира со вообичаената практика на други припадници на македонското граѓанство и во овој период, но и претходно, како и на македонските револуционери, кои дури и во приватната кореспонденција, но и при пишувањето на своите мемоари, сеќавања и сл. ја користат онаа форма на јазикот што ја сметаат за литературна норма наспроти некодифицираната народна реч. Оттука, иако испраќачот на писмата настојувал да пишува на бугарски литературен јазик, во не мал број случаи се пројавува неговиот мајчин јазик (сфатен во поширока, а не само во тесна дијалектна смисла), и тоа особено во начинот на изразувањето, во фразеологијата и во културните обрасци што ги користи.

Впрочем, целта на т.н. просветни пропаганди на соседните балкански држави во Македонија е токму преку образовниот процес да се наметне јазикот, а преку него и културата. Во таа смисла, наспроти османлиската власт, како што нагласува еден од најзначајните теоретичари на национализмите, Ернест Гелнер, нејзините потенцијални наследници по оружје, односно Кралството Грција, Кралството Србија и Кнежевството Бугарија, „не можеле да седат мирни додека не го наметнале националистичкиот принцип *cuius region, eius lingua*. Нив не ги интересира само фискалниот вишок и покорноста. Тие жеднеат по културните и лингвистичките души“ на своите поданици (Гелнер 2001: 67).

³ За полесно наведување на примерите, во понатамошниот текст ќе ја користиме кратенката П и бројот на писмото според хронолошкиот редослед на нивното настанување, и тоа: П₁ – 28 мај 1903 г.; П₂ – 13 јуни 1903 г.; П₃ – 23 јануари 1904 г.; П₄ – 2 февруари 1904; П₅ – 18 мај 1904 г.; П₆ – 4 јуни 1904 г.; П₇ – 14 јануари 1906 г.; П₈ – 30 јануари 1906 г. и П₉ – 25 ноември 1905 г.

⁴ Во книгата на Целакоски тие се поместени на стр. 104–105 (П₁), 113–114 (П₈) и 119–120 (П₉).

Иако се работи за неколку факсимили⁵, сепак материјалот што го нудат е доволно илустративен во поглед на користењето на јазикот од страна на еден релативно образован припадник на македонското граѓанство од крајот од XIX и почетокот на XX век. Она што ја отежнува анализата е фактот што постои реална можност дека М. Бошнаков не ги пишувал самиот сите писма што ги испраќал до членовите на своето семејство. Имено, од писмото⁶ на уште еден заточеник во Мурзук, охриѓанецот Иван Битраков, разбираме дека во затворот било определено лице кое ќе им ги пишува писмата на затворениците⁷. Во таа смисла, само ќе забележиме дека во разгледуваните писма може да се забележи дека пишувачот во многу сегменти отстапува одтогашната бугарска литературнојазична норма, така што би можело да се каже дека во редица примери тој повеќе импровизира, односно настојува да ја имитира таа норма (што може да се види од подолунаведените примери). Недоследности се забележуваат во поглед на графијата (различно пишување на иста графија), потоа на правописен, на морфолошки, зборообразувачки и на лексички план.

Така, колебањето во пишувањето на некои графии е очигледно не само во одделните писма туку и во рамките на едно писмо. За пример ќе го земеме пишувањето на буквата д, која во П₁ се пишува како *д*: *една*⁸, *слѣдѣ*, *Еди Кулле* (Целакоски 2003: 104), додека во П₈ и во П₉ бележиме примери од типот на *Калей Бенд*, *duuat a, da* и *да* (Целакоски 2003: 113), *Oxpud, dul evot o*, но и: *две, да* (Целакоски 2003: 119) и сл. Слично е и со пишувањето на *т* (П₁) и на *т* (П₈ и П₉). Исто така, уште во почетниот дел од П₁ се забележуваат двојните форми *здравие* и *здравѣ*. Притоа, инвентарот на употребените графии е најголем во П₁. Во него покрај *ъ, ъ, ѣ* (*клеѣѣта, нѣмахѣ* – П₁; *namer ѣt e, o ѣt ѣ, dni t ѣ, i zl ѣze* – П₈;), *я* (*поздравлявамѣ, моля* – П₁; *Ѣur e i я* – П₈; *Богоявление* – П₉), *ѡ(оѡе, ѡе, заѡто* – П₁; *nast oяѡt o* – П₈; *ѡot o* – П₉), *ѣ* (*мой, майка/o* – вообичаено), се употребува и *ѣ*на етимолошкото место, за бележење на темниот глас (*уѣденѣ, пѣтѣ*), дури и *ѣ* (*дюѣя*).

Но, овие писма се интересни да се разгледаат и како средства за комуникација, односно како медиум преку кој се настојува не само да се започне

⁵ Од П₉ се приложени факсимили само од првата и од последната страница, кои се и тешко читливи. Примерите од другите писма ги наведуваме на современ македонски јазик, како што се дадени во споменатата публикација на Целакоски (2003).

⁶ Писмото е испратено на 19 април 1907 г.

⁷ Во него, меѓу другото, се вели: „Твоето писмо од 10 март го добив денес на 18 април. (...) Во писмото ми пишуваш дека моето писмо во ништо не си го разбирал. Имаш право! Во затворот за пишување писма е определен г. Бума, кој цели 10 години е на заточие и како резултат на тоа малку е умоболан. Јас нему му расправав што да ти пишува, меѓутоа којзнае што ти пишувал.“ (Целакоски 2003: 115). Оттука, може да се претпостави дека можеби таква практика имало и во солунскиот затвор.

⁸ При наведувањето на примерите настојуваме колку што е можно поверодостојно да ја претставиме оригиналната графија употребена во анализираниот материјал.

туку и да се одржи комуникацијата со цел да се пренесе саканата содржина и да се добие повратен одговор. Во таа смисла, треба да посочиме неколку важни моменти што ја карактеризираат комуникацијата што се остварува преку писмата на заточениците во едни специфични услови, и тоа:

1. ограничување на правото самостојно да се пишуваат писмата (значи, постои медијатор преку кој се пренесуваат информациите);
2. неможност да се пренесе посакуваната содржина/информација до примачот (поради улогата и на медијаторот и на цензурата);
3. барањето да се пишува на туѓ јазик (на турски или на грчки);
4. неможност, во голем број случаи, да се пренесе каква било информација, односно да се добие повратен одговор (поради отворањето, губењето, затурањето, цензурирањето на писмата и сл.).

Имено, уште во П₁, М. Бошнаков на крајот од писмото им порачува на своите најблиски: „П. П. Когато ми пишете, на турски јазик да ми пишете.“ (Целакоски 2003: 105). Во споменатото писмо, и И. Битраков му посочува на својот брат писмата да му ги пишуваат на грчки или на турски. Од овие писма, но и од други извори дознаваме за тоа на кои сè јазици се одвивала, односно било пожелно или се барало да се одвива писмената комуникација на политичките затвореници во Османлиската Империја, особено на тие со најсериозен вид обвинение, односно за најтешко дело против државата, за кое се товареле токму преживеаните гемиции. Во таа смисла, во текот на заточеништвото во Солун писмата претставуваат главносредство за комуникација со „надворешниот свет“ (велиме *главно* зашто посетите биле ограничени и ретки⁹), додека во Мурзук тие стануваат единствено средство. Имајќи ја предвид, пак, корумпираноста и нефункционалноста на целокупниот османлиски бирократски апарат, испраќањето на писмата и на телеграмите било нередовно (со оправдување дека се пуштаат во Цариград, каде што се контролираат и се цензурираат; затоа меѓу барањата до најблиските честопати се наведува и препораката писмата да ги пишуваат на грчки или на турски), а примањето на паричните средства проблематично (едноставно, писмата на затворениците многу често не биле испраќани или не им биле давани примените писма, а парите не ретко, исто така, не стигнувале до нив). За ова наоѓаме потврда и во спомените на еден од двајцата гемиции кои ја преживеале голготата на Мурзук, Павел Шатев, кој зборувајќи за фезанскиот судија Мурат, привремениот управител на затворот, наведува: „Тој не ни дозволуваше да излегуваме од одаите, за да си ја испереме преоблеката; ги уништуваше писмата што ни доаѓаа, и истовремено ги задржу-

⁹ На пример, додека бил во затворот „Еди куле“, М. Бошнаков бил посетуван од својата тетка (Целакоски 2003: 41). За тоа дознаваме и од П₆, во кое пишува дека им испраќа писмо на најблиските и преку својата тетка Параскева (Целакоски 2003: 110), но и од П₅ (Целакоски 2003: 109), каде што кажува дека и таа ќе им пише на роднините во негово име: „Тетка ми рече дека и таа ќе Ви испрати писмо и гледајте да ѝ одговорите и да правите онака како што ќе Ви пишува.“

ваше писмата и телеграмите што ние ги испраќавме до родителите, роднините и пријателите (...).“ Тоа било причина за протестот („демонстрација“, како што вели Шатев) на затворениците, по што: „Третиот ден изутрината ни ги вратија писмата (парите за препорачаните писма ги злоупотребија). Писмата не биле одобрени од цензурата, затоа што божем во нив имало напишано нешто спротивно на затворскиот правилник. Наместо леб за првите два дена, ни дадоа по 30 пари на секој, а писмата, ишаркани, ни беа веќе во рацете.“ (Шатев 1994: 126).

Ова нè води и кон прашањето на јазичните компетенции, во дадениов случај, на еден припадник на македонското граѓанство од крајот на XIX и почетокот на XX век. Како што истакнува Димитар Пандев: „МЕЃУ КРЧОВСКИ И КОНЕСКИ имаме цели генерации мисловно истакнати Македонци – одлични зборуваачи на грчкиот и други јазици, особено генерациите до Темко Попов, како што од Темко Попов до Блаже Конески – на соседните и други јазици.“ (Пандев 2015: 25). Парафразирајќи го него, а гледајќи го Марко Бошнаков како личност која функционира помеѓу црквата¹⁰ и чаршијата, можеме да заклучиме дека тој можел, целосно или делумно, да ги научи бугарскиот, потоа грчкиот и турскиот јазик (како јазик на владејачката класа, кој го изучува и во текот на образовниот процес; впрочем, од свидетелството за вториот клас прогимназија се гледа дека Бошнаков имал одлична оценка по овој предмет, за разлика од тројката по бугарски). Иако не знаеме во која мера неговата писмена комуникација се одвивала на грчки и на турски јазик, Бошнаков и членовите на неговото семејство (браќата), како полилингвални говорители, веројатно можеле да се справат и со овој наметнат услов, зашто нелинеарната комуникација во овие околности подразбира дека и примачот/примачите треба да ги поседува/поседуваат истите јазични компетенции. Во спротивно, комуникацијата би се остварувала преку (уште еден) посредник, со што би била и дополнително оптоварена и забавена.

Од расположливите извори (пред сè, сеќавањата на Шатев¹¹ и разгледуваните писма) може да се заклучи дека во Мурзук османлиската власт веројатно

¹⁰ Притоа, под *црква* во овој контекст мислиме на црковната институција (Цариградската патријаршија или Бугарската егзархија) на која бил упатен македонскиот народ, односно морал да избере да ѝ припаѓа во услови на османлискиот милет-систем, а која уредувала значен дел од животот на христијанското население, вклучувајќи го и образованието. Чаршијата, пак, односно трговската или занаетчиската дејност на еден припадник на граѓанството, значи не само на македонското, во споменатиов период подразбирала познавање на два и повеќе јазика, барем во елементарна форма, за успешно водење и извршување на секојдневните работи.

¹¹ Во прилог на ова, izdelуваме еден извадок од сеќавањата на Шатев, каде што зборува за сите маки на затворениците да ги добијат писмата и телеграмите што им ги испраќале роднините и пријателите. Иако најчесто добивале одговор дека тие се цензурираат, по прогласувањето на конституцијата, затворениците конечно разбрале што, навистина, се случило: „Чекавме уште две-три недели, и по воскреснувањето на заспаната турска конституција, се јавија и писмата. Последниве не беа дури ни отворени. Откако ги прочитавме, се уверивме дека множество други

не ја спроведувала доследно процедурата за цензурирање на писмата, додека за време на истражната постапка и на судењето во Солун сигурно го правелатоа. Имајќи го предвид ова, во содржински поглед, кај писмата што настанале на овие две места можеме да констатираме една суштинска разлика. Така, „солунските“ писма немаат карактер само на приватна кореспонденција со блиски луѓе во чии рамки се споделуваат информации за семејниот живот, се испраќаат поздрави, се бара финансиска помош од најблиските, се искажуваат интимни чувства, стравови и сл., како оние од Мурзук, туку во нив се пренесуваат и информации што се од суштинска важност за понатамошната судбина на затворениците¹².

Она што е заедничко, пак, е фактот дека во дадените околности писмото се покажува како делумно или целосно несигурно средство за остварување на комуникацијата, односно за испраќање на саканата содржина/информација до саканиот примач. Тоа значи дека во голема мера станува збор за линеарна, односно еднонасочна комуникација¹³, зашто многу од писмата на затворениците остануваат без одговор, иако причината за тоа не е одбивањето на заемната комуникација од страна на примачот. Всушност, тука доаѓа до израз контактната/фатичката функција на јазикот (според терминологијата на Јакобсон, односно на Малиновски)¹⁴, и тоа преку прашањата што ги поставува Бошнаков во некои од писмата: „Не знам дали го добивте [писмото – заб. Л. Гушевска]?“ (двапати во П₄). Или: „Јас не знам која е причината зошто не одговарате?“, значи дали комуникацијата сè уште тече. Всушност, овие реченици можат да се сфатат и како еден вид реторски прашања, односно како прашања што си ги поставува испраќачот сам на себе ако се земе предвид дека е голема веројатноста и конкретното писмо, односно информациите што ги носи да не бидат пренесени до примачот. Во таа смисла, и реченицата: „Можеби писмата не сте ги добиле?“, може да се толкува како еден вид потиснување, дури и рационализација¹⁵, како што во психологијата се нарекуваат едни од

писма биле уништени, беше очигледно дека тие не ни стасале до мувлосаните чанти на полициските одделенија во Цариград, туку бездруго дремеле во некој шкаф на телеграфско-поштенското биро (полициско одделение) на Триполи. Се прогласи конституцијата, и писмата излегоа. Блажено време!“ (Шатев 1994: 135).

¹² Така, во П₈, кое, очигледно, настанало во времето кога ја очекуваат пресудата, М. Бошнаков го моли својот брат Наум преку познати да побара од министерот за надворешни работи да ги испрати во некој „крепостен затвор“, каде што би живееле слободни.

¹³ За дефинирањето на линеарната, односно на еднонасочната комуникација повеќе кај Пандев (2006: 16, 25–26; 2013: 135–136).

¹⁴ Според Роман Јакобсон: „Постојат пораки кои пред сè служат да се воспостави, да се продолжи или да се запре комуникацијата, да се провери исправноста на каналот (...), да се привлече вниманието на соговорникот или да се потврди внимавањето од негова страна (...).“ (според Пандев 2006: 65).

¹⁵ Потиснувањето или репресијата влегува во групата на механизите на одбрана насочени кон бегство од проблемот. Тоа се одвива на несвесно ниво и претставува најчеста одбрана при која *jac*

механизмите на одбрана, со цел личноста да си објасни зошто е отежната или прекината комуникацијата.

Всушност, Бошнаков, како и другите затвореници, е свесен дека комуникацијата преку писмо е несигурна поради причините што ги наведоме погоре (впрочем, и самиот тој, настојувајќи да ја избегне цензурата, им дава насоки на своите најблиски писмата да му ги испраќаат преку посредник однадвор, како што е, на пр. Г. Ербиб Октани, трговец во Триполи, кој и според пишувањето на Битраков бил чесен човек и им ги донесувал не само писмата туку и парите на затворениците). Но во тешките затворски услови, каде што единствената утеха, врска со домот и со семејството, но и материјална и морална поткрепа им се писмата кои нередовно ги добиваат, може да се насети дека почнуваат да појавуваат сомнежи и страв дека постојат други причини зошто не стигнува повратен одговор. Тоа е особено видливо во П₆: „Еве поминаа три месеци откако од Вас немам добиено писмо. Просто се чудам и не можам да ја разберам причината зошто не ми одговарате? (...) Одговор немам добиено на ниту едно писмо и не ми е познато дали ги добивате или пак не сакате да ми одговорите.“ (Целакоски 2003: 110). Затоа се повторуваат исказите со кои се бара да се одржи и да се продолжи комуникација. Во таа насока, го наведуваме примерот од П₉: „Мајко и брат Анастас, ве молам почесто да ми пишувате писма, бидејќи во писмата ја наоѓам единствената утеха. Ова е далечно место, немам кој друг. За сè подробно да ми пишувате.“ (Целакоски 2003, 117). Исто и во П₅: „Те молам, штом го добиеш ова писмо, веднаш да ми одговориш.“ (Целакоски 2003: 109).

Конечно, би сакале да укажеме на разгледуваните писма и од аспект на културните обрасци изразени преку една приватна кореспонденција во конкретното време и простор¹⁶, при што повторно доаѓа до израз фатичката функција. Во тој контекст, можат да се препознаат одредени вообичаени формули и изрази, почнувајќи од поздравите во почетокот и завршните фрази на крајот од текстот, честитањата (за среќни настани во семејството, верски празници), со кои се настојува да се запазат основните норми на вообичаената културна комуникација усвоени во домашната средина, во потесното окружување, но и преку образованието. Тие се забележливи во речиси сите анализирани писма, и тоа не само кај Бошнаков, иако настанале во крајно неповолни животни услови или можеби се пишувани од друго лице. За илустрација, наведуваме неколку

ги потиснува непријатните доживувања, фантазии, мисли и сл. (Станкоска, Руси 2011: 78). Рационализацијата, пак, е еден од одбранбените механизми насочени кон проблемот, преку кој се настојува се избегне препознавањето на вистинскиот извор на одредена реакција, работи и однесување (Станкоска, Руси 2011: 79).

¹⁶ Во врска со различните обрасци на водење на разговорите, начините на кој започнуваат и завршуваат деловните и приватните писма, Ранко Бугарски посочува дека тие мораат да се усвојуваат во процесот на културното учење (Bugarski 2005: 36).

примери за почетните: *Врате мой, Кетъ ве поздравлявам питамъ за вашето здравие. Слава Вогу, аз съмъ здоровъ и моля Вога за вашето здравье.* (П₁); *Личний ми Врате Маумъ* (П₈); *Пречесна ми Мила Маико и Братъ Анаст асъ. Въ Ёр. Охридъ* (П₉); и за завршните делови: *Марко Вошнаковъ, родомъ отъ Охридъ, арестанъ тукъ въ Солунския затворъ „Еди Кулле“* (П₁); *Твой братъ : Марко.* (П₈). Тука треба да се спомене и вообичаеното изразување почит кон мајката или кон блиска повозрасна роднина: *И ја бакнувам раката на мајка ми* (П₂), или почесто: *На мама/мајка ми ѝ ја бакнувам десницата* (П₃, П₅, П₇), дури и при лично обраќање: *Тебе, мајко, ти ја бакнувам десницата, исто така и на тетка Параскева* (П₆).

Сето ова јасно зборува дека научените културни обрасци во голема мера се практикуваат независно од остварувањето/неостварувањето на комуникацијата, односно и покрај сознанието дека писмото можеби никогаш нема да биде примено. Тоа, веројатно, може да се објасни и како стремеж, колку спонтан толку и намерен, за зачувување на претставата и на сликата за начинот на животот кој принудно морал да биде напуштен, а делумно и посредно се доживува и се оживува преку писмата, односно преку содржината што се пренесува со нив.

ЛИТЕРАТУРА

- Битоски 2003. Битоски Крсте, *Солунскиите аџиенџиџи 1903*, Институт за национална историја, Скопје.
- Гелнер 2001. Гелнер Ернест, *Нациџиџе и национализмоџи*, Култура, Скопје.
- Пандев 2006. Пандев Димитар, *Основни џоџи на наукаџа за јазикоџи*. Воведни предавања по општа лингвистика, *авџиоризирана скриџиџа* (прв дел), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Пандев 2006. Пандев Димитар, *Оџиџиџа реџиџорика (дискурсна лингвисџиџика)*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, Скопје.
- Пандев 2015. Пандев Димитар, *Меџу цркваџиџа и чарџиџиџаџиџа*, Матица македонска, Скопје.
- Станковска, Руси, 2011. Гордана Станковска, Муќереме Руси, *Медицинска џсихологиџа*, Пергамент паблик, Скопје.
- Целаќоски 2003. Целаќоски Никола, *Гемџиџиџаџиџа Марко Бошнаков*, Завод на заштита на спомениците на културата и Народен музеј – Охрид, Охрид.
- Шатев 1994. Павел Шатев, *Солунскиоџи аџиенџиџаџи и заџворениџиџе во Мурзук*, Култура, Скопје.
- Bugarski 2005. Bugarski Ranko, *Jezik i kultura*, Biblioteka XX vek, Beograd.

Капица Трајкова

ЗА ОРНАМЕНТИКАТА ВО ЕВАНГЕЛИЈАТА ВО РЕЧНИКОТ НА ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИОТ ЈАЗИК ОД МАКЕДОНСКА РЕДАКЦИЈА

Апстракт: Декорацијата на средновековните ракописи ја сочинуваат орнаментот и минијатурата, кои проследени низ целиот среден век укажуваат на различни насоки во начинот на украсување, што секако се поврзува со различните уметнички тенденции што се појавувале заедно со општествените и политичките промени на овие простори. Во прилогот е разгледана орнаментиката во евангелијата што партиципираат во базата на проектот *Речник на црковно-словенскиот јазик од македонска редакција*, односно кон орнаментот во евангелијата што потекнуваат од северната книжевна школа. Фокусот е насочен кон мотивот на заставките и иницијалите.

Клучни зборови: орнамент, евангелија, заставки, иницијали.

Декорацијата на средновековните ракописи во основа ја сочинуваат два елемента – орнамент и минијатура, слично на денешната илустрација.

Орнаментот на ракописот, составен од заставки и иницијали, има двојна улога, естетски да го украси и да служи како ориентациона ознака. Заставките се самостојни украсни композиции и најчесто се поставени пред насловот на делото или пак пред неговите составни делови, додека пак иницијалите се богато украсени големи буква поставени на почетокот од ракописот и на почетокот од секое поглавје.

Минијатурата во ракописот претставува вистинска уметничка творба. Најчесто во евангелијата се прикажани четворицата евангелисти, неретко во други ракописи има нацртано цели извадоци од Библијата. Минијатурите укажуваат на тесната врска меѓу сликата и текстот.

Од богатиот репертоар ракописи што претставуваат база на проектот *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* ќе ги издвоиме евангелијата од XIII и XIV век, коишто според литературата (Бицевска 2001: 11–18) потекнуваат од Северна Македонија: Евангелието на поп Јован, Радомировото, Карпинското и Кратовското евангелие и во куси црти ќе се задржиме на нивната орнаментика.

Евангелие на поп Јован (Мошин 1954) е краток апракос од втората половина на 13 век и содржи 133 листа (се наоѓа во ХАЗУ под сигнатура IIIc1, Mih. 33). Орнаментиката на овој ракопис е со скромни облици, изработена во

византиско-словенски и геометриско-растителен стил карактеристичен за ракописите од 10 до 12 век (Мошин 1954: 18). Евангелието содржи три заставки. Првата е на листот 43в и претставува широка лента во облик на буквата п изработена како густо плетење со ленти во три бои: црвена, жолта и бела, кои се наоѓаат на хоризонталниот дел на плетенката и на нејзиниот десен крак, додека плетенката од левиот крак е само со жолта и бела лента. На горните агли црвената лента се издига малку нагоре, а краевите се свиткани во украсни листови. Втората заставка, што се наоѓа на листот 67р, е исцртана како усукано јаже од две ленти во бела и во зелена боја на црвена подлога во тесна рамка со мал правоаголен дел на краевите со растителен мотив. Третата заставка е на листот 117р и е претставена како густа плетенка од четири ленти (две жолти, една црвена и една сина) без рамка, кои се превиткуваат во благи свивки, а при крајот се спојуваат по две и едните се издигаат нагоре во вид на пупки, а другите се спуштаат надолу во облик на засечени листови. За оваа заставка е карактеристичен дополнителниот украс, имено горните испакнати делови се украсени со пупки, а долните се со прстени и бисери, што претставува типичен византиски мотив (Мошин 1954: 19).

Иницијалните букви на овој ракопис имаат едноставен облик на плетенки врзани во јазли со мали финеси во цртањето. Главно тоа се нацрти на буквата в, кои можат да се групираат во неколку групи. Едните се испишани во облици со јамки, со прави хоризонтални потези на горната и на долната линија, а внатре се расчленуваат на рамни вертикални ленти со мала испакченост на стеблото, кое во средината, од левата страна, е украсено со искосен агол, прстен или со пупки (32в). На овој тип иницијали се надоврзува вториот, кај којшто во долниот дел јамката се спушта косо и завршува како тенка свивка (14в). Третиот тип на буквата в е сличен на претходните два, и кај него мевот на буквата е испишан како јамка со свиени краци на лентата, чијшто внатрешен дел завршува со растителен мотив во вид на лист или пупка, а долниот дел завршува со свивка со растителен мотив (53в). Последниот нацрт на буквата в е малку поразличен од претходните. Тој се состои од две ленти што стојат паралелно на вертикалното стебло, често со украсен прстен на средината, а на долниот и горниот крај се сплетени во јазли што ја формираат буквата (23в). Честопати јазолот во долниот крај завршува со растителни мотиви или со долгнавести листови меѓу кои се провлекува лента (Мошин 1954: 20). И буквата р има слични мотиви како и буквата в. Таа личи на подолго стебло, без долниот голем јазол што се среќава кај в, чијшто долен дел честопати завршува со украсен растителен мотив или со два или четири клина (63в) (Мошин 1954: 21). На листовите 27в, 31р и 62в овој иницијал има нацрт во облик на рака, чиишто прсти се свиткани во благослов. Раката е украсена со ракав со манжетна нацртан со разнобојни паралелни ленти.

Во ова евангелие, во почетна позиција со по еден пример се среќаваат буквата п на листовите 75р и 132в и на листот 91в буквата н. Тие се исцртани како два високи столба со украси од резбарски тип со свиени ленти што однадвор се потпираат на стеблата. На листот 81р се среќава уште едно п, а на листот 133в едно о, кои имаат речиси ист тип на нацрт, кружно наредени ленти превиткани во исечени листови, кои ги пуштаат краевите по дијагонала на четирите страни.

Двата украси, цветови нацртани на маргините на листовите 81р и 92в коишто имаат облик на јазол или јамка, исплетени од ленти во две бои, ја вршат функцијата „нота бене“, односно „зри“ (гледај!). На маргините се среќаваат и неколку раце во облик на стисната тупаница, што излегува од манжетна на ракав, нацртани со црно или црвено мастило. Рацете содржат цитати меѓу свивките, што ја имаат истата функција како претходно споменатите.

Радомировото евангелие е полн апракос и е најбогато илуминиран македонски ракопис од 13 век што се карактеризира со орнаментика на тератолошки (чудовиштен) стил (Мошин 2009: 102). Орнаментот на ракописот е претставен со две заставки: првата е на листот 80в, пред читањето на Евангелието по Лука, втората е на листот 146в; потоа декоративни дополнувања, односно украси: на листот 3р пред почетната буква на заглавието на третата недела по Велигден (Мироносици); на листот 24в, пред и зад зачалото по Матеј, потоа на листот 61р, пред и зад читањето на Евангелието по Марко и на листот 179в на дното од страницата; и неколкуте „раце“ со стисната тупаница со дополнувања меѓу витките што се среќаваат на листовите: 36в, 50р, 109в, 144в 169р и 147р.

Евангелието содржи 314 разновидни иницијали исцртани со киновар, исполнети со зелена и жолта боја, дел од нив претставени како извиткани плетенки, а дел изведени во тератолошки стил (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 8).

Тератолошките иницијали како мотив во основата имаат птица или животно, поретко лик на човек, обвиткани со ленти во комбинација со флорални елементи што се присутни како детали, на пр. гранка што излегува од клунот или муцката на животното. Карактеристично е што речиси кај сите овие иницијали нозете на животното, односно птицата завршуваат во столбот на буквата преплетени со ленти, а опашката најчесто преставува трилисна палмета. Композициски може да се поделат во неколку групи.

Првата група ја сочинуваат иницијалите што како мотив имаат ликови на животни или птици прикажани во профил, чиешто тела се преплетени во јазли или ленти, а положбата на муцката, односно клунот е во насока кон текстот. Обично од муцката, клунот излегува гранка. Таков вид иницијали среќаваме, на пример, на листовите: 4в, 5а, 7в, 16в, 18р, 22р, 26в, 36в, 37р, 41р, 55в, 72в, 84в, 96р, 179р итн.

Друг тип иницијали се оние со слика на животно или птица, кое, независно од насоката на телото, има неприродно издолжен врат со кој образува јазол и со отворената муцка, односно клун го гризе сопствениот врат. Често кај овој вид иницијали сликата на животното, односно птицата, е прикажана само во горниот дел, додека долу завршува или со плетен столб или геометриски, на пр. на листовите: 4р, 30р, 32в, 75р, 80в, 93в, 94р, 97р, 101в, 113р, 113в, 119р, 138в, 140в итн.

Третиот тип иницијали е претставен со слика на животно или птица што ја зафрла муцката, односно клунот наназад нагоре или само нагоре, а во клунот, односно муцката, држи гранка или јазол, на пр. на листовите: 7р, 85р, 88р, 95р итн.

Кај четвртиот тип иницијали е содржан мотивот на птица што се наоѓа на врвот на плетен столб, а во устата држи гранка или лист. Кај овој тип иницијали разликуваме две разновидности: птицата со клунот, односно телото е свртена кон текстот, таков е, на пр., иницијалот р на листовите 59р, 65в; и птицата со клунот, односно телото е во обратна насока од текстот. Таков е иницијалот р на листот 35р.

Петтиот тип иницијали е прикажан со животни нацртани во профил на кои нозете им се гледаат и не им се преплетени со ленти. И тука разликуваме две разновидности. Кај првата, главата на животното е во насока на телото и е свртена кон текстот, а од муцката излегува гранка, иницијалот р на листот 79р, и иницијалот в на листот 3р, но, кај овој иницијал, телото на животното е заврзано со ленти за вертикален столб. Кај втората разновидност, главата на животното е нацртана во обратна насока на телото. Таков е иницијалот в на листовите 46р и 62в.

Мотивот на шестиот тип иницијали е прикажан преку слика на две глави од животни, едната горе, а другата долу, формирајќи ги така горното и долното крукче на буквата в, свртени со лицата едно кон друго и поврзани со една лента, а од муцките им излегуваат гранки што се преплетуваат на средината на вертикалниот столб. Таков е иницијалот на листот 41в.

Како разновидност на овој тип иницијали е иницијалот в што се наоѓа на листот 72в, кој е прикажан со глава од животно што го формира долниот дел на буквата, додека горното крукче е исцртано со густа плетенка изврзана во јазли.

И на листот 81в е исцртан интересен иницијал в прикажан со две животински глави. Горниот круг на буквата е прикажан со животинска глава во анфас, додека подолу, на нејзината лева страна, кај вратот, назира глава од животно свртено во профил со муцката издигната нагоре кон лицето на горното животно. Од вратот на горното животно излегуваат три ленти кои во долниот дел се раздвојуваат, две остануваат налево, една оди вдесно, а потоа се спојуваат во најдолниот дел десно во една лента.

Седмиот тип иницијали е претставен само преку нацртот на буквата в, која на четири места се среќава со орнитолошки мотив, прикажана од ленти коишто во долниот дел се свиваат во концентричен круг, на средина од стеблото се превиткуваат и горе исто така концентрично се свиткани, но со помал обем, на пр. на листот 2в, каде што на горниот концентричен круг од десната страна има нацртано мал клун, а одлево излегува мала кикиришка. Ваков мотив на иницијалот в се среќава и на листовите 20р, 42р, 45р.

На листот 65р со единечно решение на буквата в е прикажан мотив на змија, чиешто тело е сплетено во дебели ленти, кои во долниот дел завршуваат со флорални мотиви, а од вратот излегува крило.

Во Радомировото евангелие се содржани и четири иницијали во чијашто основа е нацртан човечки лик. Овие антропоморфни иницијали се среќаваат: првиот на листот 28р, тоа е нацртот на буквата р, каде што стеблото е претставено со една лента на две места обвиткана со прстени, а горниот дел е човечка глава во профил. На листот 83в горниот дел од иницијалот в е прикажан како човечки лик во анфас, претставувајќи неразделен дел од столбот на буквата, а во долниот дел се преплетуваат ленти врзани во јазол (Буслаев 1883: 97). Третиот иницијал со антропоморфни елементи го среќаваме на листот 84р, каде што горниот полукруг на буквата в е формиран од лице на човек во анфас (со условно стилизирана форма) што излегува од устата на животно преплетено со ленти (в. Стасовъ: 1884–1887, т. 8, сл. 15). Четвртиот иницијал, буквата р, се наоѓа на листот 87р прикажан како човечки лик во анфас, прикачен на муцка од животно, кое стои на вертикален столб на средина пресечен со прстен, а на дното завршува во јазол.

Со единечно решение на листот 27в буквата р е претставена со вертикално стебло кое завршува со човечка дланка формирајќи ја горната полукружна форма на буквата.

И кај плетеничните иницијали може да се издвојат неколку варијанти на основниот мотив плетенка.

На повеќе места иницијалот р е прикажан со стебло формирано од една лента на неколку места обвиткана со кружни прстени, а горниот дел е формиран од две ленти врзани во јазол, додека долниот дел завршува со флорални елементи. Таков нацрт се среќава, на пр., на листовите 4в, 17в, 19р, 29р, 33в, 34р итн.

Кај некои иницијали стеблото на буквата е формирано од плетенка, а горе кругот е формиран од една лента со флорални мотиви, на пр. на листот 5р, или пак стеблото е плетенка, а горе кругот е јазол формиран од двете ленти, на пр. иницијалот на листот 14в, 24в.

Овој иницијал е претставен и преку стебло со две паралелни ленти, едната со исцртани израстоци, кои во горниот дел се преплетуваат во јазол, форми-

рајки ја буквата, а во долниот дел стеблото завршува со клинови, на пр. Иницијалот на листот 8в.

На неколку места овој иницијал е нацртан со стебло од една лента, која во горниот дел завршува со концентричен круг, а долу стеблото завршува со јазол. Таков нацрт се среќава, на пр. на листовите 33р, 60р итн.

Мотивот на плетенка кај иницијалот в се јавува со двојна или погуста плетенка, во горниот дел преплетена во помал обем, а во долниот дел во поголем. Стеблото најчесто е формирано само од една лента, на пр. на листовите 6р, 17р, 37в, 104р, 105р, 105в, или пак, другиот тип е лентата на стеблото во долниот дел се дели на два дела, кои подолу се преплетуваат и го формираат долниот круг на буквата, на пр. на листовите 8р, 10р, 50в итн.

Неретко, стеблото на овој иницијал се среќава и како плетенка, во горниот дел преплетена во мал обем, а долу како решетка, на пр. на листовите 23р, 48р, 94р итн.

Мал број иницијали се среќаваат со растителен мотив. Такви се буквата р на листот 12р каде што е испишана само со една права линија, а горе каде што полукружната линија ја формира буквата е нацртан мотив на лист, потоа иницијалот р на листот 50р и иницијалот в на пр. на листовите 61в и 92в.

Карпинското евангелие е полн апракос од крајот на 13 век (ред. Десподова 1995) и има богата илуминација која се карактеризира со заставки од старовизантиски и балкански тип (Своден каталог 1984: 247) и иницијали со старовизантиски, преоден балкански и тератолошки тип, со основа главно со контура со темноцрвена боја.

Првите две заставки се со старовизантиски тип со темноцрвена боја. Едната е на л. 27р пред читањето на Евангелието по Матеј и е претставена како правоаголна рамка во должина на целиот текст исполнета со флорални мотиви во вид на срца, а четирите надворешни агли завршуваат со палмети. На горниот раб од рамката во неговиот централен дел има исцртано крст со флорални елементи, а десно и лево од него има по два пауни што се свртени еден кон друг, пауните лево од крстот во клуновите држат листови. Втората заставка е исто така со растителен мотив и се наоѓа пред Евангелието по Лука на л. 64р. Таа има форма на буквата п, на горната линија насреде има трилист, а аглите завршуваат со палмети. Заставките на л. 139р и 147р се од балкански тип, исто така се исцртани со темноцрвена боја. Заставката на л. 139р претставува густа плетенка на којашто горните агли ѝ завршуваат со палмети, а долните со плетенка како јазол, а другата заставка е исто така густа плетенка, само потесна со завршетоци палмети. Карпинското евангелие има и неколку мали заставки на л. 110в, 143р, 145в, 161в, 165р исцртани со киновар и мастило (Своден каталог 1984: 247).

Иницијалите во ова евангелие според мотивот може да се групираат во неколку групи (Десподова 1995: 17). Една група се оние кај коишто стеблото им

е исцртано со триаголнициња, крукчиња или со цртички, на пр. буквата р на л. 6в, 29в, 40в, 48в; кај некои од нив горниот дел завршува со флорален мотив, на пр. р на л. 33в, 37в, или око, на пр. буквата в на листот 46в, 47р или р на листот 31в, 43р, 52в, а долниот дел завршува со триаголниче 32в, точка на л. 100р или пак завршува со гранче, на пр. в на л. 50в, 52в, 45р или палмета 34в.

Друга група се иницијалите со двојна контура, кај кои стеблото им е украсено со флорални мотиви, на пр. буква р на л. 13в или в на л. 35р, 46р, 50р.

Третата група иницијали се оние коишто имаат мотив плетенка, такви се на пр. буквата в на л. 1в, 5в 42р; како комбинација на плетенка и растителен мотив тука би ги издвоиле на пр. буквата в на л. 8в, која во долниот дел е претставена со густа плетенка, а горе со растителен мотив, потоа на пр. буквата р на л. 53в кај која столбот е плетенка, а долу завршува со мотив на копје, или на л. 43в, столбот е плетенка, а горе и долу завршува со флорални мотиви.

Четвртата група се тератолошките иницијали кај кои преовладува мотивот на птица. И тука се среќаваат неколку видови, на пр. иницијалот в се среќава како: птица со телото вплетена во столбот на буквата, а со клунот свртена кон текстот: л. 2в, 18в; на некои места од клунот излегува гранче, л. 55р, 95р; потоа птица што е свртена кон стеблото на иницијалот, но слободно стои на гранка, л. 3р, 148р; или пак телото на птицата е свртено обратно од текстот, а со клунот е кон текстот и од него излегува плетенка, л. 4р, 20р, 148в; или птицата има издолжен врат нагоре, а од клунот излегува плетенка, л. 51в, 113в или гранка со флорални мотиви, л. 97в. Потоа буквата в е испишана и како две птици, едната е сплетена во столбот, а другата го формира горното крукче и има свиен врат и во клунот држи гранче, 10в; а на едно место пак, на л. 94в, долниот полукруг на буквата е птица, а горниот полукруг е животно со издолжен врат врзан во јазол што го прегризува сопствениот врат. И иницијалот р го среќаваме со повеќе разновидност: птица свртена кон текстот и стои на ишаран столб што завршува со три висулци, 17в; стеблото на иницијалот е од една лента насреде превиткана во двоен јазол, горе крукчето е плетенка и во неа е сплетено телото на птицата што гледа кон текстот и има прикleshтен врат со гранче во клунот, л. 88в; стеблото на иницијалот е од една лента на едно место сплетена во двоен јазол, горе на почетокот на свивање на р има двоен прстен, а полукрукчето на р е глава на птица со издолжен врат, л. 99в; стеблото на иницијалот е плетенка од две ленти со аглести рабови, кругот на р е птица сплетена во плетенките ѝ е свртена обратно од текстот, л. 101р; столбот на иницијалот е со геометриско-растителен мотив, горе птицата што го формира крукчето е свртена кон текстот, л. 105в; на л. 13в овој иницијал има ишаран столб што завршува со густа плетена, а насреде се спушта уште една плетенка од две ленти сплетена како гајтан, чии вдлабнатини се украсени со пупки со завршок со трапезна форма со три висулци. Полукругот на буквата е формиран од животно што си го прегризува сопствениот врат.

На едно место се среќава иницијалот г, на л. 24в, претставен како птица што виси на столб и го гризе сопствениот врат; потоа иницијалот з на л. 151в, кој е исцртан како змија врзана во двоен јазол на којашто опашката ѝ завршува со флорален мотив, а од устата ѝ излегува човечка дланка; и иницијалот п на л. 160р што го сочинуваат две животни што се свртени едно кон друго, а во челустите држат гранка.

Последната група иницијали се оние со растителен мотив, на пр. в на л. 11в, 16в, 21в и р на л. 10р, 11р, 22р, 22в, а кај некои од нив горниот полукруг е исцртан како око, на пр. в на л. 23в, 42в или р на л. 17р, 41в, 47в.

На маргините на листовите 20в, 50р, 52р во Карпинското евангелие се среќаваат раце што содржат цитати меѓу свивките.

Кратовското евангелие претставува четвороевангелие од средината на XIV век и се карактеризира со скромна орнаментика (Георгиевски 1971: 88). Има само две заставки, првата на л. 39р пред Евангелието по Марко и втората на л. 69р пред Евангелието по Лука и претставуваат две тесни ленти од црвени и зелени коцки прку кои се пишуваат заглавијата.

Иницијалите се со скромна орнаментика, но има црвени заоблени иницијали, со скромни свивки типични за средината на 14 век. Малку поинаков нацрт има иницијалот в на л. 74р, кој е исцртан со триаголничува и точки, а долно полукружче е како око.

Орнаментот на четирите евангелија што овде е прикажан е еден мал дел од мозаикот на богатата словенската орнаментика. Секоја црта, украс, фигура има свое значење што е поврзано со животот во средновековието. Пренесувањето на значењето на содржината на текстот во орнаментот на ракописот е прашање што отвора нова тема за семиотиката и симболиката во текстот; на пр. трилисниот крин во христијанската уметност е симбол на чистотата и невиноста на Богородица; мотивите од геометрискиот орнамент, како кругот, крстот, триаголникот, ги означуваат огнот, сонцето, животот, земјата; тератолошките слики упатуваат на различни алегории, персонифицирајќи ги основните животни сили, на пр. змејските претстави се среќаваат и во старозаветните и во новозаветните библиски текстови, во Пс 73,14 се споменува Левијатан, морско чудовиште со змијолик облик, олицетворение на силите на хаосот; и змијата во приказната за Адам и Ева е олицетворение на злото; и легендата за свети Ѓорѓи, кој ја убива ламјата е персонификација на победата на доброто над злото. Мотивот на птицата, пак, ја симболизира силата и мудроста.

ЛИТЕРАТУРА

Бицевска, Кита (2001), Правописни и фонетски особености во ракописите од Северна Македонија од XIII и XIV век, Менора, Скопје.

- Буслаев, Ф. И. (1897), *Русское искусство в оценке французского ученого*, Критическое Обозрение, г. I, № 2, 2–20; № 5, 1–24. Москва: Императорской Академии Наук.
- Буслаев, Ф. И. (1917), *Исторические очерки по русскому орнаменту по рукописях*. Петроград: Издание отделения Русского языка и Словесности Академии Наук.
- Васильев, Љупка (1988), *Орнаментика Болоњског ѿсалиѿира*, Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 225–231.
- Васильев, Љупка (1970), *Иницијали сѿарословенских ћирлиских споменика*, Симпозиум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски (1969; Скопје, Штип), Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 85–95.
- Георгиевски, Георги (1971), *Крајовско евангелие*, Македонски јазик, г. XXII, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Десподова, Вангелија, редактор (1995), *Карѿински евангелие*, Македонски средновековни ракописи, IV, Прилеп–Скопје: Институт за старословенска култура, Матица македонска.
- Джурова, Аксиния (1981), *1000 години българска ръкописна книга*. Орнамент и миниатюра. София: Издателство Септември.
- Джурова, Аксиния (2009), Реинтерпретация на крилатата змия (дракон) в християнската традиция, *Зборник радова Визанѿолошког инсѿиѿуѿѿа*, XLVI, Београд, 265–284.
- Древняя Русь. *Быть и культура* (1997), ред. Б. А. Колчин, Т. И. Макарова. Москва: Наука.
- Жуковская, Л. П. (1974), *Инициалы в древнерусских рукописных книгах*, Русская речь, № 3, Москва: Наука, 108–121.
- Карский, Евфимий Фёдорович (1979), *Славянская кирилловская палеография*, Наука, Москва.
- Киселев Н. А. (1975), *Из опыта классификации тератологических композиций в памятниках южнославянской и русской письменности XI–XIII вв.*, Зборник Карпато-Дунайские земли в середине века., ред. Гросул Я. С. Кишинев: АН СССР, Институт славяноведения и балканистики.
- Кондаков Н. П. (1929), *Очерки и заметки по истории средневекового искусства и культуры*. Прага: Česká Akademie Věd.
- Кондаков, Н. П. (1903), *Зооморфические инициалы греческих и глаголических рукописей X-го – XI-го стол.* в библиотеке Синайского монастыря, Библиотечный фонд, С. Петербург.
- Мошин, Владимир (1954), *Македонско евангелие на ѿѿ Јован*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Стари текстови I, Скопје.
- Мошин, Владимир (1984), *Илуминација на средновековни ракоѿиси*, Уметничкото богатство на Македонија, Македонска книга, Скопје.

- Мошин, Владимир (2009), *Избрани дела*, кн. 7, Менора, Скопје.
- Райков, Божидар (1994), *Каталог на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света Гора*, CIBAL: Клуб '90, София.
- Стасовъ, В. (1884), *Картины и композиции скрытыя въ заглавныхъ буквѣхъ древнихъ русскихъ рукописей*, Типография М. М. Стасюлевича, С.-Петербургъ.
- Стасовъ, Владимиръ (1887), *Славянскій и восточный орнаментъ по рукописямъ древняго и новаго времени*, Кротографическое заведение А. А. Ильина, Санкт-Петербург.
- Турилов, Анатолий А. (1984), *Сводный каталог славяно-русскихъ рукописныхъ книгъ, хранящихся в СССР (XI-XIII вв.)*, Наука, Санкт-Петербург.
- Харисијадис, Мара (1966), *Грчко-словенски врски на ѱодрачјејѱо на македонскаѱа ракоѱисна орнаментѱика*, Словенска писменост, 1050-годишнина на Климент Охридски, Охрид: Народен музеј, 111–128.
- Щепкина, М. В. (1974), *Тератологический орнамент*, Древнерусское искусство. Рукописная книга. Наука, Москва, 219–239.
- Щепкин, В. Н. (1974), *Русская палеография*, Наука, Москва.
- Ferguson, G. (1954), *Signs and Symbols in Christian Art*, Oxford University Press, New York.
- Radijčić, S. (1950), *Stare srpske minijature*, Naučna knjiga, Beograd.

Весна Косићовска

ПРЕГЛЕД НА СУФИКСИТЕ ЗА ОБРАЗУВАЊЕ СЛОЖЕНИ ИМЕНКИ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКВНОСЛОВЕНСКИ ТЕКСТОВИ

Апстракт: Сложените именки се образуваат со истите суфикси со кои се образуваат и простите зборови. Меѓутоа продуктивноста на соодветните суфикси е различна кај простите и кај сложените зборови. Се диференцираат и бессуфиксни сложенки, кои во литературата се нарекуваат и „чисти сложенки“.

Клучни зборови: црковнословенски јазик, македонски црковнословенски текстови, сложенки, суфикси, зборообразување.

При процесот на преведувањето од грчки на првите текстови на старословенски јазик, истовремено се создавал и литературниот јазик на Словените, истовремено се создавала и словенската азбука. Во таа смисла, преведувачкиот чин на браќата Кирил и Методиј добива севремена димензија.

Заради политички и религиозни историски околности грчкиот и старословенскиот јазик стапуваат во контакт, и тоа е момент кога се среќаваат два јазика со многу различен степен на развој. Во тој период грчкиот е јазик на високоиздигната културна заедница кој се одликува со древна и богата литература, а старословенскиот е на самиот почеток од создавањето на сопствениот писмен идентитет. Токму затоа, првите преведувачи на кои им била доделена мисијата за покрстување на Словените, биле соочени со неопходноста да креираат јазик со барања од апсолутно повисок степен во однос на народниот јазик. Тие за многу кус период, искористувајќи ја народната база, успеваат да го оформат писмениот јазик истовремено збогатувајќи го со зборообразувачки и синтаксички средства позајмени од јазикот од кој преведувале.

Зборообразувачките елементи врз кои се базира лексиката на старословенскиот јазик не се ограничени, напротив тие рефлектираат можност за создавање на богат лексички фонд, неопходен за преводите кои се одликуваат со висок литературен стил. Преводите од грчки, барале семантичко збогатување на веќе постоечките лексеми, и создавање нови во духот на јазикот и врз основа на веќе изградениот деривациски систем.

Едно од наједноставните решенија при преводот во однос на грчките сложенки било нивното директно преземање (**АЛФАВИТЪ**, **АРХАНГЕЛЪ**,

архимандритъ, архитектонъ, газофилакиа, идололатриа, иподиѧконъ, каравокѣръ, митрополитъ, октоиѧ, омофоръ, патриѧрѧхъ, теологъ, теотокионъ).

Но, при преведувањето на сложенките се прибегнувало кон многу покреативни мерки при што се искористувал словенскиот зборовен материјал од народниот јазик. Пред сè, се пристапувало не кон директно позајмување, туку врз основа на елементи од говорниот јазик, се создавале калки иницирани од туѓиот јазик, и според ова, неоспорно е дека и претходно, пред создавањето на писмениот јазик сложувањето постоело и во дописмениот старословенски јазик. Во славистичката наука повеќе автори укажуваат на фактот дека тенденцијата за создавање сложени зборови во старословенскиот јазик е поттикната пред сè од неговото потекло од индоевропскиот јазик, на кого му бил својствен овој зборообразувачки тип.

Калката е резултат на две дејства: пред сè се поаѓа од туѓиот јазик со репродукција на значењето и на внатрешната јазична форма, а потоа се оди кон сопствениот јазик при што се отфрла звуковата страна на туѓиот збор (надворешната форма), а се приспособува кон сопствените зборообразувачки средства.

Сложенките се зборови што се образувани од два (ретко од повеќе) полнозначни збора. Во структурата на сложенките покрај интерфиксот што ги поврзува двете компоненти учествува и композициски суфикс кој формално се поврзува со втората компонента, но бидејќи ја оформува целината на сложенката, претставува суфикс на целата композиција.

Сложените именки се образуваат со истите суфикси со кои се образуваат и простите зборови. Меѓутоа продуктивноста на соодветните суфикси е различна кај простите и кај сложените зборови. Се диференцираат и бессуфиксни сложенки, кои во литературата се нарекуваат и „чисти сложенки“.

Најзастапени се суфиксите со кои се образуваат сложенки што **означуваат називи на лица и суфиксите за образување апстрактни поими.**

Суфикси што означуваат називи на лица

Најпродуктивен суфикс за образување на сложенки што означуваат лица (вршители на дејства или носители на особини) е **суфиксот -ѧѧъ**. Најчесто, втората компонента на која се надоврзува композицискиот суфикс е глаголска основа.

На пример: **блѧдолюѧѧъ, богатодаѧѧъ, богатолюѧѧъ, боголюѧѧъ, вѧѧѧѧѧѧѧѧѧъ, живодаѧѧъ, свѧѧѧѧѧѧѧѧѧъ, законодаѧѧъ, златолюѧѧъ, знаменѧѧъ, крѧстоноѧѧъ, миротворѧѧъ, побѧдоноѧѧъ, пѧѧѧѧѧѧѧѧѧъ, пѧѧѧѧѧѧѧѧѧъ, славолюѧѧъ, сребролюѧѧъ, ѧѧѧѧѧѧѧѧѧъ, ѧѧѧѧѧѧѧѧѧъ, ѧѧѧѧѧѧѧѧѧъ.**

Наведуваме и неколку примери од овој тип сложенки чијашто втора компонента има именска основа: **богоѧѧъ, ѧѧѧѧѧѧѧѧѧъ, адѧѧѧѧѧѧѧѧѧъ, ѧѧѧѧѧѧѧѧѧъ.**

При образувањето на сложеники што именуваат лица, со голема фреквенција се јавува и суфиксот **-ЬНИКЪ**: **БОГОГЛАСЬНИКЪ**, **БОГОЛЮБЬНИКЪ**, **БОГОПОБОРЬНИКЪ**, **ДЕСАТОНАУАЛЬНИКЪ**, **ДОБРОТРОУДЬНИКЪ**, **ЕДИНОМЫСЛЬНИКЪ**, **ЖИВОТУНАУАЛЬНИКЪ**, **ИНОАЗЫУЬНИКЪ**, **ЛИХЕЗИМЬНИКЪ**, **ЛЗЖЕСЛОВЕСЬНИКЪ**, **МЗНОГОСТРАДАЛЬНИКЪ**, **ПАСТЫРОНАУАЛЬНИКЪ**, **ПЪСНОСЛОВЕСЬНИКЪ**, **РОДОУНАУАЛЬНИКЪ**, **СВЩЕНЬНОНАУАЛЬНИКЪ**, **ТАИНОГЛАСЬНИКЪ**, **ТАИНОРАЗУМЬНИКЪ**, **ТРИАЗЫУЬНИКЪ**, **ХВАЛОСЛОВЕСЬНИКЪ**, **ХЗИТРОСЛОВЕСЬНИКЪ**, **УТЕВОВОЛАСТЬНИКЪ**, **УИНОНАУАЛЬНИКЪ**, **УЛОВЪКОЕНАВИСТЬНИКЪ**, **УЛОВЪКООУГОДЬНИКЪ**.

Две сложени именки со суфиксот **-ЬНИКЪ** не именуваат лица: **ОСМОГЛАСЬНИКЪ** зборник од црковни ѱесни во ѱравославието, сосѱавени од осум гласа (ὁκτώηχος), **ТРИКРОВЬНИКЪ** ѱрейѱи каѱи (τρίστευον).

Суфиксот **-ТЕДЬ** учествува само во образувањето девербативни именки, за разлика од сите други форманти коишто се врзуваат делумно со глаголски, именски или придавски основи.

На пример: **БОГОПОВЪДАТЕДЬ**, **ВЪСЕДЪТЕДЬ**, **ВЪСЕЖИТЕДЬ**, **ВЪСЕКРЪЗМИТЕДЬ**, **ДОБРОДЪТЕДЬ**, **ЖИЗНОДАТЕДЬ**, **СВЪЗДОВОЛУСТЕДЬ**, **ЗАКОНАПИСАТЕДЬ**, **ЗЛОДЪЛАТЕДЬ**, **ЗЛОПРОИЗВОЛИТЕДЬ**, **ИДОЛОСЛУЖИТЕДЬ**, **КАНЪДИЛОВЪЖИГАТЕДЬ**, **КЛЮЧЕХРАНИТЕДЬ**, **ЛЗЖНОУЧИТЕДЬ**, **МЗНОГОСЪКАЗАТЕДЬ**, **МИРОСЪПАСИТЕДЬ**, **ОВЪУАНЪЗБАВИТЕДЬ**, **ПРЪВОСЪЗЪДАТЕДЬ**, **ПРЪВООУЧИТЕДЬ**, **ПОУСТЪЗНЪНОЖИТЕДЬ**, **СВЩЕНЬНОНСПОВЪДАТЕДЬ**, **ТАИНООУЧИТЕДЬ**, **ЦЪСТОКРАСИТЕДЬ**, **УДОДАТЕДЬ**, **ЩЕДРОДАТЕДЬ**, **ЖЪОРЪШИТЕДЬ**.

Со суфиксот **-ИЦА** се образуваат повеќе сложеники што означуваат називи за женски лица, но се izdelуваат и именки од машки род: (женски род) **БОГОНОСИЦА**, **БОГОРОДИЦА**, **ВЕЛИКОМЪЧЕНИЦА**, **ВЪСЕЦАРИЦА**, **ВЪНЬЦОНОСИЦА**, **ГРЪХОЛЮБИЦА**, **ДАРОНОСИЦА**, **ДОМОДРЪЖИЦА**, **ЗЛОДЪНИЦА**, **КРЪВОТОУИЦА**, **КРЪСТОНОСИЦА**, **ЛЮБОДЪНИЦА**, **МЗНОГОСТРАДАНИЦА**, **МЖЕЛЮБИЦА**, **МУРОНОСИЦА**, **ПРЪВОМЪЧЕНИЦА**, **ПОУСТЪЗНОЛЮБИЦА**, **СВЪТОНОСИЦА**, **СТРАНЬНОЛЮБИЦА**, **СТРАСТОНОСИЦА**, **СТРАСТОТРЪПИЦА**, **УЛОВЪКОЛЮБИЦА**, **УДОДОТЕОРИЦА**, **УДОЛЮБИЦА**; (машки род) **БРАТООУБИЦА**, **БОГООУБИЦА**, **ВИНОПИИЦА**, **КРЪВОПИИЦА**, **ДЪТООУБИЦА**, **МЖЕОУБИЦА**, **ПРОРОКОУБИЦА**, **ПРЪВООУБИЦА**, **УЛОВЪКООУБИЦА**.

И со суфиксот **-ЬНИЦА** се образуваат сложени именки што означуваат називи на женски лица: **БЛАГОВЪСТЬНИЦА**, **БОГОНАУАЛЬНИЦА**, **ДОБРООУЧИТЕЛЪНИЦА**, **ДЪТОРОДИТЕЛЪНИЦА**, **БОГОРОДИТЕЛЪНИЦА**, **ИНОПЛЕМЪНЪНИЦА**, **МЛАДОПЪЗИТАТЕЛЪНИЦА**, **МУРОТЪЖЪЛЪНИЦА**, **ПРЪВОКЪЗЪКЪСТЬНИЦА**, **СВЪТОПОДАТЕЛЪНИЦА**. Сложената именка **МУРОПОЛОЖЪНИЦА** означува сад за чување свейто миро (μυροθήκη). И именката **ХЛЪВОПЕУЪНИЦА** не означува лице, нејзиното значење е *фурна* (ὀρτοκόπος).

Суфиксот **-АРЬ** се јавува само кај три сложени именки што означуваат називи на машки лица: **ВИНОГРАДАРЬ**, **ВРЪТОГРАДАРЬ**, **НЕХЪДОЗНАДАРЬ**, а со **-АРИНЪ** само именката **ВРЪТОГРАДАРИНЪ**.

Суфикси за изразување аѱѱиракѱѱни ѱоими

-ЪСТВО: **БЛАГОВОМЪЗНЪСТВО**, **БЛАГОВЪРЪСТВО**, **БЛАГОВЪДЪСТВО**, **БЛАГОГОВЪНЪСТВО**, **БЛАГОДАРЪСТВО**, **БЛАГОРОУМЪНЪСТВО**, **БЛАГОСЛОВЪСТВО**, **БЛЪДОДЪНЪСТВО**, **БОГОМЪЖЪСТВО**,

БОГОНЕБѢСТВО, БОГОРОЖДѢСТВО, БРАТОУБИСТВО, ВЗІСОКОУМСТВО, ВЪСЕГОУБИТЕЛЬСТВО, ДОБРОДѢТЕЛЬСТВО, ЕДИНОНАУАЛЬСТВО, ЕДИНОСНЩСТВО, ЗЪЛОДѢСТВО, ЛИХОЕМСТВО, ЛИХОИМСТВО, ЛИЦЕМѢРСТВО, ЛЪЖЕСВѢДѢТЕЛЬСТВО, ЛЮБОДѢСТВО, НАГЛОКРЪЖИИСТВО, ПЛОДОРОДСТВО, ПРАВОСЖДСТВО, ПРИСНОСНЩСТВО, САМОВОЛСТВО, СКАЩЕНЬНОДѢСТВО, СКОТОЛОЖСТВО, СРЪДОБОЛСТВО, СТОУДОЛОЖСТВО, СЪМѢРНОМЪДРСТВЕ, ТРЪБОЖСТВО, ТРЪЕСТЬСТВО, ЧУДОДѢСТВО.

При зборообразувањето на сложените именки голема фреквентност покажуваат суфиксите **-иѐ**, **-ниѐ**, најчесто за именување дејства:

Во старословенскиот, односно во црковнословенскиот јазик, најзастапен формант за образување називи на дејства е суфиксот **-(ε)ниѐ**. Всушност станува збор за прасловенскиот суфик ***-bje**, додека формантот **-н-**, **-εн-** доаѓа од минатиот пасивен партицип. Образувањата со **-иѐ** не се поврзуваат со минатиот пасивен партицип.

На пример: алектороглашение, безмилосрдие, благоволение, благовоице, благовѣрие, благовѣствованіе, благовѣстие, благовѣстованіе, благовѣщаніе, благоговѣніе, благодареніе, благодаріе, благодарованіе, благодарѣаніе, благозаконіе, благолѣпіе, благолюбіе, благообразіе, благообращеніе, благоплодіе, благоразуміе, благораствореніе, благородіе, благорѣчіе, благословеніе, благословественіе, благословіе, благосрдіе, благостояніе, благострастіе, благосзложеніе, благотвореніе, благотишіе, благоотрзпѣніе, благооумиленіе, благооумѣніе, благооупзваніе, благохваленіе, благоуистіе, благоуѣстіе, благоуадіе, благоаззічіе, благожтробіе, благожханіе, владословіе, влждолубіе, богоевидѣніе, богоевѣріе, богोगлашеніе, богодзхновеніе, богодѣланіе, богодѣаніе, богознаменіе, богозвѣреніе, боголѣпіе, боголюбіе, богонаучаніе, богопричастіе, богопрѣданіе, богоразуміе, богородителіе, богосианіе, богословесіе, богословіе, богооубиеніе, богооугожденіе, богоуѣстіе, богоуявленіе, братолубіе, братолубленіе, братоненавидѣніе, боуесловіе, велерѣчіе, велехваленіе, великолѣпіе, винопитіе, виноприсвоеніе, владзіколюбіе, взісокомждіе, вѣсюржжіе, вѣсеплодіе, вѣсесловесіе, вѣсесзжеженіе, грѣховзпаденіе, грѣхолобіе, грѣхопаданіе, даньнословіе, длзготрзпіе, длзготрзпѣніе, добродѣніе, добролюбіе, добронравіе, доброродіе, долѣлѣганіе, дроуглоубіе, дзвоевѣріе, дзвоенравіе, дзвоеобразіе, дзвоесловіе, дьньноношіе, дѣбѣствородіе, дѣлописаніе, єдинонаучаніе, жестосрдіе, житомѣреніе, житомѣріе, законапрѣстѣпленіе, законоположеніе, законопрѣстѣпленіе, ззловззззіханіе, ззловѣріе, ззлогласованіе, ззлодѣаніе, ззломждіе, ззлонравіе, ззлопаматіе, ззлосмрадіе, ззлостраданіе, ззлострастіе, ззлотвореніе, ззлооуміе, ззлоуѣстіе, идоложженіе, идолослоуженіе, инодоушіе, иномзшленіе, козлогласованіе, колооудареніе, краеобвѣжаніе, кротзкопріатіе, крзвомжученіе, крзвотоуіе, крѣпзкодоушіе, крѣпзкословіе, коуроголашеніе, кззлодѣаніе, ликостояніе, лихонмѣніе, лихопитіе, лихоуаденіе, лицемѣріе, лзжесзвѣдѣніе, люבודѣаніе, любомждіе, маслопѣтіе, междоуплещіе,

МЕЖДОУРАНИЕ, МЕЖДОУРЪУНЕ, МЕЖДОУУАСНЕ, МИЛОСРЗДИЕ, МИМОТЕУЕНИЕ, МИМОХОЖДЕНИЕ, МИРОЗЪДАНИЕ, МЗНОГОЛАГОЛАННЕ, МЗНОГОКЪЗНИЕ, МЗНОГООБЪАДЕНИЕ, МЗНОГОПИТИЕ, МЗНОГОРЪУНЕ, МЗНОГОСЛОВЕСНЕ, МЗНОГОСЛОВНЕ, МЗНОГОСЪПАННЕ, МЗНОГОСЪТАЖАННЕ, МЗНОГОАДЕНИЕ, МЗНОГОАСТИЕ, МЪЗДОВЪЗДАНИЕ, МЪЗДЖИМЪНИЕ, МЪРОИСЦЪЛЕНИЕ, НАГЛОДОУШНЕ, НЕМИЛОСРЗДИЕ, НЕПРЪКОСЛОВНЕ, НИЩЕЛЮБНЕ, НОГОВОЛИЕ, ОБЫЩЕЖИТИЕ, ОЖЕСТОУАНИЕ, ПАКЪИВЪТИЕ, ПЛИНЪТОТВОРЕНИЕ, ПОЛОУДЪНИЕ, ПОЛОУНОЩНЕ, ПОЛЪТОУИЛИЕ, ПОХОТОЛЮБНЕ, ПРАВОВЪРНЕ, ПРАВОСЛАВИЕ, ПРАЗДЪНОСЛОВНЕ, ПРЪВОСЪНАТИЕ, ПРЪВОСЪДАНИЕ, ПРЪВОУЪСТИЕ, ПРЪБЛАГОСЛОВЕНИЕ, ПРЪЖДЕЪЗВАННЕ, ПРЪЖДЕЪДАНИЕ, ПРЪКОСЛОВНЕ, ПЪСНОСЛОВНЕ, ПЪСНЪНОПЪНИЕ, ПЪТЪШЪСТИЕ, РАВЪНОМЪРИЕ, РАВЪНООБРАЗЪНЕ, РАВЪНОУЪСТИЕ, РЖКОДЪЛАННЕ, РЖКОПИСАНИЕ, РЖКОПОЛОЖЕНИЕ, РЖКОТВОРЕНИЕ, САМОДРЪЖИЕ, САМОЪЗВАННЕ, СВЪТОВИДЪНИЕ, СВЪТОЛИТИЕ, СВЪТОСЪЗНИТИЕ, СВЪТОАВЛЕНИЕ, СВАЩЕЪНЪНОАВЛЕНИЕ, СЕДМОУИСЛИЕ, СКОРОТЕУЕНИЕ, СЛАВОЛЮБНЕ, СЛАВОСЛОВЕНИЕ, СЛАВОСЛОВНЕ, СЛАДОСТРАСТИЕ, СЛАСТОЛЮБНЕ, СЛОВОПЪРЪНИЕ, СЛОВОРЪПЪТАНИЕ, СЛОВОСЛАВИЕ, СЛОВОСЛОВЕНИЕ, СЛОВОСЛОВЕСНЕ, СМЪХОТВОРЕНИЕ, СРАМОСЛОВНЕ, СРЪДОГРАДИЕ, СРЪДОКРЪСТИЕ, СРЪДОПЪТИЕ, СРЪДОРЪУНЕ, СРЪДОСТОАНИЕ, СРЪДОСТЪНИЕ, СЪЛЪПОТВОРЕНИЕ, СТРАНОЛЮБНЕ, СТРАНЪНОПРИАТИЕ, СТРАСТОЛЮБНЕ, СТОУДОВЪЗЪКИТИЕ, СТОУДОДЪАНИЕ, СТОУДОЛЮБНЕ, СОУЕСЛОВНЕ, СОУХОПРЪБЪЗВАННЕ, СОУХОАДЕНИЕ, СЪМЪРЕНОМЪДРИЕ, СЪИНОПОЛОЖЕНИЕ, СЪРЕБРОЛЮБНЕ, СЪРЕБРОМОЖЕНИЕ, ТРОУДОЛЮБНЕ, ТРЪВЪЛЪЗНЕНИЕ, ТРЪБОВТВОРЕНИЕ, ТЪЩЕГЛАШЕНИЕ, ТЪЩЕСЛАВИЕ, ТЪЛЪТВОРЕНИЕ, ТЪЛОПИСАНИЕ, ХОУДОГЛАСНЕ, ХОУЛЪНОЛАГОЛАННЕ, ЦЕЪТОНОСИЕ, УАРОДЪАНИЕ, УИНОПАУАЛИЕ, УЛОВЪКОЛЮБНЕ, УЛОВЪКООУГОДИЕ, УЛОВЪКООУГОЖДЕНИЕ, УРЪБОВЪШЕНИЕ, УРЪКООБЪАДЕНИЕ, УЮДОДЪИСТИЕ, УЮДОДЪАНИЕ, УЮДОТВОРЕНИЕ, УАДОПРИЖИТИЕ, ШЕСТОПСАЛЪМИЕ, АЪЗЫКОВЪДИЕ.

Меѓу сложените именки со овој суфикс се izdelуваат неколку со конкретно значење: МЕЖДОУПЛЕШНЕ и МЕЖДОУРАНИЕ (плеќи, горниот дел од грбот – μετὰφρενα), МЕЖДОУРЪУНЕ и СРЪДОРЪУНЕ (Месопотамија), СРЪДОПЪТИЕ (средина на патот), СРЪДОСТОАНИЕ и СРЪДОСТЪНИЕ (преграда, средишен сид – μεσότοιχον).

Суфиксот **-ЪСТИЕ** е добиен од суфиксите **-ЪСТВО** и **-НЕ** и со него се образуваат именки што означуваат апстрактни особини: БЛАГОВЪРЪСТИЕ, БЛАГОДАРЪСТИЕ, БЛАГОДЪНЪСТИЕ, БЛАГОСЛОВЪСТИЕ, ЗЪЛОКОВАРЪСТИЕ, ЗЪЛОКЪЗНЪСТИЕ, ЛИХОИМЪСТИЕ, ЛИЦЕМЪРЪСТИЕ, МЗНОГОКЛЮУЪСТИЕ, ПОЛЪТОУИЛЪСТИЕ, ПРЪКОСЛОВЪСТИЕ, СТОУДОЛОЖЪСТИЕ, ЦЪЛОМЪДРЪСТИЕ.

Со сосема мала застапеност во текстовите се следниве суфикси:

-СНЪ УЕТВОРАПЪСНЪ; **-ИНА** БЛАГОПЪИНА, УЕТЪИРИДЕСАТИНА; **-ИНЪ** РАДЪУАДИНЪ; **-ИЩЕ**, МРЪТВОПОГРИБАЛИЩЕ, ПРЪВОСЪДАЛИЩЕ, ЯГОДАХРАНИЛИЩЕ; **-ОТА** БОГОЛЪПОТА, БЛАГОЛЪПОТА, ВЕЛЪЛЪПОТА; **-ОСТЪ** БОГОБЛАГОСТЪ, МЗНОГОХЪИТРОСТЪ, БОГОМРЪЗОСТЪ.

Во македонските црковнословенски текстови се регистрирани следниве бессуфиксни сложени именки: БОГОГЛАСЪ, БЛАГОДАТЪ, БОГОЛЮБЪ, БОГОСЛОВЪ, БОГООУСТЪ, БЛАГОУЪСТЪ, БОГОМАТИ, БОГОУМАТИ, БОГОНЕВЪСТА, БОГОСЛОВО, БРАТОУУАДЪ, ВЕТЪХОСЛОВЪ, ВИНОГРАДЪ, ВОДОНОСЪ, ВОДОУРЪПЪ, ДЕСАТИГРАДЪ, ДРЪВОДЪЛЪ, ДЪВАМАТИ, ЕДИНОРОГЪ, ЗЛАТОСЛОВЪ, ИНОРОГЪ, КОЪИРОГЪ, КРАИЖЪЗЪЛЪ, ЛИСТОПАДЪ, ЛИЦЕМЪРЪЗЪ,

ЛЗЖЕПОСЛОУХЪ, ЛЗЖЕПРОРОКЪ, МАТИДѢВА, МИМОХОДЪ, МАСОПОУСТЪ, МЖЖОЖЕНА, ПОЛОУДЪНЪ, ПОЛОУНОШЪ, ПРИСПОДѢВА, САМОХОТЬ, СТАЗПѢСТѢНА, СОУЕСЛОВО, ИСПОДѢВА.

Во анализата на сложенките во македонските црковнословенски текстови го користевме корпусот на библиски и небиблиски текстови застапен во картотеката на *Одделениеѹ за истѹрија на јазикойѹ* во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Тоа се вкупно 29 македонски текстови кои припаѓаат на црковнословенскиот период (од XII до XVI век).

Анализата на суфиксните образувања кај сложените именки укажува дека се користат истите суфикси со кои се образуваат и простите зборови. Меѓутоа продуктивноста на соодветните суфикси се разликува кај простите зборови и кај сложените зборови. Се диференцираат и бессуфиксни сложенки, кои во литературата се нарекуваат и „чисти сложенки“ (**БОГООУСТЪ, ЕДИНРОГЪ, МАСОПОУСТЪ, САМОХОТЬ**). Кај сложените зборови во македонските црковнословенски текстови најзастапени се суфиксите за називи на лица (**-ЬЦЪ, -ЬНИКЪ -ТЕЛЬ, -ИЦА**) и суфиксите за апстрактни поими (**-ЬСТВО, -ИЕ, -НИЕ, -ЬСТВИЕ**).

ЛИТЕРАТУРА

- Андрејевска, Наталија (2009), *Зборообразувањето во Крнинскиот дамаскин*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Велева, Славица (2006), *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје.
- Вялкина, Л. В. (1974), *Словообразователная структура сложных слов в древнерусском языке XI-XIV вв*, Вопросы словообразования и лексикологии, *Voprosi slovoobrazovaniĭ i leksikologii drevnerusskogo jazyka* 156-195.
- Гимпелевич, В. С. (1966), *Суффиксальные существительные со значением лица*, Развитие словообразования современного русского языка, Москва, 142-152.
- Конески, Кирил (1995), *Зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје.
- Макаријоска, Лилјана (1997), *Конкуренцијата на суфиксите -никъ и -тель при образувањето потина agentis во македонските црковнословенски ракописи*, Трет научен собир на млади македонисти, Скопје, 1997, 179-188.
- Макаријоска, Лилјана (2004), *Деривациите со суфиксите -ство, -ствие* Makarijoska L., *во македонските средновековни шексѹови*, Литературен збор LI, 4-6, Скопје, 25-32.
- Макаријоска, Лилјана (2006), *За стилизацијата на сложенките во македонските црковнословенски ракописи (XII-XVI век)*, Славистички студии 12, Скопје, 149-158.
- Ribarova, Зденка (1997), *Crkvnoslovenskite tekstovi kako izvori za istorijata na makedonskiot jazik*, Pedeset godini na makedonskata nauka za jazikot, MANU, Skopje, 51-56.

Рибарова, Зденка (2005), *Јазикот на македонскиот црковнословенски лексикон*, МАНУ, Скопје.

Цейтлин, Р. М. (1973) *Характеристика лексических и словообразовательных средств старославянского языка*, Славянское языкознание, VII Международный съезд славистов, Москва, 414-434.

Црвенковска, Емилија (1992/93), *Именките со суфиксот -тель во македонската варијанта во црковнословенскиот јазик*, Годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитетот, кн. 18/19, Скопје, 193-198)

Шаламанов Б., *Към словообразуването на сложните прилагателни по данни от среднобългарските кирилски приписки*, Български език XXXV, София, 122-128.

Turk, M. (2002), *Tvorbene značajke kalkova*, Fluminesia, časopis za filološka istraživanja, Vol. 14, No. 1, Rijeka, 47-66.

Јаворка Маринковић
Драгана Ситанковић

БАЛКАНИЗМИ КАО СПОНА СУСРЕТАЊА БАЛКАНСКИХ НАРОДА И ЈЕЗИКА

Апстракт: Балкан представља јединствени географски, антрополошки и културни простор, који свој поглед на свет врло аутентично изражава и преко балканског језичког феномена насталог од језичких елемената различитог порекла, али са заједничком граматиком и прецизним лексичким ткањем ствараним по принципу узајамног узимања и давања.

Граматику балканског језичког савеза, већ вековима, стварају балкански језици: грчки, романски, албански и турски у садејству са словенским језицима: српским, хрватским, македонским и бугарским.

Кључне речи: Балкан, балканизам, туђица, грецизам, романизам, албанизам, турцизам, мање познате речи и изрази.

Када је реч о језицима којим се говори на Балкану неопходно је подсетити да балкански језички савез чине: 1) **балкански језици** (грчки, румунски, албански и турски) и 2) **словенски језици** (српски, хрватски, македонски и бугарски). С тим у вези неопходно је спомињање заједничке балканске језичке појаве, **балканизми**¹ која се у *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива* Рикарда Симеона дефинише као „заједничка балканска језичка појава или особина“.

Стицајем историјских околности у словенске говоре и језике, који се користе на Балкану, ушао је велики број балканизма: турцизми, грецизми, латинизми, романизми, албанизми. **Турцизми** чине најбројнију групу међу **балканизмима**. Турцизми на српскохрватском говорном подручју били су предмет проучавања многих лингвиста, како у прошлости, тако и данас. Међу првима је Вук Стефановић Караџић, у свом *Српском рјечнику* из 1818 године, сваку реч, за коју је мислио да је турцизам означио звездом. У Загребу је 1880 – 82 штампан *Рјечник хрвајскога или српскога језика* у издању ЈАЗУ. Овај речник је садржао веома велики број турцизама, међутим, како ове речи, очигледно, нису изазивале велику пажњу наилази се на бројне грешке и

¹ „Заједничка балканска језичка појава или особина“, Simeon R. (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, JAZU, Zagreb.

¹ Балкански језички савез чине: а) балкански језици: грчки, румунски, албански и турски; и б) словенски језици на Балкану: српски, хрватски, македонски и бугарски.

застарела тумачења. На грешке у тумачењу турцизама у *Рјечнику* нарочито указују Глигорије Елезовић и Абдулах Шкаљић. Глигорије Елезовић је на изузетан начин приредио један савремени дијалектолошки речник и тиме дао преглед лексема које су типичне за Косово и Метохију тридесетих година 20 века. Овај речник, према речима Абдулаха Шкаљића „служи многим као приручник турцизама, јер даје целовит материјал“. За турцизме које наводе и тумаче, наши савремени речници, често, се позивају на овај речник. Веома битно дело, које се бави искључиво турцизмима, јесте *Турцизми у српскохрватском језику* Абдулаха Шкаљића. Овај речник, са свим ваљаним објашњењима, већ деценијама представља основну литературу за бављење лексичком групом – **турцизмима**. Између осталог, Абдулах Шкаљић указује на знатан број, врло специфичних речи које назива хибридни, као што су: ловција, силеција, лоповлук, свињарлук... Корен ових речи је претпознатљиво словенски, а у процесу творбе је додат турски суфикс *-lik* (који служи за грађење апстрактних именица и имена заната), или *-ci* (који служи за грађење именица које означавају носиоца радње). Речник Матице српске, *Речник српскохрватског књижевног језика*, велики број оријенталних речи сврстава у стандардни језик. Овај речник, за готово све источњачке речи, даје турску етимологију. Речник САНУ, који још није завршен, исправно анализира турцизме који се користе у књижевном и народном српском језику. Турцизми се у овом речнику дају са прецизном етимологијом и транскрипцијом. Веома битно је бављење овом темом од стране Петра Скока. Његов рад, који су довршиле његове колеге и студенти, *Етимологијски ријечник хрватског или српског језика*, представља, у више праваца, веома битан речник. Овим Скоковим, капиталним, делом обухваћени су турцизми из различитих балканских језика, као што су: бугарски, грчки, румунски, цинцарски и шиптарски. Велики допринос овој теми својим радовима о турцизмима, на грађи од Вуковог *Српског рјечника* до дела савремених писаца дао је Асим Пецо. Запажени број турцизама са коректном етимологијом, транскрипцијом и објашњењима доноси и *Речник сѝраних речи* Милана Вујаклије.

Велики број лексема је преузето из турског језика, често не на силу, већ из разлога што у балканским језицима није било одговарајуће речи за конкретан појам (често за нови појам). Мислимо на речи које нису пореклом турске него арапске, персијске, грчке или, пак, латинске, италијанске, романске... и које се, упркос терминолошкој неуједначености, сврставају у турцизме, јер су у нове језике дошле посредством турског језика.

Ако кренемо од става да се преко лексике могу сагледавати различити међусобни граматички утицаји балканских језика овом приликом региструјемо обим позајмљивања речи и фразеологизама који су у говорима јужне и источне Србије имали различити статус у последња два века.

адвокат (лат.), алеја (франц.), аренда (лат.), бисаге (лат.), бокал (тал.), босиљак (лат.), грош (лат.), друм (грч.), дукат (тал.), дубла (франц.), икона, иконостас (грч.), јектенија (грч.), калуђер (грч.), катанац (тал.), клисар (грч.), комађе (комад-грч.), комотан (лат.), лампа (франц.), луксуз (лат.), мађије (магија-грч.), манастир (грч.), мантија (грч.), мимика (грч.), мрамор (лат.), налоњ (грч.), панталоне (тал.), парастос (грч.), патос (грч.), пијаца (тал.), пиштољ (тал.), погача (тал.), порта (лат.), протокол (грч.), путир (грч., цсл.), субота (хебр.), тамјан (грч.), трпеза (грч.), фаља (тал.), фамилија (лат.), фис (алб.), хартија (грч.).

Османлијско вишевековно владање на Балкану захвата и језички и културни развој више словенских земаља. Интересантна је чињеница да су исте групе турцизама улазиле у језичке системе различитих језика, а ипак да су се у сваком од тих језика прилагођавале, као позајмљенице, у духу дате језичке структуре и граматике. На пример у једном језику турски корен се употребљава као именска форма, а у другом исти турски корен јавља се са истим значењем, али је његова употреба у глаголској форми.

Међутим, осим прилагођавања структуре одређених турских лексема, догађа се и различито прихватање семантике истих турцизама у различитим језицима. Као резултат индивидуалности сваке посебне нације, па и посебне географске области формира се посебан поглед на свет. Различите представе за одређену реалност условљавају једну турску лексему да развија различита значења у различитим језицима. То се може сагледати најреалније у свакодневном говору код свих балканских народа, а примери за анализу у овом раду црпљени су баш оданде где се одвија најживља и најнеформалнија комуникација – из разговора, односно из разговорног стила.

Турски утицај био је видљив у свим доменима живота балканских народа. Са турским начином живота у балканске језике улазиле су и турске речи. Отуда и турцизми као једно од упечатљивих изражајних средстава:

авлија, адет, ајлук, алат, алафранга, Алил, алка, амал, амам, амамски, амамџика, аман, амбар, антерија, арбија, Арнаутин, Арнаутлук, аскер, асура, атар, аферим, Ахмет, аша, ашиковати, ашчика, баждарница, бајаги, Бајрам, бакалин, бакаран, бајаги, бакрач, бакшиш, бар, барут, басамак, басма, бат, баца, башта, бег, берићет, бињекташ, бињиш, бој, боја, бошча, бре, була, бурмут, бунар, буђ, вишња, гајтан, грош, гурабије, дахире, датим, дењак, динар, дизгин, дирек, доксат, долама, долап, дуван, дућан, дућанчић, Дућанџик, душек, душманин, ђерам, ђид, ђизија, ђубре, ђубриште, ђувендија, еспап, ећим, ефенди, ефендиџица, ефенд'м, ефенди-Мита, закопчан, занат, замандаљен, заптија, зарф, зејтин, зејтинлија, зифт, зулувчић, зумбул, зурла, зурлаш, ибрик, инат, јастук, јатаган, јелек, јендек, јорган, јумбасма, Јусуф, Јусуфче, Јусуфчић, кадифен, кајмакам, калдрма, калдрмисан, калемљен, канџија, капија, капиџик, кандило, канити се, касапница, кафа, кафана, качак, кашика, керпич, кеса,

кестен, комшија, комшика, комшилук, комшиница, копча, кофа, креч, крнтија, кула, курна, куршу, лала, лампа, леблебија, лимун, локум, магаза, мала, мамуза, мангал, марамица, махала, махалски, машице, мезе, мемљив, метер, механа, меџедија, меџлис, миндерлук, минђуша, минтан, мираз, мор-чакшире, муштерија, наводација, нана, нанула, начичкан, оканица, пазар, пазаривати, пазарити, памук, папуча, паша, пезевенк, перваз, пешкир, пиштимаљ, пита, побуђавео, поганлук, рабација, рабацијски, ракија, раф, рахат, рашчаркати, ридати, салеп, салепција, салтанатлук, самарција, сан, сандук, сапун, сапуница, сахан, сахат-кула, севдах, седевска, сеиз, серај, силав, симит, симиција, синија, сокак, софра, спахија, срма, сургун, сурунтија, тас, таслица, таваница, тепсија, тараба, татлија, текија, тенџера, теревенка, терџуманити, тершена, тестија, тестијица, тестиче, токмак, ћемане, ћемер, ћерамида, ћерчив, ћев, ћилибар, ћилим, ћопек, ћошак, ћошалија, ћоше, ћурак, ћутук, узенгија, ункаш, учкур, фаља, фењер, фермен, фе, фишек, фурунџиница, фута, халакати, халакање, хан, хан'ма, харем, хатар, хаџи, хаџија, хаџијски, хаџилук, чакшире, чалгиџије, чал'к, чалма, чампара, чанак, чарапа, чаршав, чаршија, чекрк, черек, чесма, чибук, чивлук, чивчија, чизма, чирак, чоја, чорба, чохан, чочек, џамбас, џан'м, џезва, џеп, шал, шалваре, шамдуд, шамија, Шарен-хан, шегрт, шедрван, шећер, шећерлема, шимширов, ширит.

Колико се данас у балканским језицима употребљавају забележени турцизми показује извршена анкета. Испитаници су бирани са више пунктова на простору Балкана, а њихова подела у групе вршена је на основу једног критеријума, године старости. Тако смо добили четири групе испитаника, по 7 у свакој групи: 1. група испитаника рођених у периоду од 1930 до 1950 године; 2. група 1950 – 1970; 3. група 1970 – 1980; 4. група 1980 – 1995. Испитаници су добили списак анализираних турцизама са задатком да одреде њихово значење. Посебно су издвојени турцизми чије значење познаје већина испитаника, а табеларно приказани они код који је неуједначено познавање значења:

Турцизми	1.	2.	3.	4.	Турцизми	1.	2.	3.	4.
	гру-	гру-	гру-	гру-		гру-	гру-	гру-	гру-
	па	па	па	па		па	па	па	па
ајлук	0	0	0	0	долап	7	2	2	4
алат	0	0	0	0	ђерам	7	4	0	0
алафранга	0	0	0	0	ђид	0	0	0	0
амал	6	4	2	0	ђизија	0	0	0	0
амамџика	5	2	2	2	ђувендија	0	0	0	0
аман	7	7	6	5	еспап	7	1	0	0
антерија	7	6	6	5	ећим	4	1	0	1
арбија	0	0	0	0	ефенди	7	3	1	6
Арнауџин	6	2	1	1	замандаљен	7	4	4	2

аскер	6	0	0	0	заптија	3	0	0	0
асура	7	4	6	5	зарф	0	0	0	0
аферим	7	3	0	6	зејтинлија	3	0	0	0
аша	0	0	0	0	зифт	6	5	3	0
ашиковати	7	5	5	3	зурла	7	3	4	0
ашчика	7	2	0	0	зурлаш	7	3	4	0
баждарница	6	4	1	1	ибрик	7	4	1	0
бакалин	7	4	1	1	јатаган	7	6	6	2
бакрач	7	4	0	0	јумбасма	5	0	0	0
басма	7	3	0	0	кадифен	7	2	1	0
бат	1	2	0	1	кајмакам	0	0	0	0
бињекташ	0	0	0	0	камџија	7	4	0	0
бињиш	1	0	0	0	качак	4	0	0	0
бој	0	0	0	0	керпич	7	4	1	2
бошча	7	5	1	1	курна	0	0	0	0
бурмут	0	0	0	0	куршум	7	7	5	3
гурабије	7	7	7	5	локум	7	7	5	4
дењак	6	2	0	0	магаза	7	2	0	1
дизгин	7	4	2	4	мамуза	7	2	1	3
дирек	7	6	4	5	мангал	5	1	0	0
доксат	6	0	0	0	мемљив	7	7	5	0
долама	7	5	1	3	метер	0	0	0	0
меџедија	0	0	0	0	ћерамида	7	7	6	6
меџлис	0	0	0	0	ћерчиво	0	0	0	0
миндерлук	5	0	0	0	ћев	7	7	7	6
минтан	7	3	0	0	ћопек	0	0	0	0
муштерија	7	7	7	7	ћошалија	0	0	0	0
начичкан	7	4	6	4	ћурак	7	0	0	0
оканица	6	2	0	0	ћутук	0	0	0	0
пезевенк	0	0	0	0	узенгија	6	5	3	1
перваз	5	1	0	0	ункаш	5	0	0	0
поганлук	6	4	2	0	учкур	6	4	1	0
рабаџија	7	4	0	0	фаља	0	0	0	0
раф	7	6	7	5	фермен	0	0	0	0
рахат	6	3	0	0	фес	7	7	7	3
рашчаркати	7	3	3	1	фишек	7	7	7	5
ридати	7	4	6	3	фурунџија	7	5	4	0
салеп	7	4	0	0	фута	7	7	5	5
салепчија	7	4	0	0	халакати	6	0	0	0
салтанатлук	5	0	0	0	хан	6	2	0	0
самарџија	7	4	2	0	хан'ма	5	0	0	0

сахан	6	1	0	0	харем	7	4	5	2
сахат-кула	6	0	0	0	хатар	0	0	0	0
севдах	7	7	7	6	хација	7	2	2	0
сеиз	0	0	0	0	чалгиџија	5	0	0	0
серај	3	0	0	0	чал'к	0	0	0	0
силав	0	1	0	0	чалма	7	3	1	3
симит	7	3	1	0	чампара	0	0	0	0
симиџија	7	3	1	0	чанак	7	4	1	1
синија	7	0	0	0	чекрк	7	3	1	0
софра	7	7	6	6	черек	7	4	1	0
срма	7	2	0	0	чибук	7	0	0	0
сургун	0	0	0	0	чивлук	2	0	0	0
сурунџија	0	0	0	0	чивчија	0	0	0	0
тас	7	6	4	2	чирак	7	2	1	2
таслица	0	0	0	0	чочек	7	7	7	4
татлија	7	6	3	2	џамбас	7	7	6	4
текија	3	0	0	0	џан'м	0	0	0	0
тенџера	7	3	0	0	шамдуд	6	2	1	0
теревенка	7	6	6	4	шимширов	6	1	0	0
терџуманити	0	0	0	0	шегрт	7	6	4	2
тестија	7	3	0	0	шедрван	1	0	0	0
токмак	0	0	0	0	шиндра	0	0	0	0
ћемане	7	0	0	0	ширит	0	0	0	0
ћемер	7	0	0	0					

Турцизми чије значење препознаје већина испитаника:

авлија, адет, алка, амам, амбар, бајаги, бакшиш, барут, басамак, баџа, башта, бег, бериџет, боја, була, бунар, буђ, вишња, гајтан, грош, дахире, динар, дуван, дућан, душек, душманин, ђубре, занат, зејтин, зулувчић, зумбул, инат, јастук, јелек, јендек, јорган, калдрма, капија, капиџик, кандило, канити се, касапница, кафа, кафана, кашика, кеса, кестен, комшија, копча, кофа, креч, крнтија, кула, лала, лампа, леблебија, лимун, марамица, махала, машице, мезе, минђуша, мираз, муштерија, наводација, нана, нанула, пазар, пазарити, памук, папуча, паша, пешкир, пита, ракија, сандук, сапун, сокак, спахија, таваница, тепсија, тараба, ћеф, ћилибар, ћилим, ћошак, фењер, чакшире, чарапа, чаршија, чесма, чизма, чорба, цезве, џеп, шал, шалваре, шамија, шећер, шећерлема.

За наведене турцизме се може рећи да још увек опстају у словенским говорима и језицима на Балкану.

На основу табеларног приказа јасно се издвајају турцизми који су нестали из ових говора: *ајлук, алафранга, арбија, алаји, аша, бињиш, байи, бурмуји, бињекџиаш, бој, ђид, ђувендија, ђизија, зарф, кајмакам, курна, мејтер, меједија,*

меџлис, џезевенк, џишиџимаљ, сургун, силав, сурунџија, сеиз, џаслица, џерџуманиџи, џершена, џокмак, џерчиво, џоџек, џошалија, џуџук, фаља, фермен, хаџар, чал'к, чамџара, чивчија, џан'м, шиндра, шириџи. Наведени турцизми означавају углавном предмете и појмове својствене турском начину живота у 19 веку, који више не постоје, па су и речи које их именују нестале са њима.

Испитаници прве групе препознају значење већег броја турцизама и то у изворном значењу. Забележена је и промена значења: *ашиковаџи* – забављати се, уживати; *ашчика* – жена која спрема на свадбеном веселу; *бег, сџахија* – богаташ; *бошча* – марама у којој млада пакује поклоне за даривање на свадби; *дењак* – стог сена; *есџај* – зарада, роба; *зайџија* – чувар затвора; *салџаналџук* – замајавање, ометање; *џекија* – део улице, зграда за окупљање; *хаџија* – богаташ, домаћин; *чивлук* – имање; *чирак* – помоћни радник; *џамбас* – луд, безобразан, наметљив човек.

Код испитаника друге и треће групе видљив је много нижи степен познавања турцизама. Навешћемо само неке турцизме чије је значење познато испитаницима прве групе, али не и друге и треће: *амал, аскер, ашчика, басма, доксаџи, долама, долаџи, есџај, зурла, качак, керџич, мангал, миндерлук, сахан, срма, џемане, џемер.*

Код најмлађих испитаника стабилни су они турцизми које налазимо и у стандардном језику. Многим турцизмима млади препознају значење, али их не користе у свакодневној комуникацији (*авлија, адеџи, амам, амбар, бакиши, басамак, бериџеџи, грош, дахире, калџрма, кайџиџик, чакишире, шамија*), а многим је значење промењено или се користе у жаргону (*алка* – минђуша; *асура* – простирка за плажу; *ашиковаџи* – набацивати се; *баџа* – родбинска веза; *бериџеџи* – корист, добит, успех; *гајџан* – кабл, каиш; *долаџи* – средство за наводњавање; *кайџиџик* – мала капија; *нана* – баба; *нанула* – папуча; *начичкан* – дотеран, намонтиран; *софра* – ручак; *џишек* – папир у облику купе, најчешће за сунцокрет; *харем* – скуп девојака). Турцизме *анџерија, долама, шалваре* препознају као народну ношњу.

Закључак: Лексика сваког језика, па слободни смо рећи и балканског језичког савеза, најдинамичнији је и најосетљивији слој у језику. Све промене у географском и социјалном окружењу у коме се нађе један језик, најпре се одсликавају у лексици. У науци о језику, промене у лексици, региструју се преко степена чувања старих модела извођења речи, регистровања нових начина творбе и регистровања обима позајмљивања речи и фразеологизама из туђих језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Вујаклија, Милан (1980), *Лексикон сѣраних речи и израза*, Просвета, Београд.
- Елезовић, Глигорије Глиша (1998), *Речник косовско-меѣохијског дијалекта*, књ. 1 и књ. 2, Институт за српску културу и Народна и универзитетска библиотека Приштина (репринт издања из 1932. и 1935.), Приштина.
- Етимолошки речник српског језика, св. 1, А, св. 2, БА-БД, Институт за српски језик САНУ, Београд 2003 – 2006.
- Ивић, Милка (1975) *Правци у лингвистици*, Државна zaloжба Словеније, Љубљана.
- Јашар – Настева, Оливера (2001), *Турскије лексичке елементи во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Карацић, Вук Стефановић (1986) *Српски рјечник*, 1852, књ. 1 и 2, Просвета, Београд.
- Матица српска и Матица хрватска (1967–1976), *Речник српскохрватског књижевног језика*, Књ. 1-6, Нови Сад/ Загреб.
- Пецо, др Асим (2007), *Радови о ѣурцизмима, Сарајево*, Босанско филолошко друштво и Академија наука и уметности БиХ, Изабрана дјела, књ.5, Сарајево.
- Пецо, др Асим, Турцизми у Његошевој Слободијади, НССВД 18/2, стр. 425–431.
- Српска академија наука (1959 – 2001), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1 – 16, Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Београд.
- Скок, Петар (1971 – 1973), *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика*, Књ. 1-3, ЈАЗУ, Загреб.
- Српска академија наука и уметности, (1959. и даље) *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Станковић, Бора (1979), *Нечистиа крв*, Просвета, Слово љубве, Београд.
- Шкаљић, Абдулах (1989) *Турцизми у српскохрватском језику*, Свијетлост, Сарајево.
- Miklosich, Franc (књига у четири тома објављена у периоду од 1852 – 1875) *Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen*
- Sandfeld, Kr. (1931), *Linguistique balkanique*, Paris.
- Simeon, Rikard, (1969) *Enciklopedijski rjecnik lingvističkih naziva*, JAZU, Zagreb.

Напијалија Андријевска

ЗА ЕДЕН ИСКЛУЧОК ОД ПРАВИЛАТА ЗА ЕДНАЧЕЊЕ ПО ЗВУЧНОСТ

Апстракт: Предмет на оваа статија е еден исклучок од правилата за едначење по звучност даден во последното издание на Правописот на македонскиот јазик. Станува збор за небележењето на едначењето по звучност во зборот **себство**. Вниманието е насочено кон последиците што може да ги предизвика ваквото правописно решение и кон другите можности за образување именка од заменката **себе**.

Клучни зборови: правопис, едначење по звучност.

Познато е дека различните гласовни промени што настануваат при изговорот на согласките во низа, главно, наоѓаат одраз и во правописот на македонскиот јазик (сп. Правопис на македонскиот јазик 2015: 17; второ издание 2017: 17). Една од овие промени, на којашто ѝ е посветено одделно внимание во сите досегашни изданија на правописот на нашиот јазик, е појавата едначење на согласките по звучност: имено, кога звучните и беззвучните согласки ќе се најдат во непосреден допир, тие се едначат по звучност според втората согласка. Нашиот интерес овде е насочен кон промената на звучната согласка **б**, којашто пред беззвучни согласки се менува во својот беззвучен парник **п**.

Во најновото издание на Правописот на македонскиот јазик во врска со оваа појава стои следново: „Едначењето по звучност кое настанува при додавање суфикси, префикси и при образување сложенки, редовно се бележи“, и понатаму, меѓу примерите за едначење при додавање суфикси, е одбележана промената на **б** во **п**, којашто е илустрирана со повеќе примери: „*риџка* (*риб(а)+ -ка*), *клуџски* (*клуб+ -ски*), *роџски* (*роб+ -ски*), *загрејски* (*Загреб+ -ски*), *зайџи* (*заб+ -џи*), *човекољубџи* (*човекољуб(еџ)+ -џи*), *врајче* (*враб(еџ)+ -че*), *лејче* (*леб+ -че*)“ (Правопис на македонскиот јазик 2015: 17; второ издание 2017: 17). Во претходните изданија меѓу ваквите примери беше дадена и именката *ројсџиво* (сп. Правопис на македонскиот литературен јазик 1998: 22) од каде што може да се види асимилацијата на согласката **б** пред суфиксот **-ство**. Во Обратниот речник на македонскиот јазик други вакви примери се именките: *удопство*, *неудопство*, *великосрпство*, и сложените образувања со туѓојазична основа како втор член: *србофопство*, *словенофопство* (Миличиќ 1967: 265), а во последното издание на Правописниот речник на македонскиот литературен

јазик се внесени уште и: волшепство и русофопство (Конески 1999: 50, 405). Сите овие приведени примери укажуваат на системски спроведеното едначење по звучност на **б** во **п** пред суфиксот **-ство**.

Меѓутоа, и покрај поставувањето на горенаведеното правило за соодветната промена на **б** пред **-ство** (односно преземањето и прифаќањето на ова правило од претходните изданија на македонската правописна книга), во последното издание на Правописот се вели: „Не се бележи едначењето по звучност: на **б** во зборот: *себсѝво*“ (Правопис на македонскиот јазик 2015: 18; второ издание 2017: 18). Значи правописното решение е различно само во овој единичен случај. Сепак, се поставува прашањето дали е токму ова решение најдоброто. Иако прашањето е можеби задоцнето, го поставуваме сметајќи дека заслужува и понатаму да му се посвети внимание, да се преиспита уште еднаш решението дадено како норма и да се размисли за посоодветно решение што доследно ќе ги следи одамна пропишаните правила на македонскиот правопис.

Вообичаено, во Правописот не се дава толкувањето на зборот, но јасно е дека во овој случај имаме работа со термин, а термилошките зборови и изрази како прашање ги надминуваат чисто јазичните рамки. Имајќи го пред нас само текстот на Правописот, ние не знаеме дали станува збор за термин од филозофијата, психологијата, религијата или од некоја друга научна област, па овде можеме да го разгледаме зборот само од правописна гледна точка, не навлегувајќи во неговата семантика. Притоа ќе се задржиме само на дериватите од гореспоменатиот корен што можат да се најдат во употреба во нашиот јазик.

Познато е дека речникот на еден јазик е отворен систем, кој, меѓу другото, се проширува и преку образување нови зборови врз основа на неговите продуктивни модели како резултат на спонтан или свесен творечки акт (Корубин 1980: 252). Оттука, од зборообразувачка гледна точка, зборот што е во центарот на нашиот интерес е потенцијално содржан во моделот корен/основа + суфиксот **-ство** и соодветно е деривиран. Меѓутоа, за да го сметаме за законита појава, тој мора да ги следи и другите законитости на нашиот јазик, односно едначењето на согласките по звучност мора да биде одразено и зачувано и во неговиот пишан лик (во изговорот секако се врши беззвучувањето на **б** пред **-ство**). Зашто, кога веќе е поставено правописното правило за бележењето на едначењето по звучност на согласката **б** пред **-ство**, неприфатливо е во едни примери тоа да се бележи, а во други не. Макар да е тоа и еден единствен случај, двојства и недоследности во рамките на веќе воспоставено правописно правило не треба да се дозволат. Отстапувањето од ова правило се покажува како застранување од нормата, па и како туѓојазичен елемент што е надвор од системот на македонскиот јазик.

Има и други причини поради коишто сметаме дека нема основа исклучокот **себство** да се препорачува како норма. Како збор со термилошка употреба, именката **сепство** за пошироката читателска публика не е нејасна поради

извршеното едначење по звучност и таа нема да стане поразбирлива ако не се спроведе едначењето. За точното разбирање на овој термин, неопходно е прецизно дефинирање на поимот, што вообичаено се прави во секое научно дело и наоѓа соодветно место во термилошките, енциклопедиските или евентуално во поголемите толковни речници, коишто ќе го определат неговото значење и ќе ја објаснат неговата употреба во терминологиите на различните науки. Затоа е подобро да се потрудиме да ја препознаеме основата **себ-** (од заменката **себе**) во именката **сепство** отколку да го прифатиме нејзиниот лик без едначење, што само по себе би внело поголема забуна во усвојувањето на односното правописно правило, а би можело да доведе и до погрешно пишување на примерите од типот волшепство, ропство, односно би повлекло пишување и на овие именки без едначење по звучност. (Во соодветен лик со бележење на едначењето по звучност ја наоѓаме оваа именка, на пример, во книгата на проф. д-р Славица Велева – „Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик“, каде што авторката ја истакнува поголемата зборообразувачка валентност на суфиксот **-ство** во однос на другите зборообразувачки модели, така што тој се среќава со различни мотивирачки основи – придавки, именки, броеви, прилози, заменки, па меѓу другите примери ја наведува и именката **сепство** образувана од заменката **себе** [Велева 2006: 63].)

Вистина, има во нашиот јазик исклучоци од едначењето по звучност, односно негово небележење. Општо земено, исклучоците од различен вид се повеќе присутни и во некои случаи и неизбежни (за да не биде засегната разбирливоста на зборот од гласовните промени) кога станува збор за адаптација на зборови од туѓо потекло, во прв ред интернационализми, за ономастичка лексика и сл. Покрај тоа, небележење на едначењето по звучност има и кај зборовите од домашно потекло, како, на пример, на д пред суфиксите **-ски, -ство, -ствен, -ствува** (сп. *градски, наследсѝво, ĳроизводсѝвен, бедсѝвува*), но ова правило е доследно спроведено кај сите вакви образувања, односно е вградено во системот на македонскиот правопис. Таков е и случајот со зборот **бегство**. Меѓутоа, ако практиката наложи образување на дериват со суфиксот **-ство** од некој збор што завршува на согласката **-г**, тогаш, по правило, следејќи го веќе познатиот модел, ниту кај тој дериват нема да се изврши едначење по звучност (имено овде исклучокот, односно небележењето на едначењето по звучност станува правило), па би претпоставиле, на пример, од **жег** – ***жегство**, или од **друг** – ***другство**. Во врска со последнава основа, би истакнале дека широка употреба добива дериватот **другост** како новообразување што е сосема во духот на македонскиот јазик и правопис. Според зборообразувачкиот модел по кој е изведена именката **другост**, иако ретко, може да се сретне во употреба образувањето **себност** што го содржи коренот **себ-** (сп. предавање „Слобода и себност кај Мишел Фуко“ [франц. *La liberté et l'individualisme chez Michel Foucault*] одржано на 27 март 2014 г. на Филозофскиот факултет), веројатно по

аналогија на **меѓусебност**, **посебност**, **присебност** и сл. Но, за разлика од последниве три именки за коишто постојат мотивирачки придавки **меѓусебен**, **посебен**, **присебен** (образувани на префиксно-суфиксен начин од предлошките изрази **меѓу себе**, **по себе**, **при себе** со суфиксот **-ен**), мора да се укаже на отсуството на претпоставената придавка ***себен** како мотивирачка за именката **себност** што претставува пречка за нејзиното вклучување во системот на македонскиот јазик.

Меѓутоа, овде посебно заслужува да се истакне уште едно образување од овој корен што може да се сретне во употреба во нашиот јазик, а коешто не ги нарушува веќе утврдените правила на системот. Имено, во коренот на заменката **себе** наоѓа одраз т.н. редување на самогласките **е** : **о**, така што тој се јавува во два превојни степени: **себ-** и **соб-**. Досега стана збор за коренот со вокал **е**, од којшто во речникот на македонскиот јазик се забележани дериватите **засебен**, **посебен**, **присебен**, **себичен** и други изведени од нив, како што беше споменато и погоре. Од коренот пак со вокал **о** во речникот на нашиот јазик се потврдени дериватите **особен**, **особина**, **способен**, **сопствен**, како и други изведени од нив (Корубин 2000: 119). Како понова појава во јазикот од коренот **соб-** се среќава образувањето **сопство**, во текстови од областа на филозофијата, психологијата и други сродни дисциплини. Всушност, формално гледано, именката **сопство** лежи во основата на придавката **сопствен**, иако, за разлика од придавката, поради нејзината поскорешна реализација на современ план, таа не е евидентирана во материјалот за Толковниот речник на македонскиот јазик, а и нејзината термилошки ограничена употреба ги надминува определените рамки на овој речник. Меѓутоа, историски гледано, оваа именка не претставува нова појава, туку наоѓа своја потврда уште во апстрактната лексика на црковнословенскиот јазик каде што се документирани дериватите *sobŕstvo* и *sobŕstvie* (сп. картотека на проектот Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција: 74r9 во Станиславовиот пролог, 70d15 и 150d9 во Орбелскиот триод; Mikl: *соѣствѣнѣ substantia*, *соѣство upostasi* "substantia, *idiwma, idioth*" *proprietas*, *соѣствѣнѣ upostasew* *substantiarum, upostasew*"). Се разбира дека асимилациите по звучност настануваат, односно се бележат дури по губењето на еровите, така што поради присуството на ерот, овде не може да најде одраз едначењето по звучност. Но бидејќи придавката **сопствен** како континуант на црковнословенската форма *соѣствѣнѣ* е широко усвоена во тој свој лик – со доследно спроведено едначење по звучност, не постојат пречки и тешкотии ниту за усвојување на именката **сопство** во соодветното правописно решение. На пример, во овој лик, со бележење на едначењето, таа е вклучена во Дигиталниот речник на македонскиот јазик со следнава дефиниција: „Во индиската филозофија, тоа што го чини идентитетот на една личност“ (www.makedonski.info/search/sopstvo). Сепак, треба да додадеме дека во истиот овој речник наоѓа примена новото правописно решение, па така без бележење

на едначењето по звучност е внесена лексемата **себство** со следнава дефиниција: „Сложена ментална појава што се однесува на себе, т.е. на единката, личноста, составена од бројни составки: слики за себе, самооценки, себепочитување, себедоживувања, себесвесност, знаења за себе и др.“ (www.makedonski.info/search/sebstvo). Овде би истакнале дека, и покрај различните дефиниции на овие два збора, кај двете заглавни единици е дадена иста паралела на англиски: „self, identity“, како и иста синонимна лексема: „Слично со: идентитет“.

Како што рековме погоре, ние овде не навлегуваме во детално дефинирање на називот, што како термин од областа на филозофијата, психологијата, религијата и сл. ги надминува рамките на оваа статија. Така, ако на македонската наука ѝ се потребни два термини за именување на два различни поими, јазикот дава можност за прифаќање на именката **сепство**, но само во ликот со бележење на едначењето по звучност почитувајќи ги законитостите на системот, зашто не треба да се прибегнува кон исклучоци и онаму каде што не се неопходни, кога не влегуваат во систем, туку остануваат единични примери и како такви претставуваат нарушувања на нормата. Меѓутоа, ако потребите на различните дисциплини можат да се задоволат само со едно именување на терминот, сметаме дека е подобро да се прифати именката **сопство**. На тој начин, од една страна ќе се одбегне нарушувањето на веќе воведеното правило за едначење на **-б** пред **-ство** што сега е направено со нормирањето на исклучокот **себство** и ќе се спречи евентуалното поведување по него и во други такви ситуации, а од друга страна употребата на зборот од коренот со превој **-о-**, што наоѓа потврда уште во стариот јазик, би можела да се покаже и како пофункционална со оглед на асоцијацијата со широко употребуваната придавка **сопствен**.

Се разбира, ние не можеме да дадеме препорака да не се почитува пишувањето на именката **себство** без едначење по звучност со оглед на тоа што таа вака е нормирана во новото издание на Правописот (од 2015 и 2017 година), па додека е тоа во важност, ние сме должни и да го почитуваме. Сакаме само да обрнеме внимание на извесни негативни појави на нарушување на нормата што може да бидат предизвикани од ваквото правописно решение, на извесни растројства и разнишување на самиот систем што овој исклучок може да ги повлече по себе (неприфатлива е аргументацијата дека се работи само за еден единствен случај, само за една именка, еден термин и сл.) и, заложувајќи се за отстранување на ваквите исклучоци, да укажеме на нужноста да се бараат решенија што адекватно ќе може да се вградат во постојната стандарднојазична норма.

ЛИТЕРАТУРА

Велева, Славица (2006), *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје: авторско издание.

Видоески, Божидар, Димитровски, Тодор и др. (1998), *Правопис на македонскиот литературен јазик*, издание со изменет и дополнет текст под редакција на Тодор Димитровски, Скопје: „Просветно дело“.

Дигитален речник на македонскиот јазик <www.makedonski.info> (пристапено на: 10.4.2017).

Конески, Кирил (1999), *Правописен речник на македонскиот литературен јазик*, Скопје: „Просветно дело“.

Корубин, Благоја (1980), *Јазикот наш денешен*, книга трета, Новинско-издавачка организација „Студентски збор“, Скопје:

Корубин, Благоја (2000), *Јазикот наш денешен*, книга петта, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Миличиќ, Владимир (1967), *Обрабен речник на македонскиот јазик*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Правопис на македонскиот јазик, ред. Живко Цветковски и др. (2015), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Правопис на македонскиот јазик, второ издание, ред. Живко Цветковски и др. (2017), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Друштво за издавачка дејност „Култура“ АД, Скопје.

Толковен речник на македонскиот јазик, гл. ред. Кирил Конески, том V, (2011), Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Mikl: Miklosich, Franz (1862 – 1865), *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*, Vindobonae: Guilelmus Braumüller.

При работата е користена картотеката на проектот Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција.

Лидија Танџуровска

НА КРАЈОТ БЕШЕ ...

Апстракт: Имаме чувство дека нема сегмент (од практиката) од македонскиот јазик што не го зафатил Благоја Корубин. Доволно е да се запрашате за некое јазично прашање и ако го побарате низ пишаните редови од неговото „Јазично катче“, верувам дека ќе го најдете.

По овој повод, решивме да се осврнеме на интерпункцијата (односно на интерпункциските знаци во пишаниот текст, за кои, свое мислење дал и Корубин: „Едно е навистина јасно: дека тие не се појавиле случајно...“.

Клучни зборови: интерпункција, правопис, Корубин, стилистика.

Трите точки на крајот од насловот на темата од годинашниот меѓународен научен собир, како и трите точки на крајот од насловот на нашата предложена тема на рефератот, според Правописот на македонскиот јазик (Правопис, 1998: 137 и 148), можат да бидат израз и на интерпункциски и на правописен знак, а според ревидираниот Правопис на македонскиот јазик (Правопис, 2017), трите точки наоѓаат свое место само во делот на интерпункција (Правопис, 2017: 117–118).

Терминот интерпункција во Правописот (Правопис, 2017: 83) се дефинира како систем од писмени знаци со кои се означуваат почетокот и крајот на речениците; границата и односите меѓу дел-речениците и меѓу реченичните членови; интонацијата, темпото и паузите при зборувањето. Исто така, на истото место се наведува дека интерпункцијата ги опфаќа и правилата за употреба на интерпункциските знаци.

Во Правописот од 1998 и во Правописот од 2017 година се наведуваат истите интерпункциски знаци во македонскиот јазик (точка, запирка, прашалник, извичник, точка и запирка, две точки, три точки, загради, црта (тире), наводници и полунаводници), со мала разлика во ревидираниот Правопис, каде што се разложени заградите на заоблени и квадратни.

На страницата 137 од Правописот (Правопис, 1998: 137) во точката 369. за трите точки (...) како интерпункциски знак стои: *а) Три точки се пишуваат за да се покаже дека речта е незавршена: ...; и во точката 370.: Неколку точки се ставаат и за да се означат заинаѓањата во зборувањето, па и во зборови: ...*

На страницата 117 од ревидираниот Правопис (Правопис, 2017: 117) за трите точки се наведени шест ситуации (274, 275, 276, 277, 278, 279): *ири*

тточкѝ се ттишуваатт на крајотт на незавршен исказ; ттри тточкѝ се ттишуваатт во незавршен исказ од ттрашални и од извични реченици; ттри тточкѝ се ттишуваатт за да се означи заситтот во говоротт или испрекинатт исказување на зборовиттѝ; ттри тточкѝ се ттишуваатт ттри ттренесување делови од разговор (ттелефонски, електронски и сл.); ттри тточкѝ се ттишуваатт за да се означи ттрекин на ттиотомошно набројување; односно: знакотт ттри тточкѝ, стторед видувањатта на состојавувачотт на информацијатта, може да се замени со: и така ттиаку, и слични, и други / и друго.

Кажаново е потврдено со примери, меѓу кои, секако, можат да се вклучат и нашите примери (насловите на предложените теми) во примерите со незавршен исказ.

По овој повод, прелистувајќи ги книгите од едицијата Јазикот наш денешен (I до VI) на Благоја Корубин, се обидовме да го побараме и неговото мислење во врска со оваа проблематика – интерпункцијата во македонскиот јазик и не бевме изненадени што го најдовме во третата книга „Јазикот наш денешен“ (Јазикот ..., 1980: 199–201). Имено, според концепцијата на „Јазичното катче“, Корубин го дава своето мислење по допис од читателка на „Јазичното катче“, драмската актерка Вукосава Донева. Тој смета дека треба да се води сметка од кој аспект се разгледуваат интерпунктиските знаци и потенцира: **„Едно е навистина јасно: дека тие не се појавиле случајно, дека дошле како составен дел на писмото за да предадат некои својства на речта што не се предаваат со другите писмени знаци (буквите), ниту се изразуваат со некои морфолошки или синтаксички средства (како што е на пример, редот на зборовите) и слично.“** Понатаму, во своето образложение, Корубин пишува дека во некои правописи од јазиците има „т.н. граматичка интерпункција“, а во други – „логичка“, при што интерпункцијата од македонскиот јазик ја смета за логичка.

Корубин смета дека „нашата мисла и реч е полна со модалитети и други својства од најразличен вид, кои тешко можат да се задоволат со средствата на пишаната реч, да се предадат со расположивите писмени знаци“. Според него: **„потребно е големо мајсторство на зборот, на пишувањето и на изразот воопшто** за да се предаде и во писмена форма што повеќе од нив; во тој процес на писмено оформување да се зачува што повеќе од нив.“

На овој начин, Благоја Корубин, ѝ „отворил место“ на интерпункцијата во рамките на стилистиката. Всушност, иако станува збор за нормативни правила, со употребата на интерпункцијата во еден текст, секој автор избира кои интерпунктиски знаци ќе ги употреби во согласност со својата мисла, односно со својата реч. Така, на текстот му дава свое стилско обележје. Во тој случај можеме да зборуваме за индивидуален јазичен израз на еден автор и ова може да биде продолжување и надополнување на нашата теза за индивидуалниот

јазичен израз во текстовите (од научниот функционален стил), која ја презентиравме на истоимениов научен собир во 2012 година, кога, меѓу другото, пишувавме и за препознатливоста на јазичниот израз на Благоја Корубин кај неговите почитувачи. По тој повод напишавме дека текстовите на Благоја Корубин му припаѓаат на строгонаучниот, на научно-учебничкиот, како и на научно-популарниот потстил (последниве – особено преку текстовите што ги опфаќаат јазичните прашања од практиката). И тогаш заклучивме дека „меѓу карактеристиките на јазичниот израз на Корубин се забележува употреба на авторска множина (*Ги имаме предвид... 48, Да ја земеме 38, Не смејаме ..., Не мислиме 53*), употреба на безлични и на пасивни реченици (*Се работи за ... 37,*), употреба на условни реченици (*Ако ја разгледаме... 38, Ако има 44... Ако се работи 58, Ако сака 72*), употреба на различни граматички форми и граматички времиња (*се истакнуваше... 18, За Мисирков беше ... 29, се истакнува 28 Ке почнеме ...75, изиграле ... 27*), набројување, употреба на изрази за надоврзување (*Имено, 78, Се разбира ... 63, Така, значи, членот 78, Како што се гледа ...49, 54, Вистина е ... 58, Очигледно е ... 61¹*) итн.“ (Тантуровска, 2012). Понатаму, како препознатлива црта на Корубин, ја дефиниравме употребата на меѓународна терминологија (термини и именски групи: *аргументација, дезаргументација, анализизам, синтетизам, дејтерминизам ...*); употреба на старата падежна форма кај имињата и кај презимињата од машки род: *Енгелс, Плеханов...*; употреба на некои именски групи со обележен збороред (*... јазикот наш денешен ... 22*), како и употреба на прашалната реченица итн.

Меѓутоа, како што нагласивме тогаш, „препознатлива црта на јазичниот израз на Благоја Корубин (особено во строгонаучниот потстил) се долгите реченици, со многу вметнувања. Од една страна се чувствува *гласното размислување* најчесто визуелно врамено меѓу загради, меѓу наводници, со тире и сл., а од друга, се гледа долгото задржување на концентрацијата на мислата, која треба да се преточи во реченицата задржувајќи ги сите граматички односи на нејзините членови“ (Тантуровска, 2012) и при тоа, за пример ја издвоивме следнава Корубинова реченица:

Ако направиме едно максимално обопштување на карактеристичките (балканистички) на грамаатичката структура на македонскиот современ јазик од морфосинтаксички аспекти, тогаш би можеле нив да ги сведеме на два основни и структурни комплекси од конститутивни и други елементи: анализизмот, односно решавачкиот преглед на анализичките (описните) морфолошки или воопшто морфосинтаксички конституции на јазикот на изразот (на прво место и пред сè тука е: напуштањето на синтетичката надежна флексија – но и: описниот материјал, некои од формите на глаголсковременската система и др.) – а сепак тоа насмрета синтетизмот,

¹ Илустрираните примери се земени од првата книга „Јазикот наш денешен“ (1969).

Ако се обидеме да ги отстраниме буквите, поточно зборовите, ќе останат само интерпункциските знаци, а тоа би изгледало вака:

Се разбира дека авторот може(л) да ја искаже својата мисла на различни други начини и при тоа, во согласност со својата логика, да ги подреди интерпункциските знаци онака како што размислува во тој момент. Како и да е, пред нас имаме завршен и објавен текст и од тој текст авторовата завршена мисла изгледа како во примерот горе.

циските знаци, ако се дел од јазичните средства, изборот на јазичните средства може да ни помогне во утврдувањето на функционалниот стил на кој му припаѓа даден текст.

Во последно време, сè повеќе се посветува внимание на употребената интерпункција во конкретни дела, така што тоа ни дава право и интерпункциските знаци да ги вклучиме во јазични изразни средства во рамките на стилистиката.

ЛИТЕРАТУРА

- Корубин, Благоја (1969), *Јазикот наш денешен*, кн. I, Скопје.
Корубин, Благоја (1976), *Јазикот наш денешен*, кн. II, Скопје.
Корубин, Благоја (1980), *Јазикот наш денешен*, кн. III, Скопје.
Корубин, Благоја (1986), *Јазикот наш денешен*, кн. IV, Скопје.
Корубин, Благоја (2000), *Јазикот наш денешен*, кн. V, Скопје.
Корубин, Благоја (2001), *Јазикот наш денешен*, кн. VI, Скопје.
Минова-Ѓуркова, Лилјана (2003) *Стилистика на современиот македонски јазик*, Скопје.
Правилник на македонскиот јазик (1998), Скопје.
Правилник на македонскиот јазик (2017), Скопје.
Тантуровска, Лидија (2012), *Индивидуалниот јазичен израз во текстовите од научниот функционален стил*, Зборник Македонскиот јазик како средство за комуникација и како израз на културата, кн.23, Скопје.
Тошовић Бранко (2002), *Функционални стилови*, Београд.

Благица ПЕТКОВСКА

ЗБОРОТ ВО НАСТАВАТА ПО ЧИТАЊЕ, ЛИТЕРАТУРА И ЛЕКТИРА ОД I ДО V ОДДЕЛЕНИЕ

Апстракт: Методиката на наставата по Македонски јазик за нижите одделенија ги разработува прашањата што се поврзани со читањето и со обработката на литературните текстови.

Многу програмски задачи се налагаат и кога станува збор за наставата по Читање, и кога е во прашање обработката на литературниот текст. Имено, учениците треба да го совладаат логичкото и изразното читање, да се оспособат самостојно да читаат, да ги доживуваат и да ги анализираат литературните текстови што се соодветни на нивната возраст.

Дешифрирањето на пораката во свеста на примачот на информацијата се прави дел по дел, соодветно на нижењето на зборовите во говорниот синцир. За теоријата на информацијата е битна информативната моќ на знакот и отсуството на семантичките шумови.

Квалитетната читанка му помага на наставникот да ја организира наставата, а литературните квалитети на текстовите што се наоѓаат во неа (нивните создајни, етички и естетски вредности) даваат можност за уметничко насочување на ученикот.

Во наставата, освен методските постапки за анализа на конкретен текст, значајно е да се применуваат и соодветни техники за читање на текстот.

Во прилог кон општите теоретски согледувања приложуваме конкретна анализа на текст.

Клучни зборови: настава, читанка, информација, збор, порака, читање, дешифрирање.

На наставата по Читање, литература и лектира во нижите одделенија на основното училиште во Р. Македонија, во однос на останатите предметни подрачја по Македонски јазик, ѝ се определени најголем број на часови, зашто таа треба да оствари многу програмски задачи и цели што се однесуваат на читањето и на обработката на литературни текстови.

Основна задача на наставата по Читање е да ги оспособи учениците тие правилно и со разбирање да читаат, односно да го совладаат логичкото и изразното читање. Тоа се постигнува со постепена работа од второ до петто одделение, и тоа со читање на македонското кирилско писмо и на предаденото македонско писмо со латиница.

Литературноуметничките текстови со својата убавина и сила влијаат на чувствата и фантазијата на учениците. Оттука, подрачјето Литература е најзна-

чајното наставно подрачје за остварувањето на целите и задачите на наставата по предметот Македонски јзык.

Литературното дело се создава со пишување, а се остварува преку читањето. Основно дидактичко средство во одделенската настава е читанката, која претставува прв учебник по литература. Таа е специфичен, специјализиран учебник, со точно определени барања и во однос на нејзината функција, содржина и концепција за неа како учебник.

Читањето со разбирање придонесува за успешно јазично описменување, кое е во спрега со функционалното пишување. Читањето е примање на информации во писмена форма. Со читањето се учи, па оттука произлегува важноста на читањето во наставата. Имено, учениците треба постапно да се оспособат побргу, порационално и поефикасно да читаат и така да се подготват за современото живеење. Наставната практика го зема предвид читањето како процес на откривање на значење којшто зависи од активната улога на читачот. Имено, тогаш станува збор за читање со разбирање и информацијата дадена во текстот добива значење тогаш кога таа допира до свеста на ученикот. Таа кај него предизвикува одредена ментална претстава (Штерјоска 2012).

Читањето со разбирање е во тесна врска со речникот што го поседува ученикот, како и со интересот што се пројавува кон текстот што се чита. Дешифрирањето на пораката во свеста на примачот на информацијата се прави дел по дел, соодветно на нижењето на зборовите во говорниот синцир. Имено, за теоријата на информацијата е битна информативната моќ на знакот. Тоа подразбира дека помала информативна вредност имаат зборовите коишто почесто се јавуваат во писмениот говор, а поголема тие кои поретко се употребуваат, па дека полесно се читаат зборовите со почеста фреквенција, и дека полесно се разбираат книжевните дела со помала информативна вредност. Ако, на пример, идејната основа на текстот или постапката на ликовите е помалку предвидлива, тогаш тие литературни текстови се понеинформативни. Наставата по Читање треба да ги оспособи учениците за читање на текстови со поголема информативна вредност, но тие треба да се во склад со возрастните можности на учениците.

Се чита за учениците да бидат информирани. Со читањето се влијае на мислите, чувствата и постапките на учениците. Читањето треба да се сфати како средство за критичкото мислење. Учениците треба да научат како да читаат со размислување. Читањето и реагирањето на читањето се патиштата кон критичката анализа на текстот. Задача на наставикот е да ги подготви учениците за такво читање. Наставата по читање задолжително треба да содржи активности кои го поттикнуваат разбирањето на текстот. „Разбирањето, како суштинска компонента на читањето, претставува градење на значење по пат на интеракција помеѓу текстот и читателот“ (Клер и др. 2009:88).

По завршениот педагошки стаж на студентите од четврта година на Педагошкиот факултет во Скопје, оваа студиска 2016/2017 година, разговараме за нивните искуства во практиката, односно колку тие се задоволни од врската теорија – практика по наставата од предметот Македонски јазик. Правевме работилници за симулација на нивните реализирани наставни содржини, и истите критички ги анализиравме од методско-дидактички аспект.

Овде приложуваме наставна активност иницирана по изнесеното искуство на студент-стажант од подрачјето Литература, за која самиот укажа дека независно од теоретската упатеност и според неа направената наставна реализација на интерпретација на текст, тој лично не е задоволен од таквиот час. Навистина, дневната подготовка на студентот формално беше коректна. Стануваше збор за наставната содржина „Дишење на ауспук“ од В. Полазаревски, што тој ја реализирал во петто одделение.

Тоа нè поттикна под мое насочување да направиме симулација за работа на час врз истата содржина, а обемниот речник кој беше ексцерпиран од тој текст да нè мотивира да се пријавиме со реферат за овој Научен собир.

Заклучоците од дискусијата со студентите уште еднаш, за жал, нè потсетија дека нашата практика по предметот Македонски јазик за одделенската настава има лоши учебници, и дека воопшто нас не нè изненадува последната информација дека од 100 земји анкетирани ученици по јазична писменост од страна на ПИСА, ние сме рангирани на 98 место. Имено, со промената на националниот Наставен план и програма во 2007 година пристигна и новата генерација на учебници. Уште веднаш реагиравме дека специјализираните учебници за одделенска настава – букварот и читанката концепциски се разградени и дека истите содржат многу материјални грешки. За жал, на кориците на приведениов учебник стои дека сме рецензент, иако како претседател на Комисијата во Рецензијата нагласивме дека учебникот ќе се одобри за печат кога ние тоа ќе го дозволиме, т.е. кога авторот / авторите ќе постапат по предлозите на Комисијата. Меѓутоа тоа не се случи, учебникот се објавил ваков како што е. Истиот е и преиздаван без подобрувања, иако и практичарите треба да ги евалуираат учебниците и тие самите да укажат на неговите слабости. Пропадна и обидот на наставниците методичари од Педагошкиот факултет во Скопје, во 2010 година, преку контакт со тогашниот министер за образование, Никола Тодоров, да се направи ревизија на постојните учебници и по Македонски јазик и по останатите предмети.

Овде, значи, се соочивме со текст за кој може да се каже дека е информативен во однос на знаците (непознати зборови и фрази), а и до идејната основа ниту учениците, па дури и студентите, не дојдоа баш лесно. Овој текст, сепак, не е соодветен за наставна интерпретација со ученици кои се на десетгодишна возраст – ниту по своите литературноуметнички вредности, ниту, пак, по јазично-стилските особености.

Обојшћувања на часој

Цел на часој: тематско-идејна анализа со анализа по план на тематиката

Наставни методи: аналитичко-синтетичен и метод на хеурстички разговор; техника по ред

План на тематиката

-Необичен и необично зборува

-Тогот го обвинува чистотијата воздух

-Необични прејораки на темата

-Најголемиот „усети“ на човековото уништување

Пока: Човекот е непријател на природата

Синтеза:

загадување

големо, уништувачко

изнаразика, распушта, се свесни

Се промовира Неговото Височество СМОГ.

аути

Самостојна, творечка работа: „Природата офка“

Непознати зборови и зборовни состави

-аути 'дел од автомобилот од кој излегуваат издувни гасови'

-дишење на аути 'преносно: да се дише како автомобил'

-праќајници 'звонци'

-збрка 'забуна'

-изнаразика 'многу викаше'

-фали 'недостигава'

-офка 'сметка'

-назадно 'стиломоден'

-и 'необичен, чуден човек'

-ејзаж 'слика од природата'

-фино 'добро, убаво'

-сирка 'гледа'

-ненаситен 'и е постојано гладен'

-офјден 'и има добивка'

-зверрива крвта 'силно се вознемирува'

-распушта 'расфрла'

-крв до колена 'големо крвопролевање, многу убиени'

-војна 'меѓусебно убивање и уништување'

- најтејат се 'надиши се'
- мијни се 'фрли се'
- челичи 'челичи'
- попоницијален 'можен'
- пашем 'припио'
- самоубиец 'лице кое самопио си го одзема живопио'
- индустрија 'производство'
- смог 'загаден воздух'
- свесни се 'ојамејни се, вразуми се'
- промовира 'преписува'
- Неговио Величество Смог – 'ословување на висок преписавник од власта, владетел'
- врвно божество 'највисокио и најмоќно замислено суштество што се именува како бог'
- во тек 'сега се случува, прае'
- *Непознатите зборови и фрази треба да се објаснуваат со нивно значење во текот, а што треба да се прави со чувството на мерка.

ЛИТЕРАТУРА

- Клер, Н., Ходгрив-Ресендерс, Р., Монсон, М., Вестрик, Џ. (2009), *Подучување за читање во одделенска настава, Прирачник за обука на наставници*, Скопје.
- Петковска, Бл. (2008), *Методика на креативната настава по предметот Македонски јазик во нижите одделенија на основното училиште*, Скопје.
- Петковска, Бл. (2016), *Reading from the aspect of information in the mother language instruction in primary school*, (Blagica Petkovska, Anita Sterjoska-Mitreska), 11th International Balkan Education and Science Congress: "The future of education and education for the future", 12th to 14th October 2016, Poreč, Croatia.
- Со читање и пишување до критичко мислење, Прирачник* (2004), Фондација „Институт отворено општество“, Скопје.
- Севдинска, Љ., Настоска, В. (2014), *Македонски јазик за петто одделение деветгодишно основно образование*, Скопје.
- Reading from the aspect of information in the mother language instruction in primary school*, (Blagica Petkovska, Anita Sterjoska-Mitreska), 11th International Balkan Education and Science Congress: "The future of education and education for the future", 12th to 14th October 2016, Poreč, Croatia.
- Штерјоска, Ан. (2012), *Рано соопредување на читањето со разбирање како фактор за развој на јазичната писменост*, Меѓународен научен конгрес, Опатија, Р. Хрватска.

ЈАЗИЧНАТА ПИСМЕНОСТ И ТОЛКУВАЊЕТО НА ЗБОРОТ ВО НАСТАВАТА ПО МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ВО ОСНОВНОТО УЧИЛИШТЕ

Апстракт: Зборот, како основна информациска единица, бара дешифрирање во свеста на ученикот. Во одделенската настава особено треба да се внимава на комуникација без семантички шумови, без разлика дали станува збор за дијалог или читање на текст.

Наставникот секогаш треба да е свесен и треба да го пресретне зборот кој кај учениците, што се на рана училишна возраст, предизвикува забуна и прекин во комуникацијата.

Методиката на наставата по Македонски јазик нуди бројни методски постапки за толкување на новиот употребен збор, а умешниот наставник треба да го пронајде вистинскиот начин како да го оживее зборот во речникот на учениците.

Трудот нуди податоци за актуелниот третман на фазата за толкување на зборовите во процесот на јазичното описменување на учениците во одделенската настава. Акцентот е поставен на потребата од воведување на иновативни методски приоди за толкување на зборовите и подобрување на активниот речник на учениците.

Клучни зборови: јазична писменост, информација, речник, методика.

Продуктивната настава воопшто, а особено по предметот Македонски јазик, почива врз непречената комуникација која е ослободена од семантички шумови, без разлика дали станува збор за говорна размена на информации или за читање на текст. Притоа, познавањето на значењето на зборовите е од неприкосновено значење за успешноста на кодирање и декодирање на информацијата во комуникацискиот чин. Една од клучните задачи на наставникот е да обезбеди креативна образовна средина во која учениците ќе развиваат вештини за откривање на значењето на зборовите, а доколку во текот на наставата се сретне непознат збор, наставникот треба да понуди соодветна методска постапка, не само за толкување на неговото значење, туку и за обезбедување на неопходните предуслови за вградување на „новиот“ збор во активниот речник на учениците.

Оформувањето на речникот кај секој поединец е процес кој започнува во најраното детство, но продолжува да се развива во текот на целиот живот. Истражувањата во оваа област се многубројни и се однесуваат на различни аспекти на детскиот говор, како на пример, истражувањата за дискриминацијата на гласовите; обемот и корпусот на зборови кои ги употребуваат децата на

одредена возраст; начините на кои детето го збогатува лексичкиот фонд и сл. За развојот на речникот на учениците од одделенската настава е важно наставникот да има основни познавања за фазите низ кои минуваат децата во процесот на откривањето и изградувањето на значењето на зборовите, т.е. во изградувањето на зрелите поими во нивната свест. Во тој процес е неопходно наставникот постојано да ги насочува учениците во воспоставувањето на правилната врска помеѓу звучната страна на зборот и поимот, бидејќи не постои успешна комуникација во која зборовите се употребени со непрецизно, па дури и погрешно значење.

Треба да се има предвид дека јазикот претставува рефлексивна на нивоата на когнитивниот развој, а токму одделенската настава е периодот кога учениците преминуваат од фазата на конкретни операции, кога оформувањето на поимите е на искуствено рамниште, кон фазата на апстрактното мислење – мислење кое во основата ги има симболите, т.е. зборовите како основна единица на искажување на значење (поим). Имено, децата на оваа возраст брзо ја усвојуваат надворешната страна на зборовите, но процесот на формирање на значенската страна на зборот (поимот) е долг и бара поголем умствен напор. Фактот дека со еден збор можат да се изразат повеќе поими често ги збунува учениците, а без соодветно методско водство од страна на наставникот значењето на зборот се затемнува, а говорителот (ученикот) нема да биде во состојба активно да располага со поимот што се изразува преку зборот.

Само кога дејствието го усвоило оформениот поим можеме да смееме дека зборот е готов за нейтречена јазична употреба како симболичка, говорена форма (јазичен знак) за поимот. Дури тогаш е создадена претпоставка за јазично описување, во кое некој збор има приближно значење за различниот говорител. (Петковска, Штерјоска-Митреска 2015б: 15)

Психолингвистичката основа на овладувањето на поимот, без оглед на возраста според Виготски треба да мине низ три фази:

- 1) употреба на поимот во реално опкружување (непосредна, конкретна ситуација);
- 2) пренесување на поимот во друга спознајна ситуација (примена во друга комуникациска ситуација) и
- 3) дефинирање или објаснување на поимот (Blunden 2011).

За децата од предучилишна и рана училишна возраст е карактеристична употребата на *псевдопоимите* како вид на комплексното мислење, што означува користење на зборовите во практиката пред целосно усвојување на нивните значења. Користењето на псевдопоимите го оневозможува ученикот да го употреби зборот во нова и непозната говорна ситуација, бидејќи, во тој случај,

зборот и поимот не се преклопуваат во неговата свест како ознака за означеното.

Оформувањето на поимот оди подалеку од псевдопоимите – поврзување на зборот со поединечни предмети. Тоа е резултат на сложени мисловни процеси во кои по пат на забележување, поврзување, воопштување, изделување, расчленување и сл. ученикот врши поврзување на повеќе предмети во иста категорија. Поимот е оформен тогаш кога зборот станува недвосмислена ознака за означеното, а тоа значи дека е воспоставена дијалектичката врска помеѓу зборот и поимот, т.е. релацијата од поимот кон зборот и обратно.

Иако, методиката на наставата по Македонски јазик алармира на потребата од низа методски постапки за толкување на непознатите зборови, за жал, во нашите училишта постои впечатлив расчекор помеѓу зборовите и поимите со кои располагаат учениците. Нашите истражувања покажуваат дека сè уште се соочуваме со реалност во која поголемиот број ученици во наставната комуникација се сретнуваат со зборови кои целосно не ги разбираат.

Покрај препознатливите наставни ситуации во кои учениците не се во состојба активно да се вклучат во комуникацискиот процес поради отежнатото толкување на значењето на зборовите (одбегнуваат одговор; даваат несоодветни одговори / коментари и сл.), во конкретни налози за толкување на зборовите кај учениците ги препознаваме следните постапувања:

1. испуштање на одговорот со кој може да се определи зборот (омисија);
2. повторување и определување на зборот со самиот себе (ехолалија), односно тавтолошки одговори (тавтологија);
3. погрешно дефинирање;
4. афективно (литературно) дефинирање;
5. дескриптивно дефинирање (псевдопоим, ниво на еднокрак комплекс);
6. дескриптивно дефинирање (ниво на двокрак и повеќекрак комплекс)
7. целосно категоријално дефинирање (зрел поим).

1. Истражувања на речникот на учениците

За развитокот на речникот во воспитно-образовната практика се направени многу истражувања и во однос на квалитативната, и во однос на квантитативната страна на детскиот речник. Во тој контекст ние, во неколку наврати, истражувавме до кој степен децата го усвојуваат и богатај речникот во воспитно-образовната работа. Во 2014 г., во рамките на интерниот проект со наслов: *Значењето на зборовите и наставната комуникација низ призмата на предметниот Македонски јазик во одделенската настава на основното училиште*, ги презентиравме сознанијата за високиот процент на тавтологија (ехолалија) при дефинирање на зборовите во образовниот континуитет (II – IV

одделение), што јасно покажува за постоење на „прекинувачи“ во наставната јазична комуникација. Согледувања кои упатуваат на недостаток од вежби за развој на речникот на учениците добивме и во рамките на научно-истражувачкиот проект *Функционалната писменост во одделенската настава* од 2016 г., во кој подетално беше истражувана методско-дидактичката апаратура на учебниците по Македонски јазик, која покажа незначителен број на методски понуди за јакнење на вокабуларните капацитети на учениците, што е мошне загрижувачки факт, со оглед на тоа дека функционалната писменост, пред сè, е заснована врз препознавањето и толкувањето на информацијата содржана во зборовите.

Споменатите истражувања, како и сознанијата што ги презентираме во овој труд, се во прилог на нашиот интерес кој секогаш е насочен во правец на истражување и подобрување на јазичната писменост во одделенската настава на основното училиште во Р. Македонија. Со оглед на тоа дека зборовите се граѓа на јазикот, а јазикот е во најтесна врска со говорот и мислењето на учениците, убедени сме дека и ова наше истражување е многу показателно за состојбите на усвојување на зборовите од учениците.

Овде приложуваме „толковен речник“ на зборови кои беа предмет на дефинирање на ученици од четвртите одделенија од три скопски основни училишта (ООУ „Јан Амос Коменски“; ООУ „Вера Циривири Трена“ и ООУ „Владо Тасевски“). Притоа, истакнуваме дека приведените зборови се застапени во нивните учебници за конкретното одделение. Имено, во истражувањето беа анкетирани вкупно 154 ученици, од кои 74 се од паралелки во кои наставата по Македонски јазик се изведува по учебникот *Македонски јазик за четврто одделение за деветгодишно основно образование* (Севдинска, Настовска 2009), додека 80 од анкетираните ученици се од паралелки во кои во употреба е учебникот *Македонски јазик за четврто одделение за деветгодишно основно образование* (Атанасова 2009).

Во текот на истражувањето во соодветен инструмент – прашалник за толкување на зборови, од учениците побаравме да дадат свое толкување на понудените поими, а бидејќи поимот многу полесно се употребува во говорот и во пишувањето, а е потешко тој да се дефинира со зборови, во прилог на прашалникот поставивме барање, учениците, по свој избор, да состават пет реченици во кои ќе употребат некои од понудените зборови.

Истражувањето беше спроведено во втората половина од учебната 2016 / 2017 година, кога се очекува дека учениците овладеале со новиот вокабулар и истиот го користат во говорот.

Наша цел овде не е да ги класираме толкуваните зборови според дадените теоретски основи кои претходно ги наведовме и според кои се базираше нашето факултетско проектно истражување. Ваквиот пристап, првенствено, треба да

насочи кон потребата на педагошката практика во нашите училишта, каде грижата за изразување и творење на македонски стандарден јазик треба квалитативно да се промени. Истовремено, истражувањето треба да укаже на потребата учебниците и учебните помагала да се оформуваат во склад со претпоставениот вербален капацитет на учениците, без да бидат оптоварени со зборови чие значење учениците не го познаваат, односно да понудат доволно методско-дидактички алатки за толкување на зборовите.

Прибирањето на истражувачкиот материјал беше направено во текот на хоспитациите на студентите од IV година од Педагошкиот факултет „Св. Климент Охридски“ во Скопје, така што покрај собирањето на материјалот, беа направени и опсервации на методско-дидактичкиот пристап за богатење на речникот.

Набљудувањето покажа дека многу ретко наставникот излегува надвор од рамките на рубриката *речник* дадена на крајот од учебникот, или во конкретна рубрика што е поврзана со дадена содржина за наставна интерпретација на текст. Таа, често, е и изоставена. Вежби за понатамошна употреба на зборовите во друг контекст ретко се спроведуваат. Резултатите од ваквата методска поставеност се видливи од истражувањата на детскиот речник што се спроведени досега. Независно дали теоријата на наставата укажува како се богати и треба да се работи врз речникот, наставната практика покажува инертност. Предметот Македонски јазик е на прво место во основното и средното образование, има најмногу часови, многу поставени цели и задачи кои се битни за психо-физичкиот развој на ученикот, зашто најтесна е врската помеѓу мислењето и јазикот, односно говорот на ученикот.

2. „Толковен ученички речник“

Приведените одговори на учениците за значењето на посочените зборови, кои ги структуриравме во т.н. „толковен речник“, говорат за исклучително ниско ниво на познавање на значењето на голем број зборови што секојдневно се користат во наставната комуникација. Имено, резултатите од примената на истражувачката квалитативна техника за интерјазичен контекст покажаа дека, иако омисијата е карактеристична за пониските одделенија и не беше очекувана во нашето истражување, најголем број од учениците го избегнаа толкувањето на голем број од наведените зборови, додека во присутните одговори е евидентна доминацијата на тавтолошко дефинирање на поимите. Исто така, дојдовме до сознание дека учениците од четврто одделение сè уште се соочуваат со проблеми во оформувањето на претставата за формата и за содржината на зборот, што е предуслов за усвојување на поимот и за негово правилно дефинирање. Во голем број од одговорите погрешното дефинирање на поимите (на ова одделенско ниво некои поими се усвојуваат на практично ниво, без потреба од дефинирање) е придружено со реченици во кои учениците ги

употребуваат зборовите во сосема неточен (нелогичен) контекст што укажува на невостановена врска помеѓу зборот и полнежот – надворешната и значенската (внатрешната страна). Така, за некои ученици муграта стана мувла (- *Во ѝаа кука мирисаше на мугра. / - На сирењето има мугра.*), врвлицата е висока улица (- *Автомобилите се искачуваат по високата врвлица / - Јас сијојам на врвлица.*), здолништето, наместо облека, се сфаќа како удолница (- *На мојата улица има големо здолниште.* / - *Дарко вози велосипед на здолниште.*), поимот пејзаж се поврзува со инсект (пајак) (- *Пејзажот е многу силен пајак.*), а кај некои ученици истиот поим е развиен до ниво на еднокрак комплекс со една изолирана асоцијативна врска (- *Јас и моите другари оидовме во пејзаж (природа) / - Аријон најрави убав пејзаж (цртеж) од мене / Марио има пејзаж (слика) на фудбалер.*). Последниот и слични примери упатуваат на тоа дека користењето на псевдопоими на ниво на еднокрак комплекс, во кој учениците користат еден семантички полнеж (асоцијативна врска) за дефинирање на зборот, што го усвоиле од други лица во конкретна говорна ситуација е присутно, но е незначително и недооформено, во однос на потребното за ефективна наставна комуникација.

Покрај присуството на овие (не)познати или помалку познати зборови во текстовите од актуелните учебници од каде што ги ексцерпиравме и кои, доколку се покаже дека им се непознати на учениците, подлежат на задолжително толкување во текот на наставата, тие се дел од непосредната говорна комуникација помеѓу наставникот и учениците. Истовремено, дел од селектираните зборови се вградени во дидактичката апаратура на учебниците како суштинска компонента на работните налози: - *Дойдони ги твоите тврдења од разговорот со твојот пар од клупата. Сега вие расправајте (аргументирајте).* МЈ1: 42; - *Организирајте расправа и донесете заклучок дали се согласувате со вашите ставови* МЈ1: 70; - *Организирајте расправа (дискусија) за вашите оценки* МЈ2: 97; *Анализа на приказната* МЈ1: 70; *Доживување и анализа на содржината* МЈ2: 64; - *Прераскажи го текот во театарската. Пристап анализирај ги ликовите!* МЈ2: 123 и др. Ако го имаме предвид начинот на кој се развиваат поимите во главата на учениците на соодветната возраст, а начинот на кој тие ги толкуваат подвлечените поими е засведочен во т.н. „толковен ученички речник“, можеме да претпоставиме како истите тие ученици ќе пристапат кон решавањето на поставената задача (работен налог), доколку изостане клучната алка на комуникацијата – толкувањето на непознатиот збор од страна на наставникот и постојаното упатување кон постапно оформување на семантичкиот полнеж на поимот. Проблемите што произлегуваат од непознавањето на зборовите се засведочени во нивните некомплетни одговори, а се основен двигател на потешкотиите за напредување во сите сфери на писменоста.

Воочениот обем на неоформени поими во свеста на учениците, во голема мерка се должи на несоодветното методско постапување во наставната практика. Иако, зборот е јадрото на писменоста, во методско-дидактичкото обликување на наставата затајуваат вежбите за развој на речникот на учениците.

Основната детерминанта на развојот на јазичната писменост е восприемањето на информацијата, која зависи од правилното дешифрирање на зборот во свеста на ученикот.

Овој труд дава приказ на еден сериозен предизвик со кој се соочува современата настава по Македонски јазик во РМ – семантичките шумови кои произлегуваат од недоволното познавање на зборовите што се употребуваат во писмената и во говорната наставна комуникација и нивното влијание врз севкупниот развој на писменоста на учениците. Имено, кога во наставата постои семантички шум се создаваат низа причинители за ниски постигања на учениците во сите наставни подрачја, бидејќи неразбраниот збор значи пречка за асоцијативното мислење, создавање концепти и конструкција на клучни поими.

Особено нè загрижува тоа што недоволното познавање на зборовите од страна на учениците е воочено во втората половина од учебната година кога годишниот образовен циклус се заокружува и претпоставува усвојување на одреден квантум на знаења и зборовен фонд со кој треба да располагаат учениците за да преминат на повисоко образовно рамниште.

Сериозноста на проблемот е алармантна, ако се земе предвид фреквенцијата на приведените зборови во секојдневната наставна практика и во учебниците по предметот Македонски јазик во споменатото одделение, наспроти нивото на познавање на нивните значења од страна на учениците. Станува збор за ситуација во која испраќачот и примачот на пораката не се на истата фреквенција, бидејќи примачот не го познава комуникацискиот код и не успева да ја дешифрира информацијата.

Изнесените сознанија нè водат кон заклучок дека третманот на фазата за толкување на зборовите во процесот на јазичното описменување на учениците во одделенската настава е несоодветен со основите на развојот на писменоста. Независно од тоа што Методиката на наставата по Македонски јазик нуди бројни методски постапки за толкување на новиот употребен збор, наставниците сè уште не успеваат да го пронајдат вистинскиот пат кон оформувањето на семантичкиот полнеж и оживувањето на зборовите во речникот на учениците.

Се надеваме дека приведените податоци во трудот ќе придонесат за актуализацијата на значењето и потребата од примена на иновативни методски приоди за толкување на зборовите во наставната практика, кои ќе го збогатат воспоставениот методски систем за развој на активниот речник на учениците.

„Толковен ученички речник“
на зборови од учебникот: Македонски јазик за четврто отделение за
деветгодишното основно образование (Љ. Атанасова)
и Македонски јазик за четврто отделение за деветгодишното основно
образование (Љ. Севдинска, В. Настоска)

анализа ‘анализира; анализирање; да анализира; да анализираш нешто; кога нешто го анализираме; кога анализираме нешто; кога анализираш какво е нешто; анализа на различни работи; анализа на зборови; анализа на текст; текст на анализа; кога анализираш некој текст; интерпретација; анализа е темата; обработување; обработка; обработка на текст; описување на некој текст; се објаснува текстот; начин со кој правиме порак и тема; кога го читаме текстот во главата; анкета; претставување; читање; објаснување; објаснение на некои зборови; да прегледаш нешто; проверка; анализа е кога нешто проверуваме; кога некој сака да провери нешто; кога се проверува; значи дадена активноста да се провери; број; анализа е на пример да ја анализирам масата (прегледуваш, испритуваш); кога гледаме нешто; испитување; кога еден човек оди на преглед; преглед; прегледување; да видиш дали е нешто точно или неточно; да анализираш наставен лист; описување; скенирање; да гледаш нешто како иде; некое значење на некој збор; да напишеш или кажеш некои забелешки; да видиш нешто; информации како изгледаат; испитување; испитува; кога прегледуваш или испитуваш; нешто кога испитуваш; нешто испитува; кога нешто бараш’

банално ‘забрането; кога нешто е убаво; нечие име; несериозно, се лути за нешто; се лути за глумата, кога некој се лути; лутиње, се лути за нешто, без врска; неопходно; старо; старо, неоригинално; глумаво; надживеано’

благороден ‘човек што се заблагодарува; благодарен; е благодарен; кога се заблагодарува; кога си благодарен за добро дело; кога се заблагодаруваш за нешто; кога сме благодарни спрема луѓето; кога некој некому направи добро – се заблагодарува; ако нешто добро направило за нас, ние сме благородни; немојте да барате повеќе и повеќе; кога не бараш повеќе туку си скромни; некој што е среќен за тоа што си направил; кога некој ти должи услуга, кога е задоволен од нешто, среќен; задоволен; многу радосен; некој што е дарежлив; добродушен; некој што се родил добар; некој со добра душа; е некој човек што се родил мирен; мирен; хуман, добар; добар со сите; љубител’

возвишено ‘од нешто да се возвиши; извишено нешто; повисоко; многу повисоко; многу високо; големо; пораснало; издигнало; повисок стон; зачудено; задоволно; изморено; кога си многу бучен; кога си воодушевен;

йочиййувано, човек на висока функција, најдобар од сийе; воздишка, врайено; некој кој е на йовисоко ниво со знаење'

врвулица 'верверичка; виножиийо; шуикање; улица; некоја висока улица; на врвойй на нешиийо; виулица; силен веийер; сообракај; йарче снег; многу народ, многу коли; голема редица'

глетка 'гледа; убава глеййка; убаво; некој убав йоглед; како некој гледа нешиийо убаво или убавина; кога гледаш убаво нешиийо; кога гледаш нешиийо многу убаво; гледа нешиийо убаво; кога нешиийо е убаво и го гледаме; кога нешиийо убаво гледаш; йрв йайй да го видиш; йишина; многу мала бакйерийа; да се загледаш; да йочнуваш да ги разгледуваш; да гледаш во нешиийо; кога си загледан; да гледаш; йејзаж; кога има море или йлажа ййоа е глеййка; глеййка е убава слика од йрозорец; гледа некој рабоййи; кога гледаме нешиийо; нешиийо шийо го гледаш; йоглед; йоглейй во далечина'

пејзаж 'йејзаж; йајажина; убаво; заб; йоглед; йајак; багаж; нешиийо како црййеш; црййеж на лик; црййеш на човек; значи нешиийо да црййаш; нацрййана слика; йасои; глеййка; йрирода; слика; голема слика; убава слика; крајбрежје; слика од йприодаййа'

здолниште 'удолница; надолу йо йайй; кога одиме надолу; месийо шийо води доле; долу; некој йайй (улица која води надолу); некоја база; здолнишиийе е некоја йровалија шийо ако одиш йо неа можеш да йаднеш; долина кадешиийо завршува йаййойй; долна облека; долен дел од облека; облека; йивојаййа долна облека; долен веш; нешиийо како сукња; сукна; сукња; сукна; е како сукња; од сукняййа здолнишиийеййо; здолнишиийе е како облека'

илустрација 'илусййирање; да илусййираш; йокажува нешиийо; да оййшува; црййеж; црййање; кога црййаш; да нацрййаш; да црййаш; да нацрййаш нешиийо; црййање на нешиийо; нешиийо нацрййано; е нешиийо кога ќе нацрййаш; кога го црййаме насййанойй; црййање од йтексийойй шийо е наййишан; да нацрййаш йтексий; го нацрййуваш некој дел од книгаййа или йтексийойй; црййежи во книги и учебници; да наййишеш; оййишување на себе си; да оййишеш со црййеж; слика; кога од некој йтексий или йесна йравиш слика; слика на йесничкаййа или йтексийойй; нацрййана слика во учебник или сййрий; кога некој йтексий го йрикажуваме со слики; слика за ййоа шийо се случува; йтексий со улоги; йреййсййавување; да наййравиш; да наййравиш нешиийо'

извесување 'извесййува; некој да ййе извесййи; кога ќе извесййиш за рабоййи шийо се случуваайй; нешиийо кога некој нё извесййува; некој некого го извесййува; како нешиийо извесййува; да извесййиш нешиийо; се извинува; најава; йредуййредување; сооййиийение; исййиражување; кога на некој му се кажуваайй добри рабоййи; йренесување; кога друг на друг си йренесува; кажување; нешиийо да кажеш – да извесййиш; кога нешиийо кажуваш; да ййи йокажаш нешиийо шийо не знаеш да кажеш ййи; да речеме нешиийо; раскажување; йоййсеййување; сосййанок; йред време нешиийо да знаеме; кога ќе добиеш знаење за нешиийо;

јавување; дознавање; пренесување; нагласување; кога некој ќе ти каже нешто неочекувано; кажување информација; информација; информирање, кога некој ќе ти најмине писмо; некој да ни соопшти нешто; кога објаснуваш што се случува; кога ќе кажам нешто ново или убаво; кога некој не знае нешто ти му кажуваш; кажување нешто важно; нешто важно да ти каже; некоја нова веси; кога некој некогаш му кажува за нешто; еден човек на друг да му каже некоја веси; да кажеш нова веси'

инспирација 'инспирираш од песна или од цртеж од песна; нешто што го инспирира авторот; нешто да си инспириран; кога некогаш го инспирира; кога ќе види нешто што го инспирира; кога си инспириран; кога ќе видиме нешто што неинспирира; од нешто да се инспирираш; толка со инспирација; ти дава идеи; нешто што ти дава идеја; идеја; идеја за нешто; креативност; желба за нешто креативно; предлог; предлоготок на пишување; да мислиш на нешто; кога нешто ти доаѓа на ум; желба; кога ќе ти текне нешто во моментот; некоја мисла; љубов кон нешто; кога ќе ти текне да направиш нешто; кога некој ќе најмине што сака да прави; нешто многу убаво; среќен подарок; поштом; што го поштомнало; е кога некој ќе ти каже нешто и ти да имаш повеќе идеи'

креативен 'креативен; некој што може да ја покаже креативноста; некој што прави креации; некој што прави креативни работи; едантиен; работлив; вреден; трудољубив; многу добар; активен човек; е човек што сака да работи нешто; карактер на човек; убаво црта; да знаеш убаво да црташ; некој што слика – сликар; добива многу идеи за уметност; кога некој сече и леи; да правиме убави работи; оној кој изработува многу убави работи; човек кој знае да прави разни работи; кога прави некаква творба; знае да прави украси; вешт во изработување изработки; кога сакаме да изработуваме; да направиш нешто убаво сам од себе; некој што ќе му текне нешто името; некој кој својата инспирација може да ја претстави на другиот, знае многу да измислува работи; измислувач; со свои идеи; толка со идеи; има многу идеи; некој што му текнуваат добри идеи; кога ќе измислиш нешто интересно; човек што креира работи; некој што добива идеја и прави изработка од таа идеја'

медиум 'медиум; името; тоа што се случува за време на денот; многу години, некаков доктор; средно; јачина на звук; нешто што нема ни многу ни малку; е нешто помеѓу многу и малку; обично; луѓе кои нешто кога нешто ќе се случи снимаат; што што извештува; поштом; новинар; веси'

мугра 'мугла; мудро; мудрост; мудрина; да ти се мути; темница; облачно време; магла; вазна; рано сабајле – разденување; рано сабајле; науиро; зора; рано науиро'

описување ‘опис; опис на нешто; да опишеш неког или нешто; кога нешто опишуваш; кога вршме опис на човек или предмет; нешто или неког кога опишуваме; опис на било кој; кога опишуваме предмет; кога ќе го опишеш; прејишување; анализирање; дообјаснување на некој предмет; објаснување; кога се објаснува; кога објаснуваш што значи; некакво објаснување; објаснување на нешто; објаснуваш како изгледа нешто; означување на нешто; изглед; да кажеш каков е и да го опишеш; кога некој кажува какво е нешто; раскажување како или нешто изгледа; кажување; кажување како изгледа; да кажеш како изгледа; му кажувам како изгледа на некој човек; кажување на изглед; да каже нешто за себе; кога член, лик или живојно го објаснуваме со зборови; цртање; кога неког го црташ; објаснување за некој карактер, човек или друго (изглед и особини); да го прејисстави некој; ќе те опишам-иамейна, убава, слаба; ишување; е некој да каже каква боја на коса има, каков карактер и др.; нешто кога си видел и му опишуваш; кога на некој или нешто му се кажуваат добри работи; каков е ликој; прејисставување некој лик како тој личи’

ПОДБИВНО ‘кога некој се подбива со нас; освоено; шег; се шегува; исмејувано; некој што се задева; кога нешто е подобро; се споротивставува; кога се противвиш за нешто’

подробно ‘сложено; многу сложено; кога љубовно и љубовно најпредуваи; злостан човек, нешто заработено’

ПОЧИН ‘кога го поочијуваш некого; кога некој го слушаш; да ги слушаш поспаририџе; поочију; умре; е некој човек шџо ќе умре; кога некој починал; кога некој умрел; некој да умре; кога некој умрел се вика починува; е некој човек кога ќе почине; кога некој ќе почине; поју умира; поचेџок; нешиџо кога почнуваш; пошрка; одмор; одмара; да се одмара; да се одмори; кога некој одмара; да легне да сџе; некој да се одмори’

препирка ‘кој се *п*реј*и*ра, *п*реј*и*река; *п*речка; неш*и*ло да *и*е с*и*речи; неш*и*ло ш*и*ло *и*и *п*речи да одиш нагоре; караница; некој да се скара *и*а да се смири; замка; некој кога *и*и враќа; рас*и*равија; зараб*и*ка; кога некој *и*е *и*еј*и*; караница, кавга’

расправа 'да се распiрава; кога некој се распiрава со некој; кога се распiраваат; кога некои луѓе се распiраваат; кара; караница; карање помеѓу луѓето; да се караш; кога се караш; се караат; некој што се кара; некој кога се кара со некого; кога двајца родителите се караат; двајца луѓе кога се караат; кавга; кавга меѓу две или повеќе луѓе; е кога група луѓе се караат; договарање; дели правда; двајца луѓе да не се согласуваат; несогласување'

секна ‘кога има сонце наситанува сенка; ако ние ситоиме и на земјата се гледа нашата слика; џвоејто тело ама да е црно; ислаши; зајуре; засиана; кивна; издува; дува нос; нешто да издува; среќа; болна; текнува; тежестната

под човекој; порасна; блокирање на свейлиналиа; сенка за лице; кога вода ќе се зайне’

состав ‘сосиав; да сосиави; нешто да сосиавиме; да сосиавиш нешто; кога сосиавуваш; содржина; рецети; нешто наредено; фантизираш, предиспиражуваш; нешто од некое реченици да сосиавиш; кога сосиавуваш текст; да прераскажеш; прераскажување; прераскажување на текст; прераскажан текст; кога нешто раскажувам; расказ; некоја мала случка; да раскажеш нешто во мали творби; текст каде се раскажува за нешто; описување; текст; вид текст; мал текст; крајок текст; дел од некој текст; како твој текст; да се напише текст; текст што сме го измислиле; кога пишуваш текст; нешто што е напишано; кога пишуваш; да се пишува некоја тема; на пример некој човек да напише нешто за некој;’

став ‘нечиј став; става; намесен; изглед; изгледот на некој; некој кога има убаво тело; поза; уметност; властивост; кореографија; однесување; начин на однесување на некој човек; творител однесување; за што се работи во расказот; нешто кога се става; кога си во форма; не сака да биде ист како некој друг; некој што не се описува лесно, кога имаш грациозност, позиција; секој има свој карактер; мислење; кога имаш свое мислење – кога си свој’

тема ‘тема; тоа е тема на текстот; некоја тема за раскажување; нешто што учиме; дискусија; разговор; поука; целина; содржина; некоја лекција; нешто ново; нешто што треба да го правиме или да го учиме; кога има друго за учење – друга страна; план за нешто; детали за нешто; настан; шег; кога за нешто зборуваш; е нешто да напишеш, напишав и тоа ќе ти биде тема; идеја за многу различни работи; е тоа што се пишува или се означува за текст; даден наслов на кој се работи; што го потпишало; една реченица што го објаснува текстот; тоа што го инспирирало писателот; што помислил авторот додека пишувал; за што се работи во текстот / книга; нешто што се случува во некој текст; тоа што се случува во крајки црти; што е поентата; за што се работи во филмот; нешто што се зборува во моментот; за што се зборува; нешто за кое се работи; главен наслов на зборче; во некој текст што се зборува; кога повеќе луѓе разговараат за нешто; тоа е кога повеќе дефиниции се сѐчени заедно; пишување за група информации; ајде да збориме за темата фудбал или симпатии’

стандарден ‘некој да збори на стандарден јазик; литературен; литературен јазик; тоа е јазик; тоа е македонски стандарден јазик; е јазик на кој зборуваме секојдневно; секојдневен; народен; наука; нов; обичен; сегашен; нешто што се изведува; тоа е јазик што се користи во секојдневниот живот; нешто вообичаено; ист како секогаш; основен; нормален, нешто што

цело време се прави, кога нешто нормално било тоа; то одредени стандарди, правила’

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасова, Љ. (2009), *Македонски јазик за четврто отделение за деветгодишно основно образование (MJ2)*, Скопје: МОН.
- Васић, См. (1994), *Психоллингвистика*, Београд.
- Vasić, Sm. (1988), *Definicije i definisanje*, Beograd.
- Петковска, Бл. (2008), *Методика на креативната настава по предметот Македонски јазик во нижите одделенија на основното училиште*, Магор, Скопје.
- Петковска, Бл., Штерјоска-Митреска Ан. (2015), *Говориме и пишуваме – прирачник по јазична писменост од I до V отделение за студенти, наставници и обучувачи*, Просветно дело, Скопје.
- Петковска, Бл., Штерјоска-Митреска Ан. (2015), *Значењето на зборовите и наставната комуникација низ призма на предметот Македонски јазик во одделенската настава на основното училиште*, Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“, Скопје.
- Севдинска, Љ., Настоска, В. (2009), *Македонски јазик за четврто отделение за деветгодишно основно образование (MJ1)*, МОН, Скопје.
- Blunden, A. (2011), *Concepts in Vygotsky's Cultural Psychology*, Theory Psychology 21: 457.

Елена ЈОВАНОВА-ГРУЈОВСКА
Доца ЦВЕТКОСКА

ЈАЗИЧНАТА КУЛТУРА НА МЛАДИТЕ ВО ОХРИД

Апстракт: Во овој труд со наслов „Јазичната култура на младите во Охрид“ направено е истражување за користењето на јазикот на средношколската младина во Охрид за да се утврди каква е нивната јазична култура. При истражувањето се води сметка во поглед на тоа дали повеќе во практика младите го говорат стандардниот јазик или локалниот охридски говор. Заради тоа е направена анкета од каде што може да се забележи односот на младите кон стандардниот јазик, воедно да се види кога и во кои сфери има кристење на разговорната лексика специфична само за младата популација.

Клучни зборови: јазична култура, средношколска младина, стандарден јазик, разговорен јазик, охридски говор.

Младата популација претставува значителен дел од вкупниот број жители во општина Охрид. Во рамките на средното образование младината добива знаења од различни области меѓу кои значајно место зазема предметот македонски јазик и литература. Според програмата на овој предмет, средношколците ги усовршуваат знаењата и умеања за стандардниот македонски јазик и неговата употреба. Меѓутоа, покрај стандардната форма на јазикот која е задолжителна во службена употреба, младите во Охрид користат разговорен јазик, т.е. нестандартната пројава на македонскиот јазик.

Фокусот на оваа тема е насочен кон проучување на јазичната култура на младите во Охрид преку моделот на средношколската младина. За таа цел, спроведовме анонимна анкета меѓу учениците во средните училишта во Охрид на тема: „Односот на средношколската младина кон употребата на стандардниот македонски јазик“. Извршени се и интервјуа со ученици и наставници за да се согледа односот кон стандардниот македонски јазик во училиштата на часовите и надвор од нив каде што треба да се почитува строго стандардно-јазичната норма.

Врз моделот на јазичната култура на средношколците сакаме да ја утврдиме јазичната култура на младите во Охрид. Анкетата содржи прашања од кои може да се определи каков е односот на средношколската младина кон употребата на стандардниот македонски јазик во однос на разговорниот јазик.

Анкетата е спроведена во средните училишта меѓу учениците од прва до четврта година. Од спроведената анкета сумирани се одговорите на седумдесет ученици. Вкупно се анкетирани 44 ученички и 26 ученици од машки пол. Учениците се на возраст од 16, 17, 18 и 19 години. Од вкупната бројка од 26 ученици од машки пол 8 живеат во село, а 18 живеат во град. Од вкупната бројка на 44 ученички, 29 живеат во град, а 15 живеат во село.

Анкетата содржи 22 прашања и суштински е поделена на два дела.

- I. Првиот дел од прашањата се однесуваат за општите податоци на анкетираниите и тоа за возраста, полот, местото на живеење, образованието и односот на младите кон употребата на стандардниот македонски јазик.

Првото прашање од анкетата гласи: Како го оценувате сопственото владеење на стандардниот македонски јазик? Повеќето, т.е. 44 ученици самоуверено се изјасниле дека одлично го владеат литературниот јазик, само тројца сметаат дека добро го владеат, а еден ученик е незадоволен од сопственото познавање на стандардниот јазик.

Второто прашање е: Кој придонесува за правилното користење на јазикот? Одговорено е дека најмногу придонесуваат родителите и професорите по македонски јазик, потоа општеството во кое живеат, образованието, домашното воспитание, читањето книги, досега стекнатото образование, заинтересираноста и училиштето. Овде е забележително дека еднаква улога имаат родителите и професорите по предметот македонски јазик, а кај учениците од машки пол интересен е ставот дека лично самите се грижат за правилната употреба на јазикот.

Третото е: Дали охридскиот говор има големи отстапувања од стандардниот македонски јазик? Повеќе од половина од учениците, особено од машки пол, одговориле дека нема големи отстапувања. Заклучуваме дека кај учениците од машкиот пол владее локал-патриотизмот, па, според нив охридскиот говор е многу близок до стандардниот и нема големи отстапувања.

Четвртото е: Кој говор сметате дека е најблизок до стандардниот македонски јазик? Повеќе од половината од машкиот пол го сметаат охридскиот, другите ги наведуваат битолскиот, скопскиот, велешкиот и прилепскиот како најблиски до стандардниот македонски јазик. Од женскиот пол, најголемиот дел одговорил дека велешкиот е најблизок, па охридскиот, потоа битолскиот, скопскиот и прилепскиот говор.

Различен е пристапот во одговорот за тоа кој говор е најблизок до стандардниот. Еден дел се изјасниле дека тоа е охридскиот говор, можеби од фактот дека Мисирков во книгата „За македонските работи“, во петтата статија го воведува охридскиот говор како основа на литературниот јазик поради долгата книжевна и културна традиција на градот Охрид и Охридската книжевна школа. Другиот дел од учениците се изјасниле дека централните и западните говори се најблиски до литературниот јазик, според трите основи за формирање на македонскиот стандарден јазик што ги поставил Блаже Конески.

Петтото прашање гласи: Во секојдневната комуникација повеќе се трудите да го користите разговорниот или стандардниот македонски јазик? Дадени се следниве одговори: 17 ученички се одлучиле за разговорниот јазик, 6 за стандардниот јазик, а 5 не одговориле. Кај истото прашање 19 ученици од машки пол го одбрале разговорниот јазик, а само еден стандардниот јазик.

Заклучуваме дека во секојдневната комуникација младите имаат поголема слобода во користењето на разговорниот јазик.

Шестото е: Како зборуваат на час, на одмор, дома и во друштво? Дадени се следните одговори: еден ученик употребува секогаш стандарден јазик, а другите на час зборуваат литературно, а на одмор, дома и во друштво – разговорно. Една ученичка се изјаснува дека зборува само охридски, а другите дека на час користат литературен јазик, а разговорен во останатите ситуации. Ова докажува дека младите прават дистинкција меѓу разговорниот и стандардниот јазик.

Седмото прашање гласи: Од што зависи дали ќе го користите разговорниот јазик? Дадени се следниве одговори: најмногу одговориле дека зависи од местото и целта на комуникацијата, потоа од возраста, на крајот од степенот на образованието и од блискоста со соговорникот. Следствено на ова, на младите сосема им е јасно дека ситуационо треба да внимаваат кога ќе го употребуваат разговорниот, а кога стандардниот јазик.

Осмото прашање е: Дали разговорниот јазик на средношколската младина се разликува од јазикот на возрасните? (Од машкиот пол 8 дале одговор „да“, 11 дале одговор „не“ и еден одговорил „во мала мера“; од женскиот пол 8 одговориле со „не“, 15 одговориле со „да“, 3 дека „се разликува до одреден степен“.) Најголем број од учениците заклучиле дека јазикот на средношколската младина се разликува од јазикот на постарите. Свесни се дека треба да внимаваат каква лексика ќе употребат кога ќе комуницираат со возрасните.

Деветото прашање гласи: Дали учениците се трудат повеќе да користат зборови од разговорниот или од стандардниот јазик? Дваесет ученички одговориле дека повеќе се трудат да користат зборови од стандарден јазик, а 8 сметаат дека повеќе користат зборови од разговорниот јазик. Шест ученици одговориле дека се трудат да користат зборови од стандардниот, а 14 користат зборови од разговорниот јазик.

Од прегледот се заклучува дека ученичките се поодговорни и повнимателни и затоа, повеќе се трудат да користат зборови од стандардниот отколку од разговорниот јазик, споредено со учениците.

II. Вториот дел од анкетата содржи прашања за именување лица, предмети и други поими во секојдневните ситуации.

На прашањето како средношколците ги именуваат соучениците што препишуваат на часовите за писмена проверка на знаењата, добиени се следниве одговори: *свака му часи, снаодлив, ѝрејишувачи, гребайџори, единичари, махери, клошари, ѝреваранџии и наркомани, снаодливи, нејисмени, неуки, далаверџии, ѝруџој, бубалици, лиѝераџиурни, не ги именувам.*

На прашањето со кои зборови ги именуваат другарите и другарките кои претерано се посветени на учењето, дадени се следните одговори: *ѝамејџии, бубалици, усѝешни, ѝримејни, нердс, неѝокму, одлични, образовани, досадни,*

йосвеїени на учењейіо, ненормални, учени, сезнајковци, но, најчесто ги нарекуваат бубалици.

На прашањето како ги нарекуваат девојките и момчињата што се убави и привлечни, одговорите се следни:

а) одговори на учениците: убави, бајовци, йривлечни, бомба(она је бомба), лейоййици,

шмифлици, гром, јаки/јака, секси, згодни, маче;

б) одговори на ученичките: мачиња, айтракйивни, бомбони, душичиња, убави,

заводници, згодни, симйаййични, шмизли, лейоййици, лейоййани, секси, йривлечна,

но најмногу ги нарекуваат згодни.

На прашањето како ги нарекуваат врсничките кои се премногу дотерани и нашминкани добиваме необични одговори:

а) одговори на учениците од машки пол се: сйозоруши, шмизли, мамини-ййаййини йринџези, кренаййи, мачкани йашиїеййи, лоїаййа йудра (види ја на шйіо личи), фрик (изрод), вешиїачки, дројљи, кловној, грди, многу убави.

б) одговори на наученичките: фасадирани, кич, йреубави, фуфици, модели, дами, дойтерани, йремногу дойтерани, йринџези, барбичиња, самобендисани, средени, но, најмногу ги нарекуваат убави и шмизли.

На прашањето: Како ги нарекувате учениците кои повеќе со нивната снаодливост отколку со учење добиваат повисоки оценки добиени се следниве одговори: снаодливи, сйособни, умен Дојчин, мудри, молчи-ййолчи, инйтелигенййни фаџи, најјаки, шйиуни, инйтелигенййни и снаодливи, факмани, иййри, среќли, йамеййни, лжачи, корисйіољубови, среќници, снајдисе йа живеј, лугуши, махери.

Оценката единица, средношколците ја нарекуваат со следните зборови: слаба, бандера, йушка, кеџ, мизерија, комйир, бамбус оаза, неусйешна, слаба, незадоволййелна, недоволен, какйус, но најмногу ја нарекуваат кеџ.

На прашањето: Со кои зборови ги именувате оние ученици/ученички кои не ги интересира учењето туку забавата? одговорите се следни: ойушййени, заосйіанаййи, лузери, кул, йијаници, клонови, аванййурисййи, фаџи, оййишани од госйода, сверој, друшййвени, оросйиш, единичари, шалабајџери, оййкачени, забавувачи, дечки за забава, забависййи, друшййвени, забавни, јаки, сйіокмени, йарййи йййл, некорисни, но, најмногу ги нарекуваат неизаинййересирани.

За тоа како се обраќаат младите кон **мајкайа** дадени се одговорите: мамо, мамичке, мајко, мајка, срџе, мамо, мам, мама, мамиййа, мамичка, мамичке, мами и на име; кон **ййаййкоїо**: сйіари, никако, чале, ййаййко, ййаййо, ййаййич, ййаййичко, бабуче, сйіаро, ййайй, ййаййе, ййаййи и на име, а најмногу со ййаййо и ййаййе; кон **саканаййа**: душо, шеќерче, срџ, злаййо, љубави моја, кукло, мило, љубов, сонџе, по име, а најмногу со срџе и маче; кон **саканиойй**: срџе,

злајџо, злајџичко, мило, душо, срце, мече, бејби, куче, љубовче мое, душо моја, мате, љубави, на име, муце и срџка.

За зборот **џари** средношколците ги користите и зборовите: зелени-кинџи, камен, мани, шушки, џарица, оние џиџо манкеџи, џарички, новаџ, молеџ, алџани, џариџиџа, банки, средсџиво, шушки, џари, а најмногу го користат зборот кеш и мани.

Грдиџе девојки и момчиња средношколците ги нарекуваат со погрдни зборови: грди, ружни, каџасџирофа, џреџа смена, од гром удрени, убави, џомалку убај, а некои сметаат дека нема џакви грмлини, грзоморни, банални, ужасносџи, неџпривлечни, гадни, неаџпракиџивни, џиџафеџи, никакви, грдоси, габор, како со лоџаџа удрени, несимџаџични, грди, крушка, жаби, нормални луѓе.

Високиџе девојки ги нарекуваат: сџаџој, големи, високи, кошаркарки, бандери, џиџрк, јасика, драг (стап за ореви), облакодери, жирафи, врби, џоџ жени, а високите момчиња ги нарекуваат со различни имиња: високи, двокаџи-ни, виџи, сџаџој за чукање, манекенки/манекени, колови, модели, згради, сџаџои, џин, врби, коњој, бандери.

Нискиџе девојки ги нарекуваат: мало, мали, меџро и жилиџи, џулиња, меџро и желба за расџење, џеко, џуџиња, кеџеџи, џудли, џуџи, миничиња, џоџчиња; **грдиџе момчиња** ги нарекуваат: ниски, кеџеџи, џоџчиња, џуџи, џуџаџи, џуџиња, мали, кебаџи, џеџел, џоџчиња, меџро и жилиџи.

Дебелиџе девојки и момчиња се прифатени со потсмеј. Дебелиџе машки ги нарекуваат: џифуџери, гоџазни, буџковџи, џолнички, џаман, крави, за греџа, свинчиња, гџи, круџи, буриња, елеганџно џоџолнеџи, феџ бој, феџ грл, вреџа, задржување на урина, мрсни, дебелџи, свиџи, џоџчиња и џоџолнички.

Дебелиџе женски се именувани со зборовите: колку високи џолку џиро-ки, џолничка, дебелџи, елеганџно џоџолнеџи, џоџи, буџки, сџоки / крави, мрсни.

Од направеното истражување произлегува дека младите знаат да направат разлика помеѓу стандардниот јазик и разговорниот јазик, прават разлика помеѓу службена и неслужбена комуникација и ги почитуваат ситуациите од кои зависи кој јазичен израз ќе го користат, дали разговорниот или стандардниот јазик.

Во Охрид, како градска средина со традиција, се негува стариот охридски градски говор, со примеси од колоквијалната, особено жаргонската лексика.

Од направеното истражување се покажува во колкава мера младината во Охрид знае да направи разлика помеѓу стандардниот и разговорниот јазик, дали се прави разлика помеѓу службеното и неслужбеното општење и дали ги почитуваат ситуациите од кои ќе зависи кој јазичен израз ќе го користат – дали разговорниот или стандардниот. Исто така, се забележува дека јазичниот израз на на охридската младина се разликува од јазичниот израз на постарите говорители на охридскиот градски говор.

Како посебен белег на јазичниот израз на младата генерација е користењето англизми, т.е. зборови од јазикот што го изучуваат како странски јазик во текот на целото образование, почнувајќи од прво или второ одделение. Младите свесно го користат англискиот јазик сè почесто, особено во рамките на неформалната комуникација.

Важно е да се потенцира дека дел од охридската високообразована и самосвесна младина, која владее два или повеќе странски јазици, има отпор кон употребата на интернационализмите, особено англизмите и по секоја цена ги заменува со зборови од македонската народна и стандардна лексика.

ЛИТЕРАТУРА

- Бојковска, Ст., Пандев, Д., Цветковски, Ж., Минова-Гуркова, Л., (1998) *Македонски јазик за средно образование*, Просветно Дело, Скопје.
- Велковска, Снежана (1995), *Цртички за јазикот*.
- Веновска-Антевска, Снежана (1995), *За (не)улогите на македонскиот стандарден јазик при јавното општење*, Втор научен собир на млади македонисти, Скопје.
- Видоески, Божидар (1998), *Дијалектите на македонскиот јазик*, том I, МАНУ, Скопје.
- Видоески, Божидар (1960-61), *Основни дијалектни групи во Македонија*, Македонски јазик, XI-XII, 1-2, 12-32.
- Додевска-Михаловска, Олгица (2008), *Јазиците во контакт врз еден пример од развојот на македонската лексика*, Јазиците во контакт некогаш и денес, Јазикот наш денешен кн. 16, Скопје, 45-52.
- Јованова-Грујовска, Елена (2002), *Валоризација на колоквијализмите во македонската јазична средина*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, Скопје.
- Јованова-Грујовска, Елена (2009), *Лексичко-семантичката анализа на именките со субјективна оценка во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, Скопје.
- Јованова-Грујовска, Елена (1995), *Фактори за употреба на колоквијалната лексика кај студентите*, Втор научен собир на млади македонисти, 135-140.
- Конески, Блаже (1981), *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.
- Конески, Кирил (1995), *Зорообразувањето во современиот македонски јазик*, БОНА, Скопје.
- Лаброска, Веселинка (2015), *Состојбата со дијалектите пред и по кодификацијата на македонскиот јазик*, Меѓународен семинар за македонски јазик и литература, Скопје.
- Минова-Гуркова, Лилјана (2003), *Стилистика на современиот македонски јазик*, Скопје.

Пандев, Димитар (2009) *Преглед на лингвистика „Општолингвистичка поддршка на темата јазик и култура“*, Скопје

Спасов, Људмил (1997), *Бојата на јазикот*, Пулс, 14.03.

Тантуровска, Лидија (2013), *Јазичен бележник*, Едиција Јазикот наш денешен, кн. 22, Скопје.

Тантуровска, Лидија (2013), *Анимонимите во значењето на македонскиот јазик како странски и како мајчин*, Зборник трудови: Значењето низ времето и просторот, Скопје.

Вено ПАЧОВСКИ
Марјана ВАНЕВА

ПРЕДЛОГ-АРХИТЕКТУРА НА ИНФОРМАЦИСКИ СИСТЕМ И СПЕЦИФИКАЦИЈА НА РЕСУРСИ ЗА ОБРАБОТКА (И ЗАШТИТА) НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во ерата на Интернет кога, од ден во ден, се генерираат сè повеќе содржини, нивниот квалитет паѓа сè повеќе. Имено, нема никаква контрола на квалитетот на јазикот што значи се нарушува структурата на реченицата, речникот, семантиката, и сето тоа некритички се пренесува на читателите.

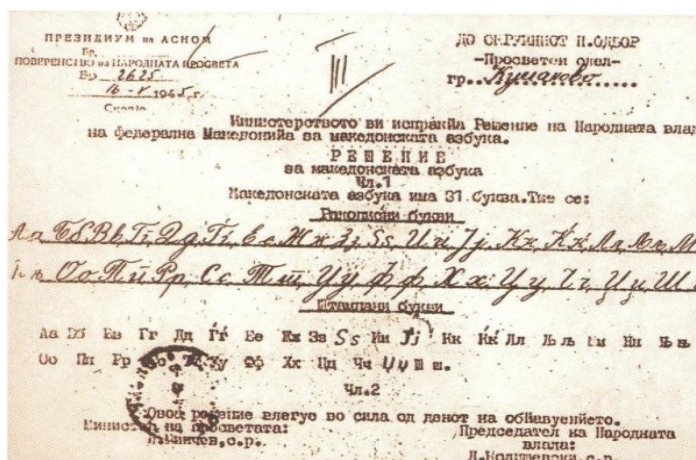
Ваквата појава особено ги погодува малите јазици, како македонскиот јазик, за кој квалитетни, електронски достапни, содржини има сè помалку, а неквалитетни непропорционално повеќе.

Едно од квалитетните решенија е да се понуди портал за обработка на јазикот, под надзор на ИМЈ, на кој, во вид на специјален информациски систем, би биле јавно достапни (макар и во ограничена форма) некои критични ресурси, како речник, речник на валенции, модули за проверка на пишување и граматичка структура, и слично.

Оваа статија претставува обид да се аргументира и дефинира структурата на тој информациски систем, како од аспект на ресурси, така и од аспект на актери и процеси на обработка и управување со податоците.

Клучни зборови: информациски систем, обработка на јазик, електронски речник, социјални мрежи.

Парола на статијата: Електронски, јавно достапни, ресурси за обработка и заштита на македонскиот јазик

Слика 1. Решение за официјализирање на Македонската азбука, таква каква што ја користиме денес

Извор од Интернет¹

Prolegomena (еден вид вовед во терминологијата и концепциите)

За јазикот и институтот

Прашање: Дали денес, по 71 година, има ресурси за македонскиот јазик?

Одговор: Да! (несомнено, нели).

Прашање: Каде се?

Одговор: На страницата на Институтот, односно на <http://imj.ukim.edu.mk/>

Но, што во суштина има таму, и колку е релевантно за моментните состојби, но и за иднината?

Информациски систем

Информациски систем (ИС) претставува интегрирано множество за собирање, сместување, чување, обработка и пренесување информации. Компании, други видови организации и поединци во современото општество зависат од информациските системи за управување со своите операции и работење, одржување на конкуритивноста на пазарот, понуда на различни услуги и унапредување на личните способности и капацитети.

Модерните корпорации зависат од компјутерски ИС за да ги обработуваат своите бизнис трансакции, управување со човечки ресурси, итн; општините

¹ <http://www.publicitet.mk/tiker/item/2437-pred-71-godina-na-deneshen-den-e-donesena-makedonskata-azbuka>

зависат од информациски системи за понуда на основни услуги на своите граѓани; поединци ги користат информациските системи за да ги унапредат своите знаења, закупување, за управување со банкарски сметки и трансакции, итн.

Со појавата и достапноста на новите информациски технологии се појавуваат сè повеќе и сè понови можности за работа, истражување и бизнис.

Меѓу другото, како социјална функција, информациските системи влијаат на:

- О забрзување во извршувањето на секојдневните активности,
- О промена на структурата на организациите,
- О промена на начинот на понуда и побарувачка на производите, како и
- О начините на сфаќање на работата (сè повеќе се јавува концепт на работа од дома).

Основни компоненти на ИС се:

- О хардвер и софтвер на компјутерите,
- О бази податоци,
- О телекомуникациски системи и технологии,
- О човечки ресурси и процедури, заедно со методологии на процесирање и пренесување информации.

О

Што може да направи ИМЈ? (ИС за покривање на научната функција)

Во недостиг на сопствени компјутерски ресурси од повисоко ниво (вработени програмери и сопствен компјутерски центар), ИМЈ има на располагање три можности за промоција на својата активност и истражување.

Користење на јавни сервиси за сместување содржини на Интернет (облаци – clouds)

За сместување на сите видови информации, освен можеби за информации од доверлив карактер, може да се искористи најнова технологија за сместување на Интернет, односно т.н. јавен облак. При ова, зборот „јавен“ не значи нешто што е видливо за кого било, туку пред сè, се мисли на достапност од која било точка на Земјата, каде што има Интернет.

Слика 2. Стилизација на „облак“ во компјутерска смисла

Има повеќе видови облаци, голем дел од нив нудат и бесплатно сместување (до определена количина информации), и секој од нив има свои предности. Попознати облаци, за јавно сместување на материјали (дигитални содржини), се:

1. Дроп бокс (DropBox) – го одржува компанијата Амазон,
2. Гугл драјв (Google drive) – го обезбедува компанијата Гугл, која истовремено обезбедува и пребарувачка машина (google.com), како и јавен сервис за електронска пошта (Gmail),
3. Уан драјв (One drive) – под покровителство на Мајкрософт (меѓу другото, производител и на оперативни системи и алатки за уредување и управување со најразлични видови содржини),
4. Други, кои можеби се нудат како дополнителна услуга при купување на лаптоп, таблет или мобилен телефон.

Слика 3. Лого на облаците, цитирани во 1-3

Дел од овие портали, во последно време, овозможуваат и уредување на документите онлајн, што значи дека се намалува потребата од инсталирање на софтвер за уредување на документите на матичниот компјутер.

Социјални мрежи (за промоција на своите активности)

Сè поголем дел од популацијата е присутен на јавните социјални мрежи, што значи дека, ако се сака да се допре до јавноста, мора да се биде присутен и таму. Но, со порастот на конкуренцијата во објавување на содржини, мора да се планира и внимателно да се одбира што и како ќе се презентира односно објавува.

Специјализирани социјални мрежи

Овој вид мрежи, на кои се мисли во рамките на статијата, се социјални мрежи на истражувачи. Како покарактеристични би ги спомнале Рисрч Гејт (ResearchGate) (во буквален превод, истражувачка порта), Академија еду (Academia.edu), како и Линкд Ин (LinkedIn) (во превод „поврзан со нешто/некого, вклучен во нешто“).

Кај првите две се формираат профили на истражувачите, се објавуваат апстракти, статии, работни верзии и слично, делови од истражувачки проекти, па и/или и цели извештаи. На некои од нив може дури и да се постави прашање односно да се побара помош при истражувањето. И, се развиваат дискусии, поискусни истражувачи од различни области ги следат прашањата, даваат совети, коментираат.

Слика 4. Заштитни знаци на цитираните социјални мрежи

Кај Линкд Ин, пристапот е малку поинаков; во смисла, се формира многу детален профил, но тоа е во согласност со природата на мрежата. Имено, оваа мрежа е повеќе осмислена во насока на барање работа и обезбедување референци, па и проверка на кредибилитет, отколку за истражување во суштина.

1. Јазикот во време на електронски медиуми

Има повеќе, но овде ќе истакнеме два, можеби најважни два аспекта:

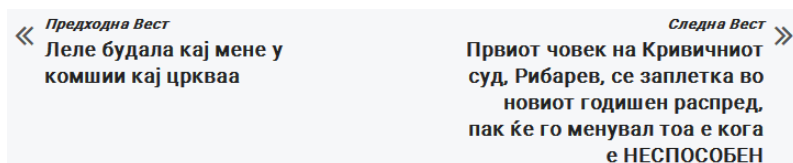
- Говорот во јавноста, јавни медиуми, социјални мрежи и Интернет, во целина

- Ресурси за истражување, достапни преку Интернет

Гугл преводите се сè поприсутни во комуникацијата. Можат да се препознаат според грешки во род, или број: еднина/множина, а понекогаш и според англискиот редослед на зборовите, или сосема несоодветен превод на некој збор, според принципот на почесто употребуван збор. На пример, зборот **article**, многу често се преведува како **артикал** (во смисла: производ), а можеби

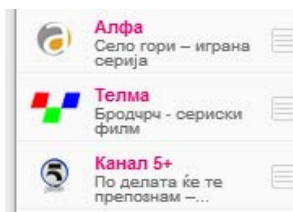
треба да се преведе, според контекстот, како **член**(од закон, ако текстот е од правна област).

Се забележува и сè помала грижа за литературноста на јазикот. Имено, социјалните мрежи генерираат и сè поголемо „загадување“. Се користи латинична транскрипција, без никакви правила, се пишува со секаква граматика, а и кај кирилично напишани коментари не се води сметка за никаква литературност.

Слика 5. Екстреман пример за неколку јазични грешки на една веб страница

Извор од Интернет²

Слика 6. Дел од најава за телевизиска програма, пренесувана преку Интернет

II. Ресурси, што може (и треба) да бидат достапни преку Интернет

Овде ќе наведеме само дел од ресурсите што Институтот ги има, и кои можат многу брзо да се направат достапни преку Интернет.

Речник

Речникот на македонскиот јазик, како едно од капиталните дела на Институтот, треба што поскоро да се направи достапен преку Интернет. На тој начин, од една страна, корисниците ќе може веднаш да дојдат до квалитетен извор на зборови (синоними, хомоними, друго) со што текстовите ќе може да бидат побогати. Од друга страна, ќе се зголеми бројот на пристапи кон сајтот на ИМЈ, што ќе има и дополнителен бенефит – корисниците ќе можат да видат и кои се други ресурси се достапни.

² <http://www.dokazm.mk/avmu-tv-nova-na-kochan-izvestuvala-neprofesionalno-od-krvavite-protesti-se-raduvale-na-krv-majchinite-a/> (вчитано на ден, 5-ти мај, 2017 година)

Фиши!

Фишите, картички на кои се запишани теренските истражувања, треба постепено да се објавуваат, по основ на провокација на дискусии, како и за натамошно истражување.

Можат да се направат достапни преку мултимедија (во вид на слики со висока резолуција). Со тоа ќе се аргументира и посебноста/заснованоста на јазикот, а ќе се овозможи и дополнителен ресурс за истражување.

Парсер

Парсер³ е софтвер за разложување на јазикот, односно на пишан текст во смисла на:

1. анализа на реченица како низа од граматички конституенти, идентификувајќи делови на говор (POS – Part-of-Speech), синтаксички релации итн.,
2. граматичко опишување(на збор во реченица), со идентификација на дел од говор, форма на флексија, синтаксичка функција, итн.,
3. да се анализира (нешто, како дел од говор или однесување) за да се открие неговата импликација или подлабоко значење,
4. кај компјутерите поспецифично, за да се анализира низа од карактери (стринг) со цел групи од тие карактери да се придружат кон синтаксички единици на соодветна граматика.

Тагер

Тагер е софтвер (компјутерска програма) која се користи за обработка на текст во смисла на претворање на текстот во хипер-структура (со користење на XML јазик), во која, до секој збор (скриено) се додава неговото значење во смисла на синтакса (именка, глагол, придавка, број, еднина/множина, род, итн.) и семантика, со што се создаваат услови, како за изработка на квалитетен систем за прибирање информации (пребарувачка машина), така и за поквалитетни истражувања за природата на јазикот.

Идејата на тагерот е и да се направи поефикасна дисамбигуација, односно намалување на двомисленоста на значењата на зборовите.

Конкорданс

Конкорданс (**concordance**) е азбучно подредена листа на сите главни зборови (principal words) што се користени во некоја книга или текст, цитирајќи ја секоја појава, за секој збор во рамките на неговиот непосреден контекст.

Конкордансот не е само индекс – во принцип, се додаваат и други видови информации како што е коментар, дефиниција, област, итн.

Како дополнително, математички техники како што е латентно семантичко индексирање се анализираат како начин за автоматско идентификување на лингвистички информации.

³ <http://www.dictionary.com/browse/parser>

Конкордансите често се користат во лингвистиката, кога се проучува текст. На пример,

- споредба на различни употреби на еден ист збор,
- анализа на клучни зборови,
- анализа на фреквенции на зборовите,
- пронаоѓање и анализирање на фрази и идиоми,
- пронаоѓање преводи на клучни елементи (subsentential elements),
- креирање на индекси и листи на зборови (корисно и во издаваштвото).

Техниките за конкорданс се широко употребувани за национални текст корпуси како што се Американскиот национален корпус, Британскиот национален корпус, и Корпусот на современ американски англиски јазик.

Апликацииите што употребуваат техники на конкорданс се викаат конкордансери или понапредни корпус менаџери. Некои од нив имаат имплементирано и ПОС тагери (part-of-speech taggers) и му овозможуваат на корисникот да креира свој сопствен корпус за вршење на различни истражувања во рамките на корпусната лингвистика.

Говор и примери за изговор

Институтот има ваков документ (зборник на статии, проследен со компакт диск), и ваква колекција и тоа треба да се направи достапно веднаш. Потоа, во зависност од натамошни истражувања, тоа ќе се дополнува. Може дури да се размисли и за поврзување со една стара, прекрасна серија, наречена Бушава азбука, со што, макар и преку детска игра, може да се види суштината за буквата или зборот.

Дополнителни мотиватори

На веб страницата, односно порталот, во определен контекст би можело да има и дополнителни, мотивирачки активности за популаризација на јазикот, како на пример:

1. збор на денот, фраза на денот,
2. книга на денот,
3. автор на седмицата/месецот.

Може дури да има и дискусииони групи за употребата на јазикот. Евенуално, може да се извадат од архива и пишувањата на Благоја Корубин, од редовната рубрика „Јазично катче“, што излегуваше со години во дневниот весник „*Нова Македонија*“.

III. Ресурси досџайни на вијоро ниво

Потребно е да се дефинираат ресурси кои треба да се користат во затворена мрежа на институтот (Интранет).

Идејата е, кон надвор, да се даде ограничен пристап, а внатре да може да се користат ресурсите со полн капацитет.

Еден таков може да биде Софтвер за проверка на правопис. Обично овој вид на софтверски производи е многу скап, особено за помали јазичици.

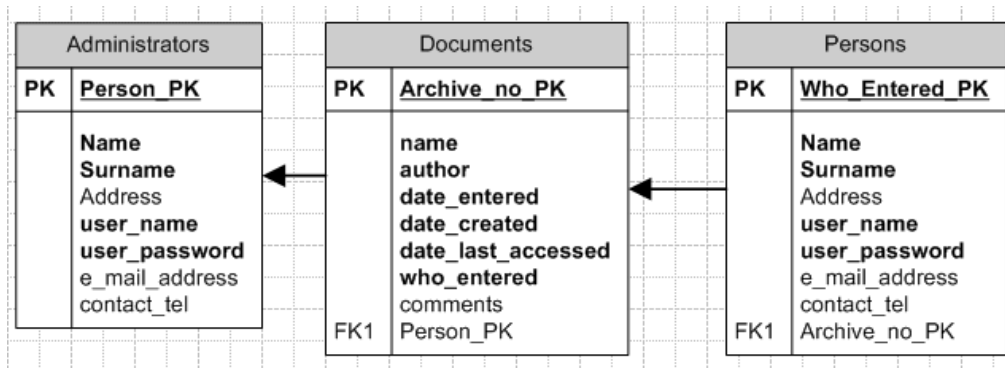
IV. Појдреба од дефинирање модел на актиери и архийтекиура на сисийемой

Дефиниција на видови корисници и администратори

Во принцип, ИС на ИМЈ треба да има три вида на корисници, и тоа:

1. Надворешни лица – кои ќе имаат право на пристап преку Интернет,
2. Внатрешни лица, кои ќе имаат право на пристап до сите ресурси,
3. Администратори, односно администратор, кој ќе води сметка за право на пристап до ресурсите.

По потреба, ако има ресурси, за кои ќе се процени дека не треба да се дадат на јавно користење, може да се дефинира и категорија на корисници, со повластен пристап, само за тој вид ресурси.

Слика 7. Мини-пример за соодветна податочна структура

За да се додефинира овој аспект (внатрешната архитектура), потребно е да се формира мултидисциплинарен тим, составен од експерти за јазик (од Институтот), како и од областа на компјутерските науки. Тој потоа ќе ги разгледа сите информациски потреби за истражување на македонскиот јазик. За да се појасни од каков карактер е работата на овој тим, дадена е скица на еден дел од тој систем. Имено, на слика 7 е даден дел од системот кој е задолжен за запишување на пристапот до документите.

V. Палијативни мерки

Прва фаза - зголемување на видливоста

Треба да се формира профил на ИМЈ на:

- LinkedIn
- ResearchGate
- Academia.edu

Потоа, треба да се формираат профили на сите истражувачи од ИМЈ на тие мрежи и да се стават, барем по една-две, статии, како еден вид поконкретна одредница на нивните полиња на истражување.

Притоа, на ниво на ИМЈ, треба да се направи:

- I. Дефинирање на статии по важност и нивно објавување (постирање) на овие мрежи соодветно,
- II. Објавување на зборници (за почеток, постари од 5 или 10 години), доколку нема проблем со авторство, Ресурси за други истражувачи на македонскиот јазик (ако ги има во дигитална форма).

Истражувачите од ИМЈ, потоа, користејќи ги механизмите на тие мрежи, треба да се поврзат со свои колеги од други земји.

Втора фаза – зголемување на функционалноста на порталот на ИМЈ

На порталот на ИМЈ (веб страницата), треба да се направи додавање на (линкови до) ПДФ верзии на документите што се цитирани на страницата на ИМЈ (ако не на сите, барем на некои). Нешто од тоа веќе има, но би било добро да е во поголем обем.

Исто така, треба да се зголеми посетеноста со додавање на функционалност од типот:

- I. Збор на денот,
- II. Грешка на седмицата (следење на медиумите и коментирање),
- III. Книга на седмицата/месецот,
- IV. Статија на седмицата/месецот,
- V. Автор на месецот.

Трета фаза – овозможување пристап однадвор (од надворешни лица/страни) кон поквалитетни ресурси – резултати од истражувањата на Институтот

Ваков вид на функционалност веќе е посоефицициран, односно бара соодветно програмирање и не е едноставно да се реализира, но треба барем да се планира.

- I. Речник – под-страницана актуелната - со два вида на пристап
 - од надвор, за нерегистрирани лица – ограничен (приказ на дел од значењата),
 - од внатре (преку Интранет) – целосен пристап,

- II. Речник на валенции – (посебен проблем за реализација бидејќи бара и алгоритамски пристап за организација и презентација на содржината),
- III. Речник на имиња
- IV. друго

Четврта фаза – дигитална библиотека

Ова веќе нема да биде едноставно и ќе бара ангажирање на надворешна, компјутерска, компанија, но барем треба да се планира.

- I. Библиотека - дигитална библиотека - под-страница на актуелната - со два вида на пристап
 - од надвор, за нерегистрирани лица – ограничен (приказ на апстракти)
 - од внатре (или преку Интранет) – целосен пристап
- II. Статии, книги, најразлични материјали
- III. Видео, звук (посебен проблем за реализација)
- IV. Друго

Понатаму, потребно е обезбедување на соодветни компјутерски алатки за обработка и истражување на јазик, како што се, на пример:

- I. Тагер (POS tagger)
 - Софтвер, клучен за каков било вид компјутерска обработка на текст
 - Потребен е речник и посебна податочна структура, и типизација на зборовите – ги претвора документите во XML запис, во кој, до секој збор, се дава негова карактеризација (род, број, вид, тип, ...)
- II. Конкорданс
- III. Анализа на сентимент (следење на речникот на медиумите, мрежите, друго) во однос на емоцијата односно ставот – според однапред дефинирани зборови, сместени во т.н. речник на поларитети
- IV. Vigna.mk (како интересен пример за софтвер) – софтвер за трансформација на глаголи по род и време

Резултати од истражувања на цели книжевни опуси

Треба да се размисли и за иницирање на истражувања на цели книжевни опуси, и за квалитетот и употребата на јазикот во нив. За таа цел, треба да се анализира и изнајде какви се истражувања можат да се направат врз тој

литературен корпус. По наши сознанија, во дигитална форма може да се најде практично севкупното творештво на

- Петре М. Андреевски
- Горан Стефановски
- Михаил Ренцов, Венко Андоновски, Ферид Мухиќ
- ...

Овој вид на податоци во суштина зависи и од квалитетот на соработката на Институтот со соодветни издавачки куќи. Имено, некои од нив имаат речиси комплетни опуси на некои автори во електронска форма, што во значајна мерка би олеснило каков било вид истражувања. На пример, погореспоменатите автори имаат дела во издание на издавачката куќа „Табернакул“.

При ова, државата може да помогне и со соодветен закон. Имено, како што, своевременно, задолжителен примерок од секој вид книжевно дело, се доставуваше до универзитетската библиотека, ако соодветно делото се доставува и во електронска форма, би можело да се искористи (таа верзија) за натамошни научни истражувања.

Подготовка на материјали

Би требало да се размисли за обука за вработените која би им го олеснила внесувањето на податоците и ќе го направи тој процес поефикасен. Во таа насока, Ексел, како примитивна база податоци, може да биде интересно, тој да се претстави наменски, во насока на користење на неговите функционалности за анализа и обработка на текст.

Ворд (Word) е релативно лесен, но е непрактичен за натамошна обработка во смисла на организација на податоците за потребите на некое истражување.

Бизнис модел

Иако преовладува мислењето дека ИМЈ, како државен институт, не смее да има дополнителни извори на финансирање односно да генерира профит, треба да се проучи законот за соодветно да се анализира можноста како да му се овозможи тој да заработува од своите ресурси.

Потенцијално ИМЈ може да заработува од користење на

- речници,
- граматики,
- голема количина документи (електронска библиотека).

VI. Прейораки и заклучоци

Би било добро што побрзо да се започне со иницијатива за објавување на што повеќе ресурси, независно дали се работи за статии од областа на јазикот, истражувања и сл.

На тој начин, ќе се помогне на лекторатите по македонски јазик, како и на сите други истражувачи во светот што би сакале да го истражуваат македонскиот јазик, како јазик, или да направат споредба односно проширување на нивните истражувања од блиски јазици кон македонскиот. Исто така, со ова се зголемуваат и шансите, ИМЈ да привлече и странски студенти од соодветни студии.

Страницата на ИМЈ изгледа доста добро и професионално, која е, пред сè, лична карта на Институтот, што може да се дополни со содржини од научен аспект. За таа цел, би требало што поскоро, во рамките на претходно кажаното, да се инсталираат уште две работи. Првата е пребарувачка машина, со која ќе може да се пристапува до сите ресурси кои се нудат (за почеток, тоа би биле статиите и зборниците). Втората е речникот, како крунско дело на институтот, кој најверојатно би привлечол многу посетител.

Бидејќи тоа е процес кој бара време (за ангажирање на соодветна компјутерска фирма што ќе изработи соодветен софтвер), во меѓувреме треба да се стори напор за зголемување на видливоста на Институтот преку јавно достапните (бесплатни) ресурси, како што се соодветните (научни) социјални мрежи, како Research Gate, LinkedIn, Academia или, можеби, и некоја друга, слична, посепцифична за јазични истражувања, за која во овој миг не сме ни слушнале. За таа цел, потребно е да се направи расправа со соодветни колеги од странство (како на пример, Фридман, Кафка, ...) за да се слушне и нивното мислење и искористи нивното искуство.

ЛИТЕРАТУРА

Со оглед на природата на статијата (општ карактер), референците односно користените извори се дадени во вид на фусноти, во рамките на текстот.

Владимир ЦВЕТКОСКИ

КОН ПОЦЕЛОСНА СЛИКА ЗА ГЛАГОЛСКИОТ СИСТЕМ - vigna.mk -

Апстракт: Апликацијата за автоматска конјугација – vigna.mk е нов обид да се добие прегледна слика за глаголскиот систем, имајќи ја предвид видската предодреденост. Таа користи морфолошко-деривациски алгоритми, го препознава глаголскиот вид и дури менува глаголи кои, или не може да ги препознае, или сè уште не постојат во јазикот. Одречниот заповеден начин, глаголската именка и глаголскиот прилог кај свршените глаголи се решени по пат на изведување видски парници, со што може да се каже дека софтверот оди чекор понатаму и го прикажува глаголскиот систем, онаков каков што го користат говорителите во секојдневното општење. Апликацијата се наоѓа на адресата www.vigna.mk.

Клучни зборови: компјутерска лингвистика, глагол, автоматска конјугација.

Vigna.mk¹ е автоматски конјугатор (менувач) на глаголи од македонскиот јазик што го изработив врз основа на *Правовисен речник на македонскиот јазик* (Конески 1999). Апликацијата овозможува пристап од кој било интернет-прелистувач од која било оперативна платформа. Нејзината цел е едноставна: врз основа на внесен глагол во основната форма (3 лице едн. сег. време) да му понуди на корисникот подетален преглед на глаголските форми поврзани со внесениот глагол. Апликацијата е составена од неколку алгоритми што работат заедно, нудејќи ги следниве функционалности: (1) латинично-кириличен текстовен конвертор, (2) препознавач на рефлексивност кај глаголите, (3) препознавачна глаголскиот вид, (4) глаголска конјугација врз основа на видот, (5) рачен режим, (6) морфолошки алгоритам за деривација на видски парови.

Ако корисникот по грешка внесе глагол без да ја вклучи македонската јазична поддршка на својот компјутер се вклучува алгоритмот за текстуална конверзија. Алгоритмот за препознавање на рефлексивни глаголи, исто така, се вклучува само ако корисникот внесе рефлексивен (повратен) глагол, на пример, *се смее, се ѝлејќа, се зайлејќа* итн. Алгоритмот за препознавање на глаголскиот вид е задолжителен и врз основа на него софтверот одлучува во каква парадигма ќе го менува глаголот. Тој препознава свршени, несвршени и двовидски глаголи. Ако корисникот внесе глагол чијшто вид апликацијата не

¹ До пишувањето на оваа статија, апликацијата беше во развојна фаза што значи дека сè уште би можела да исфрли и понекоја грешка. За да пријавите корекции, неправилности и да дадете сугестии, обратете се на info@vigna.mk

може да го препознае, таа се пренасочува во рачен режим кој понатаму може да го менува глаголот врз основа на граматички правила, вклучувајќи ги правилата за редување на согласките. Рачниот режим може да биде полезен за истражувачите и творците што сакаат да менуваат глагол чијшто вид апликацијата не може да го препознае, или глагол што сè уште не постои во јазикот (при вербални иновации). Во овој режим, потребно е корисникот да го назначи глаголскиот вид.

Алгоритмот за глаголска конјугација е средишниот дел од конјугаторот. Тој ја користи технологијата на регуларни изрази со помош на којашто се менуваат глаголите. Со неа се изведува и алгоритмот за деривација на видски парови (6).

Во продолжение ќе претставиме како функционира апликацијата преку примери. Првин, го земаме глаголот „пее“ којшто во *Правописниот речник* (Конески 1999) е застапен со статијата: пее, пеат; пеј, пејте; пеев пееја; пеел; пеен; пеејќи; пеење; пеав пеаја; пеал; пеан.

Глаголот *пее* е несвршен по вид, но припаѓа на глаголската –е група којашто има сопствена аористна форма. Откако го внесовме глаголот *пее* во празното поле, глаголскиот конјугатор ја генерира табелата прикажана на слика бр. 1:

ГЛАГОЛСКИ КОНЈУГАТОР									
Внеси глагол: форма во 3. лице. Почни!									
Глаголот 'пее' е несвршен									
Лице/Време	Сегашно	Минато Свршено	Минато несвршено	Минато неоп. перфект	Предминато	Идно	Минато-идно	Идно прекажано	Можен начин
Јас	пеам	пеав	пеев	сум пеел/a/o	бев пеал/a/o	ќе пеам	ќе пеев	ќе сум пеел/a/o	би пеел/a/o
Ти	пееш	пеа	пееше	си пеел/a/o	беше пеал/a/o	ќе пееш	ќе пееше	ќе си пеел/a/o	би пеел/a/o
Тој/таа/тоа	пее	пеа	пееше	пеел/a/o	беше пеал/a/o	ќе пее	ќе пееше	ќе пеел/a/o	би пеел/a/o
Ние	пееме	пеавме	пеевме	сме пееле	бевме пеале	ќе пееме	ќе пеевме	ќе сме пееле	би пееле
Вие	пеете	пеавте	пеевте	сте пееле	бевте пеале	ќе пеете	ќе пеевте	ќе сте пееле	би пееле
Тие	пеат	пеаја	пееја	пееле	беа пеале	ќе пеат	ќе пееја	ќе пееле	би пееле

Слика 1. Табела со форми од глаголски времиња за глаголот „пее“

Конјугаторот генерира „временска“ табела во којашто глаголот е сменет по лице, род и број во следните глаголски времиња: сегашно (реално), минато свршено, минато несвршено, минато неопределено, предминато, минато-идно и идно прекажано. Во истата табла, се генерирани формите на можниот начин затоа што за него постојат форми за сите лица, родови и броеви.

Освен тоа, конјугаторот генерира уште една табела со следните форми: заповеден начин (2 лице еднина и множина, заповеден и негирана форма од заповеден начин), негирана форма од заповеден начин со „немој“ (2 лице еднина и множина), „нека“ -конструкција (3 лице еднина и множина), глаголска л-форма (изведена од сегашната и од аористната основана глаголот), глаголска придавка (по род и број), глаголска именка и глаголски прилог.

Други форми	
Заповеден начин:	(не) пеј / (не) пејте
Нег. заповеден начин:	немој да пееш / немојте да пеете
Нека-конструкција	нека (не) пее / нека (не) пеат
Глаголска л-форма:	пеел / пеал
Глаголска придавка:	пеен / пеена / пеено / пеени
Глаголска именка:	пеење
Глаголски прилог:	пеејќи

Слика 2. Други глаголски форми од глаголот „пее“

Гледаме дека при образувањето на заповедниот начин и негирана форма од заповедниот начин двовидските и несвршените глаголи се однесуваат на ист начин, пр. *пееј, не пееј, пеејте, не пеејте, немој да пееш, немојте да пееите / имийтирај, не имийтирај, имийтирајте, не имийтирајте, немој да имийтираш, немојте да имийтираите*. Ова, меѓутоа, не важи за свршените глаголи. Пред да претставиме пример од свршен глагол во неговата парадигма накусо ќе ги изложиме морфолошките закономерности на свршениот вид.

Прво, свршените глаголи го претставуваат дејството како целост и во неговата завршеност. Не можат да се употребат самостојно во сегашно време и не можат да означат дејство извршено во мигот на зборувањето. Всушност еден од најсигурните тестови за утврдување на видот на еден глагол е тој да се употреби во сегашно време со сегашно (основно) значење. За пример, да ги земеме глаголите *дојде, прелистаа* и *измисли*.

* *Сега дојдам во Охрид.* / **Сега ја прелистаам книгата.* / **Сега измислиме лаги.*

Свездичката означува дека примерите се неправилни или невозможни.

Наместо тоа, правилно е:

Сега доаѓам во Охрид. / Сега ја ѝрелисѝувам книгата. / Сега измислуваме лаги.

Од примерите се гледа дека за да се употреби свршен глагол во сегашно време со сегашно (основно) значење, потребно е првин да се изведе несвршен парник од него и потоа тој да се менува во сегашно време.

Второ, од свршени глаголи непосредно не се образуваат:

а) глаголски прилог: **дојдејќи, *ѝрелисѝајќи, и*измислејќи* не се можни. Правилни се: *доаѓајќи, ѝрелисѝувајќи, и измислувајќи*.

б) глаголска именка: невозможни се **дојдење, *ѝрелисѝање, *измислење*, наместо нив се користат изведените: *доаѓање, ѝрелисѝување и измислување*.

в) одречна заповед: денес се архаични формите **недојди, *неѝрелисѝај и *неизмисли*, туку правилни и можни се: *недоаѓај, неѝрелисѝувај и неизмислувај*.

Трето, глаголскиот вид може да се определи според тоа дали формата може да следи по *фазни глаголи* (глаголи што означуваат етапа од развојот на дејството), на пример: *зайочнувам, ѝродолжувам, завршувам, зайирам, ѝресѝанувам*.

Невозможно и неправилно е да се каже ниту во сегашно ниту во некое од минатите прости времиња:

ѝочнувам	*да	ѝочнав	*да	ѝочнував	*да куѝам
зайочнувам		зайочнав		зайочнував	
ѝродолжувам		ѝродолжив		ѝродолжував	
куѝам		куѝам		завршував	
завршувам		завршив		зайирав	
зайирам		зайрев		ѝресѝанував	
ѝресѝанувам		ѝресѝанав			

Наместо свршениот се користи несвршениот извод(дериват) **куѝувам**.

ѝочнувам	да	ѝочнав	да	ѝочнував	да куѝувам
зайочнувам		зайочнав		зайочнував	
ѝродолжувам		ѝродолжив		ѝродолжував	
куѝувам		куѝувам		завршував	
завршувам		завршив		зайирав	
зайирам		зайрев		ѝресѝанував	
ѝресѝанувам		ѝресѝанав			

Според тоа, уште еден тест за утврдување на глаголскиот вид е опитот да се создаде фазно-глаголска комбинација, како горенаведените примери. Ако резултатот е граматички неправилна конструкција од типот *йочнувам/йочнував/йочнав* **да кујам*, станува збор за свршен глагол. Од друга страна, ако резултатот е граматички и значенски точна конструкција како втората група примери, тогаш се работи за несвршен глагол.

Имајќи ги предвид горенаведените одлики на свршениот вид, станува јасно дека апликацијата бара алгоритам за имперфективација за да може корисникот да добие форми за глаголска именка, глаголски прилог и одречна заповед штом внесе свршен глагол во полето за внес. Ние создадовме таков алгоритам под претпоставката дека *имйерфектйивацијаййа е само грамаййичка одлика на видойй, шййо значи дека со неа не се менува глаголскоййо значење*. Од друга страна, *йерфектйивацијаййа е како грамаййичка ййака и семантйичка, йй.е., смислообразувачка одлика шййо значи дека чисййоййо видоизведување оди само во еден ййравец свршен глагол=>несвршен извод (деривайй)*. Следува пример на менување на свршениот глагол, „успее“. За него апликацијата ја генерира табелата прикажана на слика бр. 3:

Глаголот 'успее' е свршен.								
Лице/Време	Сегашен (подреден)	Минато свршено	Минато неоп. перфект	Предминато	Идно	Минато-идно	Идно прекажано	Можен начин
Јас	(да) успеам	успеав	сум успеал/а/о	бев успеал/а/о	ке успеам	ке успеев	ке сум успеел/а/о	би успеал/а/о
Ти	(да) успееш	успеа	си успеал/а/о	беше успеал/а/о	ке успееш	ке успееше	ке си успеел/а/о	би успеал/а/о
Тој / таа / тоа	(да) успее	успеа	успеал/а/о	беше успеал/а/о	ке успее	ке успееше	ке успеел/а/о	би успеал/а/о
Ние	(да) успееме	успеавме	сме успеале	бевме успеале	ке успееме	ке успеевме	ке сме успееле	би успеале
Вие	(да) успеете	успеавте	сте успеале	бевте успеале	ке успеете	ке успеевте	ке сте успееле	би успеале
Тие	(да) успеат	успеаја	успеале	беа успеале	ке успеат	ке успееја	ке успееле	би успеале

Слика 3. Табела со форми од глаголски времиња за глаголот „успее“

Од сликата се гледа дека сегашното време од свршените глаголи е означено како *сегашно (йодреден)* што му појаснувана корисникот дека формите на сегашното време од свршени глаголи (пр. *успее, дојде, каже*) се можни но тие не означуваат вистинска сегашност туку се подредени, и најчесто се среќаваат во прирокот во зависна служба во придружба на сврзници или честици како *ако, да, шййом, дурида/не, додекада/не, ќе* и др. Читателот што познава јазици од романската или германската група (шпански, француски, германски и сл.) ќе забележи дека на ваквата глаголска употреба во овие јазици им одговара соодветната сегашна субјунктивна т.е. конјунктивна форма во тие јазици.

Во продолжение ја разгледуваме и табелата со другите форми и гледаме дека софтверот првин создал видски парник од глаголот успее=>успева, и потоа го искористил за да создаде глаголска именка=>успеевање, глаголски прилог=>успеевајќи, и одречна заповед=> неуспеевај, што може да се види од слика бр. 4:

Други форми	
Несвршен парник	успева
Заповеден начин:	успеј / успејте
Нег. заповеден начин:	не успевај / не успевајте немој да успеваш / немојте да успевате
Нека-конструкција:	нека успее / нека успеат нека не успева / нека не успеваат
Глаголска л-форма:	успеел / успеал
Глаголска придавка:	успеен / успеена / успеено / успеени
Глаголска именка:	успевање
Глаголски прилог:	успевајќи

Слика 4. Други глаголски форми од глаголот „успее“

ЛИТЕРАТУРА

Конески, Кирил (1999), *Правовисен речник на македонскиот литературен јазик*, Просветно дело, Скопје.

СОДРЖИНА

Снежана ВЕЛКОВСКА, <i>Царски збор назад не се враќа</i>	7
Димитар ПАНДЕВ, <i>Концепцијата облак во лингвистиката и литературата</i>	15
Снежана ВЕНОВСКА-АНТЕВСКА, <i>Сакралното во зборот – од клеевата до благословот</i>	22
Катерина ПЕТРОВА-КУЗМАНОВА, <i>Функцијата на зборот во обредите под маски</i>	31
Олгица ДОДЕВСКА-МИХАЈЛОВСКА Катица ТОПЛИСКА-ЕВРОСКА, <i>Кулинарската лексика во фразеолошкиот состав на македонскиот јазик</i>	40
Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА, <i>Фраземи со комонентата заб во македонскиот и во чешкиот јазик</i>	45
Макеј КАВКА, <i>Говорот на омраза врз одлуките и мислењата на Советите за етика во медиумите во Македонија</i>	53
Снежана ПЕТРОВА-ЏАМБАЗОВА, <i>Јазичната како дел од медиумската култура</i>	61
Елизабета БАНДИЛОВСКА, <i>Говорот на боите</i>	64
Лилјана МАКАРИЈОСКА, <i>Словото во прозното творештво на Славко Јаневски</i>	71
Мери ЦУБАЛЕВСКА, <i>Турцизмите во творештвото на Пејре М. Андреевски</i>	78
Елизабета КУЗМАНОВСКА, <i>Информирањето и новинарските стилови</i>	92
Гоце ЦВЕТАНОВСКИ, <i>Уште еден прилог кон македонскиот дијалектен речник</i>	98

Васил ДРВОШАНОВ, <i>Изразување на семемајџа молчелив во македонскиџе џовори.....</i>	106
Светлана ДАВКОВА-ЃОРГИЕВА, <i>Називииџе џим и чаџ во македонскиџе џовори.....</i>	117
Веселинка ЛАБРОСКА, <i>Лексемииџе висџина и лаџа во македонскиџе дијалекџи</i>	125
Фани СТЕФАНОВСКА-РИСТЕСКА, <i>Именскаџа функција на џлаџолскаџа џридавка.....</i>	136
Људмил СПАСОВ, <i>Белешки за живоџоџи и дејностџа на Павел Божиџробски (лични размислувања).....</i>	144
Лилјана ГУШЕВСКА, <i>Јазикоџ на џисмаџа на Марко Бошнаков.....</i>	149
Катица ТРАЈКОВА, <i>За орнаментџикаџа на еванџелијаџа во Речникоџ на џрковнословенскиџи јазик од македонска редакџија.....</i>	157
Весна КОСТОВСКА, <i>Преџлед на суфиксииџе за образување сложени именки во македонскиџе џрковнословенски џтексџови.....</i>	167
Јаворка МАРИНКОВИЃ, <i>Балканизми као сџона сусреџања балканских народа и језика.....</i>	174
Наталија АНДРИЈЕВСКА, <i>За еџен исклучок од џравилаџа за еџначење џо звучностџ</i>	182
Лидија ТАНТУРОВСКА, <i>На крајоџи беше... ..</i>	188
Благица ПЕТКОВСКА, <i>Збороџи во настџаваџа џо чиџање, лиџераџура и лекџира од I до V одделение</i>	193
Анита ШТЕРЈОСКА-МИТЕСКА, <i>Јазичнаџа џисменостџ и џполкувањеџо на збороџи во настџаваџа џо македонски јазик во основноџо училишиџе.....</i>	199

Јазичнајта култура на младиите во Охрид 212

*Предло̄-архивекѣура на информациски сисѣм– сѣецификација
на ресурси за обрабоѣка (и зашѣиѣѣа) на македонскиот јазик.....* 219

Кон поцелосна слика на македонскиот гласолски систем - vigna.mk - ... 232

Издавач:

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Уредник на издавачот:

д-р Елена Јованова-Грујовска

Лектура и коректура – редакцискиот одбор

Компјутерска подготовка и печат:

„МАР-САЖ“

Тираж:

300

Финансирано од Министерството за образование и наука
на Република Македонија

